

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ABDULLAH B. MES'ÛD ve HUKUKÎ KİŞİLİĞİ

Ayşe ELMALI

Danışman

Prof. Dr. Mehmet ŞENER

2009

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Abdullah b. Mes‘ûd ve Hukukî Kişiliği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Ayşe ELMALI

İmza

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ayşe ELMALI
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Doktora
Tez Konusu : Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini .... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.
Öğrenci sınava gelmemiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ		İMZA
..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red		.....
..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red		.....
..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red		.....
..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red		.....
..... ☐ Başarılı ☐ Düzeltme ☐ Red		.....

ÖZET

Doktora Tezi

Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği

Ayşe ELMALI

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Abdullah b. Mes'ûd ilk Müslümanlardan olup, Müslüman olduktan sonra hayatını Peygamber'e hizmet etmeye, gece-gündüz onunla beraber bulunmaya çalışmış bir sahabidir. İlmî yeteneği Peygamber tarafından da tespit ve takdir edilmiş bu sahabinin İslam hukukunun oluşum sürecinde çok büyük katkıları olmuştur.

Bu düşünceden hareketle yaptığımız çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Peygamber ve Sahabe dönemlerinde fıkıhın durumunu ve kaynaklarını ele aldık.

Birinci bölümde, İbn Mes'ûd'un hayatını inceledik. Bu bağlamda onun yetişme süreci, gerek Peygamber dönemi, gerekse dört halife döneminde üstlendiği resmi görevleri ve halifelerle ilişkileri üzerinde durduk.

İkinci ve son bölümde ise İbn Mes'ûd'un hüküm verirken izlediği metodu tesbit edip, bu metodun pratikteki uygulamaları olan, verdiği hükümleri sistematik olarak sunduk.

Anahtar Kelimeler: 1) Abdullah b. Mes'ûd, 2) Sahabe, 3) Fıkıh,
4) Sünnet, 5) İctihat.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Abdallah b. Mas'ûd As a Scholar of Islamic Law

Ayşe ELMALI

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Fundamental Islamic Sciences**

Abdallah b. Mas'ud is a Companion of the Prophet (Sahâbî) who was among the earliest Muslims. After embracing Islam he committed his life to the service of the Prophet and tried to spend time with him day and night. His scholarly genius and his contributions to the development of Islamic Law were acknowledged by the Prophet himself.

This work is composed of an introduction and of two parts.

The introduction deals with the different usages of the term of Fiqh in the language of the Prophet and his Companions.

The first chapter discusses the biography of Ibn Mas'ûd. In this context, I searched his educational background, the official responsibilities he undertook throughout the day of the Prophet and Rightly Guided Caliphs.

The second chapter discusses the method adopted by Ibn Mas'ûd in Law while giving his verdicts and his practical judgements in the spirit of his method in Islamic Law.

Key Words: 1) Abdallah b. Mas'ûd   2) Companion (Sahâba)
3) Fiqh   4) Sunnah   5) Ijtihâd

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	XVI

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ ve AMACI.....	1
II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve KAYNAKLARI.....	2
III- HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE FIKIH.....	4
a- Vahye Dayalı Fıkıh.....	4
b- İctihada Dayalı Fıkıh.....	5
IV- SAHABE DÖNEMİNDE FIKIH.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD'UN HAYATI

I- ADI ve KÜNYESİ.....	17
II- MÜSLÜMAN OLUŞU.....	18
III- HZ. PEYGAMBERLE İLİŞKİSİ.....	25
IV- DÖRT HALİFE DÖNEMİ.....	28
A- HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD.....	29
B- HZ. ÖMER DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD.....	30
C- HZ. OSMAN DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD.....	37
V- VEFATI.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD VE HUKUKÎ KİŞİLİĞİ

I- ABDULLAH B. MES'ÛD'UN HÜKÛM ÇIKARMA YÖNTEMİ (İSTİNBAT METODU)	44
A- KİTAP	45
B- SÛNNET	48
C- İCMÂ	50
D- RE'Y	51
II- ABDULLAH B. MES'ÛD'UN FIKHÎ GÖDÜŞLERİ.....	55
A- TAHARET.....	55
1-ABDEST	55
a- Abdestin Unsurları	56
b- Mest Üzerine Mesh Etmek.....	56
c- Abdestte Uzuvarı Yıkarken Sağdan Başlama	58
d- Abdesti Bozan Şeyler.....	58
e- Abdesti Bozmayan Şeyler	59
2- TEYEMMÛM	60
a- Teyemmümün Sebepleri	62
b- Teyemmümün Alınışı	63
B- İBADETLER.....	64
1- NAMAZ	64
a- NAMAZ VAKİTLERİ.....	66
(1) Sabah Namazı	67
(2) Öğle Namazı	68
(3) İkinci Namazı.....	69

(4) Akşam Namazı.....	69
(5) Yatsı Namazı.....	70
(6) Vitr Namazı.....	70
b- NAMAZ KILMANIN MEKRUH OLDUĞU VAKİTLER	71
(1) Güneşin Doğarken ve Batarken	71
(2) Vakit Namazlarını Kıldıktan Sonra Güneş Doğuncaya ve Batıncaya Kadar ..	71
(3) Farz Bir Namaz İçin Kâmet Getirildiğinde.....	71
c- NAMAZIN ŞARTLARI	72
(1) Hadesten Tahâret	72
(2) Necâsetten Tahâret.....	72
(3) Setr-i Avret.....	73
(4) İstikbâl-i Kible	73
(5) Vakit.....	73
(6) Niyet.....	74
d- NAMAZIN UNSURLARI:.....	74
(1) İftitah Tekbiri	74
(2) Kıyam.....	74
(3) Kıraat.....	75
(4) Rükû	79
(5) Secde	82
(6) Ka‘de-i ahîre	83
(7) Selam.....	85
e- NAMAZIN MEKRUHLARI	86
f- NAMAZI BOZAN ve BOZMAYAN ŞEYLER	93
g- NAMAZ İLE İLGİLİ BAZI HUSUSLAR	95
h- CEMAATLE NAMAZ	97
(1) Cemaatle Namazda Safların Düzeni	98
(2) İmamlık	100

(i) İmamlığın Şartları	100
(ii) İmamın Namaz Kıldırırken Dikkat Etmesi Gereken Hususlar: ..	101
(3) Cemaatle Namazda Muktedî.....	102
(i) Muktedînin Kıraatı	104
(ii) Muktedînin İmamdan Önce Hareket Etmesi.....	105
(4) Kıraat Esnasında Yanılan İmama Hatırlatma	106
(5) Mesbûkun Durumu	106
i- CUMA NAMAZI	109
(1) Vakti.....	109
(2) Vucûbiyeti.....	109
(3) Cuma Namazına Katılmak.....	110
(4) Cumadan Önce ve Sonra Namaz Kılma	111
(5) Cuma Hutbesi.....	111
j- VİTİR NAMAZI.....	113
(1) Hükümü.....	113
(2) Vakti.....	113
(3) Rek'at Miktarı.....	113
(4) Kıraat ve Vitir Namazının Kunutu.....	114
k- BAYRAM NAMAZI.....	115
l- NÂFİLE NAMAZ.....	117
(1) Revâtib Sünnetler.....	117
(2) Diğer Nâfile Namazlar.....	119
(i) Fecrin Doğuşundan Sonra Nâfile Namaz.....	119
(ii) Kuşluk Namazı.....	119
(iii) Öğle ve İkinci Arasında Nâfile Namaz.....	120
(iv) Akşam ve Yatsı Namazları Arasında Nâfile Namaz.....	120
(v) Gece İbadeti.....	120
(vi) Teravih namazı.....	121

(vii) Bayram Namazından Önce ve Sonra Nâfile Namaz	121
(viii) Tahiyetü'l-mescid	122
m- YOLCU NAMAZI.....	122
n- HASTA NAMAZI	125
o- CENAZE NAMAZI.....	125
Cenaze Namazının Kılınışı.....	126
p- NAMAZLARIN CEM'İ	128
2- ZEKÂT	129
a- Zekât Verilecek Malda Bulunması Gereken Şartlar	130
b- Zekât Verilen Mallar.....	131
(1) Ziynet Eşyalarının Zekâtı.....	131
(2) Hayvanların Zekâtı.....	131
(i) Develerin Zekâtı.....	131
(ii) Koyunların Zekâtı	132
(iii) Ziraî Ürünlerin Zekâtı	132
(iv) Rikâzın Zekâtı	133
c- Zekât Verilecek Yerler	133
d- Toplanan Zekâtın Harcanması	134
3- ORUÇ.....	135
a- Vakti.....	136
b- Niyet.....	137
c- Orucu Bozan Şeyler	138
d- Orucu Bozmayan Şeyler	139
e- Orucun Kazâsı	139
f- Nâfile Oruçlar	140
4- HAC	142
a- Vakti.....	142

b- Niyet.....	142
c- Haccın Rükünleri	143
(1) İhrama Girmek	143
(i) Vakti	143
(ii) İhram Yerleri (Mikatlara)	143
(iii) Telbiye	143
(iv) İhramdayken Yapılması Yasak Olan Şeyler	144
(2) Arafat Vakfesi.....	145
(3) İfâda Tavafı.....	146
d- Sa'y Etmek.....	146
(1) Tanımı ve Vakti	146
(2) Hükümü.....	147
(3) Kırân Haccında Sa'y	147
e- Müzdelife	147
f- Mina'daki Vâcipler	148
(1) Akabe Cemresinde Taş Atma	148
(2) Kurban Kesme	148
g- Kudüm Tavafı	149
h- Haccın çeşitleri.....	149
(1) İfrad Haccı	149
(2) Temettu' Haccı.....	150
(3) Kıran Haccı	150
B- MUÂMELÂT	151
1- NİKÂH.....	151
a- Nikâhta Velâyet.....	151
b- Gayri Müslim İle Evlenme.....	152
c- Nikâhta Denklik	152

d- Mehir.....	152
e- Evlenilmesi Haram Olan Kişiler	154
(1) Kendileri İle Evlenilmesi Ebedi Haram Olan Kadınlar	154
(i) Neseb Yoluyla Nikâhı Haram Olanlar	154
(ii) Musâhare Yoluyla Nikâhı Haram Olanlar	154
(iii) Radâ' Yoluyla Haram Olanlar	156
(2) Evlenilmesi Geçici Olarak Haram Olanlar	156
f- Doğmamış Birinin Nikâhı	156
g- Mut'a Nikâhı	157
2- TALÂK	159
a- Talâkın Şartları.....	159
(1) Boşayanın Şartları	159
(i) Temlik	159
(ii) Tahyîr	160
(2) Boşanan Kadının Şartları	162
b- Talâk Sığaları	163
(1) Sarîh Lafızla Talâk.....	163
(2) Kinâyeli Talâk.....	163
(i) Bazı Kinâyeye Örnekleri.....	163
c- Talâk Çeşitleri	166
(1) Ric'î ve Bâin Talâk	166
(2) Sünnî Talâk	166
(3) Bid'î Talâk	166
d- Talâk Sayısı.....	166
e- Hamile kadının boşanması	167
f- Tek Lafızda Üç Boşama	168
g- Birden Fazla Lafızla Üç Talâk Boşama	168
h- Unutanın ve Hâzilin Talakı	168

i- Mahkeme Kararıyla Ayrılma	168
j- Ric'at.....	169
k- Zevâc-ı Tahlil.....	169
l- İddet	170
(1) Hamile Kadının İddeti.....	171
(2) Boşanmış kadının iddeti.....	172
(3) Mürtedin Eşinin İddeti	173
(4) İddet Bekleyen Kadının Geçimi.....	174
(5) İddetin Bekleneceği Yer	174
(6) İlâdan Sonra İddet Bekleme.....	174
(7) İddet İçerisinde Boşama.....	175
(8) İddetin Başlangıcı	175
3- MİRAS	176
a- KİŞİNİN VÂRİS OLMASI.....	176
(1) Vâris Olmanın Sebepleri.....	177
(i) Akrabalık.....	177
(ii) Evlilik.....	178
(iii) Velâ	180
(2) Mirasın Şartları	180
(3) Mirasa Engel Durumlar.....	181
(i) Katl.....	181
(ii) Din Farkı	181
(iii) Kölelik.....	182
b- MİRASÇILAR ve HİSSELERİ	184
(1) Ashâb-ı Ferâiz.....	184
(i) Babanın Miras Taksimindeki Durumu.....	184
(ii) Dedenin Miras Taksimindeki Durumu.....	184
(iii) Ana Bir Kardeşlerin Mirastaki Durumu.....	192

(iv) Eşlerin ve Kızların Mirastaki Durumu	194
(v) Oğlunun Kızlarının Mirastaki Durumu	194
(vi) Ana-Baba Bir Kız Kardeşlerin Mirastaki Durumları	196
(vii) Baba Bir Kız Kardeşlerin Mirastaki Durumu	196
(viii) Ananın Mirastaki Durumu	197
(ix) Ninenin Mirastaki Durumu	199
(2) ‘Asabeler	201
(i) Nesebî ‘asabe.....	201
a- ‘Asabe bi nefsihî.....	201
b- ‘Asabe bi gayrihi	203
c- ‘Asabe ma‘a gayrihi	204
(ii) Sebebî ‘Asabe (‘Asabe-i Sebebiyye)	205
a- İtk sebebiyle olan ‘asabe.....	205
b- Akit sebebiyle olan ‘asabe.....	206
(3) Zevi’l-Erhâm.....	207
c- RED.....	209
d- ‘AVL.....	211
e- MİRASIN BEYTÜLMALE KALMASI:	211
C- UKÛBÂT	213
1- CİNAYETLER	213
a- Köleye Karşı İşlenen Cinayet.....	213
b- Zimmîye Karşı İşlenen Cinayet.....	213
c- Kadına Karşı Cinayet	214
2- ÖLDÜRMEİNİN ÇEŞİTLERİ.....	214
a- Amden Öldürme	214
b- Şibh-i Amd Öldürme.....	215
c- Hataen Öldürme.....	215
3- CEZALAR	216

a- Kısas	216
Kıyası Affetme	217
b- Diyet.....	218
(1) Diyetin Miktarı	218
(2) Organların Diyeti.....	218
(3) Diyeti Bağışlama	219
c- Had	220
(1) Hadd Cezasının Uygulanması	220
(2) Haddin Düşmesi	222
(3) Haddin Yarıya Düşürülmesi	223
(4) Hadlerin Çeşitleri	223
(i) Zina Haddi	223
(ii) Şarap ve Diğer Sarhoş Eden Maddeleri İçme / Kullanma Haddi ...	224
(iii) Kazf Haddi.....	224
(iv) Sirkat Haddi	225
SONUÇ.....	227
BİBLİYOGRAFYA.....	233

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.md.	: adı geçen madde
b.	: bin, ibn
bk.	: bakınız
C.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
K.S.Ü.İ.F.D.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: sayfa aralığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
tsh.	: tashih
ty.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
yy.	: basım yeri yok

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ ve AMACI:

Fıkıh, sözlük anlamı olarak, “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine idrak etmek” anlamına gelmektedir. “Fıkıh” kelimesinin kullanımı, Kur’an ve hadiste ve İslâm dininin ortaya çıktığı ilk dönemlerde bu çerçeveye de kalmış, dini bilgiyi anlama ve kavramayı ifade eden bir kelime olmuştur.

Bu kavram, zaman içerisinde yeni anlamlar kazanmış ve temel kaynaklardan zihni çaba ile elde edilen dini bilgilerin neredeyse tamamına “fıkıh” adı verilmiş ve son olarak da dinin fûrûna, amelî hayata ait bilgileri ve hükümleri ihtiva eden ilim dalına verilen bir isim olmuştur.

Oluşum ve gelişim süreçleri dikkate alındığında Fıkıh ilmini çeşitli dönemlere ayırmak mümkündür. Bu dönemlerin ilk ikisi Hz. Peygamber Dönemi ve Sahabe Dönemi’dir. Peygamber dönemini fikhın oluşum dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Sahabe dönemi ise fikhın gelişmeye başlama ve usullerinin ortaya çıkma ve uygulanma dönemidir. Bu sebeple bu dönemin iyi analiz edilmesi fikhın ve onun genel prensiplerinin anlaşılması için son derece önemlidir.

Sahabe döneminin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için fikhi birikimleri ile öne çıkmış sahabilerin bir konuda hüküm verirken izledikleri yolun, vermiş oldukları hükümlerin ve mevcut hükümleri yorumlama ve uygulama yöntemlerinin tespit ve tahlil edilmesi önem arz etmektedir.

Abdullah b. Mes‘ûd, sahabe içerisinde Peygamber’e yakınlığı, zekası, ilmi yeteneği ve Kur’an ve sünnete olan vukûfiyeti ile en önde yer alanlardan biridir. Bu bakımdan onun vermiş olduğu hükümlerin, Kur’an ve Sünnet ile ilgili değerlendirmelerinin ve herhangi bir konuda hüküm verirken göz önünde bulundurduğu temel prensiplerin tespit edilip incelenmesi, gerek İslam fikhının tarihsel sürecinin anlaşılması, gerekse günümüz ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı bir takım sorunların çözümünde örnek olması ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda fikir vermesi bakımından tespitinde önemlidir.

II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve KAYNAKLARI:

Abdullah b. Mes'ûd'un hukukî kişiliğinin tesbit edilmesini hedeflediğimiz bu çalışmamıza bir giriş olması için öncelikle peygamber ve sahabe döneminde fikhın durumu ve bu dönemlerdeki fikh kaynaklarıyla ilgili genel bir değerlendirmede bulunduk.

Hayat boyunca karşılaşılan olaylar ve kişinin içinde bulunduğu ortamlar, insanların kişiliğinin oluşmasında büyük etkiye sahiptir. Bu bakımdan hukukî kişiliğini tespit etmeyi amaçladığımız İbn Mes'ûd'un hayatıyla ilgili bilgi sahibi olmanın onun hukuki kişiliğine ışık tutacağı ve bu hususta bir giriş mahiyetinde olacağına kuşku yoktur. İşte biz de bu düşünceden hareketle çalışmamızın ilk bölümünde İbn Mes'ûd'un hayatını ana hatlarıyla ele aldık.

İbn Mes'ûd'un hayatıyla ilgili bilgileri değerlendirirken onun hukukî kişiliğinin oluşmasında etkisi olduğunu ve hayata bakışını yansıttığını düşündüğümüz olayları tespit etmeyi amaçladık. Bunu yaparken de öncelikle klasik İslam tarihi ve tabakat kitaplarından faydalanmaya özen gösterdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise öncelikle kendisinden nakledilen rivayetlerden yola çıkarak İbn Mes'ûd'un hüküm verirken uyguladığı yöntemin ne olduğu üzerinde durduk. Ardından yönteminin pratikteki uygulamalarını göstermesi bakımından İbn Mes'ûd'un fikhî konularda vermiş olduğu hükümleri ele aldık. Çalışmamızın ana bölümünü oluşturan bu kısımda fikhî hükümleri ibadet, muâmelât ve ukûbat genel başlıkları atında ele aldık ve İbn Mes'ûd'un vermiş olduğu hükümleri ilgili genel başlıkların içerisinde alt başlıklar halinde inceledik. Bu başlıklar altındaki konuları tespit ederken temel kriterimiz İbn Mes'ûd'un hakkında hüküm vermiş olduğu konuları ele almak oldu. Bu bakımdan ilk bakışta eksiklikmiş gibi görünse de çalışmamızdaki amacımızın ilmihal tarzında bir çalışma yapmak olmayıp, Abdullah b. Mes'ûd'un verdiği hükümler ve hüküm verirken izlediği yöntem ve dikkat ettiği hususların tespiti olması sebebiyle onun hüküm belirtmemiş olduğu ya da kendisinden herhangi bir rivayetin nakledilmediği konuları doğal olarak çalışmamıza dâhil etmedik.

Hükümler içerisinde İbn Mes'ûd'un diğer sahabilerden farklı düşündüğü konuları da ilgili yerlerde belirttik.

Bu bölümde temel kaynaklarımız tefsir ve hadis kaynakları olmakla beraber, bunlar içerisinde et-Taberî (ö. 310/923)'nin **Câmiü'l-beyân**, el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân** adlı eserleri ile Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/827)'nin **el-Musannef**'i ile İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)'nin **el-Kitâbü'l-Musannef** adlı eserleri çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmuştur. Bunların dışında ilk dönem usul ve furû fıkıh kitapları da çalışmamızda büyük ölçüde yararlandığımız eserlerdir. Zikredilen klasik kaynakların yanında İbn Mes'ûd'la ilgili son dönemlerde yapılmış çalışmalar da araştırmamız sırasında yararlandığımız önemli eserler arasında yer almaktadır. Bunlar içerisinde Muhammed Ravvas Kal'aci'nin **Mevsû'atu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd** ve eş-Şerîf Mansur b. Avn el-Abdelî'nin **Merviyyâtu İbn Mes'ûd** adlı eserleri ile Abdurrezzak İskenderî tarafından Kahire Üniversitesi, Daru'l-Ulûm Fakültesi'nde hazırlanan **Abdullah b. Mes'ûd – İmâmu'l-Fıkhi'l-Irakî** isimli yayımlanmamış doktora tezi de gerek konu başlıklarının gerekse rivayetlerin tespitinde büyük ölçüde yararlandığımız çalışmalardır.

III- HZ. PEYGAMBER DEVRİNDE FIKİH

Genel olarak *İslâmî ilimler tarihi*, özel olarak da İslâm fıkıh tarihi, ortaya çıkış ve gelişme süreci dikkate alınarak dönemlere ayrılmak istendiğinde yapılacak tasnif, Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler Devri... şeklinde olmaktadır.

İslâm ilimleri açısından, bu dönemler içerisinde Hz. Peygamber Dönemi, İslâm dininin ortaya çıkış ve teşekkül dönemi olması hasebiyle büyük önemi haizdir. Konumuz itibariyle, İslâm fıkıh tarihi açısından ise bu dönem, fıkıhın doğuş devri olarak kabul edilir. Zira bu dönemde vahye dayalı teşrî faaliyeti tamamlanmış ve buradaki uygulamalar ve hükümler, sonraki dönemler için bir temel teşkil etmiştir.¹

Hz. Muhammed, bu dönemde hem bir peygamber hem de bir devlet başkanı olarak içinde yaşadığı toplumun dini ve hukuki problemlerini çözmeye gayret etmiş ve İslâm dininin temel ilke ve prensiplerini ortaya koymuştur.

Bu dönemde hukukun kaynaklarının neler olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında farklı görüşler ortaya çıkmış ve hüküm vermede kullanılan kaynaklar farklı isimlerle zikredilmiştir. Bununla beraber, Kur'an (vahiy) ve Hz. Peygamber'in içtihadı herkes tarafından kabul edilen ortak deliller olmuştur.² Bu bakımdan Hz. Peygamber dönemindeki fıkıhı, kaynaklarına göre; vahye dayalı fıkıh ve içtihadı dayalı fıkıh olarak ikiye ayırmak yerinde olur.

a- Vahye Dayalı Fıkıh:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber dönemi, İslâm dininin teşekkül ettiği bir dönemdir. Yaklaşık yirmi üç yıllık bir süre içinde Kur'an, Hz. Muhammed'e vahyedilmiş, o da kendisine gönderilen bu vahyi insanlara tebliğ etmiş, onlara İslâm dinini ve öğretilerini anlatmıştır. Pek çok konunun İslâm dinine göre hükmünün ne olduğu da gerek ashabın soruları; gerekse ortaya çıkan ihtiyaçlar sonucunda Hz. Peygamber tarafından zaman içerisinde açıklanmıştır.

---

¹ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 53.

² Gürkan, Menderes, *İslâm Hukuk Metodolojisinin Oluşumu ve Şafii'nin Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 84.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, bu hükümleri ortaya koyarken öncelikli olarak vahye dayanıyordu. Vahiy, Hz. Peygamber döneminde fıkıhın temel kaynağı idi. Daha önce hükmü bilinmeyen bir konuda hükmün ne olduğu, Allah tarafından vahiy gönderilmek suretiyle Hz. Peygamber'e bildiriliyordu. Bazen de vahiy, sahabenin karşılaştıkları olayın veya merak ettikleri konunun hükmünü Peygamber'e "sormaları" sonucunda ilgili hükmü bildirmek için geliyordu.³ Nitekim Hz. Peygamber'e sorulan sorulara cevap niteliğinde gelen ayetlerin başındaki "sana soruyorlar" ( ) kelimesi bunun açık delilidir. Hz. Peygamber kendisine gelen bu vahyi ashabına bildirerek, olaylarla ilgili hükümleri böylece açıklanmış oluyordu.⁴

b- İctihada Dayalı Fıkıh:

Hz. Peygamber döneminde vahyin yanında fıkıhın diğer bir kaynağının ne olduğu konusunda farklı isimlendirmeler olmakla beraber, Hz. Peygamber'in içtihadının ikinci kaynak olduğu konusunda görüş birliği olduğunu söylemek mümkündür.

Böyle olmakla birlikte Hz. Peygamber'in içtihadıyla ilgili olarak İslâm bilginleri arasında yorum farklılıkları ortaya çıkmıştır. Buna göre, İslâm âlimlerinin çoğu, Hz. Peygamber'in içtihadının aklen caiz olduğu görüşünü benimsemiş ve bu cümleden olarak: Savaşla ilgili konularda, sırf dünya işleri ile ilgili hususlarda ve yargı ile ilgili meselelerde içtihadının mümkün olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Buna rağmen Hz. Peygamber'in dini, şer'i meselelerde içtihad etmesi konusunda ise âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. Buna göre, Ebû Alî el-Cübbâi (ö. 303/915), oğlu Ebû Hâşim (ö. 321/933) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi bazı usulcüler Hz. Peygamber'in şer'i konularda içtihad etmemiş, kendisine sorulan bir kısım sorular karşısında vahiy beklemiş olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşlerine delil olarak Kur'ân-ı Kerîm'deki "*O, kendi arzusuna göre konuşmaz, söyledikleri*

³ Bakara, 2/ 189, 215, 217, 219, 220, 222; Nisa, 4/127; Mâide, 5/4; A'raf 7/187... vb. ayetlerde bu konu ile ilgili örneklerden bazılarıdır.

⁴ Muhammed Yusuf Mûsâ, **el-Medhal li dirâseti'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Kahire ty., s. 23, 24; Nâsir b. 'Akîl b. Câsir et-Tarîfî, **Târîhu'l-fıkhî'l-İslâmî**, yy. 1997, s. 53.

kendisine vahyolunan bir vahiyden ibarettir.”⁵ âyetini göstermişlerdir. Bu âyete göre o kendisine vahyedilene söyler, dolayısıyla da onun içtihadı da vahiy demektir.⁶

Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi bazı usul âlimleri ise Hz. Peygamber’in içtihatla hüküm ve amel ettiğini gösteren delilleri yetersiz görmüşler, fakat bunun aksini gösteren bir delil de bulamadıklarından bu konuda kesin bir hükme varamamış ve dolayısıyla herhangi bir görüş ortaya koyamamışlardır. Bununla beraber Gazzâlî, Hz. Peygamber’in içtihadının aklen mümkün olduğunu, ancak bunun fiilen usul ile ilgili konularda değil de sadece furûda olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber’in içtihadını tâlî meselelerle sınırlı tutmuştur.⁷

Usûl bilginlerinin çoğunluğu ise, Hz. Peygamber dönemine ait içtihad örneklerine dayanarak “Peygamber’in dinî meselelerde içtihad etmesinin caiz olduğu” görüşünü benimsemişlerdir.⁸

Hz. Peygamber’in şer’î konularda içtihad etmesinin mümkün olup olmadığı ile ilgili ortaya konulan bu görüşler, savunucuları tarafından çeşitli delillerle de desteklenerek açıklanmıştır. Bunları şu şekilde değerlendirmek mümkündür.

Hz. Peygamber, peygamberlik süresi boyunca sadece vahyi alıp insanlara ulaştıran ve onu açıklayan bir aracı olarak kalmamış, bunun yanında; kadı, müftî, devlet reisi gibi sıfatlarla da tasarruflarda bulunmuştur. Bunun yanında bir beşer olarak da davranışları vardır. Peygamberlik ve fetvâ verme ile ilgili tasarruflarında Allah tarafından gönderilen vahyi tebliğ etmiş, gelen vahyin hükümlerini uygulamış veya kendisi gönderilen vahiy ışığında hükümler vermiştir. Yargı ile ilgili konularda müdafaa, delil ve beyanlara dayanarak hüküm vermiş, devlet başkanı olarak verdiği kararlarda ise kamu yarar ve zararını gözetmeyi, toplumda huzur ve asâyişi sağlamayı esas alan hükümler ortaya koymuştur. Hz. Peygamber’in bu tasarruflarını ve onun tarafından verilmiş hükümleri değerlendirdiğimizde “risalet görevi”

---

⁵ Necm, 53/3-4.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, **Usulü's-Serahsî**, thk. Ebû'l-Vefâ Efgânî, Beyrut 1993, II, 91; Nâdiye Şerîf el-‘Ömerî, **el-İctihâd ve't-taklîd fî'l-İslâm**, Beyrut 2004, s. 146; Karaman, **İslâm Hukukunda İctihad**, Ankara 1975, s. 40;

⁷ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, **el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl**, Beyrut 1324/1906, II, 355.

⁸ Serahsî, **a.g.e.**, II, 91; Gazzâlî, **a.g.e.**, II, 355; ‘Ali b. Muhammed el-Âmidî, **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm**, Riyad 1402, IV, 365; Ayrıca bkz.; Nâdiye Şerîf el-‘Ömerî, **İctihadü'r-Resûl**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, s. 40; Karaman, **a.g.e.**, s. 38.

dışındaki tasarruflarının daha çok içtihadı dayanan tasarruflar olduğunu görmek mümkündür.⁹

Diğer taraftan, Peygamber'in kendi içtihadıyla hüküm vermediği görüşünü kabul eden bilginlerin delil olarak öne sürdükleri “*O, kendi arzusuna göre konuşmaz*”¹⁰ âyeti bu görüşü savunmak için isabetli bir delil değildir. Çünkü bu âyet Hz. Muhammed'in Kur'an'ı kendiliğinden uydurduğunu iddia edenlere bir cevap olarak nazil olmuştur, dolayısıyla bu âyet O'nun, kendi içtihadına dayanarak hüküm veremeyeceğini ve bütün görüş ve davranışlarının vahye dayalı olduğunu göstermez.¹¹

Hz. Peygamber, hakkında içtihad yapılamayacak ve ancak vahiy ile bilinebilecek olan konularda vahyin gelmesini bekledi.¹² Bununla beraber, hakkında vahiy gelmemiş ve içtihadla hüküm verilebilecek hususlarda ise içtihad eder ve içtihadına göre de hüküm verirdi.

Hanefî hukukçuların tercih ettiği görüşe göre ise, Hz. Peygamber öncelikle – olayın önemini yitirmesinden korkmadığı hususlarda- ilgili konu hakkında vahyi bekledikten sonra içtihad etmekle emrolunmuştur. O, vahyi bir süre bekler, daha sonra re'yi ve içtihadla amel eder, ilgili hükmü açıklardı. Eğer kararında isabet etmişse mutmain olursa bu hüküm, kesin olurdu.¹³ Peygamber'in beklediği ileri sürülen süre ile ilgili olarak da çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Burada amaç, olayın öneminin ortadan kalkmaması, ihtiyacın zamanında giderilmesidir. Bu sebeple de kesin bir “vahyi bekleme süresi” belirtmek zor olmakla beraber bu sürenin, olayın durumuna göre değişiklik gösterebileceğini söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in verdiği dinî nitelikli hükümler ilahi vahyin eseridir. Onun bir beşer olarak kendiliğinden verdiği hükümler ise ister dinî, ister dünyevî hükümler olsun içtihadî hükümlerdir. Eğer bu hükümler, doğrudan doğruya vahyin kapsamına girmiyorlarsa yanlış da olabilir, doğru da. Bunun bir sonucu olarak -az sayıda da

⁹ Karaman, **İslâm Hukukunda İctihad**, s. 37; Zahid Aksu, **İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite: Hukuki Ayetler ve İctihadi Kaynaklar**, Ankara İlahiyat, 2005, s. 81.

¹⁰ Necm, 53/3.

¹¹ Nâdiye Şerîf, **İctihadü'r-Resûl**, s. 70-72; Abdulkadir Şener, **Makaleler, Tebliğler ve Diğer Yazılar**, derleyen: İsmail Acar, İzmir 2001, s. 77-78

¹² İsrâ, 17/85; Ahzâb, 33/63

¹³ es-Serahsî, **Usûl**, II, 91, 96.

olsa- Hz. Peygamber'in zaman zaman yaptığı içtihadta yanılmış olduğu görülmektedir. Ancak, onun içtihadı diğer insanların içtihadlarından farklı olarak vahyin kontrolündedir. Yanlış olan bir davranışında ve bir konu hakkındaki içtihadında yanılma olması durumunda Allah tarafından gönderilen vahiy ile bu hüküm ya tasvip veya tashih edilmiş veyahut da ikaz ile birlikte kabul edilmiştir.¹⁴

Nitekim Hz. Peygamber'in savaş ile ilgili ortaya koyduğu bazı görüşleri ve kararları vahiy tarafından tashih edilmiş ve bunların isabetli olmadığı belirtilmiştir. Örneğin, Bedir savaşı esirlerine uygulanacak muâmele ile ilgili Peygamber, sahabe ile istişare etmiş bunun sonucunda; biri, esirlerin öldürülmesi diğeri ise fidye karşılığında salıverilmeleri yönünde olmak üzere iki görüş ortaya çıkmıştır. Hz. peygamber de ikinci görüşü tercih etmiştir. Ancak bu kararın kabul edilmesinin ardından Enfal sûresi 8/67. ve 68. âyetler nazil olmuş ve bu kararın kabul edildiği beyan edilmekle birlikte isabetli bir karar olmadığı da belirtilmiştir.¹⁵ Ve yine Peygamber'in Tebuk Savaşı'nda savaşa katılmak istemeyenlere izin verme yönündeki kararı da Tevbe sûresi 9/42.-43. âyetlerde yanlış bir karar olarak nitelendirilmiştir.

Hz. Peygamber, dünya işleri ile ilgili konulardaki içtihadlarında isabetli olamayacağını beyan etmiştir. Nitekim Medine'de hurmaların aşılması ile ilgili olayda bu durumu görmek mümkündür.¹⁶ O, verdiği hükmün insanlara zarar verdiğini, onların menfaatlerine ters düştüğünü öğrenince verdiği hükümden dönmüş ve *"Ben ancak bir insanım. Size dininizden bir şey emretmişsem onu alın, size kendi görüşümle bir şey emretmişsem nihayet ben de bir beşerim. Çünkü ben sadece bir zanda bulundum. Bu zandan dolayı beni muaheze etmeyin. Siz kendi dünyanızın işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz"*¹⁷ buyurmuştur. Burada görülmektedir ki, Hz. Peygamber'in günlük işler ile ilgili görüş ve fikirleri diğer insanlarınki gibidir. Dolayısıyla bazen içtihadında yanılmış olması söz konusu olabilir. Burada Hz.

---

¹⁴ Şener, **Makaleler, Tebliğler ve Diğer Yazılar**, s. 77; Muhammed Seyyid Tantâvî, **el-İctihad fi'l ahkâmı's-şeriyeti**, Mısır 1999, s. 37; Nâdiye Şerîf, **el-İctihâd ve't-taklîd**, s. 151; Mehdi Fadrullâh, **el-İctihâd ve'l-mantıku'l-fikhî**, Beyrut 1987; Abdüsselam Süleyman, **el-İctihad fi'l-fikhî'l-İslâmî**, Magrib 1996/1417, s. 78.

¹⁵ Yusuf Mûsâ, **el-Medhal**, s. 26, 27; Aksu, **İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite**, s. 84.

¹⁶ Müslim, **Fedâil**, 139

¹⁷ Müslim, **Fedâil**, 139-141.

Peygamber, kendisinin de bir beşer olduğunu söyleyerek verdiği hüküm ile genel bir prensibi ortaya koymuştur ki buna göre O, Allah'tan gelen vahyi insanlara tebliğ ve onlara İslâm dinini öğretmekle görevlendirilmiştir. Günlük işler, tıp, ziraat... gibi uzmanlık ve ilgi gerektiren işlerle ilgili içtihad ve görüşlerini içinde bulunduğu çevre ve dönemin uygulama ve bilgisine dayanarak ortaya koymuştur. Bunların birçoğu hakkında vahiy olmayan konulardır.¹⁸ Dolayısıyla Peygamber'in de bu konudaki görüşlerinde –tıpkı diğer insanlarda olduğu gibi- yanlış olma ihtimali vardır.

Hz. Peygamber yargı ile ilgili konularda ise kişilerin beyanlarına, delil, yemin, ikrar gibi hususlara dayanarak hüküm verirdi. Bir hadisinde *“Ben ancak bir beşerim. Sizler bana yargılanmak üzere geliyorsunuz. Belki biriniz, delilini getirmekte diğerinden daha becerikli olabilir ve merâmını daha iyi anlatabilir. Ben de dinlediğime göre o kimsenin lehinde hüküm veririm. Kimin lehine kardeşinin hakkını alıp hüküm vermişsem, sakın onu almasın, zira ona cehennemden bir parça vermiş olurum .”*¹⁹ buyurmuştur. Binaenaleyh, davacılar arasında haklı gibi görünen kişi yalan yere yemin etmiş, yalancı şahit getirmiş olabilir. Bu durumunda Peygamber zahire göre hükmeder ve hükmün yanlış olması durumunda vahiy yoluyla bir uyarı gelmez. Zira Peygamber'in verdiği hüküm zahire dayalı ve doğru bir hükümdür. Dolayısıyla buradaki hata hükümde değil, davanın taraflarınca olayın savunulma biçimindedir.²⁰

Peygamber'in içtihadını ortaya koyma şeklinin karşısındaki insana göre farklılık gösterdiğini de görülmektedir. Nitekim O, içtihadını bazen söz ile belirtmiş bazen de o fiili bizzat yaparak ortaya koymuştur. Bazı durumlarda ise de sahabenin ortaya koyduğu görüşü onaylayarak ya da onaylamayarak içtihadını belirtmiştir.²¹ Sahabenin görüşünü daha isabetli bulduğunda kendisi farklı düşünmekle beraber,

¹⁸ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, **Mukaddimetü İbn Haldûn**, thk. 'Ali 'Abdulvahid el-Vefî, Mısır 1979, III, 1144.

¹⁹ Buhârî, **Şehâdât**, 27; Müslim, 'Akdiye, 5, 6.

²⁰ Gâlib b. 'Abdulkâfi el-Kuraşî, **Evveliyâtü'l-faruk fi'l İdare ve'l-Kaza**, Beyrut 1990, II, 91; Peygamber döneminde yargı ile ilgili ayrıca bk.: Abdülvahhab Hallaf, **İlk Dönem İslam Hukuku**, çev.: Abdühadi Timurtaş, İstanbul 2006, s. 25- 34 .

²¹ Abdu'l Halil İsa Ebu'n-Nasr, **İctihâdu'r-Rasûl**, Daru'l Beyan, s. 191. Hz. Peygamber döneminde sahabilerin içtihadı ile ilgili bk.: Nâdiye Şerîf, **İctihâdü'r-Resûl**, s. 171-187; Şa'bân Muhammed İsmail, **et-Teşrîu'l-İslâmî**, Kahire 1985, s. 232-235; Humeydân b. 'Abdullâh, *“Fukahâü's-sahâbeti'l-müksirüne mine'l-fetevâ ve menâhicuhumu'l-ictihâdiyye”*, **Mecelletü Câmîati Ummü'l-kurâ**, Yıl: 3, S. 5, Mekke 1311, s. 16, 17.

onların görüşlerine uyduğu görülmektedir. Örneğin, Bedir Savaşı'nda siper alınacak yer ile ilgili olarak Hubâb b. Münzir (ö. 20/640)'in görüşüne uymuş ve siperleri kuyuların önüne almıştır.²²

Yukarıda kısaca yapılan açıklamalarda da görüldüğü gibi Hz. Peygamber dönemi fiqhının kaynaklarından birisi de Peygamber'in içtihadıdır. O, hakkında vahiy gelmeyen konularda kimi zaman ashabıyla istişare ederek kimi zaman da dönemin bilgi ve tecrübelerine dayanarak görüş açıklamıştır.

IV- SAHABE DÖNEMİNDE FIKIH

Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabe Peygamber'in kendilerine öğrettiği ve kendisinden sonra onların da insanlara öğretmesini vasiyet ettiği İslâm dinini ve onun hüküm ve öğretilerini insanlara tebliğ görevini üstlendiler. Bu dönemde temel hedef dinin amaçlarını gerçekleştirmektir ve bu hedefe ulaşmak için sahabe hiçbir şeyden kaçınmıyordu.²³

Hz. Peygamber hayatta iken onunla beraber olan, vahyin nüzulüne tanıklık eden, karşılaşılan bir mesele karşısında nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini bizzat Peygamber'den öğrenen sahabe Peygamber'in vefatından sonra artık "öğrenen" olmaktan çıkıp "öğreten" sınıfına dâhil olmuşlardı. Zira vahiy sona ermiş, bazı konularda ortaya koydukları içtihadlarının paygambere arzı ve onun onayının alınması imkânı da ortadan kalkmıştı. Bu sebeple de ashab-ı kiram, Peygamber'de gördüğü ve öğrendiği usul ve yöntemlerle karşılaştıkları sorunlarla ilgili hüküm ortaya koyuyorlardı.

Kaynaklarda, sahabe döneminde karşılaşılan bir mesele ile ilgili hüküm verirken nasıl bir yöntem izlendiği ile ilgili olarak nakledilen şu rivayet konuyu açıklar mahiyettedir. Buna göre: "*Ebû Bekir (ö. 13/634) bir olay ile karşılaştığında öncelikle Kur'an'da konuyla ilgili hükmün olup olmadığına bakardı. Eğer burada bir hüküm bulursa bunu uygulardı. Eğer Kur'an'da bir hüküm bulamazsa Peygamber'in sünnetine bakardı. Eğer burada Peygamber'in verdiği bir hüküm bulursa onunla*

²² İbn Hişâm, **es-Siretü'n-nebeviyye**, II, 620; Mahmut Kavaklıoğlu, "*Sahâbe-i Kirâmın İstek, Öneri ve İtirazları Karşısında Hz. Peygamber*", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 7, S: 15, Bahar 2003, s. 60.

²³ Karaman, "*Fıkıh*", **DİA**, XIII, 4.

*hüküm verirdi. Eğer tüm çabalara rağmen bu konuda bir hadis bulamazsa insanlara Peygamber'in bu konuyla ilgili hüküm verip vermediğini sorardı, onlar da; "Peygamber şu şu hükmü verdi." derlerdi. Eğer Peygamber'in bu konuyla ilgili bir uygulamasını bulunmazsa o takdirde sahabenin ileri gelenlerini toplar ve onlarla istişâre ederdi. Onlar bir hüküm üzerinde görüş birliğine varırlarsa o hükmü uygulardı. Ömer'de öncelikle Ebû Bekir'in yaptığı gibi Kur'an ve Sünnete başvururdu. Eğer bunlarda bir hüküm bulamazsa Ebu Bekir'in bu konuyla ilgili vermiş olduğu bir hükmün olup olmadığına bakar, şayet bu konuda bir hüküm yoksa sahabenin önde gelenlerini toplar ve istişâre ederdi. Eğer sahabe bir hükümde görüş birliğine varırsa o hükmü uygulardı."*²⁴

Sahabe döneminde hukukun kaynaklarının ne olduğu konusunda kaynaklara bakıldığında konuyla ilgili özellikle kaynakların sayısı ve isimlendirmeleri konusunda farklı değerlendirmelerin bulunduğu görülmektedir.²⁵ Tüm bu değerlendirmelerin yanında, sahabe döneminde hüküm ortaya koyarken başvuru temel kaynakların Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Sahabe bir konuda hüküm vereceği zaman öncelikle o konuda Kur'an'da bir hükmün bulunup bulunmadığına bakar ve eğer ilgili konuda bir hüküm mevcut ise o hükmü verirlerdi. Kur'an'da hükmü açıkça belirtilmeyen bir problem ile karşılaşılması durumunda ikinci temel kaynak olarak Peygamber'in söz ve fiillerinde bu konuyla ilgili bir hükmün olup olmadığına bakarlardı.

Peygamber'den nakledilen hadislerin rivayetlerinde büyük titizlik gösteren sahabe, verecekleri hükme delil olarak kullandıkları hadislerin de sahih olmasına büyük önem verirlerdi. Bu bakımdan da Peygamber'den nakledildiği, doğru zapt

---

²⁴ Ebû 'Abdullâh Şemsuddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'în 'an Rabbi'l-âlemîn**, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd, Matbaatü's-Sa'âde, Mısır 1955, I, 62.

²⁵ Abdülkadir Şener, **Kıyas, İstihsan, İstislah**, Ankara 1974, s. 32; Abdüsselam Süleyman, **el-İctihad**, s. 159; Eşref 'Abdürrezzak Veyh, **el-Medhâl li'dirâseti'l-fikhi'l-İslâmî**, Kahire 2003, s. 177-201; Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 2001, s. 104, 105; Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk.: Hallaf, **İlk Dönem İslam Hukuku**, s. 42-44; Menderes Gürkan, **İslâm Hukuk Metodolojisinin Oluşumu ve Şafii'nin Yeri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997, s. 104-116.

edilip anlaşıldığı, dini bakımdan bağlayıcı olduğu sabit hadislerle amel etmişler, bunlara aykırı bir davranışta bulunup hüküm verilmesini caiz görmemişlerdir.²⁶

İslâm'a girenlerin sayısının her geçen gün artış göstermesi ve farklı milletlerden insanların Müslüman olarak İslâm toplumuna dâhil olmaları, Hz. Peygamber döneminde mevcut olmayan bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da sahabe nassların içerdiği hüküm ve açıklamalara dayanarak, yeni meseleler üzerinde düşünmüş ve re'y ile içtihad ederek bunlarla ilgili çözüm ortaya koyacak hükümler tesbit etmeye çalışmıştır. Tespit edilen bu hükmün fakih sahabilerin ortak istişareleri ile ortaya koyulması sonucunda icmâa yakın bir sonuç ortaya çıkmıştır. Nitekim Muhammed Hamidullah (ö. 2002)'da sahabe dönemindeki en önemli olaylardan birisinin icmân inşası olduğunu söylemektedir.²⁷

Bu bağlamda, özellikle kamu hukukunu ilgilendiren meselelerde, ortaya çıkabilecek ihtilafları en aza indirmek amacıyla halife Ebû Bekir döneminde ilk defa şûra meclisi kurulmuştur. Sahabenin önde gelenlerinin oluşturduğu bu mecliste Kur'an ve sünnette açık hükmü bulunmayan meselelerde hüküm ortaya koymak üzere istişareler yapılmıştır. Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde de çalışmalarına devam eden bu şûrada sahabenin icmâi ile ortaya konan hükümler ferdi içtihadlardan daha fazla bağlayıcı kabul edilmiştir.²⁸

Sahabelerin bireysel içtihadları neticesinde ortaya koydukları hükümler, yani ferdi içtihadlar, sadece bu içtihadı yapanlar için bağlayıcı olmuştur. Bu bakımdan da kişisel içtihad ile ortaya koyulan hüküm, herkes tarafından uygulanması zorunlu bir hüküm olarak kabul edilmemiştir. Bununla beraber, fakih sahabiler kendi içtihadları ile ulaştıkları hükümleri nasslarda yer alan hükümlerden ayrı tutmaya özen

---

²⁶ Karaman, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku**, İstanbul ty., I, 47, 48; Mahmûd Subhî, "*el-İctihâd fi 'asri's-sahabe*", **ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye**, C. 20, S. 3, Temmuz-Eylül 1985, s. 14, 15; geniş bilgi için ayrıca bk.: ayrıca bk.: Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 78 vd.

²⁷ Muhammed Hamidullah, "*el-İctihâd fi asri's-Sahabe*", **ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye**, Cilt: 19, Sayı: 4, s. 33.

²⁸ Karaman, "*Fıkıh*", **DİA**, XII, 5; Bozena Gajane Strzyzewska, **Târîhü't-teşrii'l-İslâmî**, Beyrut 1983, s. 38, 39, 67; Mehdî Fadlullâh, **el-İctihâd**, s. 52; Nâsir b. 'Akîl et-Tarîfî, **Târîhu'l-fikhi'l-İslâmî**, s. 62.

göstermişler, içtihad ederek ulaştıkları hükmü belirtirken “*Bu benim görüşüm, kanaatimdir..*” şeklinde ifadeler kullanmışlardır.²⁹

Sahabe döneminde verilen hükümlerde dikkat çeken bir diğer nokta da, kamu düzenini sağlanması ve kamu menfaatinin korunması söz konusu olduğunda nasslarda mevcut olan bazı hükümlerin dönemin idarecileri tarafından askıya alınarak hükmün gereğinin uygulanmamış olmasıdır. Devletin müellefe-i kulûba zekât gelirlerinden hisse vermemesi, açlık ve kıtlık yüzünden hırsızlık yapanların ellerinin kesilmemesi... gibi Hz. Ömer tarafından yapılan uygulamalar bu durumun en açık örnekleridir.³⁰

Sahabe dönemindeki ekonomik ve toplumsal şartlar, Hz. Peygamber dönemine kıyasla farklılık göstermektedir. Değişen bu şartlar sebebiyle, uygulanması halinde Şâri’in amaçlamadığı bir takım olumsuz sonuçlara yol açabilecek cevaz hükümleri uygulanmamıştır. Örneğin, hakkında cevaz hükmü olmakla beraber ehli kitap kadınlarla evlenmenin bir dönem yasaklanmış olması bu konuyla ilgili verilebilecek örneklerdendir.

İslâmî ilimler alanında bilimsel araştırm yapanlardan çoğunun kanaati, sahabilerin tamamının müçtehit olabilecek derecede bir din ve hukuk bilgisine sahip olmadıkları yönündedir. Bu bakımdan Peygamber’e çok yakın olmuş, ilmi zeka ve kabiliyete sahip olan sahabiler bu dönemde öne çıkmıştır. “fakih sahabiler” olarak adlandırılan bu sahabiler nasslarda bulunan hükümleri anlayıp yorumlamış ve yeni hükümler ortaya koymuşlardır.

Mesruk b. Ecdâ‘ (ö. 63/683)’dan nakledilen bir rivayet de sahabe içerisinde ilmi kabiliyetleri ile öne çıkan kişileri belirtmesi açısından dikkat çekicidir. Buna göre Mesruk şöyle demiştir: “*Muhammed’in ashabına uğradım ve ilimlerinin altı kişide bittiğini (toplandığını) gördüm: Ömer, Ali, Abdullah b Mes’ûd, Ubeyy b. Ka’b (22/642), Ebû’d-Derdâ (ö. ?), Zeyd b. Sabit. Daha sonra bir sene boyunca bu altı*

²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ‘lâmü’l-muvakki‘în**, s. 63-66.

³⁰ Necmeddin Kadir Kerim ez-Zenkî, **el-İctihâd fi mevridi’n-nas: dirase usuliyye mukarene**, Beyrut 2006, s. 275- 279; Mehdî Fadlullâh, **el-İctihâd**, s. 54-56; Mahmûd Subhî, “*el-İctihâd fi ‘asri’s-sahabe*”, s. 21; Nuri Kahveci, “*Sosyal Değişim Dinamiğinin İslâm Hukukuna Etkisi*”, **KS.Ü.İ.F.D.**, Yıl: 3, S. 6, Temmuz-Aralık 2005, s. 60-62.

kişiyile birlikte bulundum, İlimlerinin iki kişide odaklandığını gördüm: Ali ve Abdullah b. Mes'ûd."³¹

Şa'bî de ashab içerisinde fetvâ verenlerle ilgili olarak ayrıca şu rivayette bulunmuştur: "Üç kişi birbirine fetvâ verirdi: Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sabit kendi aralarında; Ali, Ubeyy b. Ka'b, Ebû Musa (ö. 44/65)'da kendi aralarında birbirlerine fetvâ verirlerdi."³²

Bu rivayetlerden ve sahabilerden nakledilen hükümlerle ilgili rivayetlerden hareketle sahabe döneminde en çok fetvâ verenlerin; Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/666), Abdullah b. Abbas (ö.68/688), İbn Ömer (ö. 73/693) ve Hz. Aişe (ö. 58/678) olduğunu söylemek mümkündür.³³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sahabe döneminde hüküm vermede temel kaynaklar "Kur'an ve sünnet"tir. Sahabenin bizzat vahyin nüzul sürecine tanıklık edip, Peygamber'le beraber bulunmuş olmalarına ve dolayısıyla da bu iki temel kaynağa vâkıf olmalarına rağmen, bir takım hususlarda farklı görüşler ortaya koydukları görülmektedir. İçtihat etmenin bireysel bir süreç olduğu ve bu süreçte kişinin bilgi, birikim ve bulunduğu fiziksel ve psikolojik şartların onun ulaşacağı sonuçta etkisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda böyle bir farklılığın olağan karşılanması gerekir.

Sahabilerin kişisel durumlarının yanı sıra, birbirlerine zıt hüküm vermelerinin nedenlerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Hüküm vermede temel kaynak olan Kur'an âyetlerinin farklı yorumlanması, farklı hükümlerin ortaya koyulmasına neden olmuştur. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde iki ayrı anlama da gelebilecek kelimelerin kullanılmış olması da bu âyete dayanarak verilen hükümlerde sahabe arasında farklılıkların olmasına yol açmıştır. Zira onlar kelimeye verdikleri anlam doğrultusunda âyeti yorumlamış ve hüküm ortaya koymuşlardır. Buna göre, Bakara

³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 16; Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-safve**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 172; İbn Sâ'd, **Tabakat**, II, 110.

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.**, I, 15; Mustafa Sa'îd el-Hann, **Dirâse Târihiyye li'l-fıkh ve usûlihi**, Beyrut 2001, s. 52.

³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.**, I, 12.

sûresi 228. âyetinde geçen “ ” kelimesi hem “temizlik” hem de “hayız” anlamına gelmektedir. İlgili bölümde de değineceğimiz üzere, Abdullah b. Mes‘ûd ve Hz. Ömer, bu âyeti açıklarken “ ” kelimesini “hayız” anlamında, Zeyd b. Sabit ve diğer bazı sahabiler ise “temizlik” anlamında anlamışlar ve iddet süresi ile ilgili hükmü buna göre vermişlerdir.³⁴

2- Sahabenin bir konuda birbirlerinden farklı hüküm vermelerinin bir diğer sebebi ise, Peygamber’in sünnetine olan vukûfiyetlerinde farklı derecelere sahip olmalarıdır. Buna göre Peygamber’in büyük topluluklar önünde yaptığı işler, söylediği sözler sahabenin çoğunluğu tarafından bilinmektedir. Fakat bunun yanı sıra Peygamber’in herkesin içinde değil, yalnızca bir iki sahabe önünde söylediği sözler ya da yaptığı fiiller de vardır. Bu konuda bilgi sahibi olanlar da ancak o sırada orada bulunan birkaç sahabidir. Bununla beraber, fetih, öğretim gibi çeşitli görevlerle Medine dışında bulunan sahabeden bazılarının kendilerinin Peygamber’le beraber bulunmadıkları sırada, kanun koyucunun (Şâriin) ortaya koyduğu hükümlerden habersiz olmaları da söz konusudur. Bu durum da, sünnet delil getirilerek verilen hükümlerde bir takım farklılıkların olmasına neden olmuştur.

---

³⁴ Konuyla ilgili örnekler için bk.: Muhammed el-Hudari, **Târîhü't-teşrii'l-İslâmî**, Beyrut 1980, s. 95, 96; Muhammed Enîs ‘Ubâde, **Târîhü'l-fıkhı'l-İslâmî**, Kahire ty., I, 178; Ahmed Ferrâc Hüseyin, **Târîhü'l-fıkhı'l-İslâmî**, Beyrut 1989, s. 90-94; ‘Abdülvedûd Muhammed es-Serîfî, **Târîhü'l-fıkhı'l-İslâmî ve nazariyyâtü'l-‘amme**, Beyrut 1993, 72, 73.

3- Sahabenin birbirlerine muhalif görüş ortaya koymalarının bir diğer sebebi ise hakkında nass bulunmayan konularda insan olarak farklı görüşlerin benimsenmiş olmasıdır. Zira burada yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kişilerin içinde buldukları durum ve şartlar sebebiyle olayları farklı değerlendirmeleri söz konusu olmaktadır. Fakat bu dönemde kişisel görüşler sebebiyle ortaya çıkan görüş ayrılıklarının daha sonraki dönemlere nispetle az olduğunu söylemek de mümkündür.³⁵

---

³⁵ Ömer Süleyman Eşkar, **Târîhü'l-fıkhî'l-İslâmî**, Amman 1991, s. 77; Abdullah ez-Zâhid, "*Etvâru'l-İctihâdi'l-fıkhî*", **Mecelletü'l-bahsi'l-İslâmî**, Yıl: 1406, S: 15, Riyad, s. 102; Sahabe içtihadlarındaki ihtilaf sebepleri ve bu meseleler ile ilgili örnekler için ayrıca bk.: 'Abdullâh 'Abdulmuhsin et-Türkî, **Esbâbu İhtilâfi'l-fukahâ**, Riyad 1977, s. 13 vd.; Muhamed b. El-Hasan el-Fâsî, **el-Fikrû's-Sâmî fi Târîhi'l-fıkhî'l-İslâmî**, nşr.: Eymen Salih Şa'bân, I-IV, Beyrut 1995, s. 223-229; Muhammed Muaz b. Mustafa el-Hân, **İctihâdâtü's-Sahâbe**, Amman 2002, s. 127-168; Hasan Ahmed Mer'î, "*el-İctihâd fi'ş-şeriatil-İslâmiyye*", **İslam Fıkhı Konferansı Tebliğleri**, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad 1984, s. 77-87; 'Abdullâh b. Abdülazîz ed-Der'ân, **et-Teşri' ve'l-ictihâd fi'l-İslâm**, Riyad ty., s. 126-131; Mennâ' el-Kattân, **et-Teşri' ve'l-fıkh fi'l-İslâm: tarihen ve menhecen**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, s.154-165; Şa'bân Muhammed İsmail, **et-Teşri'ü'l-İslâmî**, s. 259-262; Mustafa Sa'îd el-Hann, **Dirâse Târîhiyye li'l-fıkh ve usûlihi**, s. 66-70; Eşref 'Abdürrezzak Veyh, **el-Medhâl**, 202-216; Hallaf, **İlk Dönem İslam Hukuku**, s. 47-50.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH b. MES'ÛD'UN HAYATI

I- ADI ve KÜNYESİ:

Tam adı; 'Abdullâh b. Mes'ûd b. Ğafil b. Habib b. Şemh b. Fâr³⁶ b. Mahzûm b. Sahile b. Kâhel b. el-Haris b. Temîm³⁷ b. Sa'd b. Hüzeyl b. Müdrike b. İlyas b. Mudar'dır³⁸. Künyesi; Ebû Abdurrahman'dır. Kendi ifadesine göre bu künye, kendisine çocuğu olmadan önce Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.³⁹

Aslen Huzeyl kabilesindedir. Babası Mes'ûd b. Ğafil'in, cahiliye döneminde Abdullah b. el-Hâris b. Zühre'nin *halîfi*⁴⁰ olması sebebiyle kendisi de daha sonra Zühre oğullarının halîfi olarak tanınmıştır.⁴¹ Abdullah b. Mes'ûd'a, kendisi gibi ashabdan olan annesine⁴² nisbetle İbn Ümmi Abd da denilmiştir.⁴³

³⁶ İbn Asâkir, İbni Mes'ûd'un dedesinin adının Fâd olduğunu rivayet etmektedir. (*Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ali Şiri, Beyrut 1998, Daru'l Fikr, XXXIII, 51.)

³⁷ el-İsâbe'de (عيسى) şeklinde geçmektedir. (İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. 'Alî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty., II, 129.)

³⁸ İbnü'l-Esîr 'İzzuddîn 'Alî b. Muhammed b. 'Abdülkerîm, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ' ve arkadaşları, Dârü's-Şa'b, Kahire ty., III, 384; Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî, *Hulâsatu tehzîbi tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk.: Mecdî Mansûr eş-Şûrâ, Beyrut 2001, II, 118. Ayrıca bk.: Ebû Nuaym el-Esbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk.: Muhammed Hasan İsmail, Mes'ûd Abdulhamid, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, III, 229.

İbn Mes'ûd'un ismi, neshebi, künyesi, lakabı ve kabilesiyle ilgili geniş bilgi için bk.: Abdussettar eş-Şeyh, *Abdullah b. Mes'ûd*, Dimeşk 1982, s. 20-23.

³⁹ İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXXIII, 65; Ebû 'Abdullâh İbnü'l-Beyyi Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk.: Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990/1411, III, 353; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405, I, 462-463.

⁴⁰ **Halîf**: Cahiliye dönemi Araplarında, yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla aralarında anlaşma ve ittifak yapan kabilelere veya kişilere verilen isimdir. Aralarında yaptıkları anlaşmaya da *hîlf* denilmektedir. Geniş bilgi için bk.: Nadir Özkuyumcu, "*Hîlf*", *DİA*, XVIII, 29, 30.

⁴¹ İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed ez-Zührî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, Beyrut, 1968, III, 150; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, III, 384; İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, II, 129; Ebû Muhammed 'Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk.: Mustafa es-Sekâ ve arkadaşları, Mısır 1936 /1355, I, 326.

⁴² Annesinin tam adı; Ümmü Abd binti Abdivud b. Sevâ b. Kureym b. Sahile... O da yine Huzeyl kabilesine mensuptur. İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 150; VIII, 289. Krş. Abdussettar eş-Şeyh, *a.g.e.*, s. 21.

Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yer almayan İbn Mes'ûd'un Müslüman olmadan önceki hayatı ile ilgili bilgi de yok denecek kadar azdır. Buna göre, Abdullah b. Mes'ûd, küçük yaşta babasını kaybetmiş, babasının vefatından sonra⁴⁴ Mekke'ye gelmiş ve burada Ukbe b. Ebî Muayt'ın (ö. 2/624)'ın koyunlarına çobanlık yaparak onun yanında çalışmaya başlamıştır. Ebû Cehil'in daha sonraları onu bu sebeple ayıpladığı rivayet edilmiştir.⁴⁵

II- MÜSLÜMAN OLUŞU

İlk Müslümanlardan olan Abdullah İbn Mes'ûd'un kesin olarak ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili olarak kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'in Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın (ö. 55/675) evine gelmeden önce Müslüman olduğu belirtilmekte,⁴⁶ bazılarında ise, onun Saîd b. Zeyd (ö. 55/675) ve eşi Fâtımâ binti Hattâb'ın Müslüman olduğu zaman Müslüman olduğu⁴⁷ ifade edilmektedir. Bununla beraber kaynaklarda bizzat İbn Mes'ûd'dan, onun Müslümanların altıncısı olduğunu ifade eden rivayetler de nakledilmiştir.⁴⁸

İbn Mes'ûd'un, Müslüman olmasına sebep olarak, Ukbe b. Ebî Muayt'ın koyunlarını otlattığı sırada Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in, onun yanına

⁴³ ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 462; eş-Şehat es-Seyyid Zaglul, **Abdullah b. Mes'ûd (eş-şahsiyye ve's-sire)**, Dârü'l-Maârif, Kahire 2002, s. 37; Mennâ' Halil Kattân, **Târîhü't-teşrî'i'l-İslâmî**, Kahire 1989, s. 248.

⁴⁴ İbn Mes'ûd'un babası büyük ihtimalle İslâm'dan önce vefat etmiştir. Bk.: Abdussettar eş-Şeyh, **Abdullah b. Mes'ûd**, s. 23.

⁴⁵ İbn Hişam, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, I, 635, 636; Muhammed Said Mersî, **Uzamâü'l-İslâm**, yy. 2003, 115. Ebu Cehil, Hz. Peygamber'in ashabından en çok Abdullah b. Mes'ûd'u sevmezdi. Bir gün "*Muhammed'in ashabından Huzeyl'li şu gençten nefret ettiğim kadar hiç birinden nefret etmiyorum*" dediği rivayet edilmektedir. Küçükkalay, **Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, Konya 1971, s. 19, dipnot, 96.

⁴⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 151; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 312; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 464.

⁴⁷ İbn Abdilber, Ebû 'Ömer Yusuf b. 'Abdullâh, **el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb**, thk. 'Alî Muhammed Becâvî, Mısır ty., III, 987; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 385; Muhammed Râcî Hasan Kennâs, **Nefehâtün 'Ature fî sîreti sahâbeti Rasûlillâh**, Dârü'l Ma'rife, Beyrut 2005, 445.

⁴⁸ İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 68; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 354; ez-Zehebî, **a.g.e.** I, 464; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-safve**, I, 168; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129; el-Esbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1980, I, 126; el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 231.

uğramalarının ardından gelişen mucizevî “süt hadisesi”⁴⁹ nakledilmekte ve İbn Mes‘ûd’un, bu olayın akabinde Müslüman olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰

Abdullah b. Mes‘ûd Müslüman olduktan sonra, annesi Ümmü Abd ve kardeşi Utbe b. Mes‘ûd (ö. ?) da Müslüman olarak ilk sahabeler arasına katılmışlardır.⁵¹

Abdullah b. Mes‘ûd Müslüman olduktan sonra, yanında çalıştığı Ukbe b. Ebi Muayt⁵²’dan ayrılıp Hz. Peygamber’in yanına gelmiş ve kendisini gece-gündüz onun hizmetine adanarak her türlü hizmetini görmüştür.⁵³

Bu noktada bir hususa dikkat çekmek gerekir ki, İbn Mes‘ûd ve onun gibi yoksul ve önde gelen hiçbir kabilenin mensubu olmayan kişilerin Müslüman olup, Peygamber’in yanında bulunması Mekke’nin önde gelenlerinin hiç de hoşnut olmadıkları bir durumdu. Nitekim bir gün müşriklerden Utbe b. Rebîa (ö. 2/624), Şeybe b. Rebîa (ö. 2/624), Haris b. Nevfel (ö. 25/655) gibi Beni Abd’il-Menâf

⁴⁹ İbn Mes‘ûd’tan rivayet edildiğine göre olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Ukbe b. Ebu Muayt’ın koyunlarını otlatıyordum. Resulullah ve Ebu Bekir yanına geldiler. Bana: “*Bize verebileceğin sütün var mı?*” diye sordular. Ben de: “*Evet var ama ben emanetçiyim, bu yüzden size süt veremem*” dedim. Bunun üzerine (Peygamber) bana: “*Henüz hiç süt vermemiş bir koyunun var mı?*” diye sordu. Ona koyunu getirdim. Allah Resulu onu tuttu ve koyunun memelerini meshedip, süt gelinceye kadar dua etti. Ebu Bekir ona bir kap getirdi ve sütü ona sağdı. Sonra Ebu Bekir’e : “*İç*” dedi. Bunun üzerine Ebu Bekir süttten içti daha sonra Hz. Peygamber de süttten içip hayvanın memesine; “*yumul*” dedi ve hayvanın memeleri eski haline döndü. Bu (olağanüstü) olay üzerine peygambere gelip: “*Ey Allah’ın Resülü bu sözden (veya bu Kur’ân’dan) bana da öğret*” dedim. O, başımı okşayıp, bana: “*Sen akıllı bir çobansın*” dedi. (Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, I, 379; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 150–151; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 70–73; İbnu'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 385)

⁵⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. ‘Alî b.Ahmed, **Cevâmiü's-sireti'n-nebeviyye**, Darü'l-Maarif, Mısır 1900, s. 13; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-safve**, I, 168; Ebû Nuaym el-Esbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ**, I, 125; ez- Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 465. İbn Abdilber, **el-İsti‘âb**, III, 987-988.

⁵¹ Abdussettar eş-Şeyh, **Abdullah b. Mes‘ûd**, s. 23-25; kardeşi hakkında bilgi için bk.: İbn Sa'd, **et-a.g.e.**, IV, 126.

⁵² Ukbe b. Ebî Muayt İslâm’ın ilk ortaya çıktığı günden itibaren Mekke’de Hz. Peygambere hakaret edenler arasında yer almıştır. Bazı rivayetlerde Kevser suresi 3. ayetin de Ukbe hakkında nazil olduğu belirtilmiştir. (Ebû Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi’ü'l-beyân fi te’vîli'l-Kur’ân**, thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2000, XXIV, 657) Ukbe b. Ebî Muayt’ın Hz. Peygamber’e karşı tavrı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişam, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, I, 361; Buharî, **Cizye**, 20; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 393; Belâzurî, Ebü'l-‘Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, **Ensâbü'l-eşrâf**, thk.: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959, I, 147-148; Küçükkalay, **Abdullah b. Mes‘ûd ve Tefsir İlimindeki Yeri**, s. 10-12.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, I, 168-169; İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 153; İbnu'l-Esir, **a.g.e.**, III, 387; İbn Abdilber, **a.g.e.**, III, 988; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 469-470; İbn Şebbe, Ebû Zeyd ‘Ömer, **Târîhu'l-Medîneti'l-munevvere: Ahbâru'l-Medîneti'l-Munevvere**, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Beyrut 1990, I, 303.

kabilesinin önde gelen kişileri Ebû Tâlib'e gelip; *“Eğer kardeşinin oğlu, bu köleleri yanından kovarsa bizim aramızda en büyük, en güçlü kişi olur, ona uymamız da bizim için daha uygun bir durum olur. Biz, bu güçsüz kimseler gibi, onlarla beraber sana tâbî olmak istemiyoruz”* demişler, bunun üzerine Ebû Tâlib Hz. Peygamber'e gelerek, onların söyledikleri şeyleri anlatmıştı. Bu olayın akabinde, özelde Peygamber'in böyle bir talep karşısında nasıl bir tavır takınması gerektiği, genelde de İslâm dininin kişiler arasında hiçbir zaman statü ya da nüfus ayrımı yapmadığını gösteren En'âm Sûresi 51-53. âyetleri nazil olmuştur: *“Rablerinin huzurunda toplanma endişesi taşıyanları, kendileri için hiçbir yardımcı ve aracı olmayacağı hususunda Kur'an'la uyar ki, sakınsınlar. Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla sabah akşam Rablerine yalvaranları sakın huzurundan kovma. Müşriklerin yaptıklarından sana bir sorumluluk, senin yaptıklarından da onlara bir sorumluluk yoktur. Eğer onları huzurundan kovarsan, zalimlerden olursun. İşte böylece Biz, insanlardan bazılarının bazılarıyla: “Allah içimizden bunlara mı lütufta bulundu?!” desinler diye sınıdık. Allah şükredenleri en iyi bilen değil midir?”*

Âyetlerin nüzulüyle de müşriklerin tekliflerinin kabul edilebilir ve İslâmın temel prensipleriyle bağdaşır bir durum olmadığı açıklanmış oldu. Kaynaklarda İbn Mes'ûd'un da, müşriklerin Peygamber'in yanından kovmasını istedikleri ve haklarında bu âyetlerin nazil olduğu, Bilal, Ammâr b. Yâsir (ö. 34/654), Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe, Mikdad b. Abdullah.. gibi sahabeler arasında yer aldığı rivayet edilmiştir.⁵⁴

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, İslâm dinini ilk kabul edenler arasında yer alan ve bütün zamanını Hz. Peygamber ile beraber geçirebilmek için büyük bir gayret sarfeden Abdullah b. Mes'ûd'a, Hz. Peygamber döneminde, “İslâm dininin müdafâası ve insanlara anlatılması”yla ilgili görevler de verilmiştir. Bu bağlamda, Mekke döneminde, Hz. Peygamber'in “*muktesîmûn*”a⁵⁵ cevap vermeleri için gönderdiği grubun içerisinde İbn Mes'ûd'un da bulunduğu nakledilmiştir.⁵⁶

⁵⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrut 1985/1405, VI, 433; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il b. 'Ömer, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Samî b. Muhammed es-Seleme, Riyad 1999, III, 262.

⁵⁵ **Muktesîmûn**: Velid b. Muğîre'nin Hac Mevsiminde Mekke'nin dışına gönderdiği 16 kişilik gruba verilen isimdir. Bu grup, Mekke'ye giden yolu keserek buradan geçen insanlara, *“İçimizden, yeni bir din iddiasıyla ortaya çıkan kişiye inanmayın. O mecnundur.”* diyerek, insanları onun sihirbaz,

Mekke’de Hz. Peygamber’den sonra ilk defa Kur’an’ı alenî (açıktan) okuyarak müşriklerin saldırı ve tepkilerine maruz kalan İbn Mes’ûd,⁵⁷ Habeşistan’a hicret eden ilk grubun içinde yer almıştır.⁵⁸ İbn Mes’ûd daha sonra Medine’ye hicret

---

kâhin veya şair olduğuna inandırıp, Mekke’ye geldiklerinde Peygamber’in yanına gelmemelerini, ondan ürküp, nefret etmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. (Daha geniş bilgi için bk.: Ebû ‘Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. ‘Ömer er-Râzî, **Mefâtiḥü’l-gayb (et-Tefsirü’l-kebir)**, Tahran ty., IX, 335; Kurtubî, **el-Câmi’l-Ahkâmi’l-Kur’ân**, X, 58.)

⁵⁶ Hayreddin ez-Zirikli, **el-A’lâm**, Beyrut 1969, IV, 280; eş-Şehhât es-Seyyîd Zağlûl, **Abdullah b. Mes’ûd**, s. 94.

⁵⁷ İbn Hişam, **es-Sîretü’n-nebeviyye**, I, 314, 315; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-ğâbe**, III, 385-386; Belâzurî, **Ensâbu’l-eşrâf**, I, 162; İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ ‘İmâdüddin ‘İsmail b. ‘Ömer, **el-Bidâye ve’n-nihaye**, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, thk. Ahmed Ebû Hâkim ve arkadaşları, Beyrut 1989, VII, 183; ez-Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, I, 466; İbn İshak, **es-Siretu’n-Nebeviyye**, III, 64; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 77. Urve b. Zübeyr’in babasından rivayet ettiğine göre olay özetle şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber’in ashâbı bir gün bir araya gelmiş, “Kureyş, şimdiye kadar bu Kur’an’ı sesli olarak (okunduğunu) duymadı. Kim bunu onlara duyuracak?” diye konuşuyorlardı. İbn Mes’ûd; “ben” diye öne atılınca ashâb, “Senin bunu yapman konusunda tedirginiz. Biz, kendisini Kureyş’in tavrına karşı koruyacak bir aşirete sahip birinin bunu yapmasını istiyoruz” diyerek, onun bu iş için uygun olmadığını imâ ettiler. Ancak İbn Mes’ûd ise isteğinde ısrar edip, “Beni bırakın, muhakkak ki Allah beni koruyacaktır” diye cevap verdi. Ertesi gün kuşluk vakti, Abdullah, Kâbe’ye geldi. Kureyş’in ileri gelenleri de toplantı halindeydiler. İbn Mes’ûd yüksek sesle “Rahman” sûresini okumaya başladı. Onu duyan Kureyşliler: “İbn Ümmi Abd ne okuyor böyle?” diye konuşmaya başladılar. Daha sonra “O, Muhammed’in getirdiklerinden bir şeyler okuyor” diyerek İbn Mes’ûd’un üzerine yürüyüp onu tartaklamaya, dövmeye başladılar. Bu olayın ardından İbn Mes’ûd, ashâbın yanına gitti. Sahabe onun halini görünce; “İşte biz de senin için bundan korkuyorduk” dediler. İbn Mes’ûd ise tüm yaralarına rağmen gönlü ferah bir şekilde onlara: “Allah’ın düşmanları bana hiçbir zaman şimdiki kadar basit görünmemişlerdi. Eğer isterseniz onlara yarın yine aynısını yapayım” deyince ashâp: “Bu yaptığın yeterli, onlara duymak istemedikleri şeyi duyurdun” demişlerdir. (Ahmed b. Hanbel, **Fedailü’s-sahâbe**, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1983, II, 73; İbnü’l-Esir, **a.g.e.**, III, 385-386; Seyyid el-Cümeylî, **Sahâbetü’n-nebî**, Kahire 1987, s. 130; Ahmed b. Yusuf el-Kâdirî, **Ricâlu me’a Rasûlillâh fi tarîkı’d-da’ve**, yy. 2000, s. 165; konuyla ilgili değerlendirme için ayrıca bk.: Münir el-Gadbân, **et-Terbiyetü’l-kıyâdiyye: es-sabikune’l-evvelun mine’l-muhacirin**, Dârü’l-Vefa, Mansure 1998, I, 239.)

⁵⁸ Hâkim en-Nisâbü’rî, **el-Müstedrek**, III, 354; İbn İshak, **a.g.e.**, s. 80; İbn Hişam, **a.g.e.**, I, 326; İbn Sa’d, **et-Tabakâtu’l-kubrâ**, III, 151; Belâzurî, **a.g.e.**, I, 204; İbnü’l-Cevzî, **Sifatü’s-safve**, I, 167; Şemseddin Sâmî, **Kâmusu’l-a’lâm**, Mihran Matbaası, İstanbul 1311, IV, 3105; el-Esbahânî, **Ma’rifetü’s-sahâbe**, III, 230; Bâkır Emini’l-verd el-Muhâmi, **Ashabu’l-Hicreti fi’l-İslâm**, Beyrut 1986, 181.

İbn Sa’d, İbn Mes’ûd’un Habeşistan’da bulunduğu sırada herhangi bir sebepten dolayı suçlandığını ve onun da bu suçtan kurtulmak için iki dinar rüşvet verdiğini rivayet etmektedir. (**a.g.e.**, III, 151) Hüseyin Küçükkalay, rüşvet verdiğini ifade eden rivayeti kabul etmenin imkân dâhilinde dahi olmadığını, ödenen paranın rüşvet değil de herhangi bir yasağı bilmeden ihlal etmiş olma sebebiyle ödediği bir ceza olabileceğini söylemektedir. (**Abdullah b. Mes’ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 17) Kanaatimizce ise, İslâm’ın, iman/inanç ile ilgili hükümlerinin yeni yeni oluşturulduğu, muâmelât ile ilgili hükümlerin henüz daha ortaya konulmadığı bu ilk dönemde

eden sahabe arasında da yer alarak iki hicrete de katılan sahabilerden birisi olmuştur.⁵⁹

Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in ensar ve muhacir arasında gerçekleştirdiği "kardeşlik (muâhât)" esnasında, İbn Mes'ûd'un kim ile kardeş yapıldığı konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Kaynakların çoğunda Hz. Peygamber'in onunla Muaz b. Cebel'i kardeş yapmış olduğu⁶⁰ ifade edilmekle beraber bazı kaynaklarda Sa'd b. Muaz (ö. 5/626) ile kardeş yapıldığı⁶¹ nakledilmektedir. Bu rivayetlerin yanında onun, Hz. Peygamber tarafından Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/657) ile kardeş yapıldığı⁶² da rivayet edilmekle birlikte, el-İsâbe'de bu rivayetlerden farklı olarak, İbn Abbas'dan naklen Hz. Peygamber'in, İbn Mes'ûd'u ve Enes'le kardeş yaptığı⁶³ ifade edilmektedir.⁶⁴

"rüşvet" kavramını bugünkü İslâmî bakış açısıyla değerlendirmek doğru olmaz. Bu sebeple de İbn Mes'ûd'un verilecek cezadan kurtulabilmek için rüşvet verdiği iddiasının kesinlikle kabul edilebilir bir durum olmadığını söylemek, isabetli bir görüş olmasa gerek. Rivayet edilen bu durumu o gün, İbn Mes'ûd'un içinde bulunduğu şartlar neticesinde vermek zorunda kaldığı bir rüşvet olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla da bu rivayetin doğru olmasında İbn Mes'ûd için herhangi bir eksiklik söz konusu değildir.

⁵⁹ ez-Zehabî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 467; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 386; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129; 'Abdurrezzâk İskender, **'Abdullâh b. Mes'ûd -İmâmu'l-Fıkhî'l-Irakî**, Câmîatü'l-Kâhire, Küliyetü'l-Ulûm, Kahire 1976, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 69;

⁶⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 152; Belâzurî, **Ensâbu'l-eşraf**, I, 271; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, Ankara 1999, s. 319.

⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, II, 129; İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzibü't-tehzib**, thk. Ömer es-Sellami, Ali b. Mes'ûd, Beyrut 1996, Dârü'l-Ma'rife, III, 254; Sadık İbrahim 'Urcûn, **'Abdullah b. Mes'ûd**, **Mecelletu'l-Ezher**, C. 11, S. 1, Kahire 1940, s. 219.

⁶² İbn Hişam, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, I, 505; İbn Şebbe, **Târîhu'l-Medîneti'l-münevver**, III, 1053; Hâkim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek**, III, 355; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, XXXIII, 62; Belâzurî, **a.g.e.**, I, 270; İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 152; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 994; ez-Zehabî, **a.g.e.**, I, 467, 490.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, II, 129; 'Urcûn, **a.g.m.**, s. 219.

⁶⁴ Hz. Peygamber Medine'ye hicretten sonra, içinde bulunulan sıkıntılı ve zor şartların daha kolay atlatılabilmesi için hem muhacirleri kendi aralarında hem de ensar ve muhaciri birbiriyle kardeş yapmıştır. (İbn Sa'd, **a.g.e.**, I, 238). Abdullah b. Mes'ûd'un kardeş yapıldığı kişi ilgili olarak rivayetlerde birkaç sahabenin adının geçtiği görülmektedir. İbn Mes'ûd'un kendisi gibi muhacirden olan Zübeyr b. Avvam ile kardeşliği, Peygamber'in hicret öncesi sahabe arasında yaptığı kardeşlik neticesinde olmuştur. (Belâzurî, **a.g.e.**, I, 270; İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, II, 129; eş-Şehhat es-Seyyid Zağlul, **Abdullah b. Mes'ûd**, s. 96, 97; 'Urcûn, **a.g.m.**, s. 219) Muhacir-Ensar arasındaki kardeşliğe gelince kaynakların çoğunda İbn Mes'ûd'un ensardan Muaz b. Cebel ile kardeş yapıldığı belirtilmektedir. Onun Sa'd b. Muaz ile kardeş yapıldığına dair olan rivayetleri ise ihtiyatla karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Zira, bazı kaynaklarda Sa'd b. Muaz'ın hicretten sonra muhacirlerden Sa'd b. Ebi Vakkas ile (Belâzurî, **a.g.e.**, I, 271; İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 421; ez-

İbn Mes'ûd ve annesi için Medine'de, Mescid-i Nebevî'nin arka tarafında, oturacakları bir ev ayrılmış ve Peygamber'in evine rahatça girip çıkmaları için kendilerine izin verilmiştir. Hatta bu yakınlık sebebiyle dışarıdan gelen birçok kişinin onu, Hz. Peygamber'in ailesinden zannettikleri ifade edilmiştir.⁶⁵

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber zamanında yapılan hemen hemen bütün savaşlara katılmıştır.⁶⁶ Bedir Savaşı'nda savaştan önceki gece keşif kolunda görev almış ve savaş sonunda yaralı olarak bulunduğu Ebû Cehl'i öldürmüş,⁶⁷ Hz. Peygamber de onun öldürülmesinden duyduğu mutluluğun ifadesi olarak Ebû Cehl'in kılıcını, İbn Mes'ûd'a hibe etmiştir.⁶⁸ İbn Abbas (ö. 68/687) da, onun Uhud savaşında ortaya çıkan panik esnasında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan dört sahabeden birisi olduğunu söylemiştir.⁶⁹

Sahabe arasında Abdullah isminde birçok kişi vardır. İbnu's-Salâh (643/1245), sayının iki yüz yirmiye ulaştığını söylerken⁷⁰, bazı kaynaklarda ashab arasında üç yüz kadar Abdullah isimli sahabe bulunduğu ifade edilmektedir.⁷¹ Fakat bunlar içerisinde bilgileriyle ve verdikleri fetvâlarıyla meşhur olmuş dört sahabe için

---

Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 466) bazılarında ise Ebu Ubeyde b. Cerrah ile kardeş yapıldığı rivayet edilmektedir. (İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXV, 446; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 421; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 466; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-nihaye**, VII, 107; Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, s. 318) Bununla beraber araştırmalarımızda onun Abdullah b. Mes'ûd ile kardeş yapıldığı ile ilgili bir rivayete ise rastlayamadık.

⁶⁵ Buhârî, **Fedâilu'l-ashâb**, 27; Müslim, **Fadailu's-sahâbe**, 110; İbnü'l-Cevzî, **Sıfatü's-safve**, I, 168; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129; İbnu'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 387; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 355, 356; İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 154; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'în**, II, 238; Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî, **Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil**, Medine ty., s. 155; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 468; İsmail Cerrahoğlu, "**Abdullah b. Mes'ûd**", **DİA**, I, 115; farklı rivayetler için bk.: İbn Asâkir, **a.g.e.**, XXXIII, 83;.

⁶⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzibü't-tehzib**, III, 254; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129, İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, I, 167; 'Abdüssettar eş-Şeyh, **A'lâmu'l-Huffâzi ve'l-Muhaddisîn**, I-IV, Dimaşk, 1997, s. 342.

⁶⁷ İbn Hişam, **es-Siretü'n-nebeviyye**, I, 635, 710; Belâzurî, **Ensâbu'l-eşraf**, I, 299; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-nihaye**, VII, 182; İbnu'l-Esir, **a.g.e.**, III, 386; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 990; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 482, 483.

⁶⁸ ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 483; el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 229, 234.

⁶⁹ ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 467; Cerrahoğlu, **a.g.md.**, I, 115.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osman b. 'Abdurrahman, **Ulûmu'l-Hadis**, Halep 1966, s. 266.

⁷¹ Raşit Küçük, "**Abâdile**", **DİA**, I, 7.

ıstılahi anlamıyla “Abâdile” kelimesi kullanılmaktadır⁷². “Abâdile” arasında sayılan sahabelerin kimler olduğu konusunda tam bir ittifak olmamakla beraber “Abâdile” arasında ismi geçen sahabeler; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Mes‘ûd (h. 32), Abdullah b. Ömer (ö. 71/690), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Abdullah b. Amr b. el-As (ö. 65/684)’dır.⁷³ Bunlar içerisinde Abdullah b. Mes‘ûd ve Abdullah b. Zübeyr’in isimleri üzerinde ihtilaf vardır. Hanefî âlimler Abdullah b. Mes‘ûd’u “Abâdile”den kabul ederek, “Abâdile”nin; Abdullah b. Mes‘ûd, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas’dan oluştuğunu ifade etmişlerdir.⁷⁴ Ahmed b. Hanbel ise Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-As’ın, Abâdile olarak nitelenen sahabeler olduğunu söyleyerek İbn Mes‘ûd’u bu grubun içine dâhil etmemiştir.⁷⁵

Bununla beraber, genel kanâate baktığımızda İbn Mes‘ûd’un “Abâdile” içerisinde olmadığı görüşünün daha yaygın olduğu görülmektedir. Beyhakî, Abdullah b. Mes‘ûd’un “Abâdile”den sayılmayışını, onun çok erken tarihlerde vefat etmesi, diğer sahabelerin ise daha uzun süre yaşamaları sebebiyle ilimlerinden daha çok istifade edilmesine bağlar.⁷⁶ Hüseyin Küçükcalay ise, bu ıstılahın İbn Mes‘ûd’un vefatından sonra meydana gelmiş olması sebebiyle Abdullah b. Mes‘ûd’un “Abâdile” den olmadığını söylemektedir.⁷⁷ Kanaatimizce de özellikle fıkıh ilminde önde gelen sahabelerden olan İbn Mes‘ûd’un “Abâdile” içerisine dâhil edilmemesi, onun ilmi olarak bu terimin içerisine dâhil edilen sahabelerden altta olduğundan değil, bu terimin onun vefatından sonra kullanılmaya başlanmış olması sebebiyledir.

⁷² ‘Abadile’ kelimesinin tasavvuftaki kullanımı ise yukarıdaki anlamdan tamamen farklıdır. Tasavufta genellikle ‘ esmâ-i hüsnâ’ dan birinin tecellisine mazhar olmuş kişileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bk. Süleyman Uludağ, “Abâdile”, **DİA**, I, 7.

⁷³ Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, **Muhtârü's-Sıhah**, nşr.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Muhammed Abdüllatif es-Subkî, Tahran 1363, s. 323.

⁷⁴ İbnü'l-Hümmam, Kemâluddin Muhammed b. ‘Abdülvâhid, **Şerhu Fethi'l-kadîr**, Mısır 1316, II, 220, 221.

⁷⁵ İbnü's-Salah, **Ulûmu'l-Hadis**, s. 266.

⁷⁶ ez-Zeyla‘î, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yusuf el-Hanefî, **Nasbü'r-râye**, thk.: Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Dârü'l-Hadis, Mısır 1357, V, 109; Raşit Küçük, “Abâdile”, **DİA**, I, 7; ayrıca bk.: İbnü'l-Hümmam, **a.g.e.**, II, 221.

⁷⁷ Küçükcalay, **Abdullah b. Mes‘ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 6.

III- HZ. PEYGAMBERLE İLİŞKİSİ:

Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, Abdullah b. Mes'ûd, Müslüman olduktan sonra kendisini Hz. Peygamber'in hizmetine adanmış, gece gündüz onun yanında bulunmaya gayret etmiştir. Öyle ki, Peygamber'in evindeki hallerini, herhangi bir yere gittiği zamandaki tavır ve hareketlerini, uyuduğunda veya uyandığı zamanki durumlarını sahabe içinde en iyi bilen kişinin o olduğunu söylemek dahi mümkündür. Nitekim Abdulmelik b. Umeyr, Ebi'l-Melîh'den, İbni Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'i yıkanırken örttüğünü, uyuduğu zaman onu uyandırdığını, yalnızken, yanında başka birisi yokken onunla beraber yürüdüğünü rivayet ederek, onun Peygamber'e ne kadar yakın olduğunu ifade etmiştir. Yine Mes'ûdî de Kâsım b. Abdullah'tan bir rivayetinde şöyle demektedir: *“Hz. Peygamber bir yere gideceğı zaman İbn Mes'ûd, onun ayakkabılarını giydirir, asasıyla önünde yürürdü. Gideceğı yere ulaştığında da Peygamber'in ayakkabılarını çıkarıp kucağına alır ve asayı Peygamber'e verirdi. Peygamber oradan ayrılmak istediğinde ise yine onun ayakkabılarını giydirir ve evine ulaşınca kadar onun önünde asasıyla yürürdü.”*⁷⁸.

Bununla beraber diğer sahabiler Peygamber'in yanında değilken Abdullah b. Mes'ûd, onun yanında bulunmuştur. Onların Peygamber'den duymadıkları şeyleri o duymuş, görmedikleri şeyleri o görmüştür. Ebû'l Ahvâs, İbn Mes'ûd'un vefatının ardından Ebû Musâ ve Ebû Mes'ûd (ö. 40/660)'un birbirleriyle şöyle konuştuklarını rivayet eder: Onlardan biri (Ebû Mes'ûd) diğerine; *“Arkasında kendi gibi birini bıraktı mı?”* diye sormuş, diğeri (Ebû Musâ) de: *“Keşke (bıraktı) diyebilseydim. Ama bize izin verilmediğinde ona izin verilirdi, bizim olmadığımız zaman o (Peygamber'in) yanında olurdu”* demiştir.⁷⁹ Nitekim bu rivayet, ashabin da İbn Mes'ûd'un Peygamber'e olan bu yakınlığının başka kimsede olmadığını, kabul ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in İbn Mes'ûd'a söylediğı rivayet edilen: *“Ey Abdullah! Ben seni nehyetmedikçe, sen perdeyi kaldırıp benim gizli konuşmalarımı da*

⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, III, 142; ayrıca bk.: 'Abdurrahmân Re'fet el-Bâşâ, *Suveru min hayâti's-sahâbe*, Beyrut 1992, s. 99.

⁷⁹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 467-468; ayrıca bk.: Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, III, 316.

*dinleyebilirsin*⁸⁰ sözü de Abdullah b. Mes'ûd'un Peygamber'e olan yakınlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Onun peygamberle olan bu yakın ilişkisi sebebiyle de sahabe arasında kendisine "sâhibu's-sivâd"⁸¹ denilmiş, Peygamber'in sırlarına ve hal ve hareketlerine vakıf olduğu sık sık ifade edilmiştir.

Tüm hayatını Peygamber'e hizmete adayıp, onun yanından bir an olsun ayrılmak istemeyen İbn Mes'ûd, sahabe arasında, gerek ahlâk gerekse dini tutum ve davranış itibariyle Hz. Peygamber'e en çok benzeyenlerdendi. Nitekim Huzeyfe b. Yemâm (ö. 36/656)'e "*Resulullah'ın davranışlarına en yakın olan bir kimseyi tanıtın da kendisinden (istediklerimizi) alalım*" denildiğinde Huzeyfe, "*Bütün bu hususlarda Resulullah'a en yakın olarak İbn Ümmi Abd'den başkasını bilmiyorum*"⁸² cevabını vermiştir.

Hz. Peygamber de, İbn Mes'ûd'a verdiği önemi çok defa ifade etmiş ve yukarıda aktardığımız rivayetin dışında da birçok vesileyle onu öven sözler söylemiştir. Hz. Ali'nin rivayetine göre Hz. Peygamber bir defasında: "*Hiçbir peygamber yoktur ki ona yardımcı yedi arkadaş/vezir verilmesin. Bana ise on dört kişi verildi.*" diyerek İbn Mes'ûd'u da bu kişilerin arasında saymıştır.⁸³

Başka bir rivayette de Hz. Peygamber ashabına "*Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun, Ammar'ın yolundan gidin ve İbn Ümmi Abd'a verdiğiniz sözü yerine*

⁸⁰ Müslim, **Selam**, 2169; İbn Mâce, **Mukaddime**, 11; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 989; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129; ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 468-469; Ebû Nuaym el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 233; farklı rivayetler için bk.: İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 85-88.

⁸¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 153; 'Abdülkerîm el-Hatîb, **Ali b. Ebî Tâlib**, Beyrut 1975, s. 69.

Sâhibu's-sivâd ( ): İfadede " " kelimesi sır, gizli şey anlamında kullanılmıştır.

İbn Mes'ûd'un Peygamber'e olan yakınlığını ifade etmek amacıyla kullanılan bu ifade onun diğer sahabiler Peygamber'in, yanında bulunmadığında, O'nun yaptığı işlerden ve sırlarından haberdar olduğunu ifade eder.

⁸² Buharî, **Fedâilu'l-ashâb**, 27; İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 154; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 388; İbn Hacer el-Askalânî, **a.g.e.**, II, 129; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffaz**, I, 14; el-Esbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ** I, 127; ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 484; farklı rivayetler için bkz.; Ahmed b. Hanbel, **Fedailü's-sahâbe**, II, 23-27, h. no: 1494-1498; Tirmizi, **Menâkıb**, 38; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 991-992; Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed el-Esbehânî, **Siyeru's-selefi's-sâlihîn**, Beyrut 2004, s. 217.

⁸³ ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 412; el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 234.

getirin (sözünü tutun)”⁸⁴ diyerek öğüt verdiği nakledilmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber başka bir sözünde de İbn Mes‘ûd’un ilim ve ahlakını ifade ederek “*İbn Ümmi Abd’in ümmetim için razı olduğu şeye ben de razı oldum, İbn Ümmi Abd’in ümmetim için hoşnut olmadığı şeyden ben de hoşnut olmadım*”⁸⁵ demiştir.

Hz. Peygamber, birçok vesileyle İbn Mes‘ûd’a karşı olan güven ve takdirlerini de ifade etmiştir. Onun, “*Eğer istişare etmeden birini arkamda yönetici olarak bırakacak olsaydım, İbn Mes‘ûd’u bırakırdım*”⁸⁶ sözü de bu güvenin en iyi örneği olarak kabul edilebilir.

Tüm bu rivayetlerin yanında, İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamber’in yanındaki değerini gösteren en önemli rivayetlerden biri de kanaatimizce Hz. Ali’nin naklettiği şu olaydır: “*Bir gün Peygamberle beraberdik. Abdullah b. Mes‘ûd’a, ağaca çıkıp, misvak yapmak için kendisine bir dal getirmesini istedi. İbn Mes‘ûd, dalı almak için ağaca tırmanınca rüzgar eteklerini açtı ve bacakları görüldü. Ashabdan orda bulunanlar gülmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Neye gülüyorsunuz?” diye sordu. Sahabilerin, İbn Mes‘ûd’un bacaklarının inceliğine⁸⁷ güldüklerini söylemeleri üzerine Hz. Peygamber; “Nefsim yed-i emîninde olan Allah’a yemin olsun ki (güldüğünüz) bu bacaklar, kıyamet günü Uhud dağından daha ağırdır” diye buyurdu.*”⁸⁸

İbn Mes‘ûd, Hz. Peygamber’e olan bu derece yakınlığının da bir neticesi olarak, İslâmı ve onun öğretilerini bizzat Peygamber’den öğrenen sahabeden birisi

⁸⁴ Tirmizi, **Kitabu'l-menâkıb**, 38; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, V, 385; İbn Abdilber, **el-İsti‘âb**, III, 989; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 478.

⁸⁵ Hâkim en-Nisâbüri, **el-Müstedrek**, III, 359; ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 479; Ahmed b. Hanbel, **Fedailü's-sahâbe**, II, 21, h. no: 1492; İbn Abdilber, **el-İsti‘âb**, III, 989;

⁸⁶ Tirmizi, **Kitabu'l-menâkıb**, 38; Ahmed b. Hanbel, **Fedailü's-sahâbe**, II, 18, h. no: 1489; Hâkim en-Nisâbüri, **a.g.e.**, III, 359; İbn Mâce, **Mukaddime**, 11; İbn Abdilber, **el-İsti‘âb**, III, 989; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 130; Ebû İshâk eş-Şirâzî, **Tabakatü'l-fukaha**, tsh. Halil el-Meys, Beyrut ty., s. 43.

⁸⁷ İbn Mes‘ûd, fiziki yapı olarak ufak-tefek bir cüsseye sahipti. Hatta ayakta iken oturan bir kişi ile aynı boyda olduğu rivayet edilmiştir. Temiz giyinir, devamlı güzel kokular sürünürdü. Hatta gece karanlığında güzel kokusundan tanınırdı. Daha geniş bilgi için bk.: eş-Şehhat es-Seyyid Zaglul, **Abdullah b. Mes‘ûd**, s. 51 vd.

⁸⁸ el-Esbahânî, **Hilyetü'l-evliyâ** I, 127; Hâkim en-Nisâbüri, **a.g.e.**, III, 358; Ebû Bekr Cabir Cezairi, **el-İlm ve'l-ulema**, Dârü'l-Kütübî's-Selefiyye, Kahire t.y., s. 185; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **Derrü's-sahâbe fi menâkıbi'l-karâbe ve's-sahâbe**, thk. Hüseyin b. Abdullah el-‘Umerî, Dimaşk 1984, s. 356.

olmuştur. Vahyin nüzul surecine şahitlik etmiş, kendisinin de birçok vesileyle belirttiği gibi Kur'an'ı Kerim'den yetmiş küsur sureyi bizzat Peygamber'in ağzından öğrenmiştir.⁸⁹ Bunun yanında İbn Mes'ûd, Hz. Peygamberle beraber olduğunda ona İslâm dininin genel prensipleri, dinin haram ve helal kıldığı şeyler, emirleri ve yasakları, amellerin faziletlieleri, büyük günahlar... vb. konularda sorular sormuş ve öğrendiklerini de diğer sahabe ve tabiine aktarmıştır.

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamberle yaptığı yolculuklarda da sadece onun her türlü hizmetini görmekle kalmamış, bu yolculuklarda İslâm dini ve onun hükümleri ile ilgili bilgilerini artırmıştır. Yolculukları esnasında karşılaştıkları olaylar ile ilgili Peygamber'in uyguladığı hükümleri daha sonra kendisi de tatbik etmiş ve bunları sahabeye aktararak onları da bilgilendirmiştir.

IV- DÖRT HALİFE DÖNEMİ:

Hz. Peygamber'in vefatının ardından diğer sahabilerin olduğu gibi İbn Mes'ûd'un hayatında da yeni bir dönem başlamıştır. Kendisinden her gün yeni bir şey öğrendiği, onu ve ashabı eğiten, onlara yol gösteren Peygamber, artık hayatta değildir ve İbn Mes'ûd için zor ve sorumluluk isteyen dönem de bundan sonra başlamaktadır. O, bu yeni dönemde Peygambere soru sorup, ilgili hükmü öğrenmeyi istemekten; kendisine yöneltilen sorulara cevap verip, hüküm vermeye; Kur'an'ı öğrenmekten; insanlara okutmaya, öğretmeye diğer bir ifadeyle öğrencilikten, öğreticiliğe doğru bir geçiş yapmıştır.

Kaynaklarda Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in vefatından sonraki yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber kendisinden ve bazı sahabilerden aktarılan rivayetlerde onun, İslâm'ın yayılması ve öğretilmesi yolundaki hizmetlerine devam etmenin yanı sıra, Hz. Peygamber'den sonra İslâm devletinin başına gelen halifelere yardımcı olmaya çalıştığı, çeşitli olaylar hakkındaki görüşlerini onlarla paylaşıp, samimi tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. İbn Mes'ûd, bunun yanı sıra halifelerin kendisine verdikleri görevleri yerine de getirmiş, ayrıca gittiği yerlerde kendini İslâm'ı tebliğe ve onu öğretmeye adanmıştır.

---

⁸⁹ Buharî, **Fedâilü'l Kur'ân**, 8.

Bu bölümde İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in vefatından sonra devletin başına geçen halifelerle ilişkilerini ve bu dönemlerde üstlendiği görev ve faaliyetlerinden de kısaca bahsetmek istiyoruz.

A- HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD:

Hiz. Peygamberin vefatından sonra halife olarak seçilen Ebû Bekir, devlet idaresinde birçok konuda sahabeden yardım almış, verdiği kararlarda onlarla da istişare etmiştir. Ebû Bekir'in halifeliği sırasında karşılaştığı en büyük problemlerden birisi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bazı irtidat hareketleriydi. Ebû Bekir, halifeliğinde irtidat edenlerle mücadele etmiş, sahabe arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmasına rağmen onlarla savaşma kararı almıştır. Abdullah b. Mes'ûd bu olaylar esnasında, Ebû Bekir tarafından Medine'nin korunması ve stratejik noktaların savunulması için oluşturulan grup içerisinde yer almıştır.⁹⁰ Bununla beraber İbn Mes'ûd da, bazı sahabiler gibi, aslında isyancılara karşı savaşın yapılması taraftarı değildi. Ancak savaş yapıp, "Ridde" isyanlarının bastırılmasının ardından Ebû Bekir'in ne kadar isabetli bir karar verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Allah Resulü'nün vefatından sonra, şayet Allah başımıza Ebû Bekir'i ihsan etmemiş olsaydı, bizler öyle kararlar almıştık ki az kalsın mahvolacaktık. O, bizleri birleştirdi. İsyancı kabileler üzerine gidip ölünceye kadar savaşmamızı emretti. Allah, Ebû Bekir'e isyancılara karşı savaşma azmi ve kararlılığı ihsan etmişti."*⁹¹

İbn Mes'ûd, İrtidat hareketlerinde kendisine verilen görevin yanı sıra 13/634 yılında, Ebû Bekir'in hilafetinin son günlerinde, Bizans ordusu ile Müslümanlar arasında gerçekleşen Yermuk Savaşı'na da ganimetlerden sorumlu olarak katılmıştır.⁹²

Abdullah b. Mes'ûd, kendisine verilen bu görevlerin dışında Müslümanlara ve yeni Müslüman olmuş olanlara İslâm'ı anlatmaya, onların özellikle dinî sorunlarına çözüm bulmada yardımcı olmuştur. Nitekim kaynaklarda Ebû Bekir

⁹⁰ 'Abdüssettar eş-Şeyh, **Abdullah b. Mes'ûd**, Dâru'l-Kalem, 1982, s. 79-80.

⁹¹ İbnu'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 342; ayrıca bkz.: Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân**, Mısır 1932, I, 103, 104.

⁹² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Târîhü't-taberî - târîhü'l-ümem ve'l-müluk**, thk.: Ebû'l Fadl İbrahim, Beyrut t.y, III, 397; ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 461.

döneminde kendisine soru sorulan ve kendisine danışılan kişiler arasında İbn Mes'ûd'un da adı zikredilmiştir.⁹³

B- HZ. ÖMER DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD:

İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında da bir takım resmi görevler de bulunmuştur. Taberî, İbn Mes'ûd'un Ömer b. Hattâb döneminde Şam'ın fethine katıldığı ve orada bir müddet ikamet ettiğini nakletmektedir. Buna göre İbn Mes'ûd orada "kadılık" ve "Kur'an öğretimi" ile de meşgul olmuştur.⁹⁴ Yakubî, İbn Mes'ûd'un Ömer döneminde Medâin'de de bulunduğunu ve oradaki insanlara fıkıh ve Kur'an öğrettiğini belirtmektedir.⁹⁵ Irak'ın fethinin ardından burada Basra ve Kûfe şehirlerini kuran Halife Ömer, buralarda devlet işlerinin yürütülmesi ve burada yaşayan insanlara İslâm'ın öğretilmesi için sahabeden birçok kişiyi görevlendirmiştir. Buna göre on kadar sahabiye Basra'da görevlendirmiş⁹⁶, Kûfe şehri için ise Ammar b. Yâsir ve İbn Mes'ûd'u görevlendirmiş ve o sırada Humus'da bulunan⁹⁷ İbn Mes'ûd'u çağırıp Ammar b. Yâsir'i vali, İbn Mes'ûd'u da hem kadı hem de beytûlmalden sorumlu kişi olarak Kûfe'ye göndermiştir.⁹⁸ Ömer, Ammar ve İbn Mes'ûd'u Kûfe'de görevlendirdiğinde oranın halkına hitaben yazdığı meşhur mektubunda şöyle demektedir: "*Size yönetici olarak Ammar'ı, muallim ve vezir olarak da Abdullah b. Mes'ûd'u gönderiyorum. Onlar Resulullah'ın ashabının önde*

⁹³ el-Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak, **Târîhü'l-Ya'kûbî**, Dâru Sâdır, Beyrut t.y., I, 160. Bu dönemde kendisine danışılan diğer sahabiler; Ali b. Ebû Talib, Ömer b. Hattab, Muaz b. Cebel, Ubeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit'tir.

⁹⁴ et-Taberî, **Târîh**, III, 600, 601. Kaynaklarda, onun Şam'daki bu görevindeki icraatları ile ilgili olarak bu görevde bulunmuş olduğu dışında bir bilgiye rastlayamadık. Kanaatimizce buradaki görev süresinin uzun olmaması sebebiyle, konuyla ilgili ayrıntılı bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır.

⁹⁵ Ya'kûbî, **Târîhü'l-Ya'kûbî**, II, 151.

⁹⁶ Dârimî, **Sünen**, I, 139.

⁹⁷ Belâzurî, **Ensâbu'l-eşraf**, IV, 18; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 146.

⁹⁸ et-Taberî, **a.g.e.**, IV, 139; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, VI, 13, 14; Vekî', Vekî', Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi, **Ahbârü'l-kudât**, Beyrut ty., II, 188; İbnü'l-Cevzî, **Sifatü's-safve**, I, 168; Gâlib b. 'Abdulkâfi el-Kuraşî, **Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-idâreti ve'l-kadâ'**, I-II, Beyrut 1990, II, 583, 584; Ebû Fellâh 'Abdulhayy b. el-'Imâd el-Hanbelî (1089/1679), **Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb**, Darü'l-Mesîre, Beyrut 1979, I, 32; Kal'acî, **Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, Dârü'n-Nefais, Beyrut 1992, s. 7, 8.

gelenlerindedir. Onları dinleyin ve onların emirlerine uyun. Ben size Abdullah b. Mes'ûd'u göndermekle sizi nefsimе tercih ettim."⁹⁹

Halife Ömer daha sonra Ammar'ı görevinden azletmiş ve Muğire b. Şube'yi onun yerine tayin etmiştir. Belâzurî, Ömer'in, İbn Mes'ûd ile iyi geçinmediği için Ammar'a kızdığını ve onu bu sebeple görevden aldığını rivayet etmektedir.¹⁰⁰

İbn Mes'ûd, Şureyh (ö. 78/697) Kûfe'ye kadı olarak tayin edilinceye kadar burada hem kadı hem de beytûlmalden sorumlu kişi olarak görevine devam etmiştir. Şureyh'in göreve getirilmesinin ardından, İbn Mes'ûd sadece beytûlmalle ilgili görevine devam etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe'de kendisine verilen resmi vazifelerin yanında ilmi çalışmalar da yapmış, buradaki insanlara İslâm'ı öğretmiş, talebeler yetiştirmiştir. Kendisinin bizzat Peygamber'den öğrendiği bilgileri insanlara aktarmış, hem Kur'an'a hem de sünnete olan vukufiyeti sebebiyle insanlar tarafından aranan, başvurulan bir kişi olmuştur. Bununla beraber İbn Mes'ûd, Kûfe'de yetiştirdiği öğrencileri aracılığıyla daha sonra "Kûfe Tefsir ve Fıkıh Ekolleri" adıyla tarih sahnesine çıkacak olan akademik müesseselerin temelini atmıştır.¹⁰¹

İbn Mes'ûd, halife Ömer'in 23/644 yılında şehit edilmesinin ardından Medine'ye geri dönmüştür.

Burada ayrıca bir hususa dikkat çekmek gerekir ki, Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Ömer ile ilişkisi, onun diğer sahabilerle olan ilişkisinden farklıydı. İbn Mes'ûd her fırsatta Ömer'den övgü ile bahsetmiş, onun olaylara yaklaşımını ve ilmini öven

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Fedailü's-sahâbe**, II, 28, h. no: 1499; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 157; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 992; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 17; farklı rivayetler için bk.: İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, XXXIII, 146-149.

¹⁰⁰ Belâzurî, **Ensâbu'l-eşrâf**, I, 168; krş. et-Taberî, **Târîh**, IV, 143. Taberî başka bir sebep daha zikretmektedir.

¹⁰¹ 'Abdüssettar eş-Şeyh, **A'lâmu'l-Huffâzi ve'l-Muhaddisîn**, s. 365-367; 'Ali Sâmî en-Neşşâr (1400/1980), **Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm**, Dâru'l-Maârif, Kahire 1977, III, 218-220; Abdulğani ed-Dakr, "*Abdullâh b. Mes'ûd*", **Min 'A'lâmi't-terbiyyeti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye**, Riyad 1988, I, 81, 85.

İbn Mes'ûd'un Kûfe'de vermiş olduğu dersler ve öğrencileri ile ilgili bk.: es-Seyyid Zağlûl eş-Şehhât, **Abdullah b. Mes'ûd - el-Murebbî ve'l-edîb** -, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, yy. 2002, s. 111 vd.; 'Abdüssettar eş-Şeyh, **Abdullah b. Mes'ûd**, s. 278-300; 'Abdurrezzâk İskender, **Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 239-257; Küçükkalay, **Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 91-97.

ifadeler kullanmıştır. Bir konuşmasında Hz. Ömer ile ilgili olarak; “Eğer Ömer’in ilmi terazinin bir kefesine, dünyadaki diğer insanların ilmi de diğer kefesine konsa Ömer’in ilmi daha ağır basardı”¹⁰² diyerek onun ilminin ne kadar derin olduğunu ifade etmiştir.

İbn Mes‘ûd’un Ömer’e karşı olan bu övgü ve iltifatlarının sebebi ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Günümüz İslâm âlimlerinden Kal’acî, İbn Mes‘ûd’un Ömer’e karşı olan bu tavrını iki sebebe dayandırmaktadır; Buna göre birinci sebep, Hz. Peygamber’in “Allah, hakkı Ömer’in diline ve kalbine emanet etti”¹⁰³ diyerek Ömer b. Hattâb’ın isabetli bir görüş ortaya koyan, aklıselim sahibi bir kişi olmasına ve doğruya uymadaki samimiliğine şahitlik etmesi; ikinci sebep ise, İbn Mes‘ûd ve Ömer b. Hattâb’ın, ikisinin de aynı düşünce ekolünden kabul edilmesine neden olan, düşünme metotlarındaki uyum ve benzerliktir.¹⁰⁴ Nitekim Şa’bî’nin: “Sahabeden üç kişi birbirine fetvâ veriyordu: Ömer, Abdullah b. Mes‘ûd, Zeyd b. Sâbit kendi aralarında; Ali, Ubeyy b. Ka’b, Ebû Mûsâ da kendi aralarında birbirlerine fetvâ verirlerdi.”¹⁰⁵ sözü de Ömer ile İbn Mes‘ûd’un yakınlığını ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.

Bununla beraber, İslâm bilginlerinin bir kısmı, İbn Mes‘ûd’un Ömer’e ve onun ilmine dair övgü dolu ifadelerinden ve Ömer ile İbn Mes‘ûd’un birçok konuda ittifak ettiklerini gösteren çeşitli konulardaki rivayetlerden İbn Mes‘ûd’un Ömer’in gölgesinde olup, onun dediklerini söylediği; içtihad ettiği konularda da yine onu taklit ettiğini söylemiş ve çok az konuda onun görüşüne muhâlif bir görüş ortaya segilediği zannına düşmüştür.¹⁰⁶ Öyle ki İmam Şa’bi: “İbn Mes‘ûd sabah namazında kunut duası okumadı. Eğer Ömer okumuş olsaydı, İbn Mes‘ûd da okurdu” demiştir.¹⁰⁷ Yine Muhammed b. Cerîr (et-Taberî) de İbn Mes‘ûd ile ilgili olarak: “İbn Mes‘ûd, Ömer’in görüşünü kendi görüşüne tercih ederdi. Öyle ki, nerdeyse Ömer’in hiçbir görüşüne muhalif olmaz, kendi görüşünden dönüp onun görüşünü tercih

¹⁰² İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ‘lâmü'l-muvakki‘în**, I, 20.

¹⁰³ Tirmizi, **Menâkıb**, 18.

¹⁰⁴ Muhammed Revvas Kal’acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 12.

¹⁰⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.**, I, 15.

¹⁰⁶ Abdülvedud Muhammed Seriti, **Târîhü'l-fikhî'l-İslâmî ve nazariyyatü'l-amme**, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1993, s. 70; Muhammed Ali es-Sayis, **Târîhü'l-fikhî'l-İslâmî**, s. 53.

¹⁰⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, **a.g.e.**, I, 20; Ahmed Emîn, **Fecrü'l-İslâm**, Lübnan 2006, s. 230.

ederdi.”¹⁰⁸ demiştir. Onun bu ifadesi de âlimlerin, İbn Mes‘ûd’un Ömer’e karşı tutumu ile ilgili yanılığa düşmelerinde rol oynamıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, İbn Mes‘ûd ile Ömer b. Hattâb’ın vermiş oldukları fikhî hükümler incelendiğinde, birçok konuda ittifak etmiş oldukları açıkça görülmektedir. Fakat bu durum, iddia edildiği gibi, İbn Mes‘ûd’un Hz. Ömer’i taklit ettiği gibi bir sonuca varılması için yeterli bir delil değildir. Nitekim Kal‘acî’nin de belirttiği gibi, verilmiş olan hükümler incelendiğinde iki sahabinin görüşlerindeki bu ittifakı çeşitli sebeplere dayandırmak mümkündür¹⁰⁹:

1- İbn Mes‘ûd ve Ömer’in pek çok konuda ittifak etmiş olmalarının öncelikli sebebi herhangi bir fikhî meselede hüküm verirken dayandıkları temel kaynakların aynı olmasıdır. Diğer sahabiler gibi İbn Mes‘ûd ve Ömer de karşılaştıkları olaylarda ilk olarak Kur’an ve Sünneti temel kaynak kabul ediyorlardı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da aynı meselede benzer görüşler ortaya konulup, konuyla ilgili aynı hükümler verilebiliyordu. Bununla beraber İbn Mes‘ûd ve Ömer’in hüküm verme yöntemleri de hemen hemen aynıydı. Ömer, hüküm verirken Kur’an ve sünnet dışında re’yi de kullanıyordu. İbn Mes‘ûd da Irak’ta onun uyguladığı bu metodu takip eden en meşhur kişiydi. Genel olarak ifade etmek gerekirse, her ikisinin de içtihad ederken temel aldıkları yöntem; hukuk metinlerini lafızların donukluklarına takılıp kalmadan, “maksatları” ışığında değerlendirme ve anlama prensibine dayanıyordu.¹¹⁰ Tüm bunların sonucunda birçok konuda ittifak etmiş olmaları da olağan bir durum olarak kabul edilmelidir. Örneğin; Kasım b. Abdurrahman’ın babasından naklettiğine göre; Abdullah’a, bir kadınla beraber örtü altında bulunmuş ve hakkında bunun dışında da bir delil olmayan kureyşli bir adam (zina isnadıyla) getirilmişti. Abdullah ona kırk kırbaç cezası verdi ve onu insanlar içinde ifşâ etti. Bunun üzerine adamın akrabaları Ömer’e giderek, ona: “*Abdullah bizden bir kişiyi (insanlar içinde) rezil etti*” diyerek İbn Mes‘ûd’u şikayet etmişlerdi. Bunun üzerine Ömer, Abdullah’a: “*Kureyşten bir adamı dövdüğünü öğrendim.*” demiş, Abdullah da: “*Evet, onu bana getirdiler. Bir kadınla beraber bir örtü altında bulunmuştu ve*

¹⁰⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ‘lâmü’l-muvakki‘în**, I, 20.

¹⁰⁹ Konuyla ilgili örnek hükümler ikinci bölümde İbn Mes‘ûd’un fıkıh anlayışı incelenirken yerli geldikçe verilecektir.

¹¹⁰ Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 13; Ahmed Emin, **Fecrü’l İslâm**, s. 230.

başka da bir delil yoktu. Kırk kırbaç vurdurdum ve insanlara onu gösterdim, tanıttım.” diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Ömer: “Böyle mi düşündün?” diye sormuş, Abdullah “Evet” deyince de: “Ne güzel düşünmüşsün!” diyerek onun görüşünü doğru bulduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Yine İbn Hazm da şöyle bir rivayet nakleder: “Bir gün Ömer’e, bir adamı kasten öldürmüş bir kişi getirildi. Öldürülen adamın yakınları da geldi, içlerinden biri katili affetmişti. Ömer, Abdullah’a bu konuyla ilgili ne düşündüğünü sordu, Abdullah’ın: “Öldürülen nefis hepsine aitti. Bir kişinin affetmesi onu diriltmek demektir. Bir kişi de diğerleri hakkını alıncaya kadar kendi hakkını alamaz.” demesi üzerine Ömer: “O zaman bu konu hakkında ne düşünüyorsun?” diye sordu. Abdullah da: “Kâtilin malı diyet olarak kabul edilir ve maktulun yakınlarına verilir, affedenin hissesi de kaldırılır” şeklindeki görüşünü belirtti, Ömer de: “Ben de böyle düşünüyorum” diyerek İbn Mes’ûd’un görüşünü benimsediğini ifade etti.”¹¹²

2- Karşılaşılan bir takım meseleler de vardır ki, İbn Mes’ûd’un bilgisi o konu hakkında bir hüküm belirtmesi için yetersiz kalmış veya içtihad yapmış ama sabit (hüküm olacak) bir görüş ortaya koymamıştır. Bu gibi durumlarda İbn Mes’ûd diğer sahabilerin görüşlerinden ziyade Ömer’in görüşünü tercih etmiştir. Böyle bir tercihte bulunmasında Ömer’in bilgisinin derinliğinden ve onun isabetli görüşleri olduğundan haberdar olmasının etkisi büyüktür. Nitekim İbn Mes’ûd’un: “İnsanlar bir vadiye ve yola girse, Ömer de bir yola ve vadiye girse ben Ömer’in girdiği yola girerim.”¹¹³ sözü de onun sahabe ile Ömer’in görüşleri arasında tercih

¹¹¹ Vekî‘, **Ahbârü'l-kudât**, II, 188; ‘Abdürrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdürrezzâk b. Humâm es-San’ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A‘zamî, Beyrut 1403, VII, 401; et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, thk.: Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Mektebetü'l-ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983, IX, 341; el-Heysemî, Ebû'l-Hasan Nuruddin ‘Ali b. Ebî Bekr, **Mecma‘ü'z-zevâid ve menba‘ü'l-fevâid**, thk.: ‘Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1992, VI, 416; el-Müttakî el-Hindî, ‘Alî b. Hüsâmuddin, **Kenzü'l-‘ummâl fî süneni'l-akval ve'l-ef‘âl**, Müessesetü'r-Risâle, I-XVI, Beyrut 1989, V, 416, hadis no: 13475.

¹¹² ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 13; el-Heysemî, **a.g.e.**, VI, 475. (Küçükkalay’ın Yusuf Musa’nın Târîhu'l-fikhi’l islâmî adlı eserinden naklettiği, aynı olay ile ilgili rivayete göre ise Ömer, öncelikle katilin öldürülmesi gerektiğini düşünerek, öldürülmesi emrini vermiş ancak o sırada yanında bulunan Abdullah’ın kendisini uyarması üzerine, onun görüşünü sormuştur. Abdullahın görüşünü dinleyince kendi görüşünden vazgeçmiştir. (Küçükkalay, **Abdullah b. Mes’ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 67)

¹¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ‘lâmü'l-muvakki‘în**, I, 20; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, VIII, 77, hadis no: 21963.

noktasına geldiğinde, nasıl bir tavır takındığının açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla beraber İbn Kayyim'in zikrettiği üzere bu duruma örnek olarak gösterilecek meseleler dördü geçmeyecek kadar azdır.¹¹⁴

3- Abdullah b. Mes'ûd ile Ömer'in aynı hükümleri uyguladıkları konulardan birisi de devletin genel idaresi, yönetimi ile ilgili konulardır. Bu konularda İbn Mes'ûd, Ömer'in devletin idarecisi, kendisinin de onun idaresindeki yöneticilerden birisi olması hasebiyle Ömer'in görüşüne tâbî olup, verilen hükmü uygulamıştır. Nitekim İbn Mes'ûd, bir yönetici, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in sünnetine bağlı kaldığı sürece onun koyduğu düzenleme ve hükümlere muhalefet etmeyi doğru bulmamış, “*Biz yöneticilerimizin hükmüyle hüküm veririz*”¹¹⁵ sözüyle de bunu açıkça ifade etmiştir. Daha önce zikrettiğimiz, İbn Cerîr et-Taberî'nin “*İbn Mes'ûd, kendi görüşünü, Ömer'in görüşüne terk ederdi*” sözünün de devlet idaresi ile ilgili konularda gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İbn Mes'ûd'un mirasın dede ve kardeşler arasındaki taksimi ile ilgili verdiği hüküm, devletin düzenleme yetkisine sahip olduğu, kamuyu ilgilendiren konularda İbn Mes'ûd ile Ömer'in aynı hükmü uygulamalarına örnek olarak verilebilir. Buna göre, İbn Mes'ûd, mirasın dede ve kardeşler arasında taksim edilmesi konusunda dedeye altıda bir hisse verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak daha sonra Halife Ömer'in görüşü üzerine görüşünü değiştirerek, dedeye verilecek hissenin üçte bir olduğu hükmünü vermiştir.¹¹⁶ Bir rivayette ise, Ömer, İbn Mes'ûd'a bir mektup göndererek, dedenin mirastan payı ile ilgili verdiği altıda bir hükmünü üçte bir olarak değiştirmesini söylemiştir. Ömer mektubuna şöyle devam etmiştir: “*(Altıda bir hükmüyle) dedeye zarar verdiğimizizi düşünüyorum. Bu mektubum sana ulaştığında kardeşlerle onun arasındakini taksim et, üçte birin onun için diğerlerinin taksiminden daha iyi olduğunu açıkla.*”¹¹⁷ Bu örnekte de görüldüğü gibi İbn Mes'ûd, Ömer'in devlet başkanı sıfatıyla verdiği hükme tâbî olup, kendi görüşünü değiştirmiştir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi İbn Mes'ûd, devlet işlerinde, idarecinin görüşüne muhalif hareket etmenin doğru olmadığı görüşünü benimsemişti. Bunun bir göstergesi olarak

¹¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'în**, II, 237.

¹¹⁵ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 283.

¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, **el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr**, thk.: Kemâl Yûsuf Hût, Riyad 1409, VI, 259; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 285.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 259; Kal'acî, **Mevsû'atu fıkhi 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 15.

da, Ömer'in halifeliğinde uyguladığı bir hüküm, eğer Osman idareye geçtiğinde değiştirilmişse olursa, İbn Mes'ûd bu yeni hükmü uygulamada tereddüt etmezdi.¹¹⁸

4- Yukarıda sıraladığımız konu ve durumların dışında bazı konular da vardır ki, İbn Mes'ûd bu konularda Ömer'e muhalif olmuştur. Zira o, ilgili konuda içtihadının neticesinde ortaya koyduğu hükmün doğru olduğuna inanarak Ömer'in bu konudaki farklı görüşüne uymanın kendisi için uygun olmayacağını düşünmüştür. İbn Kayyim, İbn Mes'ûd'un Ömer'in verdiği hükümden farklı bir görüş belirttiği konuların yaklaşık yüz meselede olduğunu söylemiş,¹¹⁹ ancak eserinde bunlardan kırk tanesine yer vermiştir. Kal'acî ise bu meselelerden kırk beş tanesini eserinde zikretmiştir.¹²⁰

İbn Mes'ûd'un Hz. Osman ile ilişkisine geçmeden önce A. J. Wensinck'in İslâm Ansiklopedisi'nde "İbn Mes'ûd" maddesini yazarken ortaya attığı "İbn Mes'ûd'un idari işlerden anlamadığı" iddiasını¹²¹ değerlendirmek yerinde olacaktır, kanaatindeyiz. Wensinck yazısında "*Medine'li herhangi bir takva sahibi gibi İbn Mes'ûd'un da idare işlerine istidâdının olmadığını*" ifade etmiştir. Ancak İbn Mes'ûd'un hayatına baktığımızda ortaya atılan bu iddianın gerçekten uzak olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim İbn Mes'ûd özellikle Ömer ve Osman dönemleri başta olmak üzere, Hz. Peygamber'in vefatından sonra idari işlerde görev almış ve uzun müddet bu görevlerine devam etmiştir. Bu süreklilik de onun bu konudaki yetkinliğinin bir göstergesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in İbn Mes'ûd'la ilgili söylemiş olduğu, "Eğer istişare etmeden bir kimseyi yönetici tayin etseydim, İbn Ümmü Abd'ı tayin ederdim"¹²² sözü ve Hz. Ömer'in kendisini Kûfe'ye gönderdiğinde Kûfelilere, İbn Mes'ûd'u Kûfe'ye göndermekle onları kendisine tercih

---

¹¹⁸ Örneğin; Ömer, halifeliği sırasında zirai arazinin ve ondan intifa hakkının satımına izin vermemiş, bu konuda katı bir tavır sergilemiştir. Halife Osman ise halifeliği sırasında bu arazilerin satımıyla ilgili yasak hükmünü kaldırmış ve satış serbest olmuştur. İbn Mes'ûd her iki halifenin döneminde de devlet reisinin verdiği hükmü uygulamıştır. (bkz. Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 15-16.)

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'în**, II, 237.

¹²⁰ Kal'acî, **a.g.e.**, s. 16-19.

¹²¹ A. J. Wensinck, "*İbn Mes'ûd*", **İA**, V/II, 772.

¹²² Tirmizi, **Menâkıb**, 38; İbn Mâce, **Mukaddime**, 11; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 154; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 130; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 989; ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 477;

ettiğini söylemesi, onun bir yönetici olarak Peygamber ve Halife yanındaki değerini göstermektedir.

Bununla beraber İbn Mes'ûd'un Kûfe gibi yeni kurulan ve halkı karma olan bir şehre¹²³ yönetici olarak tayin edilmesi de onun idarecilik konusunda kendisine güvenilecek bir kişi olduğunun ayrı bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim eğer İbn Mes'ûd idarecilikte başarılı olmasaydı kendisini bu göreve getiren Ömer'in vefatının ardından Hz. Osman döneminde de bu görevine devam etmesi söz konusu olmazdı.¹²⁴ Sonuç olarak İbn Mes'ûd'un idari işlerdeki geçmişi ve onunla ilgili söylenen sözler, Wensinck'in iddiasının aksine asılsız bir zandan öteye geçmediğini göstermektedir.

C- HZ. OSMAN DÖNEMİ ve İBN MES'ÛD:

Halife Ömer'in şehit edilmesinin ardından Medine'ye dönen İbn Mes'ûd, yeni halife Osman'a biat etmiş, daha sonra Kûfe'ye geri dönerek, buradaki insanları da Osman'a bîat etmeye çağırmıştır.¹²⁵ Halife Osman da onu tekrar eski görevinin başına getirmiş ve ona Irak'ta bir araziye iktâ¹²⁶ yoluyla vermiştir.¹²⁷

Bu dönemde Kûfe valisi olan Sa'd b. Ebû Vakkas ile İbn Mes'ûd arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Buna göre, Sa'd beytûlmalden bir miktar borç para almış, fakat daha sonra bu borcu ödemeyi geciktirmiş, ödememiştir. İki yöneticinin arasında çıkan bu anlaşmazlık sonunda Osman, Sa'd'ı azl etmiş, İbn Mes'ûd'a da kızmıştır.¹²⁸ Konuyla ilgili diğer rivayetlerde ise anlaşmazlığın İbn Mes'ûd ile Kûfe valisi Velid b. Ukbe (ö. 61/680) arasında olduğu nakledilmektedir. Bu rivayetlere göre ortaya çıkan bu anlaşmazlığın ardından Velid, İbn Mes'ûd'u Halife Osman'a şikâyet etmiştir. Hz. Osman da İbn Mes'ûd'a mektup yazarak: “*Sen, bizim*

¹²³ Kûfe'nin kuruluşu ve yapısı ile ilgili olarak bk.: Tahsin Koçyiğit, **İslâm Tarihinin İlk Yıllarında (h. 1-41 / m. 622-661) İskân**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 269-278, 287-298.

¹²⁴ Cerrahoğlu, “*Abdullah b. Mes'ûd*”, **DİA**, s. 115.

¹²⁵ İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere**, III, 957.

¹²⁶ **İktâ** ( ) : Devlet başkanının devlete ait bir araziye bir şahsa ve ardından da onun çocuklarına vermesine denir. (“*İktâ*”, **el-Mevsûatu'l-fikhiyye**, Kuveyt 1992, VI, 80; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, s. 166.)

¹²⁷ Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân**, II, 272.

¹²⁸ et-Taberî, **Târîh**, IV, 251-252.

haznedarımızsın, (beytülmalde) aldığı şey konusunda Velid ile tartışma!” demiştir. Halife Osman’ın bu ifadeleri üzerine İbn Mes’ûd beytülmalin anahtarını atmış ve “*Ben, Müslümanların haznedârı olduğumu sanıyordum, eğer sizin haznedarınızsam benim buna ihtiyacım yok!*” diyerek kızgınlığını ifade etmiştir. Tüm bu olaylar ve Velid’in Hz. Osman’a, İbn Mes’ûd hakkındaki olumsuz telkinlerinin de etkisiyle Halife Osman, İbn Mes’ûd’u Medine’ye geri çağırmıştır.¹²⁹ Kûfeliler İbn Mes’ûd’un Kûfe’den ayrılmamasını istemiş, gitmemesini, herhangi olumsuz durumda onu koruyacaklarını söylemişlerdir. Fakat İbn Mes’ûd, ortaya çıkacak fitnenin kendisi yüzünden başlamasını istemediğini belirterek, onların bu çağrılarını olumsuz yanıt vererek halifenin emrine uymuş ve Medine’ye dönmüştür.¹³⁰

İbn Mes’ûd, üç sene boyunca Medine’de zorunlu ikamete tabii tutulup, vefat edinceye kadar Medine dışına çıkmasına izin verilmemiştir.¹³¹

İbn Mes’ûd’un hangi sebeple görevden alınarak Medine’ye çağrıldığı konusunda yukarıda aktardığımız rivayetin dışında, kaynaklarda çeşitli rivayetlere de yer verilmiştir. Bu sebeplerden birisi, İbn Mes’ûd’un halife aleyhine konuşmuş olmasıdır. Buna göre Abdullah b. Mes’ûd, halifenin, Ebû Zerr (ö. 32/652)’i Rebeze’de ikamete mecbur etmesine/sürgün etmesine çok üzülmüş ve bu olayla ilgili olarak halife aleyhine konuşmuştur. İbn Mes’ûd’un bu tavrı halifeye bildirilince de halife İbn Mes’ûd’u Medine’ye çağırmıştır¹³². Diğer bir rivayete göre ise, İbn Mes’ûd Medine’ye gelirken Rebeze’de Ebû Zerr’in vefat ettiğini öğrenmiş, onun cenazesine katılıp namazını kıldırmıştır. Halife de ona bu sebeple kızmıştır.¹³³

İbn Mes’ûd ve Hz. Osman arasında var olduğu söylenen kırgınlık da İbn Mes’ûd’un görevden alınma sebeplerinden birisi olarak gösterilmektedir. Kaynaklarda, aralarındaki bu kırgınlığın öncelikli sebebinin, Osman’ın Kur’an’ın

¹²⁹ Belâzurî, **Ensâbu'l-eşrâf**, V, 36; İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere**, III, 1053; ‘Abdülkerîm el-Hatîb, ‘**Ali b. Ebî Tâlib**, s. 69-70.

¹³⁰ İbn Abdilber, **el-İsti‘âb**, III, 993; İbn Şebbe, **a.g.e.**, III, 1049; İbnu'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 390; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 130.

¹³¹ Belâzurî, **a.g.e.**, V, 37; et-Taberî, **Târîh**, IV, 307-308; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, LXVI, 175.

¹³² Küçükkalay, **Abdullah b. Mes’ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 24, 25.

¹³³ İbn Hişam, **es-Sîretü'n-nebeviyye**, II, 524; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-nihaye**, VII, 183; Halife b. Hayyât, Ebu ‘Amr eş-Şeybani, **Târîhu Halife b. Hayyât**, thk.: Suheyl Zekkâr, yy. 1967, I, 177; et-Taberî, **a.g.e.**, IV, 308-309.

çoğaltılmasında izlediği yöntem ve politikaların olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, Halife Osman tarafından Kur'an'ın çoğaltılması için oluşturulan heyete İbn Mes'ûd dâhil edilmemiş, heyetin başına Zeyd b. Sabit getirilmiştir. Akabinde, oluşturulan bu heyet tarafından Kur'an'ın çoğaltılması/istinsahı tamamlanınca hazırlanan mushaflar vilayetlere dağıtılmış ve Kur'an'ın bu kıraat üzerine okunması ve öğretilmesi, bu mushaf dışında mevcut olan muhsafların da yakılması emredilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd ise bu durumdan hoşnut olmamış, birçok kere memnuniyetsizliğini ifade eden sözler söylemiştir.¹³⁴ Nitekim Ebû Vâil, İbn Mes'ûd'un minberde şunları söylediğini rivayet etmiştir: “*Kur'an'ı Zeyd b. Sabit'in kıraatıyla okumamı mı emrediyorsunuz? Yemin olsun ki ben yetmiş sureyi bizzat Peygamber'in ağzından öğrendim. O zaman Zeyd, iki kölenin kendisiyle oyun oynadığı perçemli bir çocuktü*”¹³⁵.

Netice itibariyle de İbn Mes'ûd, Halife Osman'ın resmi Mushaf dışındakilerin yakılması emrini uygulamaktan çekinmiştir. İbn Mes'ûd'un bu tavrı üzerine de halife, bu iş için görevlendirdiği Abdullah b. Âmir'e bir mektup yazarak; “*Onu (İbn Mes'ûd'u) yolla, bu din harab olmasın, ümmet fesada düşmesin*” demiştir. Yakubi, konuyla ilgili olarak, farklı Mushafların tamamının imha edildiğini, sadece İbn Mes'ûd'un mushafının imha edilmeyerek kaldığını ifade etmektedir.¹³⁶

İbn Mes'ûd, Kûfe'den ayrılıp Medine'ye geldiğinde Osman'ı mescitte insanlara hitap ederken bulmuştur. Aralarında geçen tartışma sonunda Osman, İbn Mes'ûd'a hoş gitmeyecek bir takım sözler söylemiş, onu zorla mescitten çıkartmıştır. Bir rivayete göre ise bu hengâmede İbn Mes'ûd'un ayaklarından çekilmiş ve iki kaburgası kırılmıştır. Nitekim Aîşe binti Ebî Bekir de Hz. Osman'ın

¹³⁴ ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 488, 489. İbn Mes'ûd'un Kur'anın çoğaltılması ve oluşturulan heyet ile ilgili tavrı, Kur'an bilgisi ve mushafı ile ilgili ayrıca bk.: Ebû Bekr 'Abdullâh b. Ebî Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Kitâbü'l-Mesâhif**, nşr.: Arthur Jeffery, Mısır 1936/1355, s. 54 vd.; 'Abdülhakim 'Abdulganî Muhammed Kasım, **Fıkhu'l-İmam Abdullah b. Mes'ûd**, yy., 1986, s. 65-72; Küçükkalay, **Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 34-58; 143-177; İsmail Cerrahoğlu, “*Abdullah İbn-i Mes'ûd ve Tefsirdeki Yeri*”, **Diyanet Dergisi**, C. 9, S. 98-99, s. 202-204, 253.

¹³⁵ ez-Zehebî, **a.g.e.**, I, 473, 488; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 414; 442; farklı rivayetler için bk.: Buharî, **Fedâilü'l Kur'ân**, 8; İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere**, III, 1005-1006; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 136-139; .

¹³⁶ Ya'kûbî, **Târîhü'l-Ya'kûbî**, II, 170.

İbn Mes'ûd'a karşı olan bu davranışının doğru olmadığını belirterek, onu bu tavrından dolayı kınamıştır.¹³⁷

İbn Mes'ûd ve Osman arasında bu ve benzer sebeplerden dolayı ortaya çıkan kırıngılığın sonucunun ne olduğu konusu kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmemekle beraber, aktarılan bir takım rivayetlerden Hz. Osman'ın İbn Mes'ûd'a karşı yaptığı muameleden dolayı pişmanlık duyduğu, ama İbn Mes'ûd'un kırıngılığın vefat edene kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Buna göre İbn Mes'ûd hastalandığında Hz. Osman onun yanına gelir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:¹³⁸

Osman: "Seninle ilgili bana gelen sözler nedir?"

İbn Mes'ûd: "Bana yaptıklarını söyledim. Sen emrettin ve karnıma basıldı. Ne öğle ne ikindi namazını düşünemedim. Paramı, maaşımı da bana vermedin."

Osman: "Peki, kendimi sana bırakıyorum, sana yapılanın aynısını sen de bana yap!"

İbn Mes'ûd: "Ben halifelere karşı kısas yolunu açacak kişi değilim."

Osman: "İşte maaşın, bunu al."

İbn Mes'ûd: "Ben ona muhtaçken onu bana vermedin, şimdi hiç ihtiyacım yokken mi bana onu veriyorsun?! Benim artık ona ihtiyaç yok..." der ve Osman yanından ayrılır.

Belâzurî ise, İbn Mes'ûd'un kendisinden özür dileyen halifeye, "*Allah'tan senden hakkımı almasını istiyorum*" diye çıktığını nakletmiştir.¹³⁹

Kaynaklarda yer alan bu rivayetlerden İbn Mes'ûd'un Osman'a karşı olan kırıngılığının devam ettiğini anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra kanaatimizce yukarıda aktardığımız rivayette dikkat çekici bir husus vardır ki, o da İbn Mes'ûd'un Osman'a karşı söylediği "*Ben halifelere karşı kısas yolunu açacak kişi değilim.*" sözüdür.

¹³⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, V, 36; Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî*, II, 170; ayrıca bk.: 'Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb*, Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahran 1987, IX, 4.

¹³⁸ Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî*, II, 170; Osman ile İbn Mes'ûd arasında geçen konuşma ile ilgili farklı rivayetler için bk.: İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 389.

¹³⁹ Belâzurî, *a.g.e.*, V, 37.

Önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz üzere İbn Mes'ûd, hiçbir zaman devlete ve devlet reisi olan halifeye karşı insanları yanlış bir yola sevk edebilecek bir tavır almamıştır. O, her zaman Müslümanlara, devlete itaati tavsiye edip, ona karşı isyan sayılabilecek ya da fitneye sebep olabilecek her türlü eylemden kaçınmalarını söylemiştir. Nitekim her ne kadar kendisine kırgın olsa da Osman'ın “*sana yapılanı sen de bana yap*” sözüne karşı söylediği bu söz, onun bu hassasiyetini bir kere daha açıkça göstermektedir. Bununla beraber, İbn Mes'ûd'un dostları, onun hiçbir zaman Osmanla ilgili kötü bir söz söylemediğini, onunla ilgili olarak: “*Eğer onu öldürürlerse, ondan sonra onun gibisini asla getiremeyecekler..*” dediğini de rivayet etmektedir.¹⁴⁰

V- VEFATI:

İbn Mes'ûd Medine'ye geldikten bir müddet sonra rahatsızlanarak 32 / 652 yılında 60 küsur yaşında¹⁴¹ Medine'de vefat etmiştir¹⁴². Kendi arzusu üzerine el-Baki' isimli kabristana Osman b. Maz'un'un yanına gece defnedilmiştir.¹⁴³ Cenaze namazını kimin kıldırıldığı ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde dönemin halifesi Osman b. Affan'ın İbn Mes'ûd'un cenaze namazını kıldırıldığı¹⁴⁴ ifade edilmekteyse de diğer bir kısım kaynaklarda namazı Ammâr b. Yâsir veya Zübeyr'in¹⁴⁵ kıldırıldığı rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre ise İbn Mes'ûd, Osman'ın

¹⁴⁰ 'Usame Ammûre, **es-Sahâbe alâ lisâni Resulillâh**, Mektebetü Dâri'l-Mehabbe, ty., s.102.

¹⁴¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 160. İbn Mes'ûd'un tam olarak kaç yaşında öldüğü konusunda kaynaklarda kesin bir ifade yer almamakta çoğu kaynakta onun 60 küsur yaşında öldüğü ifade edilmektedir. Bununla beraber, Yahya b. Ebi Utbe'den onun 63 yaşında vefat ettiğini rivayet etmiştir. (Zehebî, **Siyeru a'lâmî'n-nübelâ**, I, 499; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 190.) Ayrıca vefat tarihi ve yaşı ile ilgili farklı rivayetler için bk.: İbn Asâkir, **a.g.e.**, XXXIII, 189-194.

¹⁴² et-Taberî, **Târîh**, IV, 308; Halife b. Hayyat, **Târîhu Halife b. Hayyat**, I, 177; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffaz**, I, 14; İbn Mes'ûd'un vefat yeri, kaynakların çoğunda Medine olarak geçmekle beraber, bazı kaynaklarda onun Kufe'de vefat ettiği söylenmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzibü't-tehzib**, III, 254.

¹⁴³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 160; İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 994; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, III, 33; Eyüp Sabri Paşa, **Mir'atü'l-haremeyn**, Bahriye Matbaası, Kostantiniyye 1888, II, 674; Küçükkalay, **Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, s. 30

¹⁴⁴ İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 160; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 390; et-Taberî, **a.g.e.**, IV, 308.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, III, 390; İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzibü't-tehzib**, III, 254; Ya'kûbî, **Târîhü'l-Ya'kûbî**, II, 170; İbn Hibban Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî, **Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâ-i'l-aktâr**, Mısır 1991, 29; el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 230; Muhammed Râcî Hasan Kennâs, **Nefehâtün 'Atire**, s. 450.

onun namazını kaldırmamasını vasiyet etmiştir. Bu sebeple de Halife Osman'ın haberi olmadan İbn Mes'ûd defnedilmiştir. Halife ise durumu öğrendiğinde Zübeyr'e kızmış, bu yaptığından dolayı onu kınamıştır.¹⁴⁶ Sa'lebe b. Ebi Malik defnedildiğinin ertesi günü İbn Mes'ûd'un kabrine gittiğini ve kabri yaş, su serpilmiş bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

İbn Mes'ûd hastalığı esnasında Zübeyr b. Avvâm ve oğlu, Abdullah b. Zübeyr'in ölümünün ardından mirası ve ailesiyle ilgili işlerle ilgilenmelerini vasiyet etmiştir.¹⁴⁸ Buna göre, kızlarından hiçbirisinin onların bilgisi dışında evlenmemelerini ve eşi Zeynep'in de buna engel olmamasını istemiştir.¹⁴⁹

İbn Mes'ûd ölürken geride 90 bin dirhem bırakmıştır. Öldüğünde iki yüz dirhemlik bir elbiseyle kefenlenmeyi istemiş, ayrıca kölelerinden birisinin 500 dirhem verdiği takdirde hür olacağını söylemiştir.¹⁵⁰

Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'deki görevinden alınmasının ardından, Medine'deki zorunlu ikameti sırasında kendisine üç yıllık maaşı verilmemişti.¹⁵¹ Osman, İbn Mes'ûd'u vefatından önce hasta yatağında ziyaretinde ona beytülmaldeki bu alacağının verilmesini emretmesini isteyip istemediğini sormuş, İbn Mes'ûd da artık ihtiyacının kalmadığını söylemiştir. Ancak, İbn Mes'ûd'un vefatından sonra Zübeyr b. Avvâm, Halife Osman'a giderek, bu parayı istemiş, "*Abdullah'ın alacaklarını bana ver, çünkü ailesi bu malı beytülmalden daha fazla hak ediyor.*"

¹⁴⁶ Belâzurî, **Ensâbu'l-eşrâf**, V, 37; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-ğâbe**, III, 390; 'Abdülhüseyin Ahmed el-Emîni, **el-Gadîr**, IX, 5; benzer bir rivayet için bk.: Ya'kûbî, **Târîhü'l-Ya'kûbî**, II, 171.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 160.

¹⁴⁸ Burada, İbn Mes'ûd'un neden yakın bir akrabasını değil de Zübeyr ve oğlunu vâsi tayin ettiği sorusu akla gelebilir. Kısaca açıklamak gerekirse, İbn Mes'ûd'un kardeşi Utbe, ondan önce vefat etmişti ve geride ailesinde küçük çocuklardan başka kimse yoktu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber de İbn Mes'ûd ile Zübeyr'i Mekke'de kardeş yapmıştı. Bundan dolayı da Zübeyr, onun ehli ve terekesi hakkında vâsi tayin edilebileceği en uygun kişiydi. (bk.: Abdülhakim Abdulganî Muhammed Kasım, **Fıkhü'l-İmam Abdullah b. Mes'ûd**, s. 115)

¹⁴⁹ İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 159; ez-Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, I, 497-498; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 183. İbn Mes'ûd'un eşi ve çocukları ile ilgili geniş bilgi için bk.: eş-Şehhat es-Seyyid Zaglul, **Abdullah b. Mes'ûd**, s. 39-48.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 159; el-Esbahânî, **Ma'rifetü's-sahâbe**, III, 230.

¹⁵¹ İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere**, III, 1049.

demıştır. Halife de bunun üzerine ona 15 bin¹⁵² dirhem vermiş, Zubejr de bu parayı İbn Mes'ûd'un ailesine vermiştir.¹⁵³

---

¹⁵² Bir rivayete göre 20 ya da 25 bin dirhem. İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 161.

¹⁵³ İbn Sa'd, **a.g.e.**, III, 160; Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân**, III, 460; İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, XXXIII, 186-189.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH B. MES'ÛD ve HUKUKÎ KİŞİLİĞİ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe karşılaştıkları olaylarla ilgili hüküm verdiklerinde, Peygamber'in kendilerine öğrettiği usûl ve yöntemlerle hüküm vermişler ve ortaya koydukları görüş ve hükümleri İslâm'ın temel prensiplerine dayanarak açıklamışlardır.

İlk bölümde de belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş olan Abdullah b. Mes'ûd da fakih sahabilerin önde gelenlerinden birisi olarak, gerek Kûfe kadılığı sırasında, gerekse bu görevinden önce karşılaştığı problemlerle ilgili bir takım çözümler ararken tabîi olarak kaynaklara başvurmuş ve belli bir metod uygulamış, öğrencilerini de bu metodu kullanmaya yönlendirmiştir.

Bu bölümde öncelikle İbn Mes'ûd'un istinbat metodunu ve hüküm verirken başvurduğu temel kaynakları ele alacak, ardından bu istinbat metodunun pratikteki uygulamalarını göstermesi bakımından ibadet, muamelat ve ukûbat ile ilgili meselelerde kendisinden nakledilmiş olan hükümler ve bu konulardaki açıklamalarını inceleyeceğiz.

I- ABDULLAH B. MES'ÛD'UN HÜKÛM ÇIKARMA YÖNTEMİ

(İSTİNBAT METODU):

Abdullah b. Mes'ûd'un karşılaşılan meselelerle ilgili fikhî hükmü belirlerken dayandığı temel kaynakları ve uyguladığı metodu açıklamaya geçmeden önce onun uyguladığı ve öğrencilerine de uygulamalarını tavsiye ettiği yöntemi ana hatları ile gösteren bir rivayeti nakletmenin, konuyu açıklama bakımından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Buna göre, Abdurrahman b. Yezid (ö. 98/716) şöyle rivayet etmiştir: bir gün insanlar İbn Mes'ûd'a çok soru sordular. O da şöyle dedi: *“Bizim olmayacağımız ve hüküm vermeyeceğimiz bir zaman gelecek ki, kuşkusuz biz Allah'ın takdiriyle bu*

duruma ulaştık. Kimin karşısına bu günden sonra bir hüküm gelirse o konuda Allah'ın kitabıyla hüküm versin, eğer kendisine, Kur'an'da hakkında herhangi bir hüküm bulunmayan bir konu gelirse Peygamber'in verdiği hükümle hükümsin. Eğer Kur'an'da hükmü bulunmayan ve Peygamber'in de hakkında hüküm vermediği bir mesele sorulursa bu durumda sâlihlerin (âlimlerin) verdiği hüküm ile (icmâ) hükümsin¹⁵⁴. Eğer, Kur'an'da mesele ile ilgili kendisi ile ilgili bir hüküm bulunmayan, ne Hz. Peygamber'in, ne de Sâlihlerin hakkında hüküm vermedikleri bir mesele ile karşılaşırsa bu durumda kendi görüşü (re'y) ile içtihad etsin. Ben korkuyorum ya da demesin (hüküm vermekten çekinmesin). Çünkü haramlar açıktır, helaller de açıktır. Ve bu ikisi arasındakiler de şüpheli şeylerdir. Bu durumda seni şüpheye düşüren mesele karşısında şüpheye düşürmeyi tercih et.”¹⁵⁵

Yukarıdaki rivayetten yola çıkarak İbn Mes'ûd'un hüküm verirken uyguladığı yöntemin (istinbat metodunun) temel kaynaklarını Kitap, Sünnet, İcmâ ve Re'y olarak dört başlık altında ele almak mümkündür.

A- KİTAP:

Burada “Kitap” ile kastedilen, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm, İslâm inanç esaslarının tesbit edilip belirlenmesinde esas kaynak olduğu gibi, İslâm fihhının hükümlerinin belirlenmesinde de temel kaynaktır. Bu sebeple öncelikle Hz. Peygamber olmak üzere, sahabeler ve İslâm alimleri Kur'an-ı Kerim'de bulunan hükümlerin uygulanmasına büyük önem vermişlerdir.

Bu bakımdan Abdullah b. Mes'ûd da öncelikle Kur'an âyetlerinin en iyi ve en doğru şekilde okunup anlamlarının anlaşılmasına aşırı derecede titizlik gösterirdi. Nitekim konuyla ilgili olarak; “*Kur'an, insanların okuyup amel etmeleri için indirildi. Oysa insanlar onu sadece okumayı (tilavetini) amel kabul etti.*” dediği nakledilmiştir.¹⁵⁶ İbn Mesud, öğrencilerinden de Kur'an okuduklarında âyetlerin anlamlarını düşünerek okumalarını ister, Kur'an'ı anlamını düşünmeden hızlıca

¹⁵⁴ Bir rivayette de “*Salihlerin verdiği hüküm ile..*” ifadesi yerine, “*Müslümanların üzerinde icmâ ettikleri hüküm ile hüküm ver, eğer üzerinde icmâ ettikleri bir hüküm yoksa o zaman içtihad et..*” ifadesi kullanılarak nakledilmiştir. (Dârimî, **Mukaddime**, 20)

¹⁵⁵ Dârimî, **Mukaddime**, 20; Nesâî, **Âdâbu'l Kudât**, 11; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 62, 63; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail el-Bûsîrî, **İthafü'l-hiyereti'l-mehere bi-zevâ'idi'l-mesânidi'l-aşere**, Dâru'l-Vatan, yy. 1999, V, 143.

¹⁵⁶ es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, **el-Mebsût**, Beyrut ty., I, 200.

okumalarını hoş karşılamayarak şöyle derdi: “Kur’an’ı kötü ve kuru hurmaları saçtığınız gibi saçmayın ve şiir gibi hızlı okumayın. Onun insanı hayrete düşüren hususları üzerinde durun ve onunla kalplerinizi harekete geçirin. İçinizden hiç kimsenin Kur’an’ı okumadaki amacı, sûrenin sonuna biran önce varmak olmasın.”¹⁵⁷

İbn Mes‘ûd, kendisine bir mesele sorulduğunda, önceki rivayette de belirtildiği üzere, öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’de konu ile ilgili bir hükmün olup olmadığını bakardı. Eğer konuyla ilgili açık bir nass mevcut ise onunla hükmederdi. Kur’an’da konu ile ilgili sarîh (açık) değil de mücmel bir nass bulunursa bu durumda bu âyetler üzerinde düşünür, gerektiğinde âyetin indirilme sebebini (sebeb-i nüzul) dikkate alır, mesele ile ilgili hükmü ortaya koymak için âyetin indiği zamanki şartlardan ve o günkü mevcut sosyal durumdan da faydalanırdı.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, Abdullah b. Mes‘ûd Kur’an’ı, kıraatını, burada bulunan hükümleri ve bu hükümlerin nasıl uygulanması gerektiğini bizzat peygamberden öğrenmiş ve âyetlerin nüzul süreçlerine tanıklık etmiş bir sahabeydi. Ayrıca Hz. Peygamber’in ashabına Kur’an’ı kendilerinden öğrenmelerini söylediği dört sahabinin ilkiydi.¹⁵⁸ Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd: “Allah’ın kitabında hangi konuda ve ne zaman nâzil olduğunu bilmediğim hiçbir âyet ve sûre yoktur”¹⁵⁹ diyerek Kur’an’a olan vukûfiyetini ifade etmiştir. Diğer taraftan İbn Mes‘ûd’un Kur’an’ın “son arz”ına tanıklık etmiş olması da onun nesh olunan âyetler ile ilgili bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.

Örneğin, ilgili bölümde de belirteceğimiz üzere İbn Mes‘ûd, mut’a nikâhı ile ilgili hükmün ne olduğunu açıklarken bu nikâhın talak, mehir ve iddet ile ilgili

¹⁵⁷ el-Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes‘ûd, **Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-begavi)**, thk. Muhammed Abdullah Nemr ve diğerleri, Dârü't-Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî', yy. 1997, VIII, 251; es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr**, Beyrut 1314, IV, 127, 128; Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Dâru Tayyibe, Riyad 1999, VIII, 250.

¹⁵⁸ el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, I, 58; Buhârî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, 8; Buhârî, **Fedâilu's-Sahâbe**, 27; Müslim, **Fedâilu's-Sahâbe**, 22; İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 17.

¹⁵⁹ İbn Abdilber, **el-İsti'âb**, III, 991; 'Usame Ammûre, **es-Sahâbe alâ lisâni Resulillâh**, s. 101; Ebû Bekir Câbir el-Cezâirî, **el-'İlmu ve'l-ulemâ**, Kahire ty., s. 188; Şâhid Zîb Ebû Şureyh, **Mevsûatü's-sahâbe**, Amman 1423/2003, s. 235.

âyetlerle nesh edildiğini söyleyerek mut'a nikâhıyla ilgili cevaz hükmünün ortadan kalkıp, bu nikâhın yasaklandığını belirtmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, "hamile kadının iddetinin ne olduğu" konusunda da yine Kur'an âyetlerinin nüzul sırasına dair bilgisine dayanarak Talâk sûresindeki "*Hamile kadınların iddeti (bekleme süreleri), doğum yapmalarıdır.*"¹⁶⁰ âyetinin, Bakara sûresindeki "*Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, dört ay on gün beklerler.*"¹⁶¹ âyetinden sonra nazil olup, Bakara sûresindeki genel hükmü tahsis ettiğini söylemiş ve hamile kadının iddetinin çocuğunu dünyaya getirmesiyle sona ereceğini ifade etmiştir.

İbn Mes'ûd'un kıraatı da bazı konulardaki hükümlerin belirlenmesine ve açıklanmasına katkı sağlamıştır. Örneğin, oruç kefareti ile ilgili hükmü açıklayan âyeti¹⁶² "... _____ ..."¹⁶³ şeklinde okuyarak kefarete tutulacak olan üç günlük orucun birbirini takip eden günlerde, peş peşe tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

Yine İbn Mes'ûd, Cuma namazına katılmakta acele etmenin vâcib olduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili olarak Cuma sûresi'nde yer alan, "

¹⁶⁴" _____ âyetindeki " _____ " kelimesi yerine " _____ " kıraatini okumuş ve "*Eğer " _____ " şeklinde okumuş olsaydım elbisem düşünceye kadar koşardım*" demiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Talâk 65/4

¹⁶¹ Bakara 2/ 234.

¹⁶² Mâide, 6/89

¹⁶³ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X, 562; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, III, 177.

¹⁶⁴ Cumâ, 62/9.

¹⁶⁵ "Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 207; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 102; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, III, 665; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 482; et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 382, 383.

B- SÜNNET:

Hız. Peygamber, söz ve fiilleri ile Kur'an'ı açıklamış, ilk bakışta hükmün ne olduğu anlaşılmayan âyetleri ve bunlar içerisindeki hükümleri izah etmiş ve bu hükümlerin nasıl uygulanması gerektiğini göstermiştir. Bu bakımdan sünnet, İslâm fikhında hükümlerin belirlenmesinde Kur'an'dan sonra başvuru olan "ikinci kaynak" kabul edilmiştir. Nitekim bu bölümün başında naklettiğimiz rivayette de görüldüğü üzere İbn Mes'ûd: "Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de hükmü bulunmayan bir mesele ile karşılaşsan Allah Resulünün bu konuda vermiş olduğu hüküm ile hüküm ver" diyerek Hız. Peygamberin sünnetinin hüküm ortaya koyarken başvurulması gereken ikinci temel kaynak olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Birinci bölümde de temas ettiğimiz üzere İbn Mes'ûd, Müslüman olduktan sonra kendisini Hız. Peygamberin hizmetine adanmış ve gece gündüz onunla beraber bulunmuştur. Bu nedenle de ondan başka kimsenin duymadığı şeyleri Hız. Peygamberden duymuş, peygamberle beraber, başka kimsenin bulunmadığı yerlerde beraber bulunma şansını yakalamıştır. Bu bakımdan da İbn Mes'ûd'un Hız. Peygamberin sünnetini en iyi bilen sahabilerden birisi, hatta bu konuda en önde gelen sahabe olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Huzeyfe b. Yemân'a karakter ve tutum olarak Peygamber'e en çok benzeyen sahabenin kim olduğu sorulduğunda, "İbn Ümmi Abd" diye cevap vererek İbn Mes'ûd'un bu konuda diğer sahabilerden önde olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶ İbn Mes'ûd ibadetlerini yaparken de bizzat Peygamber'den öğrendiği şekilde yerine getirmeye gayret etmiş, diğer sahabilere ve öğrencilerine de bu şekilde yapmalarını tavsiye etmiştir.

Hız. Peygamberle beraber bu kadar çok vakit geçirip, neredeyse onun yanından hiç ayrılmamış olan Abdullah b. Mes'ûd'un Hız. Peygamber'den yaklaşık 848 hadis rivayet ettiği belirtilmektedir. Böyle olmakla birlikte İbn Mes'ûd'un hadis

¹⁶⁶ Buharî, **Fedâilu's-sahâbe**, 27; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, III, 154; İbnu'l-Esir, **Üsdü'l-gâbe**, III, 388; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe**, II, 129.

rivayetinde aşırı titizlik gösterdiği ve rivayetlerin sonunda “ ” veya “ ” dediği ifade edilmiştir.¹⁶⁷

İbn Mes‘ûd’un bizzat Hz. Peygamber’e nisbet ederek rivayet ettiği hadis sayısı azdır. Bu sebeple -çalışmamız içerisinde de yer yer belirttiğimiz gibi- kaynaklarda İbn Mes‘ûd’dan nakledilen bir hükümle Hz. Peygamberden nakledilen bir hadisin aynı lafızlarda olması şeklinde bir durumla karşılaşılmaktadır ki, bu durumu iki şekilde açıklamak mümkündür.

1- Kanaatimizce, Abdullah b. Mes‘ûd’un hadis rivayetindeki titizliği bu durumun meydana gelmesine sebep olmuştur. İbn Mes‘ûd, hadis rivayetinde, naklettiği hadisleri Peygamber’e karşı olan büyük saygısından dolayı belki yanlış bir ifade kullanırım endişesiyle bizzat “*Hz. Peygamber şöyle söyledi...*” şeklinde nakletmemiştir. Bu sebeple de söylediği birçok hadis bazı kaynaklarda hadis olarak değil de, İbn Mes‘ûd’un söylediği sözler gibi nakledilmiştir. İbn Mes‘ûd’un vermiş olduğu hükümlere yer verdiğimiz ikinci bölümde de görüleceği üzere bu durum çoğunlukla ibadetlerle ilgili konularda görülmektedir.

2- Bazı hadislerle İbn Mes‘ûd’un sözlerinin aynı lafızlarda olmasının ikinci bir sebebi ise, İbn Mes‘ûd’un hem müftü hem de kâdı olması yani yerine göre hüküm yerine göre de fetvâ veren bir konumda olmasıdır. Şöyle ki, İbn Mes‘ûd, özellikle Hz. Ömer tarafından kendisine verilen Kûfe kadılığı esnasında birçok olayla karşılaşmış ve bu olaylarla ilgili hükmün ne olduğunu insanlara açıklamıştır. Hükmü açıklarken de kendisine soru soran bir kişiye Peygamber’den konuyla ilgili olarak işittiği ya da gördüğü hükmü, hadis rivayeti şeklinde aktarması doğru değildir. Zira soru soran kişi kendisinden açık bir hüküm beklemektedir ki, herkesin nasslardan hüküm çıkarma kabiliyet ve yeterliliğine sahip olamayacağını düşündüğümüzde böyle bir beklentinin haksız bir beklenti olmadığını söylemek mümkündür. Abdullah b. Mes‘ûd da kendisine bir soru sorulduğunda çoğunlukla konu ile ilgili hadisi nakletmek yerine doğrudan, Peygamber’in söz ve fiillerinin içerisinde yer alan ve kendisinin buradan çıkardığı hükmü belirtmiştir. Bununla beraber kendi görüşüne

¹⁶⁷ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, **Şerhu ileli't-Tirmizi**, thk. Nureddin İtr, Dimaşk 1978, I, 149; ayrıca bk.: ez-Zehebî, **Tezkiretü'l-huffaz**, I, 14; el-Humeydân, “*Fukahâü's-sahâbeti'l-müksirûne mine'l-fetevâ*”, s. 38, 39.

aykırı bir görüş ortaya konulduğunu gördüğü zaman, kendi görüşünü destekleyen bir delil olarak, hükümle ilgili hadisi nakletmeyi tercih etmiştir.¹⁶⁸

Abdullah b. Mes'ûd, bazen de kendisine sorulan meselelerde Peygamber'in verdiği hükmü açıklayacağını belirtip; "*Size Peygamber'in verdiği hüküm ile hüküm vereceğim.*"¹⁶⁹ diyerek, verdiği hükmün, Peygamber'in o konuyla ilgi vermiş olduğu hüküm olduğunu bildirmiştir.

C- İCMÂ:

Sahabe döneminde, fikhın özelliklerini ele alırken de ifade ettiğimiz gibi, icmâ ve icmâm delil olarak kabul edilmesi ilk halife Hz. Ebûbekir döneminde gerçekleşmiştir. Kur'an ve Peygamber'in sünnetinde belirli bir hüküm bulunmayan konularda, "fakih sahabiler" bir araya gelerek, konuyu birçok açıdan ele almış ve o konuyla ilgili ortak bir hüküm vermişlerdir. Sahabenin icmâ ile kabul edilen bu hüküm uygulamaya konularak, genel hüküm olmuş ve böylece icmâ da şer'î deliller içerisinde yerini almıştır.

Abdullah b. Mes'ûd da konumuzun başında naklettiğimiz rivayette de görüldüğü gibi, "*Kur'an'da hüküm bulunmayan, Peygamber'inde hakkında hüküm vermediği bir mesele ile karşılaşırsan sâlihlerin verdikleri hüküm (icmâ) ile hüküm ver...*" diyerek, hüküm ortaya koyarken başvurulması gereken üçüncü kaynak olarak icmâ kabul etmiştir.

Kendisinden nakledilen başka bir rivayette de İbn Mes'ûd, Müslümanların ortak görüşlerinin (icmâ) önemini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Müslümanların güzel gördükleri şeyler Allah katında da güzel, kötü gördükleri şeyler Allah katında da kötüdür.*"¹⁷⁰

Diğer taraftan Abdullah b. Mes'ûd, müçtehit bir sahabenin tek başına ortaya koyduğu bir hükmü kendisi için bağlayıcı bir delil olarak görmemiştir. Zira o da

¹⁶⁸ 'Abdurrezzâk İskender, 'Abdullâh b. Mes'ûd, s. 162.

¹⁶⁹ Buharî, **Ferâiz**, 7; 'Abdurrezzâk, **el-Musannef**, X, 257; İbn Kudâme, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed, **el-Muğnî**, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî - 'Abdulfettâh Muhammed el-Halu', Riyad ty., IX, 15.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 379; Hâkim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, III, 83; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 65; Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ ve müzlü'l-ilbâs 'ammâ iştehere mine'l-ehâdîs alâ sünneti'n-nâs**, Beyrut 1988, II, 188.

hüküm veren diğer sahabe gibi müctehittir ve bir müctehidin sözü, diğer bir müctehit için delil değildir. İki fakih sahabinin bir konuda görüş birliği içinde olabilecekleri gibi, başka bir konuda da farklı görüşler ortaya koymaları mümkündür.

Nitekim İbn Mes'ûd'un fikhî görüşlerine baktığımızda onun Hz. Ömer, Hz. Ali gibi bazı fakih sahabilerle farklı görüşlere sahip olduğunu da görmekteyiz. Örneğin: Hamile kadının iddeti konusunda Hz. Ali, Kur'an'da Bakara ve Talâk sûrelerinde geçen iki âyeti beraber değerlendirerek, çocuğunu dünyaya getirme ile dört ay on günlük iddet içinde hangisi daha uzun ise kadının o kadar iddet beklemesi gerektiğini söylemiş; İbn Mes'ûd ise çocuğunu dünyaya getirmekle hamile kadının iddetinin sona ereceği hükmünü vermiştir. Çalışmamız içerisinde bu örnekte olduğu gibi İbn Mes'ûd'un diğer müctehit sahabe ve sahabilerden farklı görüş ortaya koyduğu meseleler ilgili yerlerde belirtilmiştir.

D- RE'Y:

Yukarıda da belirttiğimiz üzere İbn Mes'ûd, hüküm çıkarma yöntemi ile ilgili olarak; *“Kur'an'da kendisiyle ilgili hüküm bulunmayan, Peygamber'in de hüküm vermediği ve hakkında icmâ da bulunmayan bir mesele ile karşılaşırsan kendi re'yinle hüküm ver, vereceğin hüküm doğru olmayacak olsa bile çekinme”* diyerek hüküm vermede dördüncü ve son kaynağın, re'y / içtihad olduğunu ifade etmiştir.

Böylece Abdullah b. Mes'ûd, hakkında o güne kadar herhangi bir hükmün sabit olmadığı bir mesele ile karşılaştığında içtihad etmiş ve *“Bu konuda kendi görüşümle hüküm veriyorum. Eğer doğru ise Allah'tan, yanlış ise bendendir. Allah ve Resûlü hatadan beridir”*¹⁷¹ demiştir.

İbn Mes'ûd, içtihad gerektiren bir konuyla karşılaştığında konuyla ilgili fetvâ verir ve insanları çaresiz bırakmazdı. Fetvâ verip, insanların sıkıntılarına çözüm bulmayı bir sorumluluk olarak gördü ve insanlardan bir kişinin kendisine yol gösterecek birisi olmadan, kendi haline hareket edecek bir halde bırakılmasının mümkün olamayacağını düşünürdü.¹⁷²

¹⁷¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, VI, 146; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 245; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakki'in**, I, 63

¹⁷² Abdussettar eş-Şeyh, **Abdullah b. Mes'ûd**, s. 237

Abdullah b. Mes'ûd zamanının büyük çoğunluğunu Hz. Peygamberle beraber geçirmiş olmakla birlikte, az da olsa onun Peygamber'le beraber bulunmadığı ve herhangi bir konuda Peygamber'in vermiş olduğu hükmü duymadığı zamanlar da olmuştur. Bu durumda İbn Mes'ûd, Peygamber'in konu ile ilgili vermiş olduğu hükmü bilmediği için kendi görüşüyle içtihad etmeyi tercih etmiştir. Bununla ilgili verilebilecek örneklerden birisi miras ile ilgili İbn Mes'ûd'dan nakledilen şu olaydır:

Bir adam İbn Mes'ûd'a gelerek şöyle demiştir: *“Bizden birisi bir hanımla evlenmiş ve onun için herhangi bir mihr belirlememişti. Zifaf da gerçekleşmeden bu adam öldü. (mirası konusunda ne dersiniz?)”*. İbn Mes'ûd adamın bu sorusunun hemen cevaplanması zor bir soru olduğunu ifade etmiş ve bir müddet sonra adama: *“Sana kendi görüşümü açıklayacağım. Eğer bu görüş isabetli olursa Allah'tandır. Eğer ortaya koyduğum görüşte hata olursa bu benden ve şeytandandır. O kadının mehr-i misil hakkı olduğunu düşünüyorum. Ne eksik ne de fazla. Ayrıca onun miras hakkı da vardır ve bunun yanı sıra ölen eşinden dolayı da iddet beklemesi gerekir.”* diyerek sorulan konuyla ilgili görüşünü açıklamıştır. İbn Mes'ûd'un bu sözlerinin ardından Eşcâ kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'in de benzer durumdaki Burda' binti Vâşık adlı kadın hakkında benzer bir hüküm verdiğini belirtmiş ve İbn Mes'ûd'un verdiği hükmün, Peygamber'in vermiş olduğu hükme uygun olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷³

Görüldüğü üzere, İbn Mes'ûd, Kur'an, sünnet ve icmâda hakkında hüküm bulunmayan konularda içtihad ederek hüküm vermiştir. İbn Mes'ûd'un içtihadı sadece kıyas ile sınırlı bir içtihad değildir. Aksine bundan daha geniş anlamda bir içtihadıdır ve şu özellikleri haizdir:

İbn Mes'ûd, bir konuda içtihad ederken öncelikle nassların zâhirinden hükmü çıkarır, sonra nasslardan elde edilen hükmün yerini ispat ederdi. Bunu nassların umumuna, hususuna, mutlak ve mukayyetliğine, nâsîh ve mensûh oluşları gibi lafızlardan hüküm çıkarmanın bağlı olduğu prensiplere dayanarak yapardı.¹⁷⁴

¹⁷³ Ebû Davud, **Nikâh**, 30; en-Nesaî, **Nikâh**, 72; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 42; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, XX, 232.

¹⁷⁴ Abdurrezzâk İskender, 'Abdullâh b. Mes'ûd, s. 201; Şakîk Mûsâ Kâsım, 'Abdullâh b. Mes'ûd ve eseruhû fi'l-fikh, Câmîatu'l-Ezher, Külliyyetü's-Şerîa ve'l-kânûn, Mısır 1978, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 221, 222; el-Humeydân, "Fukahâü's-sahâbeti'l-müksirüne mine'l-fetevâ", 41.

Diğer taraftan İbn Mes‘ûd’un idareci olma özelliğinin de etkisiyle, içtihad ederken dikkat ettiği durumlardan birisi de “kamu düzenin sağlanması”dır. Bunun bir sonucu olarak da verdiği hükümlerde buna katkı sağlayacak şekilde hüküm vermeye gayret etmiştir. Nitekim daha önce de aktarmış olduğumuz, bir örtü içerisinde yakalanan kadın ve erkeğe “kırk kırbaç cezası” vermiş ve onları insanların huzuruna çıkarmıştır. İbn Mes‘ûd bu hükmü verirken bu iki kişinin zina ettiklerine dair kesin bir delil bulunmaması durumunda hadd cezası uygulamamış, ta’zir cezası uygulamıştır. Ta’zir cezasının ne kadar olacağı belirlenirken de hem suçluların aynı suçu tekrar işlememelerini sağlayacak, hem diğer insanlar için caydırıcı özelliği olup, toplum huzur ve düzenini sağlayacak bir ceza tespit etme yönünde bir tavır sergilemiştir. Buna göre de suçu işleyenleri cezalandırmak amacıyla kırbaç cezası vermiş, insanların görüp ibret almaları için de bunlara verdiği cezayı insanların huzurunda uygulamıştır.

Abdullah b. Mes‘ûd’un bazı meselelerde içtihad ederken, bugün İslâm hukukunun kaynaklarından birisi olarak kabul edilen sedd-i zerâi‘ prensibi ışığında hüküm vermiş olduğunu söylemek de mümkündür. Örneğin, onun cünüb olan kişinin teyemmüm etmesinin caiz olup-olmadığı ile ilgili verdiği hükmü bu bağlamda değerlendirmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Buna göre İbn Mes‘ûd, ilgili kısımda da ifade edeceğimiz üzere, Hz. Ömer ile beraber, cünüb olan bir kişinin teyemmüm etmesinin caiz olmadığı ve bunun gusül yerine geçmeyeceği kanaatindeydi. İbn Mes‘ûd, bu şekilde görüş belirtmelerinin sebebi olarak “*eğer buna izin verilirse insanların suyun soğuk olduğunu düşündüklerinde de abdesti bırakıp teyemmüme yöneleceklerini*”¹⁷⁵ söylemiştir. Hem İbn Mes‘ûd’un hem de Hz. Ömer’in nasslarda geçen ifadelerin buna cevaz verdiğini kabul etmelerine rağmen, böyle bir hüküm ortaya koymalarını insanların basit bahanelerle abdesti bırakıp, teyemmüme yönelmelerine engel olmak amacıyla olduğunu söylemek mümkündür.

---

¹⁷⁵ Buhârî, **Teyemmüm**, 7; ed-Dârekutnî, **Sünen**, I, 179.

Bütün bunlarla beraber İbn Mes'ûd, fetvâ konusunun ciddi bir konu olduğunu, olur olmaz her konuda da fetvâ vermenin akıl kârı olmayacağını belirtmiş ve “*Kim, fetvâ istedikleri her konuda insanlara fetvâ verirse, delilik eder.*”¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ Ebû Yusuf Yakub b. İbrâhim el-Ensârî, **Kitâbü'l-âsâr**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 199; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakki'în**, I, 34; II, 185; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 188. Taberânî, İbn Mes'ûd'dan birçok rivayet nakletmiştir. Ukâşe Abdummennân et-Tîbî, 'Abdullah b. Mes'ûd ile ilgili yazdığı eserinde, bu rivayetleri müstakil kitap halinde neşretmiştir. Bk.: Ukâşe Abdummennân et-Tîbî, **'Abdullah b. Mes'ûd**, Beyrut ty.

II- ABDULLAH B. MES'ÛD'UN FIKHÎ GÖDÜŞLERİ

A- TAHARET

1- ABDEST

İslâm fıkıh terminolojisinde abdest (vudû), niyet ederek, vücudun belli organlarını yıkamak ve mesh etmektir.¹⁷⁷

Abdestle ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayetleri Kur'an okurken abdestli olmanın hükmünden başlayarak şu şekilde sıralayabiliriz.

İbn Mes'ûd'a göre Kur'an okumak için kişinin abdestli olması şart değildir. Kendisinden nakledilen bir rivayete göre, İbn Mes'ûd, bir gün Fırat nehri kıyısında bir adama Kur'an okutuyordu. Daha sonra Utbe evlerine (دور عتبة) gidip orada tuvalet ihtiyacını giderdi ve oradan çıkıp adamın yanına geldi ve adama "oku" dedi. Adam, abdestsiz Kur'an okunamayacağını ve İbn Mes'ûd'un da tuvalete gittiğini unuttuğunu düşündü ve İbn Mes'ûd'a; "Su sana yakındır (yakında su var, abdest al)" dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd; "Kur'an'ı abdestsiz okumanda bir sakınca yoktur" diyerek cevap verip, adamın Kur'an okumaya devam etmesini istemiştir.¹⁷⁸

Abdestin, namazın kılınması için şart olduğu konusunda ise İslâm bilginleri görüş birliği içindedirler. İbn Mes'ûd da "Taharetsiz hiçbir namaz kabul olmaz"¹⁷⁹ diyerek namaz kılmak için öncelikle "abdestin farz olduğunu" ifade etmiştir. Bununla beraber abdesti, bozacak bir durum olmadığı müddetçe her namaz için ayrı ayrı abdest alınması şart değildir. Nitekim İbn Mes'ûd'un öğle, ikindi ve akşamı tek bir abdestle kıldığı nakledilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Muhammed Ravvas Kal'acî, **el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-müeyyessera**, Dârü'n-Nefais, Beyrut 2000, II, 1957; Vehbe Zuhaylî, **el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, Beyrut 1985, I, 207, 208; Vecdi Akyüz, **İbadetler İlmihali**, İstanbul 1995, I, 223.

¹⁷⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 65; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 145.

¹⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 15. İbn Mes'ûd'dan rivayette benzer lafızla nakledilmiş hadis için bk.: el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 525.

¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 34.

a- Abdestin Unsurları:

Abdestin unsurlarının/farzlarının neler olduğu ve nasıl yapılması gerektiği açısından konuya baktığımızda İbn Mes'ûd kulakların içini ve dışını meshetmeyi emrettiğini görüyoruz.¹⁸¹

Abdest alırken ayaklara mesh etme konusunda Abdullah b. Mes'ûd, önceleri abdestte ayakların mesh edilebileceğini söylemiş fakat daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve konuyla ilgili, "...¹⁸² âyetinde "

kelimesinde bulunan "lam" (ل) harfini "fetha" (َ) ile okuyarak ayakların yıkanmasının vâcip olduğunu ifade etmiştir.¹⁸³

İbn Mes'ûd, ayaklar yıkanırken ayağın her yerinin su ile yıkanıp, parmak aralarının da hilallenerek ayağın her tarafına suyun ulaşmasının sağlanması gerektiğini söylemiş ve önemini ifade etmek için; "*Sizden bir adam ya abdestte parmak aralarını hilaller ya da ateş onu hilaller.*"¹⁸⁴ demiştir.

b- Mest Üzerine Mesh Etmek:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, abdestli olarak giyilmiş olan mestlerin üzerine mesh edilebilir.¹⁸⁵

Çorap üzerine mesh etme konusunda ise İbn Mes'ûd, çorapları mest gibi düşünmüş ve çorap üzerine mesh edilebileceğini söylemiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ Hâkim en-Nisâbûrî, **el-Müstedrek**, I, 251; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, I, 64; Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdulmelik Ebu Cafer et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, thk.: Muhammed Zühri en-Neccâr, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1399, I, 34.

¹⁸² Mâide, 5/6.

¹⁸³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 20; Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme en-Nisâbûrî, **Sahihu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa A'zami, İdare-i Şirket-i Mürettebiye, Mekke 1390, I, 85; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 246; es-Suyûtî, **ed-Dürü'l-mensûr**, II, 262; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, IX, 434, hadis no: 26850.

¹⁸⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 23. et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 246. El ve ayakların arasını hilallemek ile ilgili hadis için ayrıca bk.: İbn Mâce, **Tahâre**, 54.

¹⁸⁵ el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, IX, 605, hadis no: 27606; ayrıca bk.: en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, **Kitâbu'l-Mecmu' fi şerhi'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî**, Cidde ty., I, 501.

¹⁸⁶ Ebu Davud, **Tahâret**, 61; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 200; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, II, 86; en-Nevevî, **a.g.e.**, I, 528; ez-Zeylâ'î, **Nasbü'r-râye**, I, 159; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 582; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Ali el-Havlânî eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr**, Kahire 1961, I, 213.

İbn Mes'ûd'a göre, mest üzerine mesh edebilmek belli bir süre ile sınırlıdır. Buna göre yolculuk yapan bir kişi meshlerine üç gün iki gece, mukim ise bir gün bir gece boyunca mesh edebilir.¹⁸⁷ Amr b. Hâris, İbn Mes'ûd ile beraber üç defa Medine'ye yolculuk yaptığını ve İbn Mes'ûd'un yolculuk esnasında meshlerini çıkarmadığını nakletmiştir.¹⁸⁸

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayete göre; abdestte uzuvların yıkanmasında sıraya (tertip) riayet edilmesi konusunda İbn Mes'ûd, “*Abdestimi tam yaptığım sürece, abdestte hangi âzâmı yıkayarak başladığımı önemsemem.*”¹⁸⁹ diyerek abdest alırken sıraya riayetin zorunlu olmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁰ Diğer bir rivayette de; “*Abdestte elini yıkamadan önce ayağını yıkamakla başlamada bir sakınca yoktur.*”¹⁹¹ dediği nakledilmiştir. Bununla beraber kaynaklarda İbn Mes'ûd'dan rivayetle nakledilen bu rivayetlerin mürsel¹⁹² olduğu Zira bu rivayetler Mücahid'den nakledilmiş ve Mücahid'in ise İbn Mes'ûd'la beraber bulunmamış olduğu dolayısıyla da İbn Mes'ûd'dan böyle bir ifadeyi duyup nakletmesinin makul olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 252; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 365.

¹⁸⁸ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 251.

¹⁸⁹ İbn Abdilberr Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, **el-İstizkâr el-Câmi' li-mezâhibi fukahâi'l-emsâr**, thk.: Salim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavved, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000, I, 144.

¹⁹⁰ en-Nevevî, **Mecmu'**, I, 471; ayrıca bk.: “*el-Vudû'*”, **el-Mevsûatu'l-fikhiyye**, XLIII, 356.

¹⁹¹ ed-Dârekutni, **Sünen**, I, 65; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 43; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, VI, 99; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, I, 87; İbn Battal el-Kurtubî, Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, thk.: Mustafa 'Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 2003, I, 213; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 190; İbn Kudâme el-Makdisi, Ebû 'Ömer Muhammed b. Ahmed, **eş-Şerhu'l-kebir**, Beyrut 1972, I, 119.

¹⁹² **Mürsel**: Fıkıh ve fıkıh usulü âlimlerinin çoğunlukla kullandıkları anlama göre mürsel, senesinde râvî düşmesi/eksikliği bulunan hadislerdir. Mürsel hadis za'îf hadistir. (Abdullah Aydın, **Hadis İstihlaları Sözlüğü**, İstanbul 2006, s. 217, 218.)

¹⁹³ ed-Dârekutni, **Sünen**, I, 65; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, I, 145.

c-Abdestte Uzuvarı Yıkarken Sağdan Başlama:

İbn Mes'ûd'un abdest alırken sağdan başlamanın zorunlu olmadığı ve sol el ya da sol ayağın sağdan önce yıkanmasında bir sakınca görmediği nakledilmiştir.¹⁹⁴

d- Abdesti Bozan Şeyler:

Abdullah b. Mes'ûd nelerin abdesti bozacağı ile ilgili olarak genel bir kural ortaya koyarak; "*Abdest çıkanlardan bozulur, girenlerle bozulmaz*"¹⁹⁵ demiştir. Buna göre de vücuttan necis türünden çıkan her şey yeniden abdest almayı gerektirir.

Vücuttan çıkan kanın miktarı da abdestin bozulup bozulmamasında önemlidir. Nitekim bir rivayete göre, İbn Mes'ûd bir gün elini burnuna soktuğunda eline kan bulaşması üzerine elini toprağa sürtüp temizlemiş ve daha sonra kalkıp namaz kılmıştır. Bu rivayete dayanarak İbn Mes'ûd'un az miktarda bir kanın abdesti bozmayacağı kanaatinde olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹⁶

Abdesti bozan diğer bir durum ise kişinin eşine (veya bir kadına) dokunması ve onu öpmesidir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayette onun, konuyla ilgili olarak; bir adam eşine dokunup onu öptüğünde tekrar abdest alması gerektiğini söylediği nakledilmiştir.¹⁹⁷ Nitekim İbn Mes'ûd, " " âyetini açıklarken " " kelimesini "dokunmak" olarak açıklamıştır. Diğer bir rivayete göre ise " ", cimâ dışındaki dokunmalardır ki öpme de bunun içerisine girer ve tekrar abdest almak gerekir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ ed-Dârekutni, **Sünen**, I, 65; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, I, 87; en-Nevevî, **Mecmu'**, I, 418; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, I, 145.

¹⁹⁵ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 251

¹⁹⁶ Kal'acî, **Mevsû'atu fikhı 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 492.

¹⁹⁷ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 11; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 133; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, I, 245; en-Nevevî, **a.g.e.**, II, 34; es-Serahsî, **el-Mebsût**, I, 67; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, IX, 486, hadis no: 27092.

¹⁹⁸ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 133; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IX, 249; es-Suyûtî, **ed-Dürü'l-mensûr**, II, 167; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, II, 315.

e-Abdesti Bozmayan Şeyler:

Abdesti bozmayan durumların neler olduğu ile ilgili olarak kaynaklarda Abdullah b. Mes'ûd'dan bir takım rivayetler nakledilmiştir. Buna göre abdesti bozmayan durumlar şunlardır:

1- Oturarak uyumak abdesti bozmaz.¹⁹⁹

2- Kişinin kendi cinsel organına dokunması abdesti bozmaz. Rivayete göre Erkâm b. Şurahbil İbn Mes'ûd'a gelerek, “*Namazda iken kaşındım ve elim avret yerime gitti*” demiş ve abdestinin bozulup bozulmadığını sormuştu. İbn Mes'ûd gülmüş ve “*Onu kes, nereye atacaksın?! O da senin vücudunun bir parçası.*” diyerek vücudun herhangi bir yerine dokunmakla abdestin bozulmayacağını belirtmiştir.²⁰⁰

3- Ateşte pişen bir şeyi yemek abdesti bozmaz.²⁰¹

4- Namazda kahkaha ile gülmek abdesti bozmaz.²⁰²

5- Üzerine pis bir şeyin bulaşmış olması abdesti bozmaz. Kıyafetin pislenen kısmını temizlemek yeterlidir. Nitekim bir rivayette; İbn Mes'ûd'un deve kestiği bir gün, kesim esnasında üzerine kan ve hayvan pisliğinin bulaşması üzerine tekrar abdest almadan, namazını kıldığı ve kıldığı bu namazı daha sonra iade etmediği belirtilmiştir.²⁰³

6- Kesin bir durum olmadan sadece şüphe ile abdest bozulmaz. Sadece zan abdestin bozulması için yeterli değildir. Kesin kanaatin olması gerekir.²⁰⁴

¹⁹⁹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 131; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, IX, 249; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 563.

²⁰⁰ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 118, 119; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 247; Tahavî, **Şerhu meâni'l asar**, I, 78; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 556; ayrıca bk.: en-Nevevî, **Mecmu'**, II, 46.

²⁰¹ “‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 168; en-Nevevî, **a.g.e.**, II, 66; “*el-Vudû'*”, **el-Mevsûatu'l-fikhiyye**, XLIII, 395.

²⁰² en-Nevevî, **a.g.e.**, II, 70.

²⁰³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 125; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 344; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 247, 248; el-Heysemî, **a.g.e.**, II, 195; el-Maverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basri, **el-Hâvî el-kebir fi fikhî mezhebi'l-İmam eş-Şafii**, thk: Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1994, II, 240; Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Ukaylî, **ed-Duafaü'l-kebir**, thk.: Abdülmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut 1998, IV, 396.

²⁰⁴ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 37; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 141.

2- TEYEMMÜM:

Teyemmüm, yüzün ve ellerin temizlik amacıyla temiz toprakla mesh edilmesidir.²⁰⁵

Su bulunmadığı veya su bulunup da, kullanılmasında bir engelin bulunduğu zamanlarda teyemmüm etmek konusunda görüş birliği mevcuttur. Bununla beraber cünüp olan bir kişinin gusül abdesti almak için su bulamaması durumunda teyemmüm edip edemeyeceği konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Buna göre, Ashabın büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'den nakledilen; “*Hz. Peygamber, namaz kılmayıp cemaatten ayrı duran bir kişiye, neden namaz kılmadığını sorduğunda adam, cünüp olduğunu ve su bulamadığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber; “Teyemmüm et, o sana yeter.” demiştir.*”²⁰⁶ şeklindeki hadise dayanarak kullanılabilir su bulunmaması durumunda gusül abdesti yerine teyemmüm etmenin yeterli olacağı düşüncesindeydiler. Bununla beraber Hz. Ömer ve İbn Mes‘ûd, diğer sahabilerin aksine teyemmümün gusül abdesti yerine geçmeyeceğini, dolayısıyla da cünüp olan kişinin gusül abdesti yerine teyemmüm edemeyeceğini ve ister yolculukta ister kendi yaşadığı yerde (mukîm) olsun kişinin, su bulup gusül abdesti alıncaya kadar namaz kılmayı bırakması gerektiğini söylüyorlardı.²⁰⁷ İbn Mes‘ûd ve Hz. Ömer bu görüşleri ile diğer fakîh sahabilerden farklı görüş ortaya koymuşlardır ve onların dışında hiç kimsenin bu şekilde bir görüş belirtmediği ifade edilmiştir.²⁰⁸

Nevevî, ilk zamanlarda İbn Mes‘ûd ve Ömer’in teyemmümün gusül yerine geçeceğini söyleyen sahabenin dayandığı bu hadisten habersiz olduklarını ifade etmiştir. Buna göre onlar Kur’an-ı Kerim’deki “... ..”²⁰⁹ ve “... ..”

²⁰⁵ Kal’acî, **el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyyetü’l-müessera**, I, 606; ayrıca bk.: Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletuhu**, I, 406.

²⁰⁶ Buharî, **Teyemmüm**, 5; Nesâî, **Tahâret**, 182.

²⁰⁷ el-Kurtubî, **el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur‘ân**, VI, 103, 104; en-Nevevî, **Mecmu‘**, II, 241; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, II, 144; Muhammed Tâhir b. ‘Aşûr, **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, Tunus ty., V, 69; et-Taberî, **Câmiü’l-beyân**, VII, 421, 422; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I 242; eş-Şevkânî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Alî, **Fethü’l-Kadîr: el-Câmi‘ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr**, Beyrut ty, I, 470; Akyüz, **İbadetler İlmihali**, I, 306.

²⁰⁸ İbn ‘Aşûr, **a.g.e.**, V, 70; Şevkânî, **a.g.e.**, I, 470.

²⁰⁹ Mâide, 5/6

...²¹⁰ âyetlerini açıklarken, âyetlerin zâhirine dayanarak cünüplüğü “ ...

...²¹¹ âyetinde belirtilen, su bulunamaması durumunda teyemmümün geçerli olduğu durumlar arasına dahil etmemişlerdir.²¹² Nitekim abdest konusunda da belirttiğimiz gibi İbn Mes‘ûd, âyette geçen " " kelimesini cima olmadan el ile dokunmak anlamında açıklamış ve bunu abdesti bozan şeyler arasında kabul etmiştir.

Cünüb olan bir kişi su bulamadığında teyemmümün geçerli olup olmadığı konusunda İbn Mes‘ûd’un görüşünü ortaya koyan rivayetlerden birisi de Ebû Musa el-Eş’arî ile aralarında geçen tartışmayı nakleden rivayetlerdir. Buna göre; Ebû Musa el-Eş’arî İbn Mes‘ûd’a gelerek; “*Ey Ebû Abdirrahman bir adam cünüb olsa ve bir ay su bulamazsa namazını nasıl kılacak? Bu konuda ne düşünüyorsun?*” diye sormuş İbn Mes‘ûd da; “*Bir ay boyunca su bulamasa da teyemmüm edemez*” demişti. Bunun üzerine Ebû Musa el-Eş’arî İbn Mes‘ûd’a, Mâide sûresindeki “*Eğer su bulamazsanız, temiz bir toprak ile teyemmüm edin*” âyetini nasıl açıkladığını sorması üzerine İbn Mes‘ûd, “*Eğer onlara ruhsat verirse su soğuk olduğunda da teyemmüme yönelirler.*” dedi. Bunun üzerine Ebû Musa, “*Sen Ammâr’ın naklettiği şu olayı duymadın mı? Cünüb olduğu bir zamanda su bulamamış ve (teyemmüm niyetiyle) hayvanların yerde yuvarlandıkları gibi toprakta yuvarlanmıştı. Daha sonra Peygamber’in yanına gelip bu olayı anlattığında Hz. Peygamber ona: “Şöyle yapman yeterliydi” diyerek ellerini bir defa toprağa vurdu sonra sol eliyle sağ elini mesh etmiş ve ellerini yüzüne sürmüştü.*” İbn Mes‘ûd, nakledilen bu olayı duyunca, “*Görmüyor musun, Ömer, Ammar’ın sözüyle iknâ olmadı*”²¹³ demiş ve kendisinin de Ömer’in görüşünü benimseyerek cünüb olan kişi için teyemmümün gusül abdesti yerine geçmeyeceğini ifade etmiştir.

---

²¹⁰ Nisa, 4/43.

²¹¹ Mâide, 5/6.

²¹² en-Nevevî, **Mecmu‘**, VII, 491.

²¹³ Buhârî, **Teyemmüm**, 7; ed-Dârekutni, **Sünen**, I, 179; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 145; Ayrıca bk.: İbn ‘Aşûr, **Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr**, V, 69, 70.

İbn Mes'ûd, teyemmüm etmeyi cünüplükten temizlenmek için caiz görmemekle bu durumdaki bir kişinin kullanabileceği suyu buluncaya kadar namaz kılmayacağını belirtmektedir. Nitekim bir rivayette; “Eğer yolculuk esnasında cünüp olduysan su buluncaya kadar namaz kılma fakat abdestin bozulursa teyemmüm et ve namazını kıl.”²¹⁴ dediği nakledilmiştir ki, bu rivayet de onun konuyla ilgili cünüplük gibi guslü gerektiren bir durumda teyemmümün caiz olmadığı şeklindeki görüşünü; ifade etmektedir.

Abdullah b. Mes'ûd, su bulamayan veya suyu kullanamayacak durumda olan bir kişinin eşiyile cinsel ilişkiye girmesini de mekruh kabul etmiştir. Zira bu durum cünüp olmaya sebep olacak ve daha önce de belirttiğimiz gibi suyun kullanılmadığı bir zamanda cünüp olması kişinin namaz kılmasına engel olacaktır.²¹⁵

Abdullah b. Mes'ûd guslü gerektiren bir durumda teyemmümün caiz olmadığı şeklindeki görüşünü ortaya koyarken; kendisine zıt görüş ortaya koyan sahabeler Peygamber'den nakledilen hadisleri delil getirdiklerinde o, Hz. Ömer'in görüşünü benimsemek dışında bir delil getiremiyordu. Diğer taraftan Dahhak, İbn Mes'ûd'un çok geçmeden ilk görüşünden dönerek, cünüplükte teyemmümün caiz olduğu görüşünü kabul ettiğini nakletmiştir.²¹⁶

a- Teyemmümün Sebepleri:

1- Abdullah b. Mes'ûd, kişinin su kullanılması durumunda kendisine zarar verecek bir hastalığı olması halinde teyemmüm edebileceğini ifade etmiştir. Nitekim bir rivayette İbn Mes'ûd'un çiçek hastalığı olan bir kişiye bir testi içinde toprak getirdiği ve adamın da bu toprakla teyemmüm ettiği nakledilmiştir.²¹⁷

İbn Mes'ûd'a göre, Nisa sûresinde geçen “Eğer hasta ve yolcu iseniz..”²¹⁸ âyetindeki teyemmüm etmesine ruhsat verilen “hasta”, vücudunda kırığı yada yarası olan hastadır. Buna göre kırığı olan bir kişi cünüp olması durumunda gusül abdesti

²¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, II, 145.

²¹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 142.

²¹⁶ Tirmizi, *Tahâret*, 92; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 241; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 335. Kurtûbi, Hz. Ömer'in de guslü gerektiren bir durumda teyemmümün câiz olmadığı şeklindeki ilk görüşünden dönerek, sahabenin çoğunluğunun görüşünü kabul ettiğini ifade etmiştir. (el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VI 104)

²¹⁷ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, I, 225.

²¹⁸ Nisa, 4/43

alır, abdest azalarının birinde yara olan kişi de yaraya su değmesi durumunda zarar verme ya da iyileşmenin gecikmesinden korkuluyorsa bu durumda teyemmün eder.²¹⁹

2- Abdullah b. Mes'ûd'a göre, bir adam sadece kadınların bulunduğu bir yerde ölür ve onu yıkayacak bir erkek ya da mahremi bir kadın da bulunmazsa bu durumda vefat eden kişi yıkanmaz, teyemmüm edilerek defnedilir. Kadının sadece erkeklerin bulunduğu bir yerde vefat etmesi ve kendisini yıkayacak her hangi bir kişinin de bulunmaması durumunda da aynı hüküm geçerlidir.²²⁰

b- Teyemmümün Alınışı:

İbn Mes'ûd'un teyemmümün nasıl yapılacağı konusunda; “*Teyemmüm, iki el ve yüz içindir.*”²²¹ dediği nakledilmiştir. Buna göre teyemmüm iki vuruştur. İlk vuruş eller, ikinci vuruş yüz içindir. İbn Mes'ûd, ilk vuruşla bileklerine kadar ellerini mesh etmiştir, ona göre dirseklere kadar mesh etmek şart değildir. İkinci vuruşla da yüzünü mesh etmiştir.²²²

---

²¹⁹ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, VII, 386; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, II, 166.

²²⁰ en-Nevevi, *Mecmu'*, V, 123.

²²¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 156

²²² Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 156.

B- İBADETLER

1- NAMAZ

Asıl itibariyle farsça olan namaz kelimesinin Arap dilindeki karşılığı ‘salat’dır. “salat”, dua ve niyazda bulunmak, övmek... gibi anlamlara gelmekle beraber, fıkıh terminolojisinde; tekbirle başlayıp selam ile biten ve kendine has hareket ve sözlerden oluşan ibadete verilen isimdir.²²³

Kelime-i şehâdetten sonra İslâm’ın beş temel şartından ikincisi olan²²⁴ namaz ibadeti, bütün Müslümanların yerine getirmeleri gereken bir vecibedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette namaz ibadetine ve önemine değinilmiş²²⁵, Hz. Peygamber de birçok vesile ile bu ibadetin önemini ifade ederek kişinin bu ibadet ile Allah’a yaklaşılabileceğini ve namazın rükünlarından olan “secdenin, kulun Allah’a en yakın olduğu hal olduğunu” söylemiştir.²²⁶

İslâm dinini bizzat Hz. Peygamber’den öğrenen ve onun eğitiminde yetişen, ondan öğrendiklerini sonraki nesillere aktaran sahabe de bu konu üzerinde titizlikle durmuş ve namaz ibadetinin önemini her fırsatta insanlara anlatmıştır.

Abdullah b. Mes’ûd da Peygamber’in ashabı içerisinde, namaz ibadetinin önemine işaret edenlerden birisidir. İbn Mes’ûd, öncelikle hiçbir müslümanın namazını terk etmeyeceğini söyleyerek, “*Kim namaz kılmaz ise, onun dini yoktur*”²²⁷

²²³ Kal‘acî, **el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyyetü’l-müeyyera**, Beyrut 2000, II, 1213; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 394; Fikret Karaman ve arkadaşları, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 514, 515; Hasan Akay, **İslâmi Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 406, 407.

²²⁴ Buharî, **İmân**, 1; Müslim, **İmân**, 1.

²²⁵ “Salât” kelimesinin Kur’ân’ı Kerim’de yetmişden fazla ayette geçmektedir. Bk.: Muhammed Fuad ‘Abdülbâki, **el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim bi-hâşiyeti’l-mushafü’ş-şerif**, Dârü’l-Hadis, Kahire 1996, s. 507-509.

²²⁶ Müslim, **Salât**, 215; Nesâî, **Mevâkit**, 35.

²²⁷ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, IX, 191; İbn Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 149; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, **et-Temhîd lima fi’l-Muvatta mine’l-meani ve’l-esanid**, thk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevi, Muhammed Abdülkebîr el-Bekri, Mağrib 1387, IV, 225; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, **Şu‘abü’l-iman**, thk.: Ebû Hacer Muhammed Zağlul, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1410, I, 72; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kubrâ**, thk.: Muhammed Abdulkadir Ata, Mekketü’l-Mükerrreme 1994, III, 366; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 355.

demıştır. Nitekim kendisine namazın terki sorulduğunda da: “*Bu küfürdür*” diyerek cevap vermiştir.²²⁸

Kişinin kıldığı her namazın, kendinden önce yapılan küçük günahlara kefaret olacağını, “*Namazlar, aralarında büyük günahlardan sakınıldığı müddetçe olabilecek küçük günahlara kefarettir.*”²²⁹ sözüyle açıklayan İbn Mes‘ûd, “*kişi namaz için beklediği müddetçe (sevap bakımından) namazda gibidir.*”²³⁰ diyerek de müslümanın, namazını kıldığında kazanacağı sevabın yanında onu beklediği sürede de bil fiil namaz kılmış gibi sevap kazandığını ifade etmiş ve tüm bu ifadeleriyle bu ibadetin ne kadar önemli bir ibadet olduğunu insanlara anlatmaya çalışmıştır.

İbn Mes‘ûd, bu derece önemli bir ibadeti yerine getirme disiplinine sahip olabilmenin, çocukluktan itibaren kazanılacak bir durum olduğuna da özellikle dikkat çekmiştir. Buna göre Müslümanlar, çocuklarına küçük yaşlarda namaz kılmayı öğretmeli ve onların namazlarına dikkat etme ve geciktirmeme alışkanlığı edinmelerini sağlamalıdır. İbn Mes‘ûd: “*Çocuklara namazın vaktinin geldiğini haber vermeyi unutmayın.*”²³¹ diyerek namaz vakitlerinin ve namazın nasıl kılınacağını özellikle çocuklara öğretilmesi konusuna da ayrıca önem vermiştir.

Abdullah b. Mes‘ûd’un namaz ibadetine vermiş olduğu önemin en açık göstergesi, kanaatimizce, onun namaz karşısında oruç ibadeti ile ilgili söz ve tutumlarını aktaran rivayetlerdir. Bu rivayetlere göre İbn Mes‘ûd, namaz kılmayı nâfile oruç tutmaya tercih ederdi. Hatta farz olan Ramazan orucu dışında çok nadir nâfile oruç tutardı. Nitekim kendisine neden nâfile oruç tutmadığı sorulduğunda: “*Oruç tuttuğumda namaz kılmak için güçsüz düşünüyorum. Ve namaz bana oruçtan daha hoş geliyor.*”²³² cevabını veren İbn Mes‘ûd, oruçlu geçen bir günün sonunda takati azalıp, namaz kılmasına engel olabilir düşüncesiyle nâfile namaz kılmayı nâfile oruca tercih ettiğini ifade etmiştir.

---

²²⁸ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 190, 191.

²²⁹ ‘Abdürrezzâk **el-Musannef**, I, 48; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-ummal**, VIII, 10, hadis no: 21644; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 148.

²³⁰ el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, VIII, 261, hadis no: 22826, 22827.

²³¹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 154; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 306.

²³² el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, VIII, 10, hadis no: 21641; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 176.

Namaz ibadeti, hayatını Hz. Peygamber'in hizmetine adayan İbn Mes'ûd'un bizzat Peygamber'den öğrenmek için çaba gösterdiği öncelikli konulardan birisi olmuştur. Nitekim o, namazları Peygamber'le beraber kılmaya, namazın nasıl kılındığını, farzlarını, sünnetlerini, namaza nasıl başlanıp bitirileceğini bizzat ondan öğrenmeye gayret etmiştir. Bununla beraber, İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'in yanında olmayanlara da ondan öğrendiklerini aktarmış, Hz. Peygamber'in namazı nasıl kıldığı ve namazdaki fiilleri ile ilgili rivayetlerde bulunmuştur.

a- NAMAZ VAKİTLERİ:

Namaz, yerine getirilmesi belli vakitler ile sınırlandırılmış bir ibadettir. Abdullah b. Mes'ûd konuyla ilgili olarak şu hadisi nakleder: *"Hz. Peygamber'e hangi amelin daha faziletli olduğunu sordum. "Vaktinde kılınan namazdır." dedi. "Sonra nedir?" diye sordum: "Anne-babaya iyilik etmektir." dedi. "Sonra nedir?" diye sordum: "Allah yolunda cihattır" diye cevap verdi."*²³³ Hz. Peygamberin kendisine vermiş olduğu bu cevabın da etkisiyle İbn Mes'ûd, namazı vaktinde kılınması hususuna dikkat edilmesi gerektiğini söyleyerek çevresinde bulunan öğrencilerine şöyle demiştir: *"Namazın da tıpkı haccın vakti olduğu gibi vakti vardır. Namazı vaktinde kılın."*²³⁴

İbn Mes'ûd, Kur'an'da namaz ile ilgili geçen âyetlerin bir kısmının bu ibadeti vaktinde yapmakla ilgili olduğunu söylemiştir. Nitekim bir grup insan, İbn Mes'ûd'a gelerek Allah'ın Kur'an'da birçok yerde namazı zikrettiğini söyleyerek,

237"

" 236"

" 235"

" âyetlerini

okumuşlar, bunun üzerine İbn Mes'ûd âyetlerle ilgili olarak: *"Vakitlerine (dikkat ederler)"* diye açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama üzerine insanlar: *"Biz bu âyeti, namazın terki ile ilgi bir durum olarak düşünüyorduk"* dediklerinde ise İbn Mes'ûd:

²³³ Müslim, **İmân**, 36.

²³⁴ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 535.

²³⁵ Maûn, 107/5.

²³⁶ Meâric, 70/23.

²³⁷ Meâric, 70/34; En'am, 6/92.

“*Namazın terki, küfürdür*”²³⁸ demiş ve âyette namazın terkinin değil zamanında kılınmasının vurgulandığını ifade etmiştir.

İbn Mes‘ûd’dan nakledilen rivayetlere göre beş vakit farz namaz ve vitir namazının vakitleri şu şekildedir:

(1) Sabah Namazı:

Sabah namazının vakti, fecr-i sâdık ile başlar. Bununla beraber İbn Mes‘ûd’un sabah namazı için tağlisi²³⁹ mi? yoksa isfârî²⁴⁰ mı? daha faziletli kabul etmiş olduğu hususunda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Amr b. Dinar’ın İbn Mes‘ûd’un oğlundan naklettiğine göre Abdullah b. Mes‘ûd, tağlis daha faziletli olduğu kanaatindedir²⁴¹ ve sabah namazını tıpkı İbn Zübeyr gibi fecrin hemen akabinde, ortalık henüz karanlıkken kılmıştır.²⁴² Başka bir rivayete göre ise İbn Mes‘ûd, sabah namazını tan ağardıktan sonra, ortalık aydınlanmaya başladığında kılmanın daha faziletli olduğunu düşünenler arasındadır²⁴³ ve sabah namazını ortalığın aydınlandığı zamanda, tan ağarınca kılmıştır²⁴⁴.

Tahâvî, İbn Mes‘ûd’un, etraf aydınlanmaya başlarken sabah namazı kılmış olduğu ile ilgili nakledilen rivayetlerden onun namazı bu vakitte bitirmiş olduğunu anlamanın mümkün olduğunu söylemektedir. Bununla beraber sabah namazının

²³⁸ İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm**, V, 243; et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, XVIII, 216; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 190, 191; Ebü'l-Hasan Ali b. Ca'd b. Ubeyd el-Cevheri, **Müsnedü İbn Ca'd**, thk.: Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1990, s. 285.

²³⁹ **Gales** ( ): Gecenin son karanlığına verilen isimdir. Fecrin doğuşundan, etraf aydınlanıncaya kadar olan zamanı ifade eder. Sabah namazının, fecrin hemen akabinde etraf karanlıkken kılınmasına da fikhî terminolojide **tağlis** ( ) ile ifade edilmiştir. (Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 427; Kal'acî, **el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müyessera**, II, 1480.)

²⁴⁰ **İsfâr** ( ) : Sabah namazının karanlıkta kılınmayıp, etrafın aydınlandığı zamanda kılınmasıdır. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 204.

²⁴¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 44; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, I, 442.

²⁴² 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 569; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 259; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, **el-Ümm**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1983, VII, 194; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid ve menbaü'l-fevaid**, I, 69.

²⁴³ en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 54

²⁴⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 568; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 284; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 258; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 182; Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidaye**, thk.: Muhammed Yusuf el-Bennûrî, Dârü'l-Hadis, Kahire 1357, II, 58; İbn 'Abdiberr, **et-Temhîd**, XXIII, 387.

vaktiyle ilgili nakledilen rivayetler genel olarak değerlendirildiğinde onun, fecrin akabinde, ortalık karanlıkken sabah namazına başlayıp, gün ağarıncaya kadar namazını uzatarak etraf aydınlanınca namazını bitirmiş olduğunu anlamak da mümkündür.²⁴⁵ Nitekim Abdurrezzak'ın el-Musannef'de Abdurrahman b. Yezid'den aktardığı şu rivayet de İbn Mes'ûd'un sabah namazının vakti ile ilgili düşünce ve uygulamalarının bu yönde olduğunu ortaya koymaktadır: *"İbn Mes'ûd ile beraber sabah namazı kıldık ve namaz bitince sağa sola bakındık. İbn Mes'ûd: "Ne oldu size?" diye sorunca biz: "Güneşin doğduğunu gördük" dedik. Bunun üzerine o: "Allah a yemin olsun ki, bu, bu namazın vaktidir, diyerek "*

²⁴⁶ " (âyetini okudu ve), işte bu güneşin batışı ve bu da gecenin karanlığı" dedi. "²⁴⁷

Bununla beraber Abdullah b. Mes'ûd bayram günü, sabah namazını fecrin hemen akabinde kılmış ve yine ortalık henüz karanlıkken bitirmiştir. Konuyla ilgili olarak Abdurrahman b. Yezid'den aktarılan rivayet ise şu şekildedir: *"İbn Mes'ûd ile beraber Mekke'ye gittim. Kurban bayramının birinci günü, sabah namazını fecr doğduğunda kıldı ve sonra şöyle dedi: "Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Bu iki namazın, burada, bu mekânda vakitleri değişebilir... Akşam ve sabah namazı bu saatte."*²⁴⁸

(2) Öğle Namazı:

Öğle namazı vakti, zeval vaktinde, güneşin tam tepede olmasının ardından batıya doğru meyiletmesi ile başlar. Güneşin batıya meylinde dikkat edilecek husus, bu zamanda, duran bir insanın gölgesinin yazın üç adımdan beş adıma kadar, kışın ise beş adımdan yedi adıma kadar uzamasıdır. Abdullah b. Mes'ûd, bir defasında ashabına, *"vaktinizi almıyorum"* demiş ve ardından 'zevâlü's-şems'de öğle namazını

²⁴⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I, 283; ayrıca bk.: Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 303.

²⁴⁶ İsrâ, 17 / 78.

²⁴⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 568.

²⁴⁸ et-Tahâvî, *a.g.e.*, I, 178.

kıldırılmıştır.²⁴⁹ Mesrûk da konuyla ilgili olarak, İbn Mes'ûd'un 'zevâlü's-şems'de kendilerine öğle namazı kıldırıldığını ve ardından da “*Yemin olsun ki, işte bu, bu namazın vaktidir*” dediğini rivayet etmiştir.²⁵⁰

Bununla beraber, Abdullah b. Mes'ûd, güneşin rahatlıkla görülmediği bulutlu bir günde öğle namazını kılmak için acele edilmesini, güneşli ve sıcak bir günde ise havanın serinlemesini beklemenin müstehab olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: “*Eğer hava bulutlu olursa öğle namazını acele edin, ikindiye geciktirin, akşamı geciktirin*”²⁵¹

(3) İkinci Namazı:

İbn Mes'ûd ikinci namazının, vaktinin girmesinin ardından acele edilerek vaktin başında kılınmasının müstehab olduğunu belirtmektedir.²⁵² Bununla beraber İbn Mes'ûd'un ikinci namazını geciktirerek, kıldığına dair rivayetler de nakledilmiştir.²⁵³ Kal'aci, İbn Mes'ûd'un bu tavrını, yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayeti göz önünde bulundurarak havanın bulutlu olmasına bağlamıştır. Buna göre İbn Mes'ûd, böyle günlerde, ikinci namazının te'hirinin daha uygun olduğunu belirtmiş ve ikinci namazını kılınmayı geciktirmiştir.²⁵⁴

(4) Akşam Namazı:

Akşam namazının vakti, güneşin batmasıyla başlar. İbn Mes'ûd, akşam namazının, tıpkı ikinci namazında olduğu gibi, vaktin girmesinin hemen ardından, geciktirilmeden kılınmasının müstehap olduğunu söylemiş ve kendisi de güneş batınca akşam namazını kıldıktan sonra, “*Allaha yemin olsun ki, işte bu, akşam namazının vaktidir*” demiştir.²⁵⁵

²⁴⁹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 545; İbn Ebi Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 50; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 257; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, VIII, 59; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 191, hadis no: 22503.

²⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 284; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 186.

²⁵¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 46.

²⁵² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 39; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, I, 437.

²⁵³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 551; Ebü'l-Hasan Alaüddin b. Ali b. Osman İbn Türkmânî el-Mardini, **el-Cevherü'n-nakî fi'r-red ale'l-Beyhakî** (el-Beyhakî, Sünenü'l-kübrâ ile birlikte), Dairetü'l-Maarif en-Nizamiyye, Haydarabad 1344, I, 443; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 49.

²⁵⁴ Kal'aci, **Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 305.

²⁵⁵ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 553; et-Tahâvî, **a.g.e.**, I, 154, 155.

Normal, güneşli günlerde akşam namazının geciktirilmeden kılınmasının daha uygun olduğunu ifade eden İbn Mes'ûd, havanın bulutlu olduğu günlerde ise, "... akşam namazını geciktirin" diyerek vaktin girdiğinden emin olabilmek için namazın te'hirinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.²⁵⁶

(5) Yatsı Namazı:

İbn Mes'ûd'a göre yatsı namazının geç kılınması müstehaptır ve kendisi de yatsı namazını geciktirerek kılmıştır.²⁵⁷

(6) Vitr Namazı:

Abdullah b. Mes'ûd, vitir namazının vakti ile ilgili, "*vitir, iki namaz arasında olandır*" diyerek vitir namazın vaktinin, yatsı namazı ile sabah namazı arasındaki vakitle sınırlı olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸

İbn Mes'ûd'a göre, vitir namazını gecenin en sonuna erteleyerek, gün içerisinde en son vitir namazını kılmak daha faziletlidir. Nitekim bir rivayette kendisinin gecedan akşam namazı kılacak kadar vakit kaldığında, vitir namazını kıldığı nakledilmektedir.²⁵⁹

İbn Mes'ûd, fecrin doğuşundan sonraki, sabah namazı kılınmayan vakitte vitir namazı kılınmasını da caiz görmüş, bu vakitte vitir kılan bir kişinin namazı vaktinde eda etmiş olduğunu söylemiştir. Nitekim kaynaklarda İbn Mes'ûd'un fecirden sonra vitir namazı kıldığına dair rivayetler de mevcuttur.²⁶⁰ Bir rivayete göre ise İbn Mes'ûd: "*Ben vitir namazı kılarken sabah namazı için kamet getirilmesine aldırمام.*" demiş²⁶¹ ve kendisine sabah ezanından sonra vitir namazı kılınp kılınamayacağı sorulduğunda ise: "*Evet ve kametten sonra*" diye cevap vermiştir.²⁶²

Bu rivayetlerden yola çıkarak İbn Mes'ûd'un vitir namazını kılma vaktini, sabah namazı vaktinin girmesi ile değil, sabah namazı kılma ile sınırladığını

²⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 46.

²⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 291; en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 59, 60.

²⁵⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 11; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 480; eş-Şâfi'î, **el-Ümm**, I, 168; İbn Ca'd el-Cevheri, **Müsnedu İbn Ca'd**, I, 373

²⁵⁹ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 17; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 28.

²⁶⁰ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 19; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 281; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 529.

²⁶¹ Muvattâ', **Salâtu'l-Leyl**, 279; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 281; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 121.

²⁶² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 85; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 282.

söylemek, kanaatimizce mümkündür. İbn Mes‘ûd’un, sabah ezanından ve kametten sonra vitrin kılınabileceğini söylemesi de bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Kanaatimizce vitir namazının en son kılınma vakti konusunda dikkat edilmesi gereken hususun, bir önceki gün için kılınan en son namazın vitir namazı olmasını ve yeni güne de sabah namazı ile başlanmasını sağlamak olduğunu söylemek de mümkündür.

b- NAMAZ KILMANIN MEKRUH OLDUĞU VAKİTLER:

İbn Mes‘ûd’un namaz kılmanın mekruh olduğu ve namaz kılınmamasını söylediği vakitler şunlardır:

(1) Güneşin Doğarken ve Batarken:

Abdullah b. Mes‘ûd, “*güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda namaz kılmaktan men ediliyorduk*”²⁶³ diyerek Hz. Peygamber tarafından bu vakitlerde nâfile namaz kılmanın yasaklandığını belirtmektedir. İbn Mes‘ûd, Hz. Peygamber’in bu yasaklamasına da uygun olarak, ashabına; “*Güneşin doğuşuna ve batışına denk gelmediği müddetçe hiç kimseyi gece ya da gündüz istediği saatte namaz kılmaktan men etmem*”²⁶⁴ demiştir.

(2) Vakit Namazlarını Kıldıktan Sonra Güneş Doğuncaya ve Batıncaya Kadar:

İbn Mes‘ûd bu vakitlerde namaz kılmanın mekruh olduğunu ve kılınan namazın da bir değerinin bulunmadığını söylemiştir.²⁶⁵

(3) Farz Bir Namaz İçin Kâmet Getirildiğinde:

İbn Mes‘ûd’a göre, bir kişinin, namaz için kamet getirildiğinde ister “tahiyyetü’l-mescit” namazı olsun, isterse başka bir nâfile namaz olsun, nâfile bir ibadet ile meşgul olması mekruhtur. Bu durumdaki bir kişinin, ikâmenin hemen

---

²⁶³ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî el-Aynî, **Umdetü'l-kâri Şerhu Sahihi'l-Buharî**, Kahire ty., V, 76;

²⁶⁴ İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr** I, 113; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, XIII, 31.

²⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 135; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 18.

ardından cemaat arasındaki yerini düzgün bir şekilde alıp, iftitâh tekbirinde imama eşlik etmesi gerekir.²⁶⁶

c- NAMAZIN ŞARTLARI:

Namazın sıhhatinin şartları ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan aktarılan rivayetlere bakıldığında bu şartların fakihlerin üzerinde ittifak etmiş oldukları şartlar olduğu görülür. Bu şartlar özetle şunlardır:

(1) Hadesten Tahâret:

Hükmî kirlilikten arınmış olma, demektir. Namaz abdestinin olmaması ya da cünüplük, hayız... gibi guslü gerektiren bir durum mevcut olması durumunda namaz kılan bir kişinin namazı geçerli değildir. Aynı şekilde namaz kılarken abdesti bozacak bir durum meydana gelirse kişinin namazı bozulmuş olur. Nitekim İbn Mes'ûd: *“Namazda abdesti bozacak bir şey olmadığı ve kişi yönünü kableden döndürmediği müddetçe Allah, kulunun namazını kabul eder.”*²⁶⁷ diyerek namaz kılan kişinin namazı esnasında abdestinin bozulmasına sebep olacak bir durum olduğu takdirde namazının bozulacağını, kabul olmayacağını belirtmiştir.

(2) Necâsetten Tahâret:

Namaz kılacak kişinin bedeninin, elbisesinin ve namaz kılınacak yerin dinen pis sayılan şeylerden temizlenmiş olması anlamına gelir. İbn Mes'ûd necasetten tahâreti namazın şartlarından kabul etmekle beraber, necasetin miktarının da hükmün uygulanması açısından önemli olduğu kanaatindedir. Nitekim bir rivayette; İbn Mes'ûd'un deve kestiği bir gün kesim esnasında üzerine bulaşan kan ve hayvan pisliğini yıkamadan ve tekrar abdest almadan, bunlarla namaz kıldığı ve namazını

²⁶⁶ en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 550; Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 306. Hz. Peygamber'den nakledilen hadis şu şekildedir:

" :

(Müslim, **Salâtu'l musâfirîn ve kasruhu**, 9; en-Nevevî, **a.g.e.**, III, 550)

²⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 395; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 269; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, V, 310; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 234. (Rivayetin İbn Mes'ûd'dan naklen, mevkuf hadis olduğu da belirtilmiştir. Ebû Muhammed Abdülazim b. Abdülkavî el-Münzirî, **et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-şerif**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417, I, 209-210)

daha sonra da iade etmediği belirtilmiştir.²⁶⁸ Burada İbn Mes'ûd'un deve kanı ve pisliğinin necaset sayıldığı ve bu halde iken namaz kılmanın namazın şartlarına aykırı olduğunu bilmemesi mümkün görülmemektedir. Onun herhangi bir temizlik yapmadan aynı elbiselerle namazını kılmış olması, necis sayılacak şeyde miktarın da dikkate alınması gerektiği ve belli bir miktardaki necasetin de namaza mâni olmayacağını bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla beraber söz konusu miktarın ölçüsü hakkında İbn Mes'ûd'un görüşünün ne olduğu ile ilgili olarak görebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda ayrıca bir bilgi yer almamaktadır.

(3) Setr-i Avret:

İcmâ ile namazın şartlarından biri olarak kabul edilen "setr-i avret" ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili özel bir görüşüne rastlamış değiliz.

(4) İstikbâl-i Kible:

Yukarıda yer verdiğimiz rivayette de görüleceği üzere İbn Mes'ûd, kibleye yönelmeyi namazın şartlarından birisi olarak kabul etmiş ve kişi yönünü kibleden dönmediği sürece, namazının bozulmayıp, kabul olunacağını belirtmiştir.²⁶⁹

(5) Vakit:

Namaz vakitleri başlığı altında da ifade ettiğimiz gibi, her namazın kendine ait bir vakti vardır. Her namaz kendine ait vakit içerisinde kılınmalıdır.

²⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 344; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 125; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 247, 248; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 195; el-Mâverdî, **el-Hâvî**, II, 240.

²⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 395; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 269. el-Elbâni'nin zayıf olarak nitelendirdiği bu konuyla ilgili ve İbn Mes'ûd'un ifadeleriyle benzer ifadeler taşıyan bir hadisin metni şu şekildedir:

" :
(Ebû Dâvud, **Salât**, 161) . : "

(6) Niyet:

Kılınan namazın geçerliliği için gerekli bir diğer şart olan “niyet” ile ilgili de “setr-i avret” konusunda olduğu gibi İbn Mes‘ûd’dan konuyla ilgili olarak nakledilmiş bir rivayete rastlayamadık.

d- NAMAZIN UNSURLARI:

(1) İftitah Tekbiri:

İftitah tekberi, namaz kılacak kişinin, namaza başlarken “Allahüekber” demesidir. İbn Mes‘ûd’a göre namazın başında iftitah tekberi getirmek, farzdır ve terki caiz değildir.²⁷⁰ Kendisinden aktarılan bir rivayette de: “*Namazın tahrîmi, tekbirdir*”²⁷¹ diyerek tekbirin namaza başlangıç anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Abdullah b. Mes‘ûd, namaza başlarken iftitah tekberi almak için ellerini yukarı kaldırmış, namazda bunun dışındaki tekbirlerin hiçbirinde ellerini kaldırmamıştır.²⁷²

(2) Kıyam:

Kıyam, namazda iftitah tekberi ve ardından “senâ duası” ve sonrasında da Kur’ân-ı Kerîm’den okunması gereken asgari miktarı okumak için ayakta durmaktır. İbn Mes‘ûd, namaz kılan kişinin kıyamda duruş şekliyle ilgili olarak, ayakları arasında bir el sığacak kadar boşluk bırakarak, dik bir şekilde durması gerektiğini söylemektedir. Nitekim o, ayaklarını birleştirerek namaz kılan bir adamı görmüş ve “*Bu sünnete aykırıdır. Eğer boşluk bıraksaydı daha güzel olurdu*” demiştir.²⁷³

²⁷⁰ Kal‘acî, **Mevsû‘atu fihî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 312

²⁷¹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 208; eş-Şâfi‘î, **el-Ümm**, VII, 198; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, IX, 257; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 126. Konuyla ilgili benzer lafızlarla aktarılan ve senedinin hasen olduğu belirtilen hadis şu şekildedir:

“

”

(Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 161; ayrıca bk.: Tirmizî, **Salât**, 176)

²⁷² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 213; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 71; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 224; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, IX, 220; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 261, 262; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, I, 685.

²⁷³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 109; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 265; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 270; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 288; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, VIII, 103, hadis no: 22091; ayrıca bk.: en-Nesâî, **Kible**, 14.

(3) Kıraat:

Kıraat, namazda Kur'ân-ı Kerîm'den bir bölüm okumak demektir. Genel bir ifadeyle Fâtiha sûresi ve Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûre ya da sûreden bir bölüm okumakla gerçekleşir.

İbn Mes'ûd, Hz. Peygamberin sahabeye öğrettiği şekilde, iftitah tekbirinin ardından "istiftah duası" ile namaza başlıyordu. Hanefî âlimlerce daha sonra "senâ duası" olarak da isimlendirilen, namaza başlarken okunan bu dua şu şekildedir:

274"

"

Bir rivayette ise İbn Mes'ûd'un namaza şu duayla başladığı da ifade edilmiştir:

"

275"

Abdullah b. Mes'ûd iftitah duasının ardından, kıldığı namaz ister cehrî, ister sirrî kılınan bir namaz olsun hafî okuyuşla, yanındakinin duymayacağı bir şekilde "eûzü" ve "besmele" çeker, bunun sünnet olduğunu söylerdi.²⁷⁶ Nitekim İbn Mes'ûd'un besmeleyi sesli okumak konusunda; "*Besmeleyi sesli okumak, bedeviliktir!*" dediği rivayet edilmiştir.²⁷⁷

Namazda hafî okuyuşla ilgili olarak İbn Mes'ûd, kişinin okurken dilini hareket ettirip, harfleri yerinden ve doğru bir şekilde çıkarmaya dikkat ederek,

²⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 209; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 76; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 262; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, thk. Tarık b. 'Avdullah b. Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire 1415, I, 305; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 142, 143; en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 280; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 97, hadis no: 22072;.

²⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 211.

²⁷⁶ en-Nevevî, **a.g.e.**, III, 299, 300; Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **ed-Diraye fi tahrîci'l-ehâdîsi'l-Hidaye**, thk.: es-Seyyid Abdullah el-Haşim el-Yemani el-Medeni, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut t.y., I, 130.

²⁷⁷ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 21.

bununla beraber okurken kendi sesini duymayacak şekilde okumasının hafî okuyuş olduğunu belirterek “*Kendi sesini duyan sessiz okuyor olmaz.*”²⁷⁸ demiştir.

İbn Mes‘ûd, cemaatle kılınan namazlarda da “eûzu” ve “besmele”nin hem imam hem de cemaat tarafından sessiz okunacağını söylemektedir. İmamın namazdaki okuyuşu ile ilgili kendisinden aktarılan rivayette İbn Mes‘ûd: “*İmam üç şeyi gizler; sessiz bir şekilde okur: istiâze, besmele ve âmin.*”²⁷⁹ diyerek imamın kıraatın başında “eûzü” ve “besmele”yi, sonunda da “âmin”i sessiz bir şekilde söylemesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim İbn Mes‘ûd’un kendisinin de namaz kılarken “besmele, eûzü ve âmin” i sessiz söylemiş olduğu rivayet edilmiştir.²⁸⁰

Namaza istiftah duasıyla başladıktan sonra kıraata, Fâtîha sûresi ve Kur’ân-ı Kerîm’den bir bölümün okunmasına geçilir. Kıraat; sabah, akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rekâtlarında ve gece kılınan nâfile namazların (kiryâmu’l-leyl) bütün rekâtlarında cehrî olur. Nitekim İbn Mes‘ûd gece namaz kıldığında kıratı cehrî olarak okumuştur. Alkame b. Kays (ö. 62/681)’a gece namazlarında İbn Mes‘ûd’un kıraatının nasıl olduğu sorulduğunda “*(İbn Mes‘ûd’un) kardeşi Utbe kendi evinde olduğu halde onun kıraatını duyardı*”²⁸¹ diyerek cevap vermiş, yine İbn Mes‘ûd gece namaz kılarken ev halkının onun kıraatını duyduğu rivayet edilmiştir.²⁸² Ayrıca Muhammed b. Amr da bir rivayetinde, gece kendi evindeyken, İbn Mes‘ûd’un evinden kıraatının sesini duyduğunu ifade etmiştir.²⁸³

Bununla beraber, gündüz kılınan, öğle ve ikinci namazlarının bütün rekâtlarında kıraat, hafîdir. Bu konuda Alkame b. Kays en-Nehâî’nin şu rivayeti dikkat çekicidir: “*Gündüz İbn Mes‘ûd’un yanında namaz kıldım*”²⁸⁴
âyetine gelinceye kadar ne okuduğunu anlamadım, sonra Tâ Hâ sûresinden

²⁷⁸ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 493; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 279; Kal‘acî, **Mevsû'atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 314.

²⁷⁹ eş-Şevkânî, **Neylû'l-evtâr**, III, 329; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 249; İbn Ebi Şeybe, bu üç şey arasında “tahmîd”i de saymıştır. (İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 360)

²⁸⁰ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 262.

²⁸¹ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 280.

²⁸² ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 497; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 321; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 279.

²⁸³ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 29.

²⁸⁴ Tâ Hâ 20/114.

okuduğunu zannettim (anladım).”²⁸⁵ İbn Mes‘ûd’un gündüz kıldığı namazlarda kıraatı cehrî okumadığını ifade eden bu rivayetin yanında Abdullah b. Ziyad el-Esedî’den nakledilen rivayette ise, Abdullah b. Ziyad, gündüz namazlarının birisinde, bir rivayete göre de öğle ya da ikinci namazında, İbn Mes‘ûd’un kıraatını duyduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶

Abdullah b. Mes‘ûd, farz namazların bütün rekâtlarında Fâtiha sûresini okumanın vâcib olduğunu söylemiş olan sahabeden biridir.²⁸⁷ Bununla beraber bir rivayette onun, “*İlk iki rek‘atta oku, son iki rek‘atta da tesbih getir*” diyerek, namaz kılan kişinin, okuması daha faziletli olmakla beraber, son iki rekâtta Fâtiha okuyup okumamakta serbest olduğunu söylemiş olduğu da nakledilmiştir.²⁸⁸

Namazda kıraat ile ilgili genel bir değerlendirme yaptığımızda Abdullah b. Mes‘ûd’un, farz namazların ilk iki rek‘atlarında, vitir ve nâfile namazların bütün rek‘atlarında Fâtiha sûresi ve ardından Kur‘ân-ı Kerîm’den bir sûre okuduğunu görmekteyiz. Bununla beraber İbn Mes‘ûd’un öğle ve ikinci namazlarındaki kıraatı konusunda kaynaklarda farklı rivayetler nakledilmektedir. Buna göre, bu iki namaz ile ilgili olarak nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd’un öğle ve ikinci namazlarının ilk iki rek‘atında Fâtiha sûresi ve Kur‘ân-ı Kerîm’den bir sûre okuduğu, son iki rek‘atında ise sadece Fâtiha sûresini okuduğu ifade edilmiştir.²⁸⁹ İbn Mes‘ûd’un kıraatı ile ilgili nakledilen diğer bir rivayette ise onun öğle ve ikinci namazlarının son iki rek‘atında bir şey okumadığı belirtilmiştir.²⁹⁰ Bu rivayete ilaveten Ebû Yusuf Kitâbu’l-Âsar’da İbn Mes‘ûd’un ashabının namazda ilk iki rek‘atta Fâtiha sûresi ve beraberinde bir sûre okuduklarını, son iki rek‘atta ise, bir şey okumadıklarını

²⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 320; ayrıca “gündüz” ifadesi geçmeyen rivayetler için bk: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 277; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 450; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 321.

²⁸⁶ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 197, 277.

²⁸⁷ Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, **Mefatihü'l-gayb (et-Tefsirü'l-kebîr)**, I, 196.

²⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 327; el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, VI, 8; Abdulgani Ğanemî el-Meydâni, **el-Lübab fî Şerhi'l-Kitab**, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire 1961, I, 93; ez-Zeyla‘î, **Nasbü'r-râye**, II, 93.

²⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 325; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 263; el-Heysemî, **Mecma‘ü'z-zevâid**, II, 296; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 314.

²⁹⁰ el-Aynî, **a.g.e.**, VI, 18; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 327; İbn Türkmânî, **el-Cevherü'n-nakî**, II, 63.

nakletmektedir.²⁹¹ İbn Mes'ûd'un çevresinde bulunanların, öğrencilerinin ondan öğrendiklerini ya da gördüklerini uygulamış olduklarını göz önünde bulundurduğumuz takdirde, Ebû Yusuf'un nakletmiş olduğu bu rivayetin, İbn Mes'ûd'un öğle ve ikindi namazlarının son iki rek'atlarında, Fâtiha sûresinden sonra bir şey okumadığını ifade eden rivayetleri destekler mahiyette olduğunu söylemenin, isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Namazda kıraatın uzun veya kısa tutulması konusunu ele aldığımızda İbn Mes'ûd'un her vakit için ortak bir tutum sergilemediğini görürüz. Buna göre o, genel olarak sabah namazında kıraatı uzun tutmuştur. Nitekim bir gün İbn Mes'ûd sahabeye sabah namazı kıldırıldığında, tamamı iki yüz âyet olan Âl-i İmrân sûresinin ilk yüz âyetini birinci rek'atta, geri kalan ikinci yüz âyetini de ikinci rek'atta okuduğu rivayet edilmiştir. Yine başka bir rivayette de İbn Mes'ûd'un bir sabah namazında, birinci rek'atta yüz on bir âyet olan İsrâ sûresini, ikinci rek'atta da iki yüz yirmi yedi âyet olan Şuarâ sûresini okuduğu nakledilmiştir.²⁹² Bu rivayetlerin yanı sıra İbrahim et-Teymî'nin konuyla ilgili olarak babasından naklettiği rivayet şöyledir: *"Biz sabah namazını kılıyorduk ve imamımız da ' miûn ' sûrelerinden²⁹³ birini okuyordu. Sonra İbn Mes'ûd'un yanına gelirdik ve onu namazda bulurduk."*²⁹⁴

Sabah namazında kıraatı uzun tutan İbn Mes'ûd, yatsı namazında ise kıraatı daha kısa tutmuştur. Nitekim bir defasında, kıldırıldığı yatsı namazına Enfâl Sûresi'nden " " ²⁹⁵ âyetine kadar okuyarak, ardından rükû yaptığı ve ikinci rek'atta da mufassal sûrelerden birisini okuduğu rivayet edilmiştir.²⁹⁶

²⁹¹ Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 22.

²⁹² İbn Hacer el-Akalânî, **Fethü'l-Bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk.: Abdül 'azîz b. Abdullâh b. Bâz, I-XV, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, V, 241.

²⁹³ **Miûn sureler:** Âyet sayısı yüzün üzerinde olan surelerdir.

²⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 283; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, s. I, 182.

²⁹⁵ Enfâl, 8/40.

²⁹⁶ Buhârî, **Sıfatu's-Salât**, 24; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 103, 110; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 316; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 263; ayrıca bk.: et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 348. et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**'de bu rivayetin yanı sıra *"...ikinci rekatta mufassal surelerden ikisini okudu"* şeklinde bir rivayet de nakletmiştir. (IX, 263)

İbn Mes'ûd'un kıraatı ile ilgili olarak nakledilen rivayetlerden birisi de onun revatip sünnet namazlardaki kıraatı ile ilgilidir. Buna göre İbn Mes'ûd, akşam namazından sonraki iki rek'atta ve sabah namazından önceki iki rek'atta Kâfirun ve İhlas sûrelerini okumuştur.²⁹⁷

Abdullah b. Mes'ûd her ne kadar yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı namazlarda kıraatı uzun tutmuş olsa da Kur'an'ın tamamının tek bir rek'atta okunmasını mekruh kabul etmiştir. Nitekim bir rivayette Said b. Cübeyr (ö. 95/714)'in Kur'an'ı bir rek'atta okuduğu, İbn Mes'ûd'un ise onun bu davranışını hoş karşılamadığı nakledilmiştir.²⁹⁸

İbn Mes'ûd'un kıraat esnasında Kur'an'ın tertip sırasını dikkate alarak okunmasına önem vermiş ve namazda herhangi bir sıra gözetmeden karışık ya da sondan başa doğru Kur'an'ı okumayı mekruh kabul etmiştir. Nitekim Kur'an'ı tertip sırasına dikkat etmeden, sondan başa doğru okuyan kişinin durumu kendisine sorulduğunda; *"Bu, kalbin alt-üst olmasıdır."* diye cevap vermiştir.²⁹⁹

Abdullah b. Mes'ûd, namazda Kur'an okunduğunda, okunan âyetler arasında dua edilmesinde ise bir sakınca olmadığını söyleyerek şöyle demiştir: *"İçinizden birisi namazda, cehennemden geçtiği bir âyeti okursa cehennemden Allah'a sığınsın; cennetin anlatıldığı âyete gelince ise, Allah'tan cenneti istesin."*³⁰⁰

(4) Rükû:

Sözlük anlamı olarak "eğilmek" manasına gelen rükû, namazın ana unsurlarından birisidir. Fıkıh terimi olarak rükû, kıraattan sonra kişinin elleri dizlerine degecek şekilde eğilerek, "baş ve arkaya (sırta) düz bir vaziyet vermesi" ve bu şekilde bir müddet beklemesi anlamına gelmektedir.³⁰¹ Namazda rükûnun gerçekleşmiş ve yerine getirilmiş olması için yeterli olacak en az zaman konusunda

²⁹⁷ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I, 300.

²⁹⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 54; Muhammed el-Muntasır el-Kettânî, *Mu'cemu fikhî's-selef*, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1984, II, 73.

²⁹⁹ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 323; el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâid*, VII, 348; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 169; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 613; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, I, 772.

³⁰⁰ Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 315.

³⁰¹ Kal'acî, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessa*, I, 978; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 388.

Abdullah b. Mes'ûd, "Kişi, ellerini dizlerine koyarsa bu yeterlidir" diyerek rükû eden kişinin ellerini dizlerinde bir müddet tutmasının, gereken bu süre için yeterli olacağını belirtmiştir.³⁰² Rükû için olabilecek en alt sınırı bu şekilde belirten İbn Mes'ûd'un namaz kılarken rükû ve rükûdan sonra olan kıyamın süresini uzun tuttuğu ifade edilmiştir. Nitekim Alkame bir rivayetinde, bir gün mescide gittiğinde İbn Mes'ûd'u namaz kılarken bulduğunu ve onun rükûa gittiği esnada Araf sûresini okumaya başladığını söylemiş ve "o secde etmeden önce ben sûreyi okumayı bitirdim" demiştir.³⁰³

Rükûnun yapılış şekli ile ilgili olarak, İbn Mes'ûd'un rükûda iki elini birbirine yapıştırıp dizleri arasına koyarak *tatbik* yaptığı rivayet edilmiştir.³⁰⁴ Konuyla ilgili, Alkame ve Esved'den nakledilen rivayet şu şekildedir: "İbn Mes'ûd ile beraber namaz kıldık. Rükû yaptığında avuçlarını birbirine yapıştırarak dizlerinin arasına koydu. Bizim ellerimize vurdu biz de öyle yaptık. Daha sonra bir gün Ömer ile karşılaştık, onunla beraber evinde namaz kıldık. Rükûda tıpkı Abdullah b. Mes'ûd'un yaptığı gibi avuç içlerimizi birleştirdik. Ömer ise ellerini dizlerine koydu. Ayrılacağımız zaman, bize "Bu (yaptığınız) ne?" diye sordu. İbn Mes'ûd'un yaptığı hareketi ona söyledik. Ömer de: "Bu, önceleri yapılan, sonra terk edilen bir harekettir" dedi".³⁰⁵

Kaynaklarda konuyla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, 'tatbik'in ilk zamanlarda uygulandığı ama daha sonra rükûda dizlerin tutulmasını emreden hadisle nesh edildiği, bununla beraber İbn Mes'ûd'un bu nesihatten haberi olmadığı için 'tatbik'e devam ettiği ifade edilmiştir.³⁰⁶ Kanaatimizce yapılan bu değerlendirme kabul edilebilir değildir. Zira bir önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi İbn Mes'ûd,

³⁰² İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 225.

³⁰³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 159; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 265. A'raf suresinin okunduğu süre kadar İbn Mes'ûd'un secdeden önce rükû ve ardından kıyamda durduğunu ifade eden bu rivayeti ihtiyatla karşılamak gerektiği kanaatindeyiz. Zira bahsi geçen süre, İbn Mes'ûd'un mushafında tival (uzun) sûreler arasında yer almakta ve 206 ayetten oluşmaktadır. Sûrenin uzunluğu da rivayetin doğruluğu ile ilgili şüphe duyulmasına neden olmaktadır. Nitekim el-Heysemî de râviler ile ilgili olarak, bu rivayeti nakledenler arasında bulunan Yahya b. el-Alâ'nın yalan rivayette bulunan ( ) birisi olduğunu söylemiştir. (**Mecma'ü'z-zevâid**, II, 305) .

³⁰⁴ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 265.

³⁰⁵ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 152, 153; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 126, hadis no: 22217; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 274.

³⁰⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, VII, 491.

yolculukta ya da ikamet halinde her zaman Peygamberle beraber bulunmaya gayret etmiş, bunun yanında Peygamber'in ashabıyla da yakın olmuş sahabeden birisidir. Dolayısıyla da 'tatbik'le ilgili rivayet edilen nesihten haberinin olmaması makul bir sebep değildir. Kal'âci, bizim de kendisine katıldığımız, konu ile ilgili değerlendirmesinde İbn Mes'ûd'un rükûda 'tatbik'e devam etmesindeki sebebin, onun nesihten haberinin olmaması değil, bu konuyla ilgili farklı bir değerlendirmesi olması olduğunu söylemektedir. Buna göre; özellikle uzun süren namazlarda, rükûda avuçlarını birleştirilip dizlerin arasına koymak ve uzun süre bu şekilde durmak ashaba zor geliyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, dizlerini tutarak rükûda durma konusunda onlara ruhsat verdi. İbn Mes'ûd, kendinde 'tatbik' yapacak kuvveti buluyor olması ve dizleri tutarak rükû yapmanın da ruhsat olması sebebiyle, burada azimet ile amel etmenin daha iyi olacağını düşünüyor ve bu sebeple de rükûda tatbik yapmaya devam ediyordu.³⁰⁷ Serahsi de, tatbik ile ilgili olarak, rükûda dizleri tutma ile ilgili hadisin bir ruhsat olduğunu ve bunun, ashabı zorunlu tutmak için değil de onlara kolaylık olması için emredildiğini söylemiştir.³⁰⁸

Abdullah b. Mes'ûd, rükûda iken en az üç defa, " " derdi, bir rivayette ise onun rükûda iken " " dediği ifade edilmiştir.³⁰⁹ rükûdan kalkarken de " " derdi. Bir rivayette de onun rükûdan kalkarken, " " dediği, " " 'yi sesli, " " 'ı ise sessiz bir şekilde söylediği belirtilmiştir.³¹⁰ Ayrıca, İbn Ebi Şeybe, İbn Mes'ûd'un besmele, istiâze ve Rabbenâ leke'l-hamd'ı hafî olarak okuduğunu aktarmıştır.³¹¹

³⁰⁷ Kal'âci, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 317, 318.

³⁰⁸ es-Serahsî, **Usûl**, II, 8.

³⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 225; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 265.

³¹⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 262; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 156; ayrıca bk.: el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 306; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Havi li'l-fetava fi'l-fikh ve ulum'it-tefsir ve'l-hadis**, Mısır 1352, I, 49.

³¹¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 360.

Bir rivayette de İbn Mes'ûd'un rükûdan kalktığında

"

"

dediği belirtilmiştir.³¹²

(5) Secde:

Sözlük anlamı olarak "itaat, teslimiyet, ibadet etmek..." gibi anlamlara gelen secde, namazın rükünlerinden biri olarak, namazda eğilerek alın ve burun ile beraber vücudun belli uzuvlarını Allah'ı tazîm için yere koymak anlamına gelmektedir.³¹³

İbn Mes'ûd, secde ederken önce iki dizini sonra avuçlarını yere koyar ve dirseklerini dizlerine birleştirir, son olarak da alnını yere koyardı. İbn Mes'ûd secdenin nasıl yapılması gerektiği ilgili olarak şöyle demiştir: "*Âdemoğlunun kemikleri secde için hazırlandı, secdeye uygun şekilde yaratıldı. Dirseklerinle beraber secde edin.*"³¹⁴

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, namaz kılan kişinin alnını yere koymadan yaptığı bir secde, geçerli ve tam olarak yerine getirilmiş bir secde değildir. Bununla beraber, eğer kişi aşırı sıcak sebebiyle alnını yere koyamıyorsa secde edeceği yere bir elbise veya kumaş koymasında bir sakınca yoktur. Aynı şekilde, kişi eğer hastalık gibi bir özür sebebiyle alnını yere koyamıyorsa o zaman ima ile secdesini yapar.³¹⁵ Nitekim İbn Mes'ûd bir gün hasta olan kardeşi Utbe'nin ziyaretine gittiğinde onu bir tahta parçasını yukarı kaldırıp, üzerine secde ederken görmüş ve bunun üzerine tahtayı

---

³¹² et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 201; eş-Şâfi'î, **el-Ümm**, VII, 198; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 186. Ali b. Ebi Talib'den nakledilen Hz. Peygamberin rükudan kalkarken yaptığı dua da aynıdır:

"

"

(Müslim, **Salât**, 40; Nesâî, **Tatbîk**, 23; eş-Şâfi'î, **a.g.e.**, I, 135; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**'de bu rivayeti İbn Mes'ûd'dan naklen vermiştir. (II, 306))

³¹³ Kal'acî, **el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müessera**, II, 1074; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 399.

³¹⁴ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 232; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, II, 376.

³¹⁵ Kal'acî, **Mevsû'atu fıkıh 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 318, 319.

fırlatıp atarak şöyle demiştir: “*Bu şeytanın sunduğu bir şeydir. Secde ederken yüzünü toprağa koy, eğer koyamıyorsan imâ ile secde et.*”³¹⁶

Abdullah b. Mes‘ûd’un secdedeyken en az üç defa " dediği ve bunun sünnet olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.³¹⁷ Bununla beraber başka bir rivayette onun secde esnasında zaman zaman " ", bazen de " " dediği de nakledilmiştir.³¹⁸

İbn Mes‘ûd, namaz kılan kişinin birinci ve üçüncü rek‘atta ikinci secdeyi de tamamladıktan sonra, oturmadan hemen ayağa kalkması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim kendisi de aynı şekilde, birinci ve üçüncü rek‘atlarda ikinci secdeden sonra oturmadan hemen ayağa kalkardı.³¹⁹ İbn Mes‘ûd, kendisinden aktarılan bir rivayette şöyle demiştir: “*İki şey bidattir: Kişinin namazını bitirdikten sonra kibleye karşı ayakta durup dua etmesi ve ikinci secdeyi yapıp, kalkmadan önce kalçasını yere yapıştırmayı (bağdaş kurarak oturmayı) kendine bir hak olarak görmesi.*”³²⁰

(6) Ka‘de-i ahîre:

“Son oturuş” anlamına gelen ka‘de-i ahîre, namazın sonunda bir müddet (teşehhüt miktarı) oturup beklemektir. Oturuş şeklinin sünnet olan, teverruk oturuşu şeklinde olması gerektiği ve herhangi bir özür olmaması durumunda bağdaş kurup oturmanın caiz olmadığını belirten İbn Mes‘ûd, “*kızgın taş üzerine oturmam, bana namazda bağdaş kurup oturmamdan daha hoş gelir*” demiştir.³²¹

Namaz kılan kişi ka‘de-i ahîre esnasında bir takım dualar okur. Teşehhüd kıraatı da denilen bu dua ile ilgili olarak İbn Mes‘ûd’dan nakledilen rivayet şu

³¹⁶ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 246; ‘Abdüsselâm b. Sa‘îd et-Tenûhî es-Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-kübra**, Dâru Sâdır, Beyrut 1905, I, 155.

³¹⁷ ed-Dârekutni, **Sünen**, I, 341; Ebü't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emîr ‘Alî Azimâbâdî, **Sünenü Ebî Dâvud me‘a hâşiyeti avni'l-ma‘bûd**, Beyrut ty., I, 324; ayrıca bk.: ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 156; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, VIII, 227, hadis no:22675.

³¹⁸ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 158.

³¹⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 346.

³²⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 231; VI, 88.

³²¹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 196, 468; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 33; eş-Şâfi‘î, **el-Ümm**, VII, 188; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebir**, IX, 278; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 306.

şekildedir: “Teşehhüd bize farz kılınmadan önce şöyle diyorduk: ”

”
bunun üzerine Hz. Peygamber bize;

” demeyin, ” ”deyin diye buyurdu.”³²²

Abdullah b. Mes‘ûd, Hz. Peygamber’in Kur’an’dan bir sûre öğrettiği gibi teşehhüdü de onlara öğrettiğini ifade ederek, ona ve diğer sahabilere öğrettiği teşehhüdün şu şekilde olduğunu belirtmiştir:

”

323”

Abdullah b. Mes‘ûd namazda teşehhüdü cehri olarak değil, sessiz okumuş ve böyle okumanın sünnet olduğunu söylemiştir.³²⁴ Bununla beraber teşehhüde başlarken besmele çekmeye gerek olmadığını söyleyen İbn Mes‘ûd, teşehhüde besmele ile başlayan birisini duyduğunda; “bu, yemekte söylenir”³²⁵ diyerek, besmele çekmeye gerek olmadığını ifade etmiştir.

İbn Mes‘ûd ka‘de-i ahîrede teşehhüdün ardından Hz. Peygamber’e salavat getirmiş ve diğer Müslümanlara da; “*Namaz kıldığınızda, güzel bir şekilde Peygamber’e salavat getirin.*” demiştir.³²⁶ Nevevî, oturuşta salavât-ı ibrahimiyye okumanın İbn Mes‘ûd’a göre farz olduğunu nakletmiştir.³²⁷ İbn Mes‘ûd’un namazın sonunda okuduğu salavat (salavât-ı ibrahimiyye) şu şekildedir:

³²² Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 52; ez-Zeyla‘î, **Nasbü'r-râye**, I, 309; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, I, 598; ayrıca bk.: Ebû Davud, **Salât**, 182; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân**, I, 364

³²³ Buharî, **İsti'zân**, 28; Tirmizî, **Salât**, 215; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 52; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 260, 262; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 262; I, 154; ez-Zeyla‘î, **a.g.e.**, I, 309; el-Meydâni, **el-Lübab**, I, 75; eş-Şevkâni, **Neylü'l-evtâr**, II, 310, 311.

³²⁴ Ebû Davud, **Salât**, 185; Ebü'l-'Ula Muhammed b. Abdurrahman Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî**, Dârü'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut 2001, II, 152, 153; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 146; ayrıca bk.: Nevevî, **Mecmu'**, III, 444.

³²⁵ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 263.

³²⁶ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 214; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 156, hadis no: 22361.

³²⁷ en-Nevevî, **a.g.e.**, III, 450.

"

328"

Teşehhüd ve salavâtın ardından, kişinin namazda kendisi için dua etmesini güzel bir davranış olarak gören ve kendisi de bu şekilde yapan İbn Mes'ûd³²⁹, Müslümanlara "*isteklerinizi, ihtiyaçlarınızı farz namazlardan sonraya bırakın*"³³⁰ diyerek onların da dualarını ka'de-i ahîrede yapmalarını söylemiştir. İbn Mes'ûd'un ka'de-i ahîrenin sonunda okuduğu rivayet edilen dua şu şekildedir:

"

!

!

331"

(7) Selam:

Selam, namaz esnasında yukarıda belirtilen rükünleri yerine getirildikten sonra kişinin namazını tamamlamış olması için yerine getirmesi gereken bir rükündür. İbn Mes'ûd, "*Namazın tahrîmi tekbir, sonu ise selam vermedir*"³³² diyerek,

³²⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 213.

³²⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 264; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 153; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, I, 401; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, I, 309.

³³⁰ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 449; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 10, hadis no: 21643; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 277.

³³¹ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 207; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 264.

³³² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 208; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 279; el-Beyhakî, **a.g.e.**, II, 16; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, VIII, 165 hadis no: 22385, 22396. İbn Mes'ûd'a ait olduğu söylenen bu ifade Ebû Said el-hudâri'den rivayetle, Hz. Peygamber'in hadisi olarak nakledilmiştir. Hadis şu şekildedir: "*Namazın anahtarı temizlenmek, tahrîmi tekbir, çıkması ise selam vermektir.*" (Tirmizî, **Salât**, 176; el-Beyhakî, **a.g.e.**, II, 379; eş-Şâfi'î, **el-Ümm**, I, 123.)

namaz sonunda selam vermenin farz olduğunu ve terkinin caiz olmadığını belirtmiştir.³³³

Abdullah b. Mes'ûd namazın sonunda selam verirken, her bir selamda sesli olarak " " diyerek önce sağ, daha sonra da sol tarafına selam vermiştir³³⁴ ve ona göre bu şekilde selam vermek müstehaptır.³³⁵ İbn Mes'ûd, selam verip bu sözleri söylemekle namazın tamamlanmış olacağını ifade ederek; "*Bunları söyleyip selam verirsen, namazını tamamlamış olursun. Bundan sonra oturmak istersen otur, kalkmak istersen kalk*"³³⁶

İbn Mes'ûd'un selam verme şekli ile ilgili Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen bir rivayet ise şöyledir: "*İbn Mes'ûd, sağına ve soluna " " diyerek selam verir, her iki selamı da sesli söylerdi. Selam verirken de yanağının beyazı görülecek şekilde yüzünü çevirirdi.*"³³⁷

e- NAMAZIN MEKRUHLARI:

Namaz kılan kişinin bu ibadetini, yukarıda sıraladığımız rükünları tam olarak yerine getirmeye gayret ederek edâ etmesi ve özellikle ibadet esnasında, namaz ibadetinin anlam ve gayesine aykırı hareket etmekten kaçınması gerekir. Bununla beraber kişi, namazını ister tek başına kılsın, isterse cemaatle kılsın, her iki durumda da dikkat etmekle sorumludur.

³³³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 279; en-Nevevî, *Mecmu'*, III, 462; İbn Battal el-Kurtubî, *Şerhu Sahih-i Buharî*, II, 521; eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 344; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, II, 161.

³³⁴ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 219; "ve berekatuhu" ifadesi geçmeyen rivayet için bk.: İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 266; et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I, 270.

³³⁵ Kal'acî, *Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 322.

³³⁶ İbn Receb, *Fethü'l-bari*, VI, 95.

³³⁷ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, II, 219; İbn Hazm, *a.g.e.*, III, 276; et-Tahâvî, *a.g.e.*, I, 270; İbn Kudâme el-Makdisi, *el-Muğnî*, II, 241; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, II, 24. Benzer ifadeler, İbn Mes'ûd'dan naklen verilen bir hadiste de geçmektedir: "*Hiz. Peygamber sağına ve soluna selam vererek: "Esselâmu aleyküm ve rahmetüllah" derdi. Bunu yaparken de yanaklarının beyazı görülecek şekilde başını sağa sola çevirirdi.*" (en-Nesaî, *Sünenü'l-kübrâ*, I, 394; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 394; el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, VIII, 159, hadis no: 22378; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 176.)

Namaz kılariken yapılması mekruh olan davranışları, cemaatle namazla ve namaz kılan kişi ile ilgili durumlar şeklinde sınıflandırmak yerinde olur. Ancak namaz kılan kişinin mekruh olan davranışları, kişi, namazı ister tek başına ister cemaatle kılsın yine mekruhtur.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre namaz esnasında yapılması mekruh olan davranışlar şunlardır:

1- Namaz kılan kişi ile kible arasında boşluk olması ve namaz kılan kişinin de sütre edinmemesi: Namaz kılan kişinin namaz esnasında önünden birinin geçmesine engel olması ve bunun için tedbir alması gerekir. İbn Mes'ûd, namaz esnasında bu duruma dikkat etmiş ve eğer kişinin önünde bir duvar varsa duvara yaklaşmasının ya da sopa veya ona benzer bir şeyi sütre edinmesinin gerekli olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: *“İçinizden hiç kimse kible ile arasında boşluk bırakarak namaz kılmasın. Ya kibleye yaklaşın ya da bir sütunla önünüze sütre edinin.”*³³⁸ Yine kendisinden aktarılan bir rivayette yapılması hoş olmayan dört şeyden bahsetmiş ve “sütre kullanmadan namaz kılmayı” da bunlar arasında saymıştır.³³⁹

İbn Mes'ûd'a göre namaz kılan bir kişinin önünden geçildiğinde hem gereken tedbiri almadığı için namaz kılan kişi hem de gereken dikkati göstermemiş olması sebebiyle namaz kılanın önünden geçen kişi günahkâr olur.³⁴⁰ İbn Mes'ûd, namaz kılan kişinin önünden geçilmesinin onun sınırlarını tanımamak anlamına geldiğini ve namaz kılan kişinin buna engel olması gerektiğini de söylemiştir.³⁴¹ Nitekim bir rivayette de, İbn Mes'ûd'un, namaz kılariken önünden birisi geçtiğinde onu tutup, geri çevirdiği ve geri dönünceye kadar onu tuttuğu ve şöyle dediği ifade edilmiştir:

³³⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 16; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 250; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 259.

³³⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 409; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 299, 300; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 285; Beyhakî aynı ifadeleri Ebu Hureyre'nin rivayetiyle şu hadisi de nakletmiştir

"

(II, 285) "

³⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 253; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 24, 25; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 259, 260.

³⁴¹ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 25; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 260; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 212, hadis no: 22602.

“Bir kimsenin, namaz kılanın önünden geçmesi, kişinin namazının ecrinin yarısını götürür.”³⁴²

2- Önünde uyuyan bir kişi varken namaz kılmak: Krallarına ya da önde gelen kişilerine tapan kâfirlere benzemeyi engellemek için uyuyan bir kişiye doğru namaz kılma mekruh kabul edilmiştir.³⁴³ Yine kabre karşı namaz kılmak da mekruh görülmüştür. Kanaatimize göre bunun caiz bunun caiz olmadığına itiraz eden bir sahabe yoktur.³⁴⁴

3- Birbirleriyle konuşan insanlara doğru namaz kılmak: Namaz esnasında kişinin tam bir teslimiyet ve huşû içerisinde bu ibadetini yerine getirmesi esastır. Bu nedenle İbn Mes‘ûd, kişiyi namazından alıkoyabileceği ve aklını meşgul edip, onun huşû içerisinde ibadetini yerine getirmesine engel olabileceği gerekçesiyle birbirleriyle konuşan insanlara doğru namaz kılınmasını mekruh görmüştür.³⁴⁵ Nitekim akli meşgul eden, dikkatin dağılmasına sebep olabilecek diğer durumların da buna kıyasla mekruh olduğunu söylemek mümkündür.

4- Tek parça elbiseyle namaz kılmak: “Elbisesi, yer ve göğün arasında bulunanlardan daha geniş olsa da hiç kimse tek parça elbise ile namaz kılmasın” diyen İbn Mes‘ûd, zengin bir Müslümanın tek parça, sadece göbekten aşağısını örten bir elbise ile namaz kılmasını mekruh kabul etmiş; bununla beraber, üzerindeki elbisesinden başka bir elbisesi olmayan birinin, zaruret sebebiyle, böyle bir elbiseyle namaz kılmasında bir sakınca görmemiştir.³⁴⁶

Konu ile ilgili olarak Übey b. Ka‘b ile İbn Mes‘ûd arasında görüş ayrılığı vardır. Übey b. Ka‘b, Hz. Peygamber’in tek bir elbiseyle namaz kılmış olduğunu delil göstererek, İbn Mes‘ûd’un görüşüne katılmamış ve tek elbise ile de namaz kılınabileceği görüşünü benimsemiştir. İbn Mes‘ûd ise; Hz. Peygamber’in tek bir elbiseyle de namaz kıldığını kabul etmiş, ancak bunun insanların yokluk ve fakirlik içinde olduğu, bir elbiseden daha fazlasını bulabilenlerin sayısının az olduğu

³⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 25; ayrıca bk.: eş-Şâfi‘î, *el-Ümm*, VII, 196; el-Aynî, *Umdetü'l-kâri*, IV, 293.

³⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 87.

³⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 31.

³⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 61; el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl*, VIII, 175, hadis no: 22445.

³⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 279; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 238.

zamanlarda gerçekleşmiş bir durum olduğunu söylemiştir. Buna göre insanların mali yönden zenginleştiklerinde göbeğin alt kısmı ile beraber, gövdenin örtülmesi namazda vâcib (farz) olmuştur. Dolayısıyla malî durumu yerinde olan bir kişinin, iki parça elbise ile namaz kılması gerekir.³⁴⁷

Görüldüğü üzere, her iki sahabe de görüşlerine Hz. Peygamber'in uygulamalarını delil getirmişlerdir. Nitekim iki sahabe arasında ortaya çıkan bu görüş ayrılığını duyan Ömer b. Hattâb onların yanına geldiğinde kızarak: “*Peygamberin ashabından iki kişinin bir konuda görüş ayrılığına düşmesi beni üzer. İnsanlar, sizin hanginizin fetvâsını tercih etsin?*” demiş ve kendisinin bu konuda İbn Mes‘ûd’un sözünü değil de Übey’in sözünü geçerli kabul ettiğini belirtmiştir.³⁴⁸

5- Kişinin namaz kılarken, Müslüman olmayanlara benzeyeceği bir kıyafet giymesi: İbn Mes‘ûd namazda Müslüman olmayanlara benzemenin mekruh olduğunu söyler. Buna göre de Yahudilerin elbiselerini aşağıya doğru sarkıtmaları sebebiyle namaz kılan kişinin, namaz esnasında elbisesini normal şekilde giymeyip Yahudilerin yaptığı gibi bir kısmını başına koyarak aşağıya doğru sarkıtması (sedlü’s-sevb), İbn Mes‘ûd’a göre mekruhtur.³⁴⁹

6- Zorbalara benzeme: Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, tam bir teslimiyet ve huşû içinde kılınması gereken namaz esnasında zorba ve zalimlerin tavırlarına benzer tavır takınmak mekruhtur. Bunun bir sonucu olarak İbn Mes‘ûd, o dönemde, büyüklük taslayan insanların kendini beğenmişlik ve övünme göstergesi olarak elbiselerini parmak uçlarına kadar sarkıtmaları sebebiyle namaz kılan birinin namazdayken aynı şekilde elbisesini sarkıtmasının da mekruh olduğunu ifade etmiş ve “*Namazda (kibir göstergesi olarak) elbisesini sarkıtmanın Allah katında bir değeri yoktur*”³⁵⁰ demiştir.

Bir rivayete göre; Abdullah b. Mes‘ûd bir gün biri elbisesini sarkıtmış, diğeri de rukû ve secdeleri tam olarak yerine getirmeyen iki adamın namaz kıldığını

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 141; eş-Şevkânî, **Neylü’l-evtâr**, II, 499.

³⁴⁸ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 356; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, I, 277; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, II, 38; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-‘ummâl**, VIII, 17, hadis no: 21663, 21667; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 308.

³⁴⁹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 364; en-Nevevî, **Mecmu‘**, III, 183; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 292, 293.

³⁵⁰ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, IX, 274; el-Heysemî, **Mecma‘ü’z-zevâid**, V, 218; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 73; III, 266.

görünce gülmüştür. Bunun sebebini soranlara da, “*Şu iki adam ne tuhaf, birisi elbisesini sarkıtıp kılıyor ki, Allah onun bu haline bakmaz; diğerine gelince Allah onun namazını kabul etmez.*”³⁵¹ diyerek cevap vermiştir.

7- Namazda saçı topuz yapmak, toplamak (‘İksu’ş-Şa‘r): Abdullah b. Mes‘ûd, namaz kılariken saçların toplanmasının, topuz yapılmasının mekruh olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bir gün mescide girdiğinde bir adamın saçlarını toplamış ve topuz yapmış halde namaz kıldığını görmüş, adam namazını bitirince ona: “*Eğer namaz kılıyorsan saçını topuz yapma, saçın da seninle beraber secde eder ve her saç teli kadar sana ecir vardır*” demiştir. Bu uyarı üzerine adam, saçının tozlanmaması için böyle yaptığını söyleyince İbn Mes‘ûd; “*Tozlanması senin için daha hayırlıdır*” diyerek böyle bir endişenin yersiz olduğunu ifade etmiştir.³⁵²

8- Kişinin uykusu varken namaz kılması: Uykulu olmak, kişinin dikkatinin dağılmasına ve yaptığı işe odaklanamamasına sebep olur. Uykusu olduğu halde namaz kılan bir kişi de namaz kılariken hata yapabilir ve bu durum huşûun kaybolmasına da sebep olabilir. Bu sebeple de İbn Mes‘ûd bu durumda olan bir kişinin namaz kılmasının mekruh olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir: “*Gece ile mücadele etmeyin, onu yenemezsiniz. Sizden kim namazında uyuklarsa, namazı bırakıp yatağında uyuşsun. Bu, onun için daha iyidir.*”³⁵³

9- Namaz esnasında, bir zararın giderilmesi, ortaya çıkan bir yanlışın düzeltilmesi veya namazın tamamlanması gibi bir amaç olmaksızın namaz dışı davranışlarda bulunmak: İbn Mes‘ûd, namaz esnasında Allah’a karşı bir edep göstergesi olarak kişinin, huzur ve sukûn içerisinde olması gerektiğini söyleyerek; “*Namaz kılariken vâkur yani saygılı olun*”³⁵⁴ demiştir. Bu hükme uygun olarak, kendisinin de namaz esnasında “atılmış bir elbise” gibi hareketsiz durduğu rivayet edilmiştir.³⁵⁵ Nitekim Abdullah b. Mes‘ûd namazdayken yanındaki çakıl taşlarını hareket ettiren, çakıl taşlarıyla oynayan bir adam gördüğünde o kişiye dönerek:

³⁵¹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 369; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebir**, IX, 273.

³⁵² İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 194; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 185; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 267.

³⁵³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 500; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, VIII, 394, hadis no: 23408

³⁵⁴ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 265; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 125; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 269; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 280.

³⁵⁵ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 265; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 125.

“*Namazda Rabbinden bir şey istediğinde, elinde taş varken ondan bir şey isteme!*”³⁵⁶ diyerek onu ikaz etmiştir.

10- Namazı bitirmeden önce alındaki toprağı silmek: Bu hareketin yapılması zorunlu olan bir hareket olmaması sebebiyle namaz bitmeden bu konuda acele etmek hoş karşılanmamıştır. İbn Mes‘ûd bu hareketi namazda yapılması uygun olmayan davranışlar arasında sayarak şöyle demiştir: “*Dört hareket, uygunsuz davranışlardandır: Kişinin açık bir yerde sütresiz namaz kılması, namazını bitirmeden alnını silmesi, ayakta bevletmesi, ezanı duyup cemaate iştirak etmemesi.*”³⁵⁷

11- Bakışları (gözleri) göğe doğru dikmek: Namaz kılarken gözleri göğe dikmek namazın âdâbına aykırı bir davranış olarak değerlendirildiğinden mekruh kabul edilmiştir.³⁵⁸ Nitekim İbn Mes‘ûd’un böyle bir davranışın uygun olmadığını ifade eder mahiyette; “*Namazdayken bakışlarını göğe çevirenler ya buna son versinler ya da Allah onların gözlerini kör eder.*”³⁵⁹ dediği rivayet edilmiştir.

12- Esnemek, hapşırma veya uyuklamak: Namaz kılan kişinin mümkün oldukça esnemesini, hapşırmasını ve uyuklamasını engellemesi gerekir. Zira bu tür davranışlar kişinin namazdaki huşûunun bozulmasına sebep olabilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi namazda huşûu bozacak davranışlar mekruh kabul edilmiştir. İbn Mes‘ûd, namazda esneme ve hapşırma ile ilgili olarak: “*Namazda esneme ve hapşırma şeytandandır. Ondan Allah’a sığının*”³⁶⁰ demiş, bir başka rivayette de aynı

³⁵⁶ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 268.

³⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 409; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 299, 300; İbn ‘Abdiberr, **el-İstizkâr**, II, 287. Burada alnın silinmesinden kastedilen toprak üzerinde namaz kıldığında alna yapışan kum ve toprak kalıntılarını silmektir. Bilindiği gibi o dönemde halı, seccade... vb şeylerin üzerinde namaz kılınması gibi bir âdet, uygulama söz konusu değildi. Sabahe ve diğer Müslümanlar namazlarını toprağın, kumun üzerinde kılıyorlardı. Bu durum da konu ile ilgili bir hükmün ortaya konulmasını gerektirmiştir.

³⁵⁸ Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 309.

³⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 48; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 239, 240; es-Suyûtî, **ed-Dürri'l-mensûr**, VII, 187; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 373; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 16. Enes’den rivayetle Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Gözlerini göğe doğru namazda diken topluluklara ne oluyor?” O’nun bu konudaki sözleri o kadar şiddetli oldu ki nihayet şöyle buyurdu: “Ya onlar buna son verirler ya da Allah onların gözlerini kör eder.” Müslim, **Salât**, 26.

³⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 189; et-Taberânî, **a.g.e.**, II, 288.

şekilde, namazda uyuklamanın da şeytandan olduğunu ifade ederek³⁶¹ kişinin mümkün merteye bu davranışlardan kaçınması gerektiğini ifade etmiştir.

13- Namaz kılan kişinin namaz esnasında “of - pof” etmesi Abdullah b. Mes‘ûd’a göre mekruhtur.³⁶²

14- Namaz kılarken ayakkabıları çıkarmak: İbn Mes‘ûd, pis olmadığı müddetçe namaz kılarken ayakkabıların çıkarılmasının mekruh olduğunu söylemiş ve ayakkabısı ile namaz kılmıştır.³⁶³ Abdullah b. Mes‘ûd ile Ebû Musa el-Eş‘ari arasında geçtiği rivayet edilen şu olay da İbn Mes‘ûd’un konu ile ilgili tavrını göstermektedir: “İbn Mes‘ûd bir gün Ebû Musa el-Eş‘ari’nin evine gelmiş, evde bulunduğu sırada namaz vakti girmişti. Ebû Musa, namazı kaldırması için İbn Mes‘ûd’a “sen öne geç” dedi. İbn Mes‘ûd ise bu teklifi kabul etmeyip; “Sen geç, biz senin evine geldik, namazı kaldırmak senin hakkın” diyerek ev sahibi olarak namazı onun kaldırmasının daha uygun olacağını ifade etmiş, bunun üzerine Ebû Musa’nın öne geçerek ayakkabılarını/terliklerini çıkarması üzerine İbn Mes‘ûd: “Mukaddes vadide misin sen?!”³⁶⁴ Ben Hz. Peygamber’i ayakkabılarıyla namaz kılarken gördüm.” demiştir.”³⁶⁵

Yukarıda sıralanan, namaz esnasında yapılması mekruh kabul edilen davranışların yanında İbn Mes‘ûd tarafından yapılmasında herhangi bir mahzur olmadığı, yapılmasının mekruh olmadığı belirtilen bir kısım davranışlar da vardır ki, bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Kıl ya da benzeri bir maddeyle dokunmuş kumaş üzerinde namaz kılmak: İbn Mes‘ûd bu tür bir kumaşın üzerinde namaz kılmada bir sakınca olmadığını ifade etmiş ve kendisi de böyle bir kumaş üzerinde namaz kılmış ve secde

³⁶¹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 499; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, VIII, 175, hadis no: 22442.

³⁶² en-Nevevî, **Mecmu‘**, IV, 89; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, VII, 290.

³⁶³ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 180; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fıkhi ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 310.

³⁶⁴ TâHâ sûresi (20), 12. âyetteki Hz. Musâ’ya hitaben: “Kuşkusuz ben senin Rabbinim. Ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen, bu kutsal vadide, Tuva’dasın.” ayetine telmih vardır.

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 460; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, VII, 2; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 181; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 386.

etmiştir.³⁶⁶ Bununla beraber İbn Mes‘ûd, secdenin yere yapılmasının daha faziletli olduğunu da belirtmiş ve secdelerini çoğunlukla toprağa, yere yapmıştır. Bu sebeple de onun yakın dostlarından bazıları onun sadece yere secde yaptığını zannetmişlerdir. Nitekim İbn Mes‘ûd’un nasıl secde yaptığı ile ilgili bir rivayette “*namaz kılar ve sadece yere, toprağa secde ederdi*”³⁶⁷ denilmiştir.

b- Namaz kılariken soru sorana Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyetle cevap vermek: İbn Mes‘ûd’a göre namaz esnasında soru soran ya da bir şey isteyen birine Kur’ân-ı Kerîm’den bir âyet ile cevap vermede bir sakınca yoktur. Konuyla ilgili olarak Atâ b. Sâib, karşılaştıkları bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: “*Abdurrahman b. Ebi Leylâ namaz kılariken, yanına girmek için izin istedik.* “

”³⁶⁸ âyetini okudu. “*Bunu nasıl yaptın?*” diye sordüğümüzda şöyle dedi: “*İbn Mes‘ûd namaz kılariken yanına girmek için izin istemiştik (âyeti okuyarak) bize* “
” dedi.”³⁶⁹

c- Tebessüm etmek: İbn Mes‘ûd: “*Namazda tebessüm etmede bir sakınca yoktur*” diyerek namaz kılariken tebessüm etmenin mekruh olmadığını belirtmiştir.³⁷⁰

f- NAMAZI BOZAN ve BOZMAYAN ŞEYLER

Namaz kılan kişinin namazın şartlarından birisini yerine getirmemesi ya da namaz esnasında bu şartları bozan bir durumun meydana gelmesi halinde, kılınan namaz bozulur. Abdullah b. Mes‘ûd, namazın bozulması ile ilgili olarak, önceki bölümde de temas ettiğimiz gibi; “*Namazda abdesti bozacak bir şey olmadığı ve kişi yönünü kableden çevvirmedeği müddetçe Allah, kulunun namazını kabul eder.*”³⁷¹ diyerek namazı bozan esas durumun, namazın şartlarından birisinin terki ya da eksikliği olduğunu ifade etmiştir.

³⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 351; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 396; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 83; İbn Kudame el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, I, 476.

³⁶⁷ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 397; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 255; el-Heysemî, **Mecma‘ü’z-zevâid**, II, 194; İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, II, 51.

³⁶⁸ Yusuf 12/ 99.

³⁶⁹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 458, 459; ayrıca bk.: İbn Battal el-Kurtubî, **a.g.e.**, II, 402, 403.

³⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 339; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 147.

³⁷¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 395; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, V, 310; el-Heysemî, **a.g.e.**, II, 234.

Nakledilen rivayette de görüldüğü üzere, namazı bozan durumlardan birisi namazda iken abdestinin bozulmasına sebep olacak bir durumun meydana gelmesidir. Bununla beraber İbn Mes'ûd, sırf abdestinin bozuldu zanniyle namazın bozulmayacağını, kişinin kesin olarak abdestinin bozulduğundan emin olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷²

Kişi namazdayken kendisinin herhangi bir ihmali ya da kastı olmadan namazı bozacak bir durum meydana gelirse namazını kesip, birisiyle konuşmadan ya da namazı bozacak benzeri herhangi bir hareket yapmadan yeniden abdest alması, daha sonra da kaldığı yerden namazına devam ederek, namazını tamamlaması gerekir. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd: *“Namazdayken kişinin başına namazını bozacak herhangi bir şey gelirse, abdest alıp namazından kalan kısmı önceki üzerine tamamlayıncaya kadar konuşmaz. Eğer konuşursa namazına yeniden başlayıp, kılması gerekir.”*³⁷³ diyerek böyle bir durum ile karşılaşan birinin yapması gerekenin, hiç konuşmadan tekrar abdest alıp, namazına kaldığı yerden devam etmek olduğunu belirtmiştir. İbn Mes'ûd, kendisine namaz esnasında burnu kanayan birisinin durumu sorulduğunda da yine aynı şekilde bu kişinin namazı bırakıp abdest almasını, eğer arada konuşmamış ise, kaldığı yerden devam etmesini söylemiştir.³⁷⁴

Namazı bozan bir diğer husus da rükû veya secdeler gibi namazın rükünlerinden birini terk etmek ya da eksik yapmaktır. Nitekim İbn Mes'ûd'un, rükû ve secdeleri tam olarak yapmadan namaz kılan bir adamı gördüğünde, *“Allah onun namazını kabul etmez.”*³⁷⁵ dediği rivayet edilmiştir.

Yukarıda belirtilen durumlara ek olarak, kişi namaz esnasında, kasıtlı olarak namaz dışı bir takım davranışlarda bulunduğu takdirde de namazı bozulur. İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetlerde namazın bozulmasına sebep olacağı öne sürülen davranışlar şu şekilde ele alınabilir:

1- Kasten konuşmak. Eğer hata ile konuşursa namaz bozulmaz.³⁷⁶

³⁷² İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 141, 142.

³⁷³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 342

³⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 14.

³⁷⁵ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 369; et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, XXIV, 145; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 273; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 266.

³⁷⁶ en-Nevevî, **Mecmu'**, IV, 17.

2- Namaz esnasında kahkaha ile gülmek.³⁷⁷

3- Yönü kıbleden çevrilmek.³⁷⁸

g- NAMAZ İLE İLGİLİ BAZI HUSUSLAR:

Abdullah b. Mes'ûd selam verip namazı tamamladığında ayrılmak için ya ayağa kalkar ya da yönünü kıbleden dönerek oturur ve dua ederdi.³⁷⁹ İbn Mes'ûd'un namazı bitirdikten sonra şu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir³⁸⁰:

"

"

"

" .

İbn Mes'ûd, kişinin ayakta durarak dua etmesini mekruh kabul ederek, bunun bidat olduğunu söylemiştir.³⁸¹ Nitekim kendisine bir grup insanın ayakta durup Allah'ı zikrettikleri haber verilince onların yanına gitmiş ve "Bu zikir nedir?" diye sormuştur. Onların: "*Biz Allah'ın "Allah'ı ayakta iken, otururken, yatarken sürekli anın..."*³⁸² diye buyurduğunu duyduk." demeleri üzerine İbn Mes'ûd, "*Bu âyet, bir*

³⁷⁷ el-Mâverdî, **el-Hâvî**, I, 203; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 7.

³⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 395; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 234.

³⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 268; İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buhârî**, II, 531.

³⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 69.

³⁸¹ Kal'acî, **Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 322.

³⁸² Nisâ 4/103.

*kişi eğer ayakta namaz kılamiyorsa oturarak namaz kılsın, anlamındadır” diye cevap vererek, âyette kastedilenin ayakta dua etmek olmadığını ifade etmiştir.*³⁸³

Namazı bitirdikten sonra kalkmak isteyen kişinin sağına ya da soluna mı dönerek ayrıldığı önemli değildir. İbn Mes‘ûd, insanların aralarında bu konuda bir takım rivayetler uydurmalarına şiddetle karşı çıkarak: *“İçinizden kimse, “namaz kılanın, namazdan sağ tarafına dönerek ayrılması gerekir” şeklinde şeytan için kendinden bir parça kılmasın. Ben, Peygamber’in solundan ayrıldığını daha çok gördüm.”*³⁸⁴ demiş ve kendisi de her hangi bir yön gözetmeden, ihtiyacı hangi yönde ise o yöne dönerek ayrılmıştır.³⁸⁵

Abdullah b. Mes‘ûd’un namazdaki tavır ve uygulamaları ile ilgili diğer bir husus ise kıyam ile ilgilidir. İbn Mes‘ûd, kıyamın uzun olmasını rek‘at sayısının çok olmasından daha faziletli görmüş ve ashabına da namazlarında kıyamın uzatılmasını tavsiye etmiştir. Burada kıyamın uzatılmasından kastedilen kıraat, rükû ve itmi’nânın uzatılmasıdır ki İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili şöyle dediği rivayet edimiştir: *“Namazda olduğun sürede, her şeyin sahibinin kapısını çalyorsun. Kim O’nun kapısını daha çok çalarsa çok geçmeden kapı ona açılır.”*³⁸⁶

³⁸³ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 231.

³⁸⁴ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 240; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 271; İbn Kudâme el-Makdisi, **el-Muğnî**, II, 257; Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, **Haleb-i Sağır**, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1318, s. 100.

³⁸⁵ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 241; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, IX, 268.

³⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 223; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 47; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 205; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 486. Bazı kaynaklarda İbn Abbas’dan naklen Peygamber’in şu sözü nakledilmiştir:

“ : ”

(Muhammed b. Selame b. Ca’fer Ebu ‘Abdillah el-Kuda’î, **Müsnedü’ş-şihâb**, thk. Hamdi b. Abdülmecid Selefî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, II, 188.)

h- CEMAATLE NAMAZ:

Beş vakit namazı cemaat ile kılmanın sünnet olduğunu ifade eden Abdullah b. Mes'ûd, cemaatle namazın önemini her fırsatta dile getirmiştir.³⁸⁷ Nitekim o, ezanı duyup herhangi bir özrü olmadan cemaate iştirak etmeyen bir kişinin namazının “tam” sayılamayacağını belirterek³⁸⁸, kişinin müezzinin sesini duyup da cemaate iştirak etmemesini, yapılması uygun/hoş olmayan dört davranış arasında saymıştır.³⁸⁹

İbn Mes'ûd'dan aktarılan şu rivayet onun cemaatle namazın önemi hakkındaki görüşlerini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir: *“Her kim, yarın Allah'a Müslüman olarak dönmek isterse, şu namazlara devam etsin. (Cemaatle namazlara.) Çünkü Allah Teâlâ sizin için Peygamberinize doğru yola götüren sünnetler (sünen-i hüdü) teşrî kılmuştur. Namazları cemaatle kılmak da sünen-i hüdüdür. Cemaatten geri kalan şu kişi gibi, sizler de evlerinizde namaz kılarırsanız, Peygamber'in sünnetini terk etmiş olursunuz. Eğer Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz, saparsanız. Her hangi bir kimse abdest alır da temizliğini güzel yapar, sonra şu mescitlerden birine gitmeye koyulursa, Allah Teâla onun her bir adımına karşılık bir sevap yazar, mertebesini bir derece yükseltir, bir kötülüğünü siler. Peygamberimiz devrinde, bizden ancak münaflığı açıkça bilinen kimselerin cemaatten geri kaldığını düşünüyorduk. (Hasta olan) bazı kimseler, iki adam yardımıyla getirilir, cemaat arasına (safa) konurdu.”*³⁹⁰

Abdullah b. Mes'ûd, cemaatle namaz kılmanın erkekler için sünnet olduğunu ama kadınlar için sünnet olmadığını, kadınlar için sünnet olanın, namazlarını evde kılmaları olduğunu söylemiştir. Buna göre *“Kadının evdeki namazı, başka bir yerdeki namazından daha faziletlidir”*³⁹¹ ve *“peçesi içindeki yaşlı kadın dışında hiçbir kadın, Mescid-i Haram'da kıldığı namaz dışında, evde kıldığından daha*

³⁸⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 6-8.

³⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 303; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 194;

..

(Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, IV, 314)

³⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 409.

³⁹⁰ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 58; el-Münziri, **et-Terğîb ve't-terhîb**, I, 158. (Başka bir rivayette de *“peygamberin sünnetini terk ederseniz, kafir olursunuz”* denilmektedir. Ayrıca bkz. İbn Hazm, **a.g.e.**, IV, 194; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 10, hadis no: 21645.

³⁹¹ Abdürrezâk, **el-Musannef**, III, 150; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 295.

faziletli bir namaz kılmamıştır.”³⁹². İbn Mes‘ûd, kadınlar için evde namaz kılmanın daha faziletli olduğunu ifade eden bu görüşlerini “fitneye sebep olmama” düşüncesi ile açıklamış ve “kadın dışarı çıktığında, şeytan onun yolunu gözler”³⁹³ demiştir. Bununla beraber dışarı çıkmasında fitne olmadığını söyleyerek yaşlı kadınları bu hükmün dışında tutmuştur.

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, mescitte cemaate yetişemeyen bir kişinin, o namazı mescitte ya da evinde cemaatle kılması gerekir. Nitekim bir gün mescide geldiğinde cemaatin namazı bitirmiş olduğunu gören İbn Mes‘ûd, (kendisi gibi cemaate yetişememiş olan) Alkame, Mesruk b. Ecdâ‘ (ö. 63/683) ve Esved b. Yezid (ö. 75/693) ile cemaat olup, namazı kılmıştır.³⁹⁴ Bir başka rivayet ise cemaat namazı bitirmiş olduğu halde mescitte Alkame ve Esved ile karşılaşan İbn Mes‘ûd’un onlarla beraber eve gidip, ikisinden birini sağına diğerini de soluna alarak, ezan ve kâmet olmadan onlara namaz kıldırıldığı nakledilmiştir.³⁹⁵

İbn Mes‘ûd’a göre, namazını cemaatle ya da tek başına kıldıktan sonra mescitte oturan bir kişinin, başka biri tarafından namaz için kamet getirildiğini duyduğunda o cemaate karışıp onlarla tekrar bu namazı kılması da müstehaptır.³⁹⁶

(1) Cemaatle Namazda Safların Düzeni:

Cemaatle namazda safların düzeni konusunda İbn Mes‘ûd, cemaatin sayısına göre iki durumun söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Buna göre üç kişi namaz kılıp bunlardan birisi de imam olduğunda hepsi beraber tek bir safda ve imam olan kişi de onların ortasında durur. Nitekim önceki bölümde de yer verdiğimiz gibi, Abdullah b. Mes‘ûd, Alkame ve Esved ile beraber namaz kıldığında kendisi öne geçmiş, ikisinden birisini sağına diğerini de soluna alarak namaz kıldırmıştır. İbn Mes‘ûd, cemaat sayısı üçten fazla olması durumunda ise, içlerinden birinin (namazı kıldırarak

³⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, II, 156; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 131; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 293.

³⁹³ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 150; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 53.

³⁹⁴ ‘Abdürrezzâk, *a.g.e.*, II, 409; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 10.

³⁹⁵ Müslim, *Mesâcid*, 26; ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 409; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 199; et-Taberânî, *a.g.e.*, IX, 276; et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I, 229; el-Beyhakî, *a.g.e.*, I, 406.

³⁹⁶ en-Nevevî, *Mecmu‘*, IV, 122.

kişinin) öne geçmesi gerektiğini söylemektedir.³⁹⁷ Bununla beraber Alkame, üç kişinin cemaat olup, namaz kılması durumunda İbn Mes'ûd'un öne geçmeyip diğer iki kişi ile aynı safta namaz kılmasının sebebinin, yer darlığına veya İbn Mes'ûd'un orada gördüğü bir özür olduğunu düşündüğünü, bunun sünnet olmadığını söylemiştir.³⁹⁸

Abdullah b. Mes'ûd, saf düzeni ile ilgili olarak safların bölüneceği gerekçesiyle mescid duvarları arasında saf tutulmasının mekruh kabul etmiş ve “*Sütunlar arasında saf tutmayın.*” demiştir.³⁹⁹

Cemaat içerisinde saf düzenin nasıl olması gerektiği konusuna ise İbn Mes'ûd, namazda imamın yerine geçmeyi gerektiren herhangi bir zorunluluk meydana geldiği takdirde içlerinden birinin imamın yerine geçebilmesi için âlimlerin, imamın ardından en ön safta yer almaları gerektiğini söylemiş ve “*Namazda arkamda önce âlimleriniz sonra da onları takip edenler dursun.*” demiştir.⁴⁰⁰ Cemaatin en arka safında ise kadınlar yer alır. Bununla beraber onların saflarının kendi içerisinde ayrıca bir düzeni vardır. Buna göre ilk safta yaşlı kadınlar, en arka safta ise gençler durur. İbn Mes'ûd, “*Kadınların saflarının en hayırlısı, en arkasıdır.*” diyerek kadınların safta en önde durmalarını değil, arkada durmalarını teşvik etmiştir.⁴⁰¹

---

³⁹⁷ Buharî, **Mesâcid**, 26; Müslim, **Mesâcid**, 26; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 67; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 409; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 276; Ebû Ya'la el-Mevsili, **Müsnedu Ebî Ya'la**, thk. Hüseyin Selîm Esed, I-XIII, Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, Dımaşk 1984, IX, 190.

³⁹⁸ et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 306.

³⁹⁹ Muhammed Nasırüddin Elbani, **Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha**, I-VI, Riyad 1996, I, 590; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 60; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 104; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, IV, 285; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, hadis no:22445.

⁴⁰⁰ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 52.

⁴⁰¹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 157, 158. İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayet Hz. Peygamber'den rivayet edilen, fakat rivayet açısından kuvvetli olmayan “erkeklerle ait safların en hayırlısı ilk saftır, en kötüsü en son kalandır. Kadınların saflarının ise en hayırlısı en sonuncusu, en şerli olanı ise ilk saftır” (Müslim, **Salât**, 28; Ebû Davud, **Salât**, 98) hadisiyle aynı ifade ve anlamda olduğu görülmektedir.

(2) İmamlık:

(i) İmamlığın Şartları:

İmamlıkta gereken şartlar ile ilgili İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetlerde iki şartın zikredildiği görülmektedir. Bunlardan birisi, bâliğ olmaktır. İbn Mes'ûd: *"Kendisine hadd cezalarını uygulanır oluncaya kadar çocuk imamlık yapamaz."*⁴⁰² diyerek bâliğ bir kişinin namazda küçük çocuğa uymasının caiz olmadığını ifade etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un imamlık için gerekli gördüğü diğer bir şart ise imamın basîr, yani gözleri görüyor olmasıdır. İbn Mes'ûd gözleri gören birinin namaz kılarken âmâ birine uymasının mekruh olduğunu söyleyerek; *"Müezzinlerinizin âmâlarınızdan olmasını azru etmem"* demiş. Rivayeti nakleden ravi ayrıca, *"Sanıyorum, kurrâlarınızın da, dedi"* diye açıklamada bulunmuştur.⁴⁰³

İbn Mes'ûd, bedevinin imamlığını ise caiz görmüş ve hac esnasında bir bedevinin arkasında namaz kılmıştır.⁴⁰⁴ Ona göre imamlık yapacak kişinin hür ya da köle olmasının bir önemi yoktur ve bir kölenin namazda imameti caizdir. Nitekim İbn Mes'ûd, bir grup sahâbi ile beraber Ebû Esid'in mevlası Ebû Said'in arkasında namaz kılmıştır ki, Ebû Said o günlerde köledir. Ebû Said'in anlatımıyla olay, şu şekilde gerçekleşmiştir: *"Evlendiğim gün Hz. Peygamber'in ashabından aralarında Ebû Zer, İbn Mes'ûd ve Huzeyfe'nin de olduğu bir grubu evime davet ettim, onlar da davetime icabet ettiler. Beraber otururken namaz vakti geldi ve Ebû Zer onlara namaz kıldırmak için öne geçmek istedi. Huzeyfe onu geri çekip; "Ev sahibi namazı kıldırmaya daha çok hak sahibidir" deyince Ebû Zer İbn Mes'ûd'a dönüp: "Böyle mi Ey Ebû Abdırrahman?" diye sordu ve İbn Mes'ûd, "evet" cevabını verdi. Bunun üzerine, ben bir köle iken, beni öne geçirdiler ve onlara namaz kıldırdım"*⁴⁰⁵

⁴⁰² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed İbn 'Abdülhâdî, **Tenkîhü't-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik**, thk.: Emin Salih Şa'ban, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 23; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, V, 225; eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, III, 187, 188.

⁴⁰³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 471; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 197; II, 29; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 256; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 102.

⁴⁰⁴ Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 329.

⁴⁰⁵ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 392; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 30; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 26, 27; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 265, hadis no: 22845; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 211; ayrıca bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 67; el-Kettânî, **Mu'cemu fikhî's-selef**, II,

Bu rivayette dikkat edilmesi gereken diğerk bir husus da imamlık yapmak için önceliğinin kimde olduğu konusudur. Bu olayda da görüleceği üzere Ebû Said misafirleri içerisinde İbn Mes'ûd gibi kendisinden daha fakih ve bilgili kişiler olmasına rağmen "ev sahibi" olma sıfatıyla imamlık yapmada öncelik hakkını elde etmiş⁴⁰⁶ ve içlerinde İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir sahabe grubuna evinde namaz kıldırmıştır. Rivayette de görüldüğü üzere o gün köle olması da bu hakkı kullanmasına engel görülmemiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, imamlık yapmak için öncelikli hak sahibi olan diğerk bir kişinin ise, yöneticiler tarafından bu iş ile görevlendirilmiş kişi olduğunu söylemektedir. Nitekim bir gün mescide namaz kılmak için geldiğinde orada bulunanların "bize namaz kıldır" diyerek kendisini çağırmaları üzerine; "İmamınızın kıldırması daha evladır." dediğı rivayet edilmiştir.⁴⁰⁷

(ii) İmamın Namaz Kıldırırken Dikkat Etmesi Gereken Hususlar:

a- İmamın cemaatten daha yüksekte durması İbn Mes'ûd'a göre mekruhtur. Kaynaklarda Huzeyfe, Medâin'de imamlık yapmak için yüksek bir yer üzerine çıktığında (çıkmaq istediğinde) İbn Mes'ûd'un onu gömleğinden tutup geri çektiğı ve namaz sonunda ona: "Sahabenin bunu yapmayı yasakladıklarını bilmiyor musun?" diye sorduğunda ise Huzeyfe'nin: "Evet, beni çektiğinde hatırladım" diyerek cevap verdiğı rivayet edilmiştir.⁴⁰⁸

b- İmamın namazda dikkat etmesi gereken konulardan birisi de namaz kıldırırken cehrî ya da hafî okuyacağı yerlerdir. Önceki bölümde de geçtiğı üzere Abdullah b. Mes'ûd; "İmam üç şeyi gizler, sessiz söyler: istiâze, besmele ve âmîn"⁴⁰⁹ diyerek imamın namazda "euzübesmele" ve "âmîn"i sessiz söylemesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğerk rivayette ise "tahmîd" de bunlar içerisine dahil edilerek, İbn Mes'ûd'un "besmele", "istiâze" ve "Rabbenâ leke'l-hamd"ı sessiz okuduğı, cehrî

⁴⁰⁶ Ev sahibinin imamlıkta öncelikli hak sahibi olması ile ilgili olarak bk.: el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 109.

⁴⁰⁷ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 414; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 126.

⁴⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 66; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XI, 85; Hâkim en-Nisâbüri, **el-Müstedrek**, I, 329.

⁴⁰⁹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, II, 396.

namazlarda da kıraatı, iftitah tekbiri ve geçiş tekbirlerini sesli okuduğu nakledilmiştir.⁴¹⁰

c- Abdullah b. Mes'ûd, namazı kıldırdıktan sonra imamın durumu ile ilgili olarak, imamın bulunduğu yerden ayrılmasının daha uygun olacağını belirtmiş ve “*İmam, selam verdiğiinde kalksın ya da oturduğu yerden dönsün, ayrılınsın.*”⁴¹¹ demiştir. İmam eğer nâfile namaz kılmak isterse de başka bir yerde kılmasını söylemiştir. Burada amaç mescide sonradan giren bir kişinin, imamın namazda olduğunu sanarak, ona uymasına engel olmaktır.

d- İmam namaz esnasında sehven yanılırsa, muktedînin imama uymak amacıyla, “sühânallah” dyerek tesbih getirir. Bununla beraber, imam, kıyamın gerektiği yerde oturması gibi telafî edilebilecek bir hata yaparsa hemen kalkar ve namaz sonunda sehiv secdesi yapar. Fakat oturması gereken yerde yanlışlıkla kalkması durumunda muktedînin imama uyması ve namaz sonunda imam ve muktedînin sehiv secdesi yapması gerekir.⁴¹² Bir rivayete göre, İbn Mes'ûd, bir defasında, namaz kıldırırken ilk iki rekâtın sonunda unutarak kalkmış ve oturmamıştı. Bunun üzerine cemaatte bulunanlardan birinin İbn Mes'ûd'u uyarmak için tesbih getirmesi üzerine İbn Mes'ûd onların da kalkmalarını işaret etmiş, onlar da ayağa kalkmışlardı.⁴¹³

e- İmamın namaza başlamadan önce düzenin sağlanması için cemaate safları düzeltmelerini söylemesi gerekir. Nitekim İbn Mes'ûd da namaza başlamadan önce; “*saflarınızı düzeltin*” diyerek cemaati uyarmıştır.⁴¹⁴

(3) Cemaatle Namazda Muktedî:

İmamlığın, günümüzde olduğu gibi bir meslek haline gelmemiş olduğu ilk dönemlerde devlet başkanı veya o bölgenin en üst düzey yöneticisi imamlıkta öncelik sahibiydi. Devlet başkanının namaza geç kalması durumunda, cemaatin onu beklemesi gerektiğini söyleyen İbn Mes'ûd, namazı kıldırarak olan yöneticinin

⁴¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 360; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, I, 647; Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 330.

⁴¹¹ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 242, 243.

⁴¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 415, 416; Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 283.

⁴¹³ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, II, 311.

⁴¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 309.

gecikmesi durumunda, bekleyerek namazı onlarla beraber kılmıştır. Namazın, vakit girer girmez kılınması sünnet olan namazlardan biri olması durumunda ise İbn Mes'ûd, sünnetin terki sonucunda oluşacak günahın onlar üzerinde olduğunu düşünüyordu.⁴¹⁵

Namazı kıldırarak olan idarecinin gecikmesinin uzaması durumunda ise cemaat içerisinde önde gelen ve idareciler yanında söz sahibi kişi kâmet getirip, bekleyen cemaate namazı kıldırır. Konuyla ilgili bir rivayette kaynaklarda Velid b. Ukbe ile İbn Mes'ûd arasında geçen bir olay nakledilmektedir. Buna göre; Velid b. Ukbe'nin bir gün namaza çok geç kalması üzerine İbn Mes'ûd, müezzine kâmet getirmesini söyleyip insanlara namazı kıldırması. Velid, bu olaydan haberdar olunca İbn Mes'ûd'a bir yazı gönderip: *“Ne yaptın sen? Sana, müminlerin emîrinden bir haber mi geldi? Yoksa bidat (yeni bir icat) mı çıkarıyorsun?”* diyerek İbn Mes'ûd'a çıkmıştır. Valinin bu tavrı karşısında İbn Mes'ûd: *“Bunların hiçbiri olmadı. Fakat Allah ve Resulü, sen bir işdeyken bizim namazımızı geciktirmemizi hoş karşılamaz, bundan memnun olmaz”* diyerek cevap vermiştir.⁴¹⁶

Bununla beraber eğer idarecinin kızmanından ya da cezalandırmasından endişe edilecek olunursa o takdirde namazın vaktinde kılınıp daha sonra idareci ile beraber, bu sefer nâfile olarak, tekrar kılmak gerekir. Ebû'l-Ahves (ö. 35/692)'den konuyla ilgili şu rivayet nakledilmiştir. *“İbn Mes'ûd dedi ki: “Siz, hatipleri az, âlimleri çok bir zamandasınız. Onlar namazı uzun tutar, hutbeyi kısa tutarlar. Size, hatiplerinin çok, âlimlerinin az olduğu bir zaman gelecek; o zamandakiler ise hutbeleri uzatır, namazı geciktirirler. Öyle ki: “Bu, şaraku'l-mevtâ ( )'dır” denilir”.* Ben (Ebû'l-Ahves): *“Şaraku'l-mevtâ nedir?” dedim. (İbn Mes'ûd) Dedi ki: “Güneş iyice sarardığı zamandır. Kim bunu görürse namazı vaktinde kılsın, eğer kılması engellenirse (önceden kıldığı bilindiği takdirde bir sıkıntı meydana*

⁴¹⁵ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 299.

⁴¹⁶ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 384; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 191, rakam: 22505; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 299; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 450; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 124.

gelecekse), onlarla beraber de kılsın. Bu durumda tek başına kıldığı namaz farz, onlarla beraber kıldığı namaz da nâfile namaz yerine geçer.”⁴¹⁷

(i) Muktedînin Kıraatı:

Cemaatle namaz esnasında imama uyan kişinin kıraatı konusunda İbn Mes‘ûd’dan farklı iki görüş rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden en meşhurlarına göre, İbn Mes‘ûd, kılınan namaz ister cehrî ister hafî namaz olsun muktedînin imamın arkasında Kur’an’dan bir şey okumayacağını belirtmiş ve bu hükme riayetini önemini gösteren şu ifadeyi kullanmıştır: “İmamın arkasında okuyan kişinin ağzı toprak dolsun”⁴¹⁸. Yine başka bir rivayette de, imamın arkasında okuyup okumayacağını soran bir kişiye, İbn Mes‘ûd’un; “Kur’an’ı dinle. Namazda bir tane meşgûliyet vardır, bunda da imam sana yeter.”⁴¹⁹ diyerek cevap verdiği nakledilmiştir.

Bu rivayetlerden farklı olarak, Abdullah b. Mes‘ûd’un ikinci namazını imamın arkasında kılarken iki rek‘atta Fâtiha sûresini ve bir sûre okumuş olduğu da rivayet edilmiştir.⁴²⁰ Bir başka rivayette de onun hafî namazlarda imamın arkasında namaz kılarken okuduğu nakledilmiştir.⁴²¹

⁴¹⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 382, 383; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 154; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 298; ayrıca bk.: Müslim, **Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât**, 26; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 192, hadis no:22507.

Şaraku'l mevtâ ( ); Ölünün son nefesi. İbnü'l Esir, bu ifadenin iki anlama geldiğini söylemektedir. Buna göre:

a- Bununla günün sonu kastedilir. Çünkü güneş bu vakitte çok az kalır, sonra batar. Bu ifadeyle ölünün dünyada kalan ömrü, güneşin o saatine benzetilmiştir.

b- Araplar ölünün tükürüğü boğazına takıldığında " " derlerdi. Böylece onun hayatından kalan kısmın azlığı, canı çıkıncaya kadar boğazına tükürüğü tıkanan kişiye benzetilmiştir. el-Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye kendisine bu kelime sorulunca şöyle demiştir: güneşe bakmaz mısın? Duvarların üzerinden yükselince sanki bir koyu karanlık gibi kabirlerin üzerine düşer. İşte şaraku'l mevtâ budur. Güneşin ışığı zayıflayınca " "

denir. İbn Mes‘ûd’un: “sizler bu namazı şaraku'l mevtâya kadar geciktiren bir kavme yetişeceksiniz” sözü de bu anlamdadır. (bk.: **en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser**, thk.: Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963, II, 465)

⁴¹⁸ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 138; Tahavî, **Şerhu meâni'l asar**, I, 129; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, VI, 12.

⁴¹⁹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 138; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 160; ayrıca bk.: İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 300; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, VI, 12.

⁴²⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 328.

⁴²¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 265, 266; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 334.

(ii) Muktedînin İmamdan Önce Hareket Etmesi:

İbn Mes'ûd, imama uyararak namaz kılan kişinin, namazın herhangi rükun veya hareketinde imamın önüne geçmesinin mekruh olduğunu belirterek, “*Ne rükûda ne secdeelerde imamlarınızdan önce davranmayın. İçinizden birisi imam secdede iken başını kaldırırsa hemen secde etsin ve imam onu geçinceye kadar öyle dursun*” demiştir.⁴²² Yine başka bir rivayette de imamın kendisine uyulması için tayin edildiğini söylemiş⁴²³ ve: “*O, tekbir aldığı anda tekbir alın, rükûa gittiğinde rukuya gidin, secde ettiğinde secde edin. O, secdeden ilk kalkan ve (başını) secdeye ilk koyandır.*”⁴²⁴ demiştir. Buna ilaveten, namazda imamı geçen, ondan önce hareket eden birisini: “*Ne tek başına namaz kıldın, ne de imamına uydun*”⁴²⁵ diyerek uyararak Abdullah b. Mes'ûd, namazda, imamdan önce hareket etmenin ne kadar yanlış ve uygunsuz bir hareket olduğunu anlatmak için bir rivayette şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kişi imamdan önce başını kaldırdığında başının köpek başına dönüşmeyeceğinden emin olamaz.*”⁴²⁶

Namaz esnasında imamla beraber hareket etmesi gereken muktedî, selam verildikten sonra ayrılmak için imamı beklemek zorunda değildir. Nitekim İbn Mes'ûd; “*İmam selam verirse kalk ve dilediğini yap, onun ne kalkmasını ne de dönmesini bekle.*”⁴²⁷ diyerek selam verildikten sonra namazın bittiğini dolayısıyla, imama tâbi olmanın da sona ermiş olduğunu belirtmiştir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen şu rivayet de konuyu açıklar mahiyettedir: “*Eğer imamın arkadaysan o rükû edinceye kadar rükû etme, o secde edinceye kadar secde etme, ondan önce başını kaldırma. Eğer imam bitirir ancak yerinden kalkmaz, ayrılmazsa ve senin de bir işin, ihtiyacın varsa onu bırakıp git, zira namazın tamamlandı.*”⁴²⁸

⁴²² ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 374; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 402; ayrıca bk.: İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, II, 375.

⁴²³ Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İmam kendisine uyulması için tayin edilmiştir*” Müslim, **Salât**, 19

⁴²⁴ el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 279.

⁴²⁵ el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, V, 223; İbn Kudâme el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-kebîr**, II, 14.

⁴²⁶ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 373; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 239, 240; el-Münzirî, **et-Terğîb ve't-terhîb**, I, 197.

⁴²⁷ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 272.

⁴²⁸ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 243, 244; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 268; el-Heysemî, **a.g.e.**, I, 279.

Seferi bir kişinin namazda mukîme uyması konusunda ise İbn Mes'ûd; “Eğer yolcu, mukîme uyarsa onunla namaza devam eder.”⁴²⁹ diyerek muktedînin imama uyma zorunluluğu sebebiyle, dört rekâtlık bir namaz kılınıyorsa, seferi olan kişinin de dört rek'at kılması gerektiğini belirtmiştir.

(4) Kıraat Esnasında Yanılan İmama Hatırlatma:

İbn Mes'ûd, maksat her ne kadar namaz içerisinde meydana gelen bir yanlış düzeltme olsa da, cemaatin, namaz esnasında kıraatta takılan imama, takıldığı yeri hatırlatmasını namaz dışında söz söylemek olarak değerlendirmiş, bu sebeple de mekruh olduğunu belirtmiştir.⁴³⁰ Nitekim bir rivayette: “İmam takılıp okumaktan aciz kalırsa onu tekrarlarsa, bu (tekrarlar namaz dışı bir) sözdür, konuşmadır.” demiştir.⁴³¹ Yine kendisine ‘takıldığı yerde imama hatırlatma’ konusu sorulduğunda; “Bu, ona söylenmiş bir sözdür” demiştir.⁴³²

(5) Mesbûkun Durumu:

Mesbûk; imamla beraber namaza başlayamayan, namazın arasında veya sonunda imama uyan kişidir.⁴³³ Mesbûk, yetişemediği rek'atları imamın namazı bitirmesinden hemen sonra kazâ eder.

Mesbûk, cemaate yetiştiğinde öncelikle iftitah tekbiri getirir, daha sonra getireceği diğer tekbir, namazda yetiştiği rükû içindedir. Nitekim İbn Mes'ûd şöyle demiştir: “Eğer imamı ve cemaati namazın sonunda otururken bulursan ayakta iken tekbir getir sonra otur ve oturduğunda bir daha tekbir getir. Bu iki tekbirdir. Birinci tekbir, sen ayaktayken namaza başlamak için, oturduğun zamanki diğer tekbir ise secde içindedir. Daha sonra konuşma, zira namaz sana vâcip oldu ve ona başladın. Fakat onlarla oturmanı (rek'at olarak) sayma ve onlarla beraber otururken onların söylediklerini söyle.”⁴³⁴

⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 335.

⁴³⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 264.

⁴³¹ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 142; el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâid*, I, 273.

⁴³² İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 417.

⁴³³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 292; Kal'acî, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessera*, II, 1788.

⁴³⁴ ‘Abdürrezzâk, *a.g.e.*, II, 286.

İbn Mes'ûd, kişi mescide girdiğinde imamı rükûa gitmiş görürse, daha safâ ulaşmadan önce ruku yapmasının caiz olduğunu ve safâ ulaşınca kadarda o kişinin namazda kabul edileceğini söyler. Neticede de mesbûk, o rek'atı kılmış kabul edilir.⁴³⁵

Zeyd b. Vehb'in rivayet ettiği şu olay İbn Mes'ûd'un konu ile ilgili görüşünü ortaya koyma bakımından aydınlatıcıdır: *"İbn Mes'ûd'la beraber evinden çıkıp mescide gidiyorduk. Mescidin yarısına geldiğimizde imam rükûa gitti. Abdullah tekbir aldı ve ardından rükûa gitti, ben de onunla beraber rükûa gittim. Sonra safâ ulaşınca kadar rükû halinde yürüdük ve cemaat başını kaldırdı (doğruldu). Namazı tam olarak idrak etmediğimi düşündüm ve imam namazını bitirince ben de (kaçırdığım rek'atı kılmak için) kalktım. Bunun üzerine İbn Mes'ûd elimden tutup beni oturturdu ve 'Sen (namazı) idrak ettin, tam olarak kıydın.' dedi."*⁴³⁶ Yine bir başka rivayette de mesbûkun rükûa yetişmesi konusunda İbn Mes'ûd şöyle demiştir: *"Kim imama rükûdayken yetişir ve hemen tekbir alır, rukuya gider ve imama başını kaldırmadan ellerini dizlerine koyarsa o rekâti idrak etmiş olur."*⁴³⁷

Netice itibariyle, İbn Mes'ûd, imamla beraber rükûa gitmeyi o rek'atın cemaatle beraber kılınmış sayılması için sınır kabul etmiştir. Buna göre mesbûk, imam secdede iken cemaate yetişse ya da rükûdayken gelip, imam rükûdan kalkıncaya kadar rükûa gitmemişse o rekâti cemaatle kılınmış sayılmaz.⁴³⁸

Selamdan önce son oturuşta imama yetişen bir kişi hakkında ise Abdullah b. Mes'ûd onun cemaatle namazı idrak etmiş olduğunu belirterek; *"Teşehhüdü idrak eden, namazı da idrak etmiş olur."*⁴³⁹ demiştir. Burada namazı idrakten kasıt, cemaatle namaz kılma sevabına dâhil değildir. Nitekim İbn Mes'ûd bir gün mescide

⁴³⁵ İbn Receb, **Fethü'l-bâri**, VI, 4.

⁴³⁶ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 90; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 283; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 397; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 271; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 304, rakam:23035; ayrıca bk.: Azimabadi, **Avnü'l-ma'bud**, I, 335; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 86).

⁴³⁷ İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, I, 63; Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevi, **et-Ta'likü'l-mümecced şerhu muvattai Muhammed**, thk.: Takiyyuddin en-Nedevî, Dımeşk 1991/1413, I, 211; İbn 'Abdilberr, **et-Temhîd**, VII, 73.

⁴³⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 281; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 303, rakam: 23033; ayrıca bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 90; Azimabadi, **Avnü'l-ma'bud**, I, 335.

⁴³⁹ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, III, 668.

girmiş ve namazlarının son oturuşunda olan cemaate yetişmiş ve “*Ben de idrak ettim inşallah.*”⁴⁴⁰ demiştir.

Mesbûkun yetişemediği rek‘at veya rek‘atları nasıl kazâ edeceği, uygulamanın nasıl olması gerektiği konusuna gelindiğinde ise İbn Mes‘ûd; “*İmamlâ beraber kıldığı namazının sonu yap.*”⁴⁴¹ demiştir. Buna göre, mesbûkun imamla beraber kıldığı namaz, onun namazının sonu, imamla beraber kılamayıp, kaçırdığı kısmın ise namazının başıdır. Kazâ edeceği rek‘atlar mesbûkun namazın ilk rek‘atları sayılmasından dolayı da bu rek‘atlarda kıraat gereklidir, nitekim kıraat ile ilgili olarak İbn Mes‘ûd: “*Namazda kaçırdığın rek‘atlarda oku.*” demiştir.⁴⁴²

Mesbûkun uygulaması ile ilgili İbrahim en-Nehai’nin nakletmiş olduğu olay da İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili görüşünü ortaya koymaktadır. Rivayete göre; *Cündüb ve Mesruk akşam namazı için mescide geldiklerinde insanlar namazın iki rekâtını kılmıştı. Onlar hemen safa katıldılar. Cündüb, imamla beraber kıldığı rek‘atta okudu, Mesruk ise okumadı. İmam selam verince ikinci rek‘atı kılmak için kalktılar. Bu rek‘atta her ikisi de okudu. (rükûnun ardından) Mesruk ikinci rek‘atta oturdu, Cündüb ise kalktı. Üçüncü rekâta gelindiğinde Mesruk üçüncü rek‘atta okudu, Cündüb ise okumadı. Namazlarını bitirince, İbn Mes‘ûd’un yanına gidip ona durumu anlatıp, bu konuyu sordular. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd: “Mesruk’un yaptığı gibi yapılır.” cevabını vererek: “Eğer akşam namazının bir rek‘atına yetişirsen onların tamamında otur.”* demiştir. Bir diğer rivayette ise Mesruk ve Cündüb’e: “*Her ikinizde doğru yapmışınız. Ben her iki rek‘atta okuyan (Mesruk) gibi yapardım*” dediği ifade edilmiştir.⁴⁴³

⁴⁴⁰ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 285; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 262.

⁴⁴¹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 114.

⁴⁴² ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 226, 227.

⁴⁴³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 234; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, VIII, 209; IX, 274; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 226, 227; ayrıca bk.: Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 50; el-Heysemî, **Mecma‘ü'z-zevâid**, II, 226; ez-Zürkani, **Şerhu'z-Zürkani ala muvatta**, I, 343; es-Serahsî, **el-Mesut**, I, 190.

i- CUMA NAMAZI:

(1) Vakti:

İbn Mes'ûd'a göre cuma namazının vakti kuşluk vaktinden başlayıp, ikinci vakti girinceye kadardır ve bu vakitler arasında Cuma namazı kılınabilir. Kaynaklarda onun hem kuşluk vakti Cuma namazı kıldırıldığına dair rivayetler, hem de kuşluk vaktinden sonra Cuma namazı kıldırıldığına dair rivayetler nakledilmiştir.⁴⁴⁴ Nitekim Abdullah b. Seleme'den nakledilen bir rivayette İbn Mes'ûd'un onlara kuşluk vakti Cuma namazı kıldırıldığı ve *"Sıcağın size zarar vermesi endişesinden dolayı acele ettim."* dediği ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Yine Zeyd b. Vehb de; İbn Mes'ûd ile beraber Cuma namazı kıldıklarını daha sonra da eve dönüp (öğle uykusu uyuduklarını, öğle istirahatına çekildiklerini) rivayet etmiştir.⁴⁴⁶

(2) Vucûbiyeti:

Cuma namazı, yolcu olmayan, mukîm Müslüman erkeklere farzdır. İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Müslümanlara yolculuk yaptıkları zaman ve hac ibadeti esnasında Mina'dan ayrıldıkları bayramın 3. günü (yevmü'n-nefr) Cuma namazı farz değildir."*⁴⁴⁷

Kadınların Cuma namazına katılmaları ise farz değildir. Kaynaklarda, İbn Mes'ûd'un Cuma vakti kadınları mescitten dışarı çıkardığı ve onlara *"Çıkmın, eviniz sizin için daha hayırlıdır."* dediğini nakleden rivayetler mevcuttur.⁴⁴⁸ Bununla beraber diğer bir rivayette ise İbn Mes'ûd'un mescitte bulunan kadınlara hitaben: *"Eğer Cuma günü imamla beraber kıalarsanız iki rek'at kılın, eğer evinizde kıalarsanız dört rek'at kılın."*⁴⁴⁹ dediği ifade edilmektedir

⁴⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 122; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 207.

⁴⁴⁵ İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, I, 55; İbn 'Abdilberr, *et-Temhîd*, VIII, 73; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 665; İbn Hazm, *a.g.e.*, V, 43.

⁴⁴⁶ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 177.

⁴⁴⁷ es-Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, I, 159, 160; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 442.

⁴⁴⁸ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 173; el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâid*, II, 157; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 186; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 154; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 294.

⁴⁴⁹ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 191; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 446; el-Beyhakî, *a.g.e.*, III, 186; es-Sahnûn, *a.g.e.*, I, 158.

Kadınların Cuma namazına gitmeleri ile ilgili İbn Mes'ûd'dan nakledilen bu rivayetleri ilk bakışta birbirine zıt iki rivayet olarak değerlendirmek mümkün görülmektedir. Zira ilk rivayette kadınların Cuma namazına katılmamalarını, evlerinde kılmalarını isteyerek onları mescitten çıkaran İbn Mes'ûd, ikinci rivayette kadınların dilerlerse cemaate katılabileceklerini ve Cuma namazını kılmaları durumunda nasıl kılacaklarını belirtmektedir.

Kanaatimizce bu iki rivayeti birlikte şu şekilde yorumlamak mümkündür: Hz. Peygamber döneminden itibaren mevcut uygulamalar ışığında hâkim olan genel hüküm, Cuma namazının kadınlar için bir vücûbiyet ifade etmediğidir. Bununla beraber eğer dilerlerse ve Cuma namazına katılabilmeleri için uygun bir ortam da mevcut ise camiye giderek Cuma namazı kılmalarında bir sakınca yoktur. Nitekim Cuma namazına katılan Müslüman bir kadının da ayrıca öğle namazı kılmayacağı belirtilmiştir. Ancak tüm bu serbestlikle beraber, eğer kadınların cumaya katılmaları, toplumda bazı sıkıntılara sebep olacaksa ya da yer darlığı veya imkânların yetersiz olması gibi sebeplerle erkeklerin, kendilerine farz olan bu ibadeti yerine getirmelerinde zorluk yaşamalarına sebep olacaksa, o zaman kadınların Cuma namazı için camiye gitmemeleri yönünde bir uygulamanın ortaya konulması mümkündür. Bu bağlamda, İbn Mes'ûd'un ilk rivayetteki kadınları mescitten dışarı çıkarma şeklindeki tavrını yer darlığı ya da toplumsal bir takım sebeplerin sonucunda ortaya konulmuş münferit bir tavır olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Aksi takdirde, peygamber terbiyesi altında yetişmiş bir sahabinin, Hz. Peygamber'in yapmadığı ve yapılmasını da hiçbir zaman onaylamayacağı bu davranışını başka bir şekilde açıklamak kanaatimizce mümkün görülmemektedir.

(3) Cuma Namazına Katılmak:

Cuma sûresi 9. âyette belirtildiği üzere, Cuma günü ezan duyulduğunda Cuma namazına gitmek için acele etmek vâciptir. İslâm bilginleri âyette geçen "sa'y" kelimesinin ayaklarla ona doğru yürüme ve kalple ona koşma anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁴⁵⁰ İbn Mes'ûd ise bu âyeti, farklı bir kıraat ile; "

⁴⁵⁰ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, VIII, 120.

" _____ şeklinde okumuş ve "Eğer " _____ " şeklinde okumuş olsam *elbisem düşünceye kadar koşardım*" demiştir.⁴⁵¹

Bununla beraber Allah'a karşı tevazu ve boyun eğmenin bir göstergesi olarak Cuma'ya yürüyerek gitmek de müstehabtır. İbn Mes'ûd, insanlara Cuma namazına yürüyerek gitmelerini söylemiş ve: "*Sizden hayırlılarınız; Ebû Bekir, Ömer ve muhacirler, Cuma'ya yürüyerek gitmişti.*" demiştir.

(4) Cumadan Önce ve Sonra Namaz Kılma:

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak, Cuma namazından önce ve sonra dört rek'at namaz kılmış ve ashabından da kılmalarını istemiştir.⁴⁵²

(5) Cuma Hutbesi:

Hutbenin, Cuma namazının şartlarından olduğu ve hutbe olmadan kılınacak Cuma namazının sahih olmayacağı konusunda fıkıh âlimleri ittifak etmiştir. Okunacak olan hutbenin mahiyeti ile ilgili olarak İbn Mes'ûd, hutbenin kısa tutulması gerektiğini söyleyerek: "*Bu namazı güzel bir şekilde kılın, hutbeyi kısa tutun*" demiştir.⁴⁵³ Yine başka bir rivayette de onun; "*Namazda hutbenin kısa tutulması, kişinin fıkıh bilgisinin alâmetindedir.*" diyerek, hutbeyi kısa tutmayı kişinin fıkıh bilgisinin bir göstergesi olarak kabul ettiği nakledilmiştir.⁴⁵⁴ Cemaatle namaz bölümünde de yer verdiğimiz Ebû'l-Ahves'in naklettiği rivayet de şu şekildedir: "*İbn Mes'ûd: "Siz, hatipleri az, âlimleri çok bir zamandasınız. Onlar namazı uzun tutar, hutbeyi kısa tutarlar. Size, hatiplerinin çok, âlimlerinin az olduğu bir zaman gelecek; o zamandakiler ise hutbeleri uzatır, namazı geciktirirler. Öyle ki: "Bu, şaraku'l mevtâ (_____)'dır." denilir" dedi. Ben (Ebû'l-Ahves): "Şaraku'l*

⁴⁵¹ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 207; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 482; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 307; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XXIII, 382, 383; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*, XVIII, 102; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 665.

⁴⁵² Tirmizî, *Salât*, 376; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 247; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 463; et-Taberânî, *el-a.g.e.*, IX, 310, 311; et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, I, 335; Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed es-es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 196. Hz. Ömer'e göre ise Cuma namazından sonra kılınacak nâfile namaz altı rekat olup önce iki, sonra dört rekat kılınır. (Koçak, *Hazreti Ömer ve Fıkıhı*, s. 66)

⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 450; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, III, 157.

⁴⁵⁴ el-Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, X, 485.

mevtâ nedir?” diye sordum. (İbn Mes‘ûd): “Güneş iyice sarardığı zamandır.” diye cevap verdi...⁴⁵⁵

Hatip hutbe okumak için minbere çıktığında Müslümanların ona kulak verip dinlemesi gerekir. İbn Mes‘ûd konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “*Hatip minbere çıktığında arkadaşına dinle demen, saçma söz olarak yeter*”⁴⁵⁶. Başka bir rivayette de hutbe esnasında konuşan bir kişiye müdahale etmenin gerekliliğine vurgu yaparak: “*Eğer birini imam hutbe okurken konuşuyor görürsen sopayla başına vur, onun konuşmasına engel ol.*” demiştir.⁴⁵⁷

Abdullah b. Mes‘ûd, Cuma hutbesini okumak ve namazı kıldırmak için devlet başkanının izni konusunda, bunun şart olmadığı görüşündedir. Nitekim Velid b. Ukbe’nin namaza geç kaldığı bir gün İbn Mes‘ûd’un onun izni olmadan insanlara namazı kıldırıldığı rivayet edilmiştir.⁴⁵⁸

Cuma namazına namaza başladıktan sonra yetişen mesbûkun durumu ile ilgili olarak ise İbn Mes‘ûd; Cuma namazının bir rek‘atına yetişen kişinin ikinci rek‘atı da ona ekleyip kılmasını, böylece cumayı idrak etmiş olacağını; bir rek‘ata yetişemeyen, rüküdan sonra cemaata yetişen birisinin ise namazını dört rek‘ata tamamlayarak kılmasını ve bu kişinin kıldığı namazın Cuma namazı değil, öğle namazı yerine geçeceğini söylemiştir.⁴⁵⁹

İbn Mes‘ûd, Cuma namazını herhangi bir sebeple kaçırap kılamayan bir kişinin öğle namazını cemaatle kılabileceğini söylemiştir.⁴⁶⁰ Nitekim İbrahim en-Nehai’den nakledilen bir rivayette; İbn Mes‘ûd’un, Alkame ve Esved ile beraber

⁴⁵⁵ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 382, 383; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, IX, 298; ayrıca bk.: İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 154.

⁴⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 257; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 308.

⁴⁵⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 194; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 341.

⁴⁵⁸ el-Kurtubî, **el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur‘ân**, XVIII, 113.

⁴⁵⁹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 235, 236; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 308, 309; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 461; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf ez-Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî ‘alâ Muvattâ el-İmâm Mâlik**, Beyrut ty., I, 214; İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, I, 60; İbn Kudâme el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-kebîr**, II, 177.

⁴⁶⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 223; Kal‘acî, **a.g.e.**, s. 342.

Cuma namazını kaçırdıkları bir günde imam olup, onlara öğle namazını kıldırıldığı ifade edilmiştir.⁴⁶¹

j- VİTİR NAMAZI

(1) Hükümü:

İbn Mes'ûd'a göre, vitir namazı farz olmamakla birlikte terki de helal değildir. Bir rivayette şöyle demektedir: “Hz. Peygamber, bizden kesin yapmamızı istememekle beraber, vitri kılmamızı teşvik ediyor ve şöyle diyordu: vitir, vâcib bir haktır, Ey Kur'an ehli, vitri kılın.”⁴⁶²

(2) Vakti:

Vitir namazının vakti, yatsı namazı ile sabah namazı arasındaki vakitle sınırlıdır.⁴⁶³

(3) Rek'at Miktarı:

Abdullah b. Mes'ûd, “Vitir namazı, akşam namazı gibi üç rekâttır.”⁴⁶⁴ diyerek vitir namazının, arada selam verilmeksizin kılınan üç rek'attan oluştuğunu ifade etmiştir.

Vitir namazı için rek'at sayısı üç ile sınırlı tutulmamıştır. İbn Mes'ûd, vitir namazı çoğunlukla üç rek'at kılmakla beraber, üç rek'attan fazla olarak da kılınabileceğini söylemiştir ve kaynaklarda da kendisinin bu namazı üç ve daha fazla rek'at kılmış olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁶⁵ Bununla beraber vitir namazı için efdal kabul edilen en az rek'at sayısı üçtür. İbn Mes'ûd, herhangi bir özür olmadan vitir namazının üç rek'attan daha az kılınmasının caiz olmadığını söylemiş ve bir rivayete göre de vitir namazını herhangi bir özür olmadan tek rek'at kılan Sa'd b. Ebî Vakkas'ı bu tavrından dolayı kınamıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 231; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 223, 224.

⁴⁶² Ebu Davud, **Salât**, 336; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, VII, 12.

⁴⁶³ Geniş bilgi için bkz. s. 67, 68.

⁴⁶⁴ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 282; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 294; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 30; ez-Zeylai, **Tebyinü'l-hakayık**, II, 307; es-Serahsî, **el-Mebsut**, I, 156.

⁴⁶⁵ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 20; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 94; İbn Kudâme, **a.g.e.**, III, 361; et-Taberânî, **a.g.e.**, III, 282; ayrıca bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 31.

⁴⁶⁶ el-Aynî, **a.g.e.**, VII, 3; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 23; ayrıca bk.: et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 283.

Bununla beraber yukarıda da belirttiğimiz gibi, İbn Mes'ûd, herhangi bir zaruretın mevcut olması durumunda vitir namazının tek rekât olarak kılmasını caiz görmüştür. Nitekim Huzeyfe b. Yemân ile beraber Velid b. Ukbe'nin yanında buldukları bir gece, geç vakitte onun yanından ayrılıp fecri, tan vaktinin ilk ışıklarını görünceye kadar sohbetlerine devam ettikleri, ardından da vaktin çıkacak olması sebebiyle (endişesiyle) her ikisinin de vitri bir rek'at kıldığı rivayet edilmiştir.⁴⁶⁷

(4) Kıraat ve Vitir Namazının Kunutu:

Abdullah b. Mes'ûd, üç rek'at olarak kıldığı vitir namazının her rek'atında Abdullah'ın sıralamasında sondaki mufassal sûrelerden üç tanesini okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁶⁸ Bir başka rivayette de vitir namazının son rek'atında İhlas sûresini okuduğu nakledilmektedir.⁴⁶⁹

İbn Mes'ûd vitir namazının üçüncü rekâtında kıraatın ardından, rükûa gitmeden önce ellerini kaldırarak tekbir alır ve kunut duasını okurdu.⁴⁷⁰ Kunut duasını bitirince de tekrar tekbir alıp rukuya giderdi.⁴⁷¹

Kunut duası ile ilgili olarak, Abdullah b. Mes'ûd'un kunut duasını sabah namazında değil sadece vitir namazında okuduğu⁴⁷² ve bütün sene boyunca da aynı şekilde, vitir namazında rükûdan önce kunut duası okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁷³

İbn Mes'ûd'un ashabına öğrettiği kunut duası şu şekildedir:

⁴⁶⁷ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 25; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 283; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 48.

⁴⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 94 (Bahsi geçen bu surelerin hangi sureler olduğu ve İbn Mes'ûd'un mushafındaki tertibi için bk.: Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, thk. Rıza Teceddüd, Dâru'l Mesîre, y.y, 1988, s. 29; ayrıca bk.: Abdülmüte'âl es-Sa'idî, **Edebi mesaj Kur'an**, çev. Hüseyin Elmalı, Akademi Yayınları, İzmir 2006, s. 47-48.)

⁴⁶⁹ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 283.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 100; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 325; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 41; İbn Türkmânî, **el-Cevherü'n-nakî**, III, 41; el-Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-ahvezi**, II, 461; es-Semerikandî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, I, 203; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 585.

⁴⁷¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 100; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, I, 314; el-Mübârekfûrî, **a.g.e.**, II, 464.

⁴⁷² 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 106, 110; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 96; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 253; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 284; İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zadü'l-mead**, I, 335.

⁴⁷³ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 120; IV, 260; en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 520.

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Vitri en son namazınız olarak kılın.*”⁴⁷⁵ hadisinin bir gereği olarak, vitir namazının gecenin sonuna bırakılması gerektiğini söylemiştir. Buna göre, vitir namazını gecenin başında kılıp sonra geceyi ibadetle geçiren bir kişi, vitrini eksik yapmış olur. Bu kişinin önceki vitrine bir rek'at eklemesi suretiyle onu dörde tamamlaması, ardından ikişer ikişer dilediği kadar namaz kılıp gece ibadetinin en sonunda da vitir kılması gerekir.⁴⁷⁶

k- BAYRAM NAMAZI:

Bayram namazının diğer namazlardan farkı, namaz içerisinde alınan tekbirlerdir. Bu tekbirlere “*zâit tekbirler*” denir. Toplam dokuz olan tekbirlerin beşi ilk kıraattan önce, kalan dördü ise ikinci rek'atta kıraattan sonra alınır.⁴⁷⁷

İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetlere göre bayram namazının kılınışı şu şekildedir: Öncelikle namaz için niyet edildikten sonra namaza başlamak için bir tekbir alınır, bundan sonra üç tekbir daha alınıp ardından Fâtiha sûresi ve Mufassal sûrelerden birisi okunur hemen peşinden beşinci tekbir getirilip rukuya gidilir. Secdeler yapıldıktan sonra ikinci rek'ate kalkılır, Fâtiha sûresi ile istenilen bir sûre okunur, ardından da peşpeşe dört defa tekbir alınır, sonuncu tekbirle rükûa gidilir. Rükûnun ardından diğer namazlarda olduğu gibi secde ve teşehhülle de namaz tamamlanır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 95;VI, 89.

⁴⁷⁵ Buharî, **Salât**, 84; Ebü's-Saadat Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, **Câmiü'l-usul min ehâdîsi'r-Resul**, thk.: Muhammed Hamid Faki, VIII, 32; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 80; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, III, 209.

⁴⁷⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 578; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, I, 712.

⁴⁷⁷ Tirmizî, **Salât**, 386; İbnü'l-Hümmam, **Şerhu Fethi'l-kadir**, III, 259; ayrıca bk.: en-Nevevî, **Mecmu'**, V, 25.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 494; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 293; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, IV, 347; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 289; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX,

Böyle olmakla beraber İbn Mes'ûd'un her rek'atta dört tekbir aldığıyla ilgili rivayetler de olduğu gibi üç tekbir aldığına dair rivayetler de nakledilmiştir.⁴⁷⁹ Bir rivayette İbn Mes'ûd'un şöyle dediği nakledilmiştir: “İki Bayram namazında tekbir, cenaze namazındaki gibi dördtür.”⁴⁸⁰ Kal'aci , İbn Mes'ûd'un “iki bayramdaki tekbir” sözüde, sayı bakımından değil de şekil ve eda bakımından iki bayramdaki tekbir gibidir demek istemiş olabileceğini söylemektedir.⁴⁸¹

Abdullah b. Mes'ûd, bayram namazında bütün tekbirlerde ellerini kaldırmış her iki rek'atta da Fâtiha sûresi ve mufassal sûrelerden birini okumuştur.⁴⁸² Bunun yanı sıra İbn Mes'ûd'a göre her iki tekbir arasında bir kelime söyleyebilecek kadar beklenmesi gerekir⁴⁸³ ve tekbirler arasında Allah'ı zikretmek de müstehaptır.⁴⁸⁴

İbn Mes'ûd, bayram namazına katılan bir kişinin hutbeyi dinlemeden camiden ayrılmasının doğru olmadığını belirterek; “Kim, bizimle beraber namaz kılsa, hutbeyi dinleyinceye kadar ayrılmasın” demiş ve cemaatin hutbeyi dinledikten sonra mescitten ayrılmalarını söylemiştir.⁴⁸⁵

Bayram namazını kaçırap kılamayan bir kişinin durumu hakkında ise Abdullah b. Mes'ûd, bu kişinin, bayram namazının sevabından kaçırıldığına bir telafi olması için dört rek'at namaz kılmasını söylemiştir ve bu namaz da kuşluk namazı olarak kabul edilir.⁴⁸⁶ İbn Mes'ûd, bu namazı kılacak olan kişinin ilk rek'atte A'lâ Sûresini, ikinci rek'atte Şems sûresini, üçüncü rek'atte Leyl sûresini, dördüncü rek'atta da Duha sûresini okuyarak kılmasını söylemiştir.⁴⁸⁷

302-305; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 58; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, II, 147; Vehbe Zuhaylî, **el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, II, 372.

⁴⁷⁹ en-Nevevî, **Mecmu'** , V, 25.

⁴⁸⁰ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 305.

⁴⁸¹ Kal'aci, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 345.

⁴⁸² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 379; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 494.

⁴⁸³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 297; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 305.

⁴⁸⁴ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 291; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 303; Kal'aci, **a.g.e.**, s. 345.

⁴⁸⁵ en-Nevevî, **a.g.e.** , V, 25.

⁴⁸⁶ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 300; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 306; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 4; Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Kurtubî el-Endülüsî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 175; İbn Hacer el-Akalânî, **Fethü'l-bari** II, 394.

⁴⁸⁷ Mahmûd b. Ahmed b. 'Abdilaziz b. 'Ömer b. Mâze el-Buharî, **el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhî'n-Nu'mânî**, thk.: Ahmed İzz İnaye ed-Dimaşki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 2003,II, 81.

I- NÂFİLE NAMAZ:

Abdullah b. Mes'ûd nâfile namaz kılmanın faziletini şu sözlerle ifade etmiştir: “Eğer şeytan âdem oğlunu secde ederken görürse şöyle der: ‘Yazıklar olsun, Allah ademoğluna secde etmesini emretti ve ona cennet verdi. O da itâat etti. Bana secde etmemi emretti ben de isyan ettim ve cehennem de benim oldu.’”⁴⁸⁸

Nâfile namaz kılmak isteyen kişi dilediği yerde namaz kılabilir. Bu yerin farz namaz kılınan bir yer; cami, mescid... vb. olmasında da her hangi bir sakınca yoktur. Abdullah b. Mes'ûd kendisine farz namaz kılınan bir yerde nâfile namaz kılıp kılınmayacağı sorulduğunda; “Evet, kılınabilir, bir sakıncası yoktur.” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁸⁹

Bununla beraber İbn Mes'ûd, nâfile namazın evde kılınmasının müstehap olduğunu söylemektedir. Bu hükmün verilmesindeki sebep; öncelikle evlerde de namaz kılınmasını teşvik etmek, ikinci olarak ise mescid ya da camide nâfile namaz kılındığında, bu namazın farz mı nâfile mi olduğunu bilmeyen birisinin kılınan namazın farz namaz olduğunu zannetmesine sebep olmamaktır. Mesruk b. El-Ecdâ', İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili görüşlerini şöyle anlatır: “Abdullah b. Mes'ûd kalktıktan sonra biz insanlara Kur'an'a bağlı kalmalarını öğütleyerek onlarla sohbet edip mescitte oturuyorduk. Mescitten ayrılacağımız zaman iki rekât namaz kıldık. Bu yaptığımız İbn Mes'ûd'a haber verilince, bize: “Allah'ın insanlara yüklediği şeyi onlara yüklüyorsunuz. Onlar sizi namaz kılarken görüp, bunun kendilerine vâcib olduğunu zannederler. Eğer böyle bir şey yaparsanız bunu evinizde yapın.” dedi.”⁴⁹⁰

(1) Revâtib Sünnetler:

Nâfile olarak kılınan namazlar içerisinde sayılabileceklerden birisi, vakit namazlarıyla beraber düzenli olarak kılınan sünnetler (revâtib sünnetler), diğer bir ifadeyle farz namazlara tâbî olan nâfile namazlardır. İbn Mes'ûd, revâtib sünnetlerden “müekked” olanları terk etmemeye azamî titizlik göstermiştir. Bu bağlamda onun, nâfile olarak öğle namazından önce dört, sonra iki rek'at, akşam

⁴⁸⁸ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 73

⁴⁸⁹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 419; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 23.

⁴⁹⁰ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 71.

namazından sonra iki rek‘at, yatsı namazından sonra iki rek‘at, sabah namazından önce iki rek‘at sünnet namazları kıldığı rivayet edilmiştir.⁴⁹¹ Diğer taraftan Taberânî, Ebû Ubeyde’den rivayetle İbn Mes‘ûd’un ikinci namazından önce ve sonra namaz kılmadığını nakletmiştir.⁴⁹²

Abdullah b. Mes‘ûd’un, bu sünnet namazlar içerisinde devamlı kılmaya ayrıca özen gösterdiği namazlardan birisinin sabah namazının “sünneti” olduğu rivayet edilmiştir. İbn Mes‘ûd’un imam sabah namazını kıldırırken yetiştiğinde hemen cemaate dâhil olmayıp önce iki rek‘at namaz kıldığı belirtilmiştir. Buna göre, bir gün mescide girdiğinde, imamın sabah namazını kıldırıldığını görmüş, hemen cemaate dâhil olmayıp önce bir sütunun önünde durup iki rek‘at sabah namazının sünnetini kılmış ve daha sonra namaza katılmıştır.⁴⁹³ İbn Mes‘ûd’un, sabah namazından önce kıldığı bu iki rek‘atta Kafirûn ve İhlâs sûrelerini okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁹⁴

İbn Mes‘ûd’un gün içerisinde kılmaya özen gösterdiği revatib sünnet namazlardan bir diğeri de öğle namazından önce kılınan dört rek‘at sünnettir. Onun bu namaz ile ilgili olarak söylediği rivayet edilen şu söz, kanaatimizce bu namaza verdiği önemi açıkça göstermektedir: “*Öğle namazından önce kılınan bu dört rek‘at namaz dışında gece namazına denk, gündüz kılınan hiçbir nâfile namaz yoktur. Bu namazların gündüz namazlarına göre fazileti, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namaza üstünlüğü gibidir*”⁴⁹⁵

Bununla beraber, özellikle farz namazların arkasından kılınacak nâfile namazların rek‘at sayısına dikkat etmek gerektiği kanaatinde olan İbn Mes‘ûd’a göre, öğle namazından sonra dört rek‘at nâfile namaz kılmak gibi, farz namazlardan sonra sayıca aynı rek‘atta nâfile namaz kılmak mekruhtur.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 66; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü'l-kebîr**, IX, 286. İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 19.

⁴⁹² et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 286.

⁴⁹³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 444; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, I, 105; en-Nevevî, **Mecmu‘**, IV, 109; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 456.

⁴⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 93.

⁴⁹⁵ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 287; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, VIII, 39, hadis no: 21759.

⁴⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 22.

Yukarıda belirtilen revâtib sünnetler dışında İbn Mes'ûd'un kıldığı rivayet edilen diğer nâfile namazlar şunlardır:

(2) Diğer Nâfile Namazlar:

(i) Fecrin Doğuşundan Sonra Nâfile Namaz:

Abdullah b. Mes'ûd'un sabah namazının sünnetinden sonra konuşmayı mekruh kabul ettiği⁴⁹⁷ ve kendisinin de fecrin doğuşundan sonra Allahı zikredip, dua etmenin dışında çok az konuştuğu rivayet edilmiştir.⁴⁹⁸ Nitekim bir gün, fecrin doğuşundan sonra mescitte konuşan insanlarla karşılaştığında onları konuşmaktan men ederek; “Siz salat (namaz) için geldiniz, ya namaz kılın ya da susun.”, bir rivayete göre de “Ya Allah'ı zikredin ya da susun”⁴⁹⁹ dediği nakledilmiştir.

(ii) Kuşluk Namazı:

Abdurrezzak, Musannef'inde İbn Mes'ûd'un kuşluk namazı kılmadığını rivayet ederek Kays b. Abd'dan gelen şu bilgileri nakletmiştir: “Bir sene İbn Mes'ûd'un yanına devamlı gidip geldim, onun ne kuşluk namazı kıldığını, ne de Ramazan dışında bir gün oruç tuttuğunu görmedim.”⁵⁰⁰ Nevevî ise, İbn Mes'ûd'un kuşluk namazını bidat olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁵⁰¹

Hz. Peygamber'in kuşluk vaktinde namaz kıldığı ve ashabına da kılmalarını tavsiye ettiğine dair pek çok rivayet bulunmakla beraber İbn Mes'ûd'un bu namazı bidat kabul etmesi, rivayetler arasında bir çelişkinin olduğunu düşünmeye sevk ediyor. Zira devamlı Hz. Peygamber'in yanında olmak için çaba harcayan ve özellikle de namaz ile ilgili bütün hususları bizzat Hz. Peygamber'den öğrenmeye gayret eden İbn Mes'ûd'un, Hz. Peygamber'den yaptığı rivayetlerinin sahihliği kabul edildiğinde, kuşluk namazı ile ilgili tutumu şaşırıdır. Kal'aci, İbn Mes'ûd ile ilgili nakledilen bayram namazından çıkınca evinde dört veya sekiz rek'at namaz kıldığı rivayetinden ve onun: “Birisi bayram namazını kaçırırsa dört rek'at namaz kılsın”

⁴⁹⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 62; el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, VII, 219; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 286.

⁴⁹⁸ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 61.

⁴⁹⁹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 60, 61; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 56; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 35; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 286; ayrıca bk.: el-Aynî, **a.g.e.**, VII, 219.

⁵⁰⁰ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 80.

⁵⁰¹ en-Nevevî, **Mecmu'**, III, 531.

sözünden, bu namazın kuşluk namazı olduğunun anlaşılabilceğini söylemektedir. Ona göre, İbn Mes'ûd'un kuşluk namazını devamlı kılmadığı dikkate alınırsa onun bu namazı devamlı kılmanın bidat olduğunu düşünüyor olması da ihtimal dâhilindedir.⁵⁰²

(iii) Öğle ve İkinci Arasında Nâfile Namaz:

İbn Mes'ûd'un öğle ve ikinci namazları arasında nâfile namaz kıldığı rivayet edilmiştir.⁵⁰³

(iv) Akşam ve Yatsı Namazları Arasında Nâfile Namaz:

İbn Mes'ûd akşam ile yatsı arasındaki saatlerin insanların çoğunlukla namazdan başka şeylerle uğraştıkları bir saat olduğunu düşünerek bu vakitlerde nâfile namaz kılmaya ayrıca önem vermiştir. İbn Mes'ûd'un bu vakitler arasındaki durumu ile ilgili olarak, Abdurrahman b. Yezid'in şöyle dediği nakledilmiştir: *“Akşam ve yatsı arasında hiçbir saat yoktu ki, geldiğimde İbn Mes'ûdu namaz kılarken bulmayayım. O, bu saatin gaflet saati olduğunu söylüyordu.”*⁵⁰⁴

(v) Gece İbadeti:

İbn Mes'ûd'un, gece herkesin uyuduğu bir vakitte uyanıp nâfile namaz kılmanın faziletiyle ilgili olarak: *“Gece namazının gündüz namazına göre üstünlüğü, gizli verilen sadakanın açıktan verilen sadakaya üstünlüğü gibidir.”* dediği nakledilmektedir.⁵⁰⁵

⁵⁰² Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 348.

⁵⁰³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 80; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 16.

⁵⁰⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 44; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 14; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 287, 288; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 483; Muhammed Yusuf el-Kandehlevî, **Hayatü's-sahabe**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut t.y., IV, 282.

⁵⁰⁵ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 47; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VII, 106; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 205; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 82; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 1.

İbn Mes'ûd'un, yukarıda yer verilen rivayetle aynı lafızlarla, Hz. Peygamber'den naklettiği hadis de şu şekildedir:

(et-Taberânî, **a.g.e.**, X, 179; el-Beyhakî, **Şuabu'l-iman**, VII, 105 (no:2058)' hadisi mevkuf hadis olduğunu söylemiştir.)

Bununla beraber, bütün bir geceyi Allah'a ibadet etmeden ve O'nu zikretmeden geçirenlerin büyük bir kayıpta olduklarını ifade eden İbn Mes'ûd, gece kalkıp ibadet eden kişiyi de kralın kapısında sürekli duran ve kapının kendisine açılacağından şüphe edilmeyen birisine benzetmiştir. Buna göre, kim Allah'ın huzurunda kapının kendisine açılacağını ve onun rızasını kazanacağını umarak beklerse umduğuna ulaşır.⁵⁰⁶

İbn Mes'ûd'un, geceyarısı insanlar uyuduğunda kalkıp namaz kılışının ve sabaha kadar Kur'an okuyuşunun, Allah'ı tesbih ve ona yakarışının seslerinin duyulduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁰⁷

(vi) Teravih namazı:

İbn Mes'ûd'un Ramazan ayında gece insanlara namaz kıldırıldığı rivayet edilmiştir. Bu rivayetten de onun Teravih namazını cemaat ile kıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁸

(vii) Bayram Namazından Önce ve Sonra Nâfile Namaz:

Abdullah b. Mes'ûd bayram namazından önce kişinin nâfile namaz kılmasını mekruh kabul etmektedir. Bazı rivayetlerde onun, insanların bayram namazından önce nâfile bir namaz kılmalarına engel olduğu da nakledilmiştir. Ayrıca onun, bayram günü, imam mescitten çıkmadan önce nâfile namaz kıldıklarını gördüğü kişilerin oturmasını istediğini nakleden rivayetler de vardır.⁵⁰⁹

Bayram namazı bittikten sonra namaz kılma ile ilgili olarak ise İbn Mes'ûd, namazın kılındığı yerde nâfile namaz kılınmasını mekruh kabul etmiş ancak oradan başka bir yerde nâfile namaz kılınmasında ise herhangi bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁰ Nitekim birçok rivayette onun bayram namazının ardından evine döndüğünde dört rek'at nâfile namaz kılmış olduğu nakledilmiştir.⁵¹¹ Bir rivayette de

⁵⁰⁶ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 47.

⁵⁰⁷ Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 351.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, I, 180; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, IV, 264; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 317;

⁵⁰⁹ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, III, 273.

⁵¹⁰ en-Nevevî, *Mecmu'*, V, 18; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 387.

⁵¹¹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 498.

onun bayramdan sonra dört veya sekiz rek‘at namaz kıldığı, ondan önce ise kılmadığı ifade edilmiştir.⁵¹²

Başka bir rivayette ise bayram günü namazdan çıkıp evine döndüğü zaman dört veya iki rek‘at nâfile namaz kıldığı belirtilmiştir.⁵¹³

(viii) Tahiyetü'l-mescid:

Tahiyetü'l-mescid (mescidin selamlanması), ibadet yapılan yere saygı gösterilmesi anlamına gelmekle beraber bu namazdaki maksat mescidin asıl sahibi olan Allah'a saygı ve ta'zimidir. İbn Mes'ûd'un: "*Bir kişinin mescide uğrayıp, burada iki rek‘at namaz kılmaması kıyamet alametlerindedir.*" dediği⁵¹⁴ ve mescide uğradığında iki rek‘at namaz kıldığı ve daha sonra mescitten çıktığı rivayet edilmiştir.⁵¹⁵

m- YOLCU NAMAZI:

Sefer ya da yolculuk, kişinin her hangi bir sebeple ikamet ettiği yerden başka bir yere gitmesi veya gitmek üzere yola çıkmasıdır. İslâm dininde, sıkıntılı ve yorucu bir süreç olan yolculuk esnasında kişinin sıkıntılarını azaltmak ve işini kolaylaştırmak maksadıyla özellikle namaz konusunda, normal şartlarda uygulanan hükümlerin dışında bir takım hükümler ortaya koyulmuştur. Bununla beraber ibadetlerle, özellikle namazla ilgili ortaya konulan bu hükümlerin kayıtsız şartsız bütün yolculuklarda uygulanacağını söylemek doğru değildir. Nitekim İslâm fıkıh âlimleri de bu hükümlerin uygulanabilmesi için söz konusu yolculuğun mesafe, süre vb. hususlarda bazı özellikleri haiz olması gerektiğini söylemişlerdir.

Seferilik hükümlerinin uygulanabileceği yolculuğun mesafesi konusunda Abdullah b. Mes'ûd'dan farklı rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerden birine göre; İbn Mes'ûd, dört fersah, yaklaşık 22 km.⁵¹⁶ mesafesindeki bir yolculukta namazını kısaltarak, öğle ve ikindi namazlarını iki rek‘at kılmıştır.⁵¹⁷ İkinci bir rivayete göre

⁵¹² ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 286

⁵¹³ Zuhaylî, **el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, II, 392.

⁵¹⁴ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 429.

⁵¹⁵ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 92.

⁵¹⁶ 1 fersah=3 mil=5685 metre.

⁵¹⁷ el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, VII, 118; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 8; VI, 244.

ise, İbn Mes'ûd ancak üç günlük mesafeyi seferilik için geçerli görmüştür.⁵¹⁸ Konuyla ilgili üçüncü bir rivayette ise İbn Mes'ûd, ikamet edilen şehrin sınırları içerisinde herhangi bir yere gitmeyi seferilik hükümlerinin uygulanabileceği bir mesafe olarak kabul etmemiş, ancak farklı bölge ya da yerlere yapılan yolculukları bunun içerisinde kabul etmiştir.⁵¹⁹

Yolculuk esnasında ortaya çıkan ya da çıkabilecek sıkıntıları gidermek için konulan hükümlerden birisi, namazların kısaltılması ile ilgili hükümlerdir. İslâm âlimleri hangi tür yolculuklarda bu hükümlerin uygulanacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Mes'ûd, ancak hac veya cihad amacıyla çıkılan yolculuklarda namazların kısaltılabileceğini söylemektedir.⁵²⁰ Başka bir rivayette ise, vâcib bir hükmün ancak yine başka bir vâcib hüküm ile terk edilebileceğinden dolayı, sadece vâcib olan bir yolculuk esnasında namazların kısaltılabileceği belirtilmiştir.⁵²¹

Yolculuk esnasında namazları kısaltmanın vucûbiyeti konusuna gelindiğinde ise, İbn Mes'ûd'dan konuyla ilgili farklı rivayetlerin nakledildiği görülmektedir. Bir rivayette İbn Mes'ûd'un "*Kim yolculuk esnasında namazını (kısaltmadan) dört rek'at kılsa, namazı iade eder*"⁵²² dediği nakledilmiştir. Bu rivayete göre İbn Mes'ûd, yolcunun namazını kısaltarak kılması, aksi takdirde namazını iade etmesi gerektiği görüşündedir.

⁵¹⁸ en-Nevevî, **Mecmu'**, IV, 212; İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, III, 77, 78; eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, V, 224; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 256. İbn Mes'ûd'dan gelen bu rivayetten farklı olarak, Hz. Ömer'in seferilik hükümlerinin uygulanabilmesi için gerekli gördüğü mesefanın, bir günlük mesafe olduğu belirtilmiştir. (es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 388; Muhsin Koçak, **Hazreti Ömer ve Fıkhi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 75, 76.)

⁵¹⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 203; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 236, 237; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 40; Ebû'l-Hasan el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 363.

⁵²⁰ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 522; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, II, 288; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, V, 355; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 360; en-Nevevî, **a.g.e.**, IV, 224; Ebû Hayyan el-Endelüsi Esirüddin Muhammed b. Yusuf, **Tefsirü'l-bahri'l-muhit**, I-VIII, Riyad 1329, IV, 251; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, **Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar**, düz. Abdülmü'ti Emin Kal'acî, Câmîatü'd-Dirasatü'l-İslâmiyye, Karaçi 1991, IV, 462; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 218; İbn Hazm, **a.g.e.**, III, 31.

⁵²¹ en-Nevevî, **a.g.e.**, IV, 224, 225.

⁵²² 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 562; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 289.

Diğer bir rivayete göre ise yolcu, namazı kısaltmak ya da tam kılmak arasında muhayyerdir fakat bununla beraber kısaltarak kılması daha faziletlidir.⁵²³ Nitekim Osman b. Affan, Mina'da dört rek'atlık bir namazı kısaltmadan, dört rek'at olarak kılmıştı ve bu durum İbn Mes'ûd'a haber verildiğinde İbn Mes'ûd: “*Allah Resulü ile beraber iki rek'at, Ebû Bekir ile beraber iki rek'at ve Ömer ile beraber iki rek'at olarak kıldım*” diyerek Hz. Osman'nın bu davranışı karşısındaki hayretini dile getirmiş, ardından da Osman ile beraber namaza hazırlanmıştır. Bunun üzerine ashabından bazılarının ona: “*sen onun yaptığı işe hayret etmiştin, şimdi onunla beraber mi kılıyorsun*” demeleri üzerine İbn Mes'ûd, “*İhtilaf, felakettir, kötülüktür*” diyerek cevap vermiştir.⁵²⁴

İbn Mes'ûd'un yolculuk esnasında namaz ile ilgili olarak gerçekleştirdiği uygulamalardan bir diğeri de namazları fazla uzatmadan kılması (tahfifu's-salât)'dır. Nitekim bir yolculuğu sırasında İbn Mes'ûd'un sabah namazını kılarken İsrâ sûresinin son âyetini okuduğu, ardından da rükûa gittiği rivayet edilmiştir.⁵²⁵

Yolculuk esnasında farz namazların kısaltılarak kılınması ve kılınan namazların kıraatının kısa tutularak, fazla uzatılmaması şeklinde bir uygulama izleyen İbn Mes'ûd, nâfile namaz ve revâtib sünnetleri kılma konusunda ise bu namazları kılma yönünde bir uygulama ortaya koymuştur. Bununla beraber İbn Mes'ûd, yolculuk esnasında namazlardan önce ve sonra nâfile namaz kılmada herhangi bir sakınca olmadığı görüşündedir. Nitekim kaynaklarda da onun yolculuk yaparken namazlardan önce ve sonra nâfile namaz kıldığı nakledilmektedir.⁵²⁶

---

⁵²³ en-Nevevî, **Mecmu'**, IV, 220.

⁵²⁴ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 516; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 29; ayrıca bk.: el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 359.

⁵²⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 322.

⁵²⁶ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 559; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 294; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, VIII, 251, hadis no: 22791; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 301.

n- HASTA NAMAZI:

Hastalık, tıpkı yolculukta olduğu gibi namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirenler için bir takım kolaylıkların sağlanmasında sebep kabul edilmiştir. Bu bağlamda, hasta olan ve hastalığı sebebiyle ayağa kalkamayan bir kişi namazını oturarak kılabilir. Eğer rükû veya secde de yapamıyorsa o zaman namazını imâ ile kılmasında bir sakınca yoktur.

Secdeleri yapamayan bir kişi namaz kılarken üzerine secde yapacağı bir şeyi yüzüne doğru kaldırmaz, secde ederken rükûa eğildiğinden biraz daha fazla eğilmesi yeterlidir. Nitekim daha önce de geçtiği üzere, İbn Mes'ûd bir gün hasta olan kardeşi Utbe'yi ziyarete gittiğinde onun, misvak ağacı üzerinde namaz kıldığını ve secde edeceği zaman ağacı yüzüne doğru kaldırdığını görmüş, bunun üzerine hemen o odunu alıp fırlatmış ve kardeşine dönerek; “(Eğer yapamıyorsan) *İmâ ile işaret et ve rükûn secdenden daha yüksek olsun*” demiştir.⁵²⁷

Yine aynı şekilde, namazın rükunları ile ilgili bölümde de değindiğimiz gibi, herhangi bir özür olması durumunda kişinin namazda teşehhüd esnasında bağdaş kurup oturması mümkündür, bunda herhangi bir sakınca yoktur.⁵²⁸

o- CENAZE NAMAZI:

Müslüman olarak ölen bütün insanlar cenaze namazı kılınarak defnedilir. Bu konuda İslâm âlimleri arasında görüş birliği mevcuttur. Bununla beraber istisnâi bir durum olan ve farklı görüşler ortaya konulan, İntihar eden birinin namazının kılınıp kılınmayacağı ile ilgili olarak ise İbn Mes'ûd, “*Eğer düşünebilse, akledebilseydi kendini öldürmezdi.*”⁵²⁹ demiş ve intihar eden bir kişinin bu davranışını düşünmeden, şuursuzca yaptığını, bu sebeple de öldüğü zaman namazının kılınabileceğini ifade etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd, namazı kılınarak defnedilmiş bir kişinin namazının tekrar kılınabileceği görüşünü benimsemiştir. Nitekim bir rivayette onun, bu

⁵²⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 477; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, I, 246; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, IX, 278; Ebû'l-Hasan el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, II, 177; İbn 'Abdîberr, **el-İstizkâr**, II, 336; ayrıca bk.: es-Serahsî, **el-Mebcut**, I, 217; es-Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-kübra**, I, 155

⁵²⁸ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, II, 478.

⁵²⁹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, III, 379.

şekilde davranarak, namazı kılınmış bir cenazenin, namazını tekrar kılmış olduğu nakledilmiştir.⁵³⁰

İbn Mes'ûd, cenaze namazını kıldırma yetkisi konusunda ise öncelikli yetkinin - diğer namazlarda olduğu gibi - idarecilerde olduğunu, bunlardan sonra da ölen kişinin velisinin bu yetkiye sahip olduğu görüşünü tercih etmiştir.⁵³¹

Cenaze Namazının Kılınışı:

İbn Mes'ûd, cenaze namazını kıldırırken kıbleye yönelerek mevtâ eğer "erkek" ise cenazenin ortasına, eğer "kadın" ise biraz daha yukarıya, göğüs hizasına durmuştur.⁵³² Ardından niyet edip, ellerini kaldırarak cenaze namazı için iftitah tekbiri alan İbn Mes'ûd, bu tekbirin ardından her defasında ellerini kaldırmadan, dört veya daha fazla tekbir alarak cenaze namazını kıldırıştır.⁵³³

Cenaze namazında iftitah tekbirinden sonraki tekbirlerde ellerin kaldırılması konusu, İbn Mes'ûd ile Hz. Ömer arasında küçük bir ihtilafa sebep olmuş, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd'un aksine, bütün tekbirlerde ellerini kaldırarak cenaze namazını kıldırıştır.⁵³⁴

Cenaze namazında alınması gereken tekbir sayısı ile ilgili olarak ise Abdullah b. Mes'ûd, belirli sayı belirtmemiş ve "*Cenaze namazının belli bir vakti ve tekbirlerinin belirli bir sayısı yoktur*" demiştir.⁵³⁵ Konuyla ilgili diğer bir rivayette Alkame'nin İbn Mes'ûd'a; "*Muaz'ın ashabı Şam'dan geldiler ve ölüye beş defa tekbir getirdiler.*" demesi üzerine İbn Mes'ûd'un: "*Ölü için tekbirlerde bir sınır yoktur. İmamın getirdiği kadar tekbir getirin, imam namazı bitirip ayrılırsa siz de ayrılın*"⁵³⁶ dediği nakledilmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd'un kıldırıldığı cenaze namazlarındaki tekbir sayılarıyla ilgili de kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Bu

⁵³⁰ İbn 'Abdiberr, **et-Temhîd**, VI, 261; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 142.

⁵³¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 407, 408; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, II, 310.

⁵³² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 452, 453; İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, III, 315; Kal'acî, **Mevsû'atu fıkhi 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 343.

⁵³³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 470; İbn Hazm, **a.g.e.**, V, 176.

⁵³⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, III, 470; Muhammed Ravvas Kal'acî, **Mevsû'atu fıkhi Ömer b. el-Hattab**, Beyrut, 1981, s. 592, 593.

⁵³⁵ el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 58.

⁵³⁶ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 37; ayrıca bk.: eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, VI, 206; el-Mâverdi, **el-Hâvî**, III, 52.

rivayetlerin birinde onun “beş tekbir” getirdiği belirtilirken⁵³⁷, bir rivayette de İbn Mes‘ûd dışında hiç kimsenin cenazede “yedi tekbir”in üzerinde tekbir getirmediği ifade edilmiştir.⁵³⁸

Bütün rivayetler birlikte değerlendirildiğinde İbn Mes‘ûd’un cenaze namazındaki tekbir sayısı hakkında en az “üç tekbir” olmak üzere herhangi bir üst sınır belirtmemiş olduğu görülmektedir.

Bununla beraber Hz. Ömer, uygulamadaki bu farklılığı ortadan kaldırıp insanlar arasında bir birlik sağlamak istemiş ve sahabe ile istişâre ederek cenaze namazındaki tekbirlerin sayısını “dört” ile sınırlanmıştır.⁵³⁹ İbn Mes‘ûd da Hz. Ömer’in bu kararına bağlı kalarak “*Mevtaya beş veya altı tekbir getiriyorduk sonra dört tekbir üzerinde hemfikir olduk.*” demiş ve bu düzenlemeden sonra kıldıracağı cenaze namazlarını “dört tekbir” getirerek kıldırıştır.⁵⁴⁰ Aynı şekilde, kendisine cenaze namazındaki tekbirlerin adedi sorulduğunda da: “*Bunların hepsi yapılmıştı. İnsanların dört tekbir üzerinde birleştiklerini gördüm. Bunlar, içerisinde son tekbirin de olduğu dört tekbirdir.*”⁵⁴¹ şeklinde cevap vermiştir.

Cenaze namazında kıraat, konusunda ise İbn Mes‘ûd’un cenaze namazındaki kıraatı ve namazı kılışı ile ilgili olarak Kal‘aci , “el-Musannef” sahibi Abdurrezzak’tan naklen, İbn Mes‘ûd’un, ilk tekbirden sonra senâ duası, ikinci tekbirden sonra Fâtiha sûresi okuyup, üçüncü tekbirin ardından da ölen kişi için dua ettiğini belirtmiş ve bu namazda okuduğu rivayet edilen bir duayı nakletmiştir.⁵⁴² Fakat yaptığımız araştırmalarda bu duanın - Kal‘aci ’nin dediği gibi - İbn Mes‘ûd’a ait olmayıp, İbn Abbas’a ait rivayetler olduğunu tespit ettik⁵⁴³ ve İbn Mes‘ûd’a ait bu

⁵³⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 496; el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, VIII, 115.

⁵³⁸ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 515; İbn Kudâme el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-kebîr**, II, 351.

⁵³⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 495; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XV, 710 hadis no:42827, 42820; İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, III, 315; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, VI, 334; et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, I, 499; el-Buharî, **el-Muhîtü'l-Burhânî**, II, 118.

⁵⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 494, 495.

⁵⁴¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, II, 494; Ebû Bekr Mes‘ud b. Ahmed el-Kasani, **Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'**, thk., Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1974, I, 310; es-es-Semerkindî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, I, 249.

⁵⁴² Kal‘acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 344.

⁵⁴³ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 492; el-Kasani, **a.g.e.**, I, 313; Azimabâdî, **Avnü'l-ma'bud**, VI, 186.

yönde bir rivayete rastlayamadık. Bununla beraber kaynaklarda cenaze namazı ile ilgili olarak İbn Mes‘ûd’un, yukarıda kendisine atıfla yer verilen rivayetin aksine, Hz. Peygamber’in onlara belirli bir dua ya da söz öğretmediği, ancak, cenaze namazında imamın getirdiği kadar tekbir getirilip mevtâ için istenilen şekilde güzel dua edilmesini söylemiş olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁴

p- NAMAZLARIN CEM’İ:

İbn Mes‘ûd, namazların sadece hac zamanında Arafat’ta ve Muzdelife’de birleştirilerek kılınabileceği ve birleştirilen namazlar arasında bir peşpeşelik, süreklilik olmasının şart olmadığı görüşündedir. İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili olarak şöyle dediği nakledilmiştir: “*Ben Hz. Peygamber’i, namazları hep vaktinde kılarken gördüm. Bunun aksine sadece Arafat’ta öğle ile ikindiye, Muzdelife’de de akşamla yatsıyı cem ederek kıldığını gördüm.*”⁵⁴⁵ Yine başka bir rivayette de onun; “*İki namaz, öğle ve ikindi, sadece Arafat’ta birleştirilir*” dediği nakledilmiştir.⁵⁴⁶ Muzdelife’de namazların cem’i ile ilgili olarak ise Esved ve Abdurrahman b. Yezid’den nakledilen şu rivayet dikkat çekicidir: “*İbn Mes‘ûd ile beraber akşam namazını ezan ve kâmetle, cem ederek kıldık daha sonra akşam yemeğimizi getirdi ve akşam yemeğini yedik. Ardından bize yatsı namazını ezan ve kâmet ile kıldırdı.*”⁵⁴⁷

Rivayetlerde de görüldüğü üzere, İbn Mes‘ûd, Arafat ve Muzdelife’de namazları cem‘ ederek kılmış ve cem‘in de sadece bu yerlerde olacağını söylemiştir. Bununla beraber cem‘ edilecek olan namazların peş peşe kılınmasının şart olmadığını, akşam ve yatsı namazını birleştirerek aynı vakit içerisinde kılmasına rağmen ard arda kılmayıp, iki namaz arasında ara verip kılarak göstermiştir.

⁵⁴⁴ es-Semerkindî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, I, 250; el-Kasani, **Bedaiü's-sanai'**, I, 313; Ebû'l-Hasan el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 137; el-Buharî, **el-Muhitü'l-Burhânî**, II, 119; el-Mâverdî, **el-Hâvî**, III, 55.

⁵⁴⁵ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, II, 551; ayrıca bk.: İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 207; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, XII, 198;.

⁵⁴⁶ İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, II, 207.

⁵⁴⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 127; ayrıca bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, I, 401, 402; el-Kurtubî, **el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur’ân**, II, 424; İbn Huzeyme, **Sahîh**, IV, 269.

2- ZEKÂT

İslâm'ın şartlarından birisi olan zekât, belli miktarda mala sahip zengin Müslümanların yerine getirmeleri gereken bir vecibedir. Zekâtın İslâm dinindeki yeri ve önemi ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'un: "*Zekât vermeye engel olan müslüman değildir. Namazı kılıp zekâtı vermekle emrolunduk. Kim namazını kılıp, zekât vermezse onun namazı da kabul olmaz, yok hükmündedir*"⁵⁴⁸ dediği ve zekâtı vermeyenlerin kıyamet gününde Peygamber'in ağzından lanetlenmiş olduklarını ifade ettiği nakledilmiştir.⁵⁴⁹ Bununla beraber kaynaklarda yer alan bir rivayete göre İbn Mes'ûd, kendisine "*İslâm'ın derecelerinden hangisi daha faziletlidir?*" diye soran bir kişiye; "*namazdır*" demiş, "*peki sonra nedir?*" diye sorulunca da "*zekâttır*" diye cevap vermiştir.⁵⁵⁰

Zekât, Müslüman ve hür olan, belli miktarda mala sahip her kişinin yerine getirmesi gereken bir ibadettir. İbn Mes'ûd'a göre akıllı ve ergen olmak zekâtın kişiye farz olması için gerekli şartlardan değildir. Bu sebeple de o, küçük çocuğun malında da zekâtı vâcip kabul etmiştir. Ona göre, velisi küçük çocuğun veya zihinsel engellinin malında vâcip olan zekât miktarını hesaplar fakat çocuk reşit oluncaya ya da zihinsel engelli akıllanıncaya kadar bu miktarı maldan çıkarmaz. Daha sonra reşit olan çocuğa ve akli başına gelen kişiye malında bulunan zekât borçlarını haber verir. Bundan sonrasında ise kendisine bildirilen zekât miktarını ödemek ya da ödememek bu kişilere kalmıştır. Velinin sorumluluğundan çıkmıştır.⁵⁵¹

Burada böyle bir hüküm ortaya konulmasındaki sebep zekâtın teberruattan kabul edilmesidir. Teberrûlar, bağışlar toplamları itibariyle mala zarar verir, eksilmelerine sebep olur. Veli de kendi sorumluluğu altındaki kişinin malına zarar verici tasarruflarda bulunmaktan men edilmiştir. Bu sebeple de çocuğun malından zekât vermez, verilecek miktarı hesaplayıp daha sonra kendisine haber verir.

⁵⁴⁸ el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XX, 23; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, yy. 1997, IV, 16; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azim**, IV, 111; el-Münzirî, **et-Terğîb ve't-terhîb**, I, 285; Ebû Yusuf Yakub b. İbrâhim, **Kitâbü'l-harâc**, el-Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1397, s. 80; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 198âl

⁵⁴⁹ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 82; el-Beyhakî, **Şuabu'l-iman**, IV, 391; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, V, 61.

⁵⁵⁰ el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 209.

⁵⁵¹ İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, II, 673

Abdullah b. Mes'ûd reşit olmamış çocuk ve zihinsel engelli gibi yetimin malından da aynı şekilde zekât verilmeyeceği görüşündedir. Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette: “*Yetimin sahibi olduğu malı için vermesi gerekli olan (vâcip olan) zekât hissesini ayırırım, bâliğ olup, kendi malını yönetebilecek ergenlik çağına geldiği zaman, sahibi olduğu malı kendine teslim ederim. Kendisi zekâtını ister verir, isterse vermez.*” dediği nakledilmiştir.⁵⁵²

a- Zekât Verilecek Malda Bulunması Gereken Şartlar:

Abdullah b. Mes'ûd zekâtı verilecek olan malın borçsuz, nisab miktarına ulaşmış olması ve altın, gümüş ya da çalıştırma için değil de yatırım amacıyla sahip olunan hayvanlar gibi, artmaya uygun olması gerektiği konusunda sahebennin çoğunluğu ile aynı görüştedir. Bununla beraber o, nisab miktarına ulaşmış malın üzerinden bir yıl gibi bir sürenin geçmesi konusunda farklı görüş ortaya koymuştur.

İbn Mes'ûd'a göre zekâtın ilk defa vâcip olması için nisab miktarına ulaşmış malın üzerinden bir yıl geçmesi şart değildir. Bilakis nisaba ulaştığı ilk gün o malın zekâtının verilmesi vâcip olur. Nisaba ulaşmasının üzerinden bir yıl geçtiği zaman ise, o malda ikinci kez zekât vâcip olur.⁵⁵³ Bu görüşüne binaen İbn Mes'ûd'un, kendilerine maaş verilecek kişilere maaşlarını teslim ettiğinde onlardan zekâtlarını da aldığı, rivayet edilmiştir.⁵⁵⁴

Bununla beraber Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ise İbn Mes'ûd'dan naklen onun; “*Kim bir maldan yararlanırsa onun üzerinden bir yıl geçmedikçe o malda zekât yoktur.*” dediğini nakletmiştir.⁵⁵⁵

---

⁵⁵² el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 108; el-Askalani, **ed-Diraye fi tahriri'l-ehâdisi'l-Hidaye**, I, 249; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 70; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, **Telhisü'l-habir fi tahriri'l-ehâdisi'r-Rafiyyi'l-kebîr**, thk.: es-Seyyid Abdullah b. Haşim el-Yemâni, el-Medinetü'l-Münevvere 1964/1384, II, 159; en-Nevevî, **Mecmu'**, V, 301; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, IV, 95; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 207.

⁵⁵³ en-Nevevî, **a.g.e.**, V, 328.

⁵⁵⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 78; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 75.

⁵⁵⁵ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam el-Herevi, **el-Emvâl**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406, s. 412.

b- Zekât Verilen Mallar:

(1) Ziyet Eşyalarının Zekâtı:

İbn Mes'ûd, kadınlara ait altın ve gümüş gibi ziyet eşyalarının nisab miktarına ulaşması durumunda bunlar için zekât vermenin gerektiğini ifade etmiş ve sahibi olduğu ziyet eşyaları için zekât vermesinin gerekli olup olmadığını soran bir kadına; *“İki yüz dirheme ulaştığı takdirde zekât vâcip olur”* cevabını vermiştir.⁵⁵⁶

Bununla birlikte el-Müdevvene'de ise, İbn Mes'ûd'a göre, kullanılan ya da ödünç alınan takılar için zekât gerekmediği belirtilmiştir.⁵⁵⁷

(2) Hayvanların Zekâtı:

Kişi, nisab miktarına ulaşmış olması, sâime olması, işi için kullanılmıyor olmaları... gibi belirli şartları haiz olan, deve, sığır, koyun ve atın zekâtını vermekle mükelleftir.⁵⁵⁸

(i) Develerin Zekâtı:

Develerin zekâtı ile ilgili olarak, İbn Mes'ûd, *“Sayısı beşten az sayıdaki deveye zekât yoktur.”* demiş ve devede sayı “beş” olmadıkça bunlar için zekâtın vâcip olmayacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Deve sayısı ona ulaştığında ise iki koyun ve yirmi beş deveye kadar her beş devede bir koyun daha ilave edilerek develerin zekâtı verilir. Sahip olunan deve sayısı yirmi beş olursa bu durumda bir yaşını tamamlamış, iki yaşından gün almış dişi deve yavrusu (binti mehâd), eğer o yoksa iki yaşını tamamlamış, üçünden gün almış erkek deve yavrusu (ibn lebûn) zekât olarak verilir.⁵⁶⁰ Eğer deve sayısı otuz altı ile kırk beş arasında olursa üç yaşına girmiş dişi deve yavrusu (binti lebûn); kırk altı ile altmış arasında olursa dört yaşına girmiş bir dişi deve (hıkka); altmış bir ile yetmiş beş arasında olursa beş yaşına girmiş dişi deve

⁵⁵⁶ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 83; el-Askalani, **Telhisü'l-habir**, II, 178; el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, IX, 32; İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, III, 151; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, III, 207.

⁵⁵⁷ es-Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-kübra**, I, 247, 248.

⁵⁵⁸ Alimler arasında bazılarında ihtilaf mevcut olan bu hayvanlardan zekât vermenin şartları için bk.: İbnü'l-Hümmam, **Fehü'l-Kadîr**, I, 494-502, 509; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 10-59; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, II, 832-836.

⁵⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 360; konuyla ilgili olarak Hz. Peygamberden benzer lafızla nakledilen hadis için bk.: Buharî, **Zekât**, 31, 55.

⁵⁶⁰ el-Heysemî, **a.g.e.**, III, 220.

(ceza‘); yetmiş altı ile doksan arasında olursa üç yaşına girmiş iki dişi deve yavrusu; doksan bir ile yüz on dokuz arasında ise iki tane dört yaşına girmiş dişi deve (hıkka); yüz yirmi deve de ise iki tane beş yaşına girmiş dişi deve (ceza‘) zekât olarak verilir. Eğer kişi yüz yirmiden fazla deveye sahipse, bu durumda yüz yirmi devenin üzerine aynı oranlarla verilecek zekât miktarı hesaplanır; yüz yirmiden sonraki her beş deveye iki dişi deve (hıkka) ile beraber bir koyun, on deve de iki koyun, on beşte üç koyun... gibi.⁵⁶¹

(ii) Koyunların Zekâtı:

Sahip olunan koyunların zekâtı, sayıları kırka ulaşıncaya hesaplanır. İbn Mes‘ûd, koyunların zekâtının hesaplanması ile ilgili olarak; yüz yirmi koyuna kadar sahip olunan her kırk koyun için bir koyun zekât verilmesi gerektiğini, yüz yirmiden iki yüz koyuna kadar iki koyun, ondan fazla olup üç yüz koyun olursa üç koyun... şeklinde artan her yüz koyun için bir koyun ilave edilerek, verilecek zekât miktarının belirleneceğini söylemiştir.⁵⁶²

Zekâtların toplanmasında görevlendirilen kişi sahip olunan hayvanların zekâtlarını hesaplarken, küçük, büyük bütün hayvanları bir arada sayarak hepsini birlikte hesap eder. Bununla beraber İbn Mes‘ûd, zekât memurunun hayvanlar içerisinde zekât için verilen hayvanı alırken en kötü, cılız olan hayvanı almaması gerektiğini söylemektedir. Buna ilaveten herhangi bir maslahat / yarar görmüş olması dışında, zekât toplayan memur, koyun yerine oğlak alması gibi bir türün yerine başka bir tür hayvanı zekât olarak alamaz.⁵⁶³

(iii) Ziraî Ürünlerin Zekâtı:

İbn Mes‘ûd, ziraî ürünlerden verilecek zekât miktarının hesaplanmasında özellikle sulamada karşılaşılan güçlükleri dikkate almıştır ki, bu şekilde hesaplamının özellikle ibadetlerle ilgili diğer konularda olduğu gibi Peygamber’in konuyla ilgili uygulaması ışığında olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, yağmur, nehir gibi doğal su kaynaklarıyla sulanan ürünlerden onda bir (öşür);

⁵⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 10-11; Kal‘acî, *Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd*, s. 261.

⁵⁶² el-Aynî, *Umdetü'l-kâri*, IX, 20.

⁵⁶³ Kal‘acî, *a.g.e.*, s. 263.

damıtma gibi daha zor ve masraf gerektiren (kulfet isteyen) yöntemlerle sulanan ürünlerden de yirmide bir oranında zekât alınır.⁵⁶⁴

Devlete haraç ödeyen bir zimminin Müslüman olması durumunda ise, sahip olduğu araziden daha önceden alınan haraç düşer, onun yerine kendisine vâcip olan zekât ürünlerinden alınır. Nitekim İbn Mes'ûd, "*Bir Müslümana haraç ve oşür birlikte vâcip olmaz.*" diyerek bu durumdaki kişiden sadece ürünün zekâtının alınacağını belirtmiştir.⁵⁶⁵

Ekinlerin zekâtının toplanmasıyla ilgili olarak ise Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. Hattâb'ın zekât toplayan kişinin, ekinlerin zekâtını hesaplarken ürün sahiplerine yiyecekleri miktarı bırakması ve onları zekât için hesaba katmaması gerektiği şeklindeki görüşünü benimsemiştir.⁵⁶⁶

(iv) Rikâzın Zekâtı:

Abdullah b. Mes'ûd, gömülü olarak bulunan ve gayri Müslimlere ait olduğuna kanaat getirilen hazinenin zekâtının beşte bir olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre, kendisine gelerek; yüzlerce dirhem bulduğunu söyleyen bir adama İbn Mes'ûd; "*Müslümanların malının bu ölçüye vardığını düşünmüyorum. Bu rikazdır. Sıradan bir maldır. Onun beşte birini beytülmale ver. Kalanı da sana aittir.*"⁵⁶⁷ demiştir.

c- Zekât Verilecek Yerler:

Zekâtın kimlere verileceği hususunda Kur'an'ı Kerîm'deki mevcut ayete⁵⁶⁸ göre hüküm verilmiştir. Bununla beraber İbn Mes'ûd, elli dirheme sahip olan kişiyi zekâtın kendisine verilmesi helal olmayan zenginlerden kabul etmiş ve: "*Elli dirhem veya ona denk altını olan kimseye sadaka helal değildir.*" demiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, II, 377.

⁵⁶⁵ Bu söz, İbn Mes'ûd'un Peygamber'den nakletmiş olduğu bir hadis olarak kaynaklarda yer almış olmakla beraber hadisin, Peygamber'in sözlerinden olmadığını belirttiği ifade edilmiştir. (Zuhayfî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, II, 824, 1 numaralı dipnot.)

⁵⁶⁶ Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 263

⁵⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e*, II, 436.

⁵⁶⁸ Tevbe 9 /60.

⁵⁶⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 172; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 118.

Kişinin bakmakla yükümlü olduğu anne, baba ve çocukların dışındaki akrabalarına zekât vermesi caizdir. Nitekim İbn Mes'ûd, kendisine sahip olduğu takıların zekâtını sorup bunları himayesi altındaki kardeşinin yetim kalmış oğullarına verip veremeyeceğini soran bir kadına, zekâtını onlara verebileceğini söylemiştir.⁵⁷⁰

Peygamberin ailesinden olan kişilere zekât vermek de onlardan zekât almak da caiz değildir. Kaynaklarda nakledilmiş olan bir rivayete göre, Hz. Osman zamanında beytülmalde sorumlu olan İbn Mes'ûd'a Peygamber'in ailesinden bazı kişiler gelerek: *"Bize verilmesi gereken, haklarımızı ('atâ') ver"* demiş ve ondan zekâtlardan pay istemişlerdir. Bunun üzerine İbn Mes'ûd; *"Sizin benim yanımda bir 'atâ'nız yoktur. Sizin 'atâ'nız fey'inizden ve cizyenizdendir. Sadaka da sadaka verilmesi gereken insanlara aittir."* demiş ve onlara herhangi bir pay vermemiştir. Rivayetin devamında bu kişilerin İbn Mes'ûd'un yanına sık sık gidip gelmeye devam ettikleri, İbn Mes'ûd'un da bu duruma canı sıkılıp *"ben depocu değilim"* dediği ifade edilmiştir.⁵⁷¹ Kanaatimizce, İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamberin ailesine mensup kişilere karşı söylemiş olduğu bu ifadeden, onun görevini yerine getirme konusundaki titizliğini ve doğru bildiği hükmü uygulamada karşısındaki kim olursa olsun tereddüt göstermediğini anlamak da mümkündür.

d- Toplanan Zekâtın Harcanması:

Abdullah b. Mes'ûd, bir beldede toplanan zekâtın, zekâtı veren kişilerin bulunduğu o bölgede harcanması gerektiği görüşündeydi ve o bölgede yoksul kişiler bulunduğu müddetçe de toplanan miktarın diğer bir bölgeye gönderilmesine izin vermezdi. Bu durumun istisnası ise, zekâtın bulunduğu bölgede kendilerine zekât verilecek yoksul insanların bulunmaması yada zekât veren kişinin diğer bir şehirde zekâtını verebileceği yoksul akrabalarının bulunması durumudur. Nitekim İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili olarak; *"Zekât bir beldeden diğerine ancak yakın akraba için gider"* dediği rivayet edilmiştir.⁵⁷²

⁵⁷⁰ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 83; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 139.

⁵⁷¹ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 53.

⁵⁷² el-Beyhakî, **a.g.e.**, VII, 10.

3- ORUÇ

Oruç, Müslüman kişinin fecri sadıktan güneşin batışına kadar yemeden, içmeden ve cinsel ilişkiden uzaklaşmak suretiyle yerine getirdiği ibadettir.

Birçok konu da olduğu gibi, oruç ile ilgili hükümlerin ortaya konulmasında da, insanlara orucu kolaylaştırmak ve ilgili hükümlere onları alıştırmak için, tedricilik söz konusu olmuştur. Bunun neticesinde de hükümlerin tamamı bir anda indirilip, bildirilmediği için ilk zamanlarda kişi oruç tutup tutmamak arasında muhayyer kabul edilmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd, Bakara sûresinde yer alan “*O sayılı günlerde oruç tutunuz. Kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde orucunu tutsun. Orucu ancak güçlkle tutabilenler bunun yerine, bir yoksulu doyuracak miktarda fidye versinler. Kim kendiliğinden fidye miktarını artırırsa bu kendisi için daha iyi olur. Eğer bilerseniz, bu durumlarda oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*”⁵⁷³ âyetini şu şekilde açıklamıştır: Sağlıklı bir kişi oruç tutmak ve yoksulu doyurmak arasından birisini tercih etme hakkına sahiptir. Dilerse oruç tutar, dilerse her gün için bir yoksulu doyurabilir. Eğer birden fazla yoksulu doyurursa bu kendisi için daha faziletli bir davranış olur. Bununla beraber oruç tuttuğu takdirde, bu ibadeti yerine getirmesi yoksulu doyurmasından da faziletli bir davranıştır.⁵⁷⁴

Başlangıçta böyle olmakla beraber bir müddet sonra nazil olan âyetle bu hüküm neshedilmiş ve özür sahibi olanlar dışında bütün Müslümanlara oruç tutmak farz kılınmıştır. Zira Abdullah b. Mes'ûd Ramazan ayında herhangi bir özrü olmadığı halde orucunu tutmayan kişiye kefaret gerektiğini, bununla beraber tutacağı kefaret orucunun sevap bakımından tutmadığı Ramazan orucunun yerine geçemeyeceğini söylemiştir. Nitekim İbn Mes'ûd, kendisinden nakledilen bir rivayette şöyle demektedir: “*Kim Ramazan ayından bir günü yolculuğa çıkmaksızın veya hasta olmaksızın kasten yerse (oruç tutmadan geçirirse) bütün yılı oruç tutarak geçirirse bile o günü asla kazâ edemez.*”⁵⁷⁵

⁵⁷³ Bakara 2/184.

⁵⁷⁴ İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, I, 498.

⁵⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 347; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 199; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XI, 178; en-Nevevî, **Mecmu'**, VI, 374; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 184. Farklı bir rivayette ise; “*Allaha kavuşuncaya kadar, bütün ömrü boyunca oruç tutsa bile*

a- Vakti:

Farz olan Ramazan ayı orucuna başlamak için Ramazan ayı hilalinin görülmesi gerekir. Bununla beraber Şaban ayının 29. gününden sonra hava kapalı olması vb. sebeplerle hilalin görülmemesi durumunda Şaban ayı otuz güne tamamlanır. Yevm-i şekk de denilen Şaban ayının böyle kapalı, otuzuncu gününde oruç tutmak mekruhtur. Konuyla ilgili olarak İbn Mes'ûd; “*Ramazanın bir günü orucu yiyip, sonra onu kazâ etmem benim için Ramazan olmayan bir günü ona eklememden daha sevimlidir.*” demiş ve bu günde oruç tutmamanın daha isabetli bir davranış olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁶

Ramazan ayının bitişi ile ilgili olarak ise İbn Mes'ûd, Şevval ayını görmeden oruç tutmayı bırakmanın caiz olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber Şevval hilalini gündüz zevalden önce ya da sonra görmesi durumunda kişinin orucunu tamamlaması gerekir. Nitekim Şevval hilalini gündüzden görüldüğü bir zamanda İbn Mes'ûd'un akşam oluncaya kadar orucunu açmadığı rivayet edilmiştir.⁵⁷⁷

Abdullah b. Mes'ûd, gün içinde orucun başlangıç zamanı ile ilgili olarak, sabah ezanının okunmasının oruca başlamak için sınır olduğu görüşündedir. Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette, müezzinin ezan okuduğunu duyar duymaz orucu bozan bütün fiilleri yapmayı bırakıp oruca başlayacağını söylediği nakledilmiştir.⁵⁷⁸ Diğer bir rivayette de ezan okununca sahur tamamlayıp namaz kılmaya gittiği ifade edilmiştir.⁵⁷⁹ Konuyla ilgili olarak Berra b. Azib (ö. 71/690)'den nakledilen bir rivayet ise şu şekildedir: “*Ramazan ayında sahurumu tamamlayıp İbn Mes'ûd'un yanına geldim. İbn Mes'ûd bana “ İç ” dedi. Bunun üzerine ona “ Ben sahur yaptım, yemeğimi yedim ” dedim ama İbn Mes'ûd tekrar ısrar edip “ İç ” dedi. Yiyip içmeyi tamamladıktan sonra dışarı çıktık, insanlar henüz namazlarını kılıyorlardı.*”⁵⁸⁰ Bu rivayetlerin yanı sıra Beyhakî'nin nakletmiş olduğu rivayette ise İbn Mes'ûd'un fecrin doğmuş olmasına rağmen, gece olduğunu zannedip sahur

---

o orucun yerini tutmaz. Allah dilerse onu bağışlar dilerse de azap eder.” dediği nakledilmiştir. (el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 228)

⁵⁷⁶ Beyhakî, **a.g.e.**, IV, 209; en-Nevevî, **a.g.e.**, VI, 462; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, III, 369.

⁵⁷⁷ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 166; en-Nevevî, **Mecmu'**, VI, 300; es-Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-kübra**, I, 195.

⁵⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, II, 330.

⁵⁷⁹ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 234.

⁵⁸⁰ et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, III, 520.

yapan (sahur yemeği yiyen) bir kişi hakkında “*Kim günün başlangıcında yerse, sonunda da (devamında da) yesin*” dediği ifade edilmiştir.⁵⁸¹ Böylece onun o gün oruçlu sayılmadığı için akşama kadar aç durmasının bir anlamı olmadığını belirtmiştir.

İbn Mes‘ûd, hayızlı kadının oruç tutup tutmaması ile ilgili olarak “*Hayızlı kadın, orucu kazâ eder.*”⁵⁸² demiş ve bu durumdaki kadınların Ramazan ayı içerisinde tutamadıkları oruçları daha sonra kazâ etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

Yolculuk yapan bir kişinin oruç tutması konusunda ise İbn Mes‘ûd, Hz. Peygamber’in yolculuk esasında oruç tuttuğunu da; iftar ettiğini de rivayet etmiş ve buna binaen bu durumdaki bir kişinin oruç tutup tutmamada serbest olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸³

Sahurun vakti hususunda ise İbn Mes‘ûd Hz. Peygamber’in uygulamasını naklederek “sahuru” tehir etmenin müstehap olduğunu belirtmiş ve kendisi de sahurunu tehir etmiş, iftarda ise acele etmiştir.⁵⁸⁴

b- Niyet:

İbn Mes‘ûd’a göre, kazâ, mutlak nezr ve kefarete oruçlarında geceden niyet etmek vâciptir. Bu oruçların dışındaki nâfile oruçlarda ise geceden niyet etmeden oruç tutmak caizdir.⁵⁸⁵ Nitekim İbn Mes‘ûd; “*Birisi sabahlar sonra da sabahleyin oruç tutmak isterse, iki görüşten birisini yapar.*” demiş ve kişinin gece niyet etmemiş olmasına rağmen sabah dilediği takdirde oruç tutup tutmamada serbest olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁶ Bir başka rivayette de İbn Mes‘ûd’un kendisine gelerek, öğleye kadar işleriyle meşgul olduğunu, oruç tutamadığı gibi yemek de yiyemediğini söyleyen bir adama; “*Dilersen yemek ye, dilersen oruç tut*” dediği nakledilmiştir.⁵⁸⁷

Burada, oruç için ne zamana kadar niyet edilebileceği konusu akla gelmektedir. Niyetin sahih olabilmesi için en son vaktin ne zaman olduğu konusunda İbn

⁵⁸¹ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 216; en-Nevevî, **Mecmu‘**, VI, 331; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, XXII, 53.

⁵⁸² ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 332.

⁵⁸³ et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, II, 69.

⁵⁸⁴ en-Nesaî, **Sünen**, II, 78, 79; el-Aynî, **Umdetü'l-kâri**, XI, 66; en-Nevevî, **a.g.e.**, VI, 406.

⁵⁸⁵ İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, VII, 53.

⁵⁸⁶ et-Tahâvî, **a.g.e.**, II, 56; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, III, 111.

⁵⁸⁷ el-Beyhakî, **a.g.e.**, IV, 277; et-Tahâvî, **a.g.e.**, II, 56.

Mes'ûd'dan farklı rivayetler nakledilmiştir. Buna göre, kendisinden nakledilen bir rivayette “Sizden biriniz yemediği ve içmediği müddetçe, iki görüşten birini yapmakta serbesttir.”⁵⁸⁸ diyen İbn Mes'ûd'a göre geceden niyet edilmesi gereken kazâ, mutlak nezr ve kefarete oruçları dışındaki oruçlarda niyet vakti, güneş batmadan, yiyip içme gibi orucu bozacak bir durum olmadığı müddetçe güneş batıncaya kadardır. Güneş batmadan önce, oruç tutabilecek kadar vaktin kaldığı bir zamanda edilen niyet geçerlidir ve tutulan oruç sahih olur.

İbn Mes'ûd'dan nakledilen diğer bir rivayete göre ise İbn Mes'ûd; “*Sen gün ortasına kadar muhayyersin*” diyerek nâfile oruç tutacak bir kişi için zevale kadar niyet etmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre, nâfile orucun niyeti zevalden önce olursa, sahih ve makbul olur, aksi takdirde sahih olmaz.⁵⁸⁹ Bununla beraber, yukarıda da geçtiği gibi, kaynaklarda bu rivayetin aksine bir rivayet de nakledilmiştir ki, bu rivayete göre İbn Mes'ûd, zevalden önce nâfile oruca niyet edilebileceği gibi aynı şekilde zevalden sonra da niyet edilebileceği ve niyetin sahih olacağı görüşündedir.⁵⁹⁰ Bu ikinci rivayet de İbn Mes'ûd'dan nakledilen ilk görüşü destekler mahiyettedir ki, Hz. Peygamber'in uygulamaları da dikkate alındığında kanaatimizce bu rivayetin sahih olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü Hz. Peygamber de bu şekilde yapmıştır.

c-Orucu Bozan Şeyler:

Abdullah b. Mes'ûd, orucu bozan şeylerle ilgili olarak “*Orucun bozulması insanın içine (bedenine, bünyesine) girenlerden olur, çıkanlardan olmaz*” demiştir.⁵⁹¹

Orucu bozduğu hususunda icma edilen; kasten yeme, içme... vb. durumlara ek olarak İbn Mes'ûd, eşini şehvetle öpen kişinin de orucunun bozulacağını belirtmiş ve bu orucu yerine bir gün kazâ etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁹²

⁵⁸⁸ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 204; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 341; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 171.

⁵⁸⁹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 275; en-Nevevî, **Mecmu‘**, VI, 321; Kal’acî, **Mevsû’atu fıkhi ‘Abdullâh b. Mes’ûd**, s. 356.

⁵⁹⁰ Seyyid Sabık, **Fıkhü's-sünne**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut ty., I, 348.

⁵⁹¹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, I, 170; el-Askalani, **ed-Diraye fî tahriri'l-ehâdisi'l-Hidaye**, I, 279; ez-Zeyla‘î, **Nasbü'r-râye**, II, 330.

⁵⁹² el-Beyhakî, **a.g.e.**, IV, 234; en-Nevevî, **a.g.e.**, VI, 397.

d- Orucu Bozmayan Şeyler:

Oruç tutan kişinin eşine şehvetsiz dokunması orucunu bozmaz. Nitekim Amr b. Şurahbil'den gelen bir rivayette, İbn Mes'ûd'un oruçlu olduğu bir günde eşine dokunduğu nakledilmiştir.⁵⁹³

Abdullah b. Mes'ûd'a göre kan aldirmek da orucu bozmaz.⁵⁹⁴

İbn Mes'ûd, kusmanın -kişinin iradesi ile olsun ya da olmasın-, kişi kusmuğunu kendi isteğiyle yutmadığı sürece orucu bozmayacağını söylemiştir.⁵⁹⁵ Onun, yukarıda da nakletmiş olduğumuz, insandan “çıkanın” değil, “girenin” orucu bozacağı prensibine göre bu hükmü verdiğini söylemek mümkündür.

Cünüp olarak sabahlayan bir kişi, cünüplüğü akşama kadar da devam etse, orucu bozulmaz. Aynı şekilde gece temizlenen hayızlı ya da lohusa kadın gündüz gusul abdesti almadan orucu tutsa orucu bozulmaz.⁵⁹⁶ Abdullah b. Mes'ûd, kendisine cünüp bir kişinin oruç tutmasını soran bir kişiye “*Oruçla cünüplüğün ne alakası var?!*”⁵⁹⁷ diyerek bu durumda ki bir kişinin oruç tutabileceğini söylemiştir. Bununla beraber bir rivayette de İbn Mes'ûd'un, cünüp olarak sabahladığını söyleyip, orucunu tamamlayıp tamamlamayacağını soran bir adama: “*Sabahladın ve artık senin için namaz ve oruç vakti geldi. Guslet ve orucunu tamamla.*” dediği nakledilmiştir.⁵⁹⁸

Abdullah b. Mes'ûd hastalık, yolculuk... vb. özürler sebebiyle oruç tutmayan bir kişinin bu özrünün gün içinde ortadan kalkması durumunda günün sonuna kadar oruç tutmasının gerekmediği kanaatindedir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi, o, günün başında yiyen bir kişinin günün sonuna kadar yemesini söylemiştir.

e-Orucun Kazâsı:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre Ramazan ayında bir ya da birkaç gün oruç tutmayan kişinin tutmadığı günleri kazâ etmesi gerekir. Kişi eğer bir Ramazan ayında tutamadığı orucun kazâsını diğer Ramazan ayına kadar tehir ederse, önce farz

⁵⁹³ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 190; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, II, 317; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 313.

⁵⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 308; en-Nevevî, *Mecmu'*, VI, 389.

⁵⁹⁵ en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 345; eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*,

⁵⁹⁶ en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 327; ayrıca bk.: et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 314; Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 357.

⁵⁹⁷ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-âsâr*, s. 180.

⁵⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 329; el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâid*, III, 358.

olan Ramazan ayının orucunu, daha sonra da geçen senelerden kalan kazâları tutar. Kazâ ile birlikte fidye vermesi gerekmez.⁵⁹⁹

f- Nâfile Oruçlar:

Abdullah b. Mes'ûd, sık sık nâfile oruç tutan bir kişi değildir. Namaz ile ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi, İbn Mes'ûd'a göre nâfile namaz kılmak ve hatta Kur'an okumak nâfile oruç tutmaktan daha faziletlidir. Nitekim kendisine neden az oruç tuttuğu sorulduğunda: *“Orucun, beni Kur'an okumaktan alıkoyacağından korkuyorum. Kur'an okumak bana oruç tutmaktan daha sevimlidir.”*⁶⁰⁰ dediği nakledilmiş, bir başka rivayette de aynı soruya *“Oruç tuttuğum zaman zayıf düşünürüm, namaz kılamıyorum. Oysa namaz kılmak bana oruç tutmaktan daha sevimlidir.”*⁶⁰¹ diyerek cevap vermiştir.

İbn Mes'ûd, kişinin bütün yılı oruç tutarak geçirmesini hoş karşılamamış ve kendisine bu konu sorulduğunda mekruh olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰² İbn Mes'ûd'un nâfile oruç tuttuğunda her ay, eyyâm-i biyz denilen ayın 13., 14. ve 15. günlerinde toplam üç gün oruç tuttuğu ve insanları da buna teşvik ettiği rivayet edilmiştir.⁶⁰³ Bununla beraber onun pazartesi ve perşembe günleri oruç tuttuğuna dair rivayet de nakledilmiştir.⁶⁰⁴ Tüm bu rivayetlerin yanı sıra Kays b. Abd'in İbn Mes'ûd ile ilgili olarak aktardığı bir rivayet, yukarıdaki rivayetlerle çelişmektedir. Zira Kays o rivayetinde; *“İbn Mes'ûd'a bir sene boyunca gidip geldim, kuşluk namazı kıldığını görmedim ve Ramazan dışında da bir gün oruç tuttuğunu görmedim”* demiştir.⁶⁰⁵

'Âşûra' Orucu:

'Âşûra' orucu, Muharrem ayının “dokuzuncu” ve “onuncu” günlerinde tutulan nâfile bir oruçtur. Abdullah b. Mes'ûd, bu orucun Ramazan orucu farz kılınmadan önce meşrû (farz) olduğu, Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra ise sünnet oruç haline dönüştüğü kanaatindeydi. Nitekim konuyla ilgili olarak

⁵⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 261; Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 358.

⁶⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, II, 274; el-Beyhakî, *Şuabu'l-iman*, II, 354; el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, VIII, 10, hadis no:21642.

⁶⁰¹ el-Müttakî el-Hindî, *a.g.e.*, VIII, 10, hadis no:21641; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 176.

⁶⁰² İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 16.

⁶⁰³ el-Müttakî el-Hindî, *a.g.e.*, VIII, 661, hadis no:24615.

⁶⁰⁴ Kal'acî, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 358.

⁶⁰⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 80.

nakledilen bir rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un 'Âşure günü yemek yerken yanına gelen el-Eş'as b. Kays (ö. 40/661)'ı kendisiyle beraber yemek yemeye davet ettiği ve İbn Kays'ın oruçlu olması sebebiyle onun davetini kabul etmemesi üzerine: “*Bu oruç, Ramazan orucu inmeden önceydi. Ramazan ayında oruç farz olunda biz Ramazan orucunu tuttuk ve onun dışındakileri terk ettik*” dediği nakledilmiştir.⁶⁰⁶ Diğer bir rivayette ise İbn Mes'ûd'un 'Aşure günü ile ilgili olarak: “*Bugün, Ramazandan önce oruç tutmakla emrolduğumuz gündü.*” dediği nakledilmiştir.⁶⁰⁷

İbn Mes'ûd, Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra 'Aşure orucunun tutulmasının gerekmediğini ifade etmekle beraber, sünnet olarak kabul etmesi sebebiyle bundan sonra dileyen kişinin bu orucu tutup, dileyenin de tutmamasında herhangi bir sakınca olmadığını da belirtmiştir.⁶⁰⁸ Nitekim kendisinin de zaman zaman bu orucu tuttuğu nakledilmiştir.⁶⁰⁹

---

⁶⁰⁶ Müslim, **Sıyâm**, 19; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 68; Taberî, **Tehzîbu'l-âsâr**, III, 206; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, X, 180.

⁶⁰⁷ et-Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-Asâr**, III, 206; ayrıca bk.: İbn 'Abdilberr, **et-Temhîd**, VII, 209, 210.

⁶⁰⁸ İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, I, 499.

⁶⁰⁹ en-Nesaî, **Sıyâm**, 106; İbn 'Abdilberr, **a.g.e.**, VII, 210.

4- HAC

Sözlük anlamı olarak, ikna etmek, inandırmak, ikna edici deliller getirmek, bir şeye hakim olmak için gayret sarfetmek... gibi anlamlar içeren hac kelimesi, İslâm fıkıh terminolojisinde; belli bir vakitte, belli bir fiili yerine getirmek amacıyla belli yerleri ziyaret etmek anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, belirlenmiş olan bir zamanda, Arafat'ta Vakfe'ye durarak ve Kâbe'yi gereken şekilde tavaf ederek yapılan ibadete verilen bir isimdir.⁶¹⁰

a- Vakti:

Hac ibadetinin gerçekleşeceği zaman ile ilgili olarak Kur'a'n'da geçen "*Hac, bilinen aylardadır*"⁶¹¹ âyetini, İbn Mes'ûd; "*Haccın ayları, Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin on günüdür*" şeklinde açıklamıştır.⁶¹² Buna göre hac yapmak isteyen bir müslümanın belirtilen bu aylarda "ihrama girmesi" gerekmektedir. Bunun dışında ihrama girdiği takdirde ihramı sahih kabul edilmez, umre yapmış olur.⁶¹³

b- Niyet:

Bütün ibadetlerde olduğu gibi, hac ibadetinde de niyet, terki caiz olmayan bir rükündür. İbn Mes'ûd da niyetin gerekli olduğu konusunda farklı bir görüş ortaya koymamıştır. Buna göre kişi hac için niyet etmeli ve niyetinin gereğini yerine getirmelidir. Bu sebeple de kişi hac için niyet ettiğinde ya da ihrama girdiğinde bunu yerine getirmesi gerekir. İbn Mes'ûd, niyet esnasında belirtilip şart koşulduğu takdirde ise hac niyetinin umreye dönüşebileceğini ifade etmiştir. Nitekim Umeyre b. Ziyâd'a şöyle dediği nakledilmiştir: "*Hac yap ve şart koş ve de ki: 'Allah'ım hac murâd ettim ve onu kastettim. Eğer mümkün olursa ne âla, yoksa o umredir.'*"⁶¹⁴ Buna göre, kişi ilk başta niyet ederken şart koştuğu takdirde hac için ihrama girip daha sonra bunu umre olarak yapması caiz olur.

⁶¹⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, III, 8, 9; Akyüz, *İbadetler İlmihali*, IV, 138; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 127.

⁶¹¹ Bakara, 2/197.

⁶¹² el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 405; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 252; es-Serahsî, *el-Mebsut*, IV, 61; en-Nevevî, *Mecmu'*, 135, 136; el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar*, VI, 290; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 432.

⁶¹³ en-Nevevî, *a.g.e.*, VII, 133.

⁶¹⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 222.

c-Haccın Rükünleri:

(1) İhrama Girmek:

(i) Vakti:

İhrama hac için belirlenen zamanlarda, hac aylarında girilir. Bunun dışında bir vakitte girildiği takdirde sahih olmaz; ihramı, umre için geçerli olur.

(ii) İhram Yerleri (Mîkatlar):

Mekke dışından gelerek hac ya da umre yapmak isteyen kişilerin ihrama girmeleri için belirlenmiş yerlere, “mîkat” adı verilir ve bu yerler kişilerin geliş yönlerine göre farklı farklı belirlenmiştir.⁶¹⁵ Kişilerin mîkatlarda ihrama girmeleri vâciptir. İbn Mes‘ûd’a göre mîkatlardan önce ihrama girmek de caiz hatta, daha faziletlidir.⁶¹⁶ Onun umre için Kûfe’de ihrama girdiğini ifade eden rivayetler de nakledilmiştir.⁶¹⁷

(iii) Telbiye:

Hac ibadetini yerine getirecek kişiye ihrama girdiği zaman telbiye getirmek vâcip olur. Bu da şöyle demesidir: “

»⁶¹⁸ telbiye, kişinin ihrama girip, ihram elbisesini

giymesinden itibaren başlar ve Cemre-i Akabe’de taş atma işi bitinceye kadar devam eder. Nitekim İbn Mes‘ûd, Cemre-i Akabe’de ilk taşı atıncaya kadar telbiye yapmaya devam etmiştir.⁶¹⁹

Mesruk b. Ecdâ’ dan nakledilen rivayete göre kendisi İbn Mes‘ûd ile beraber haccetmişti. Hac esnasında İbn Mes‘ûd Safâ üzerindeki bölgede ayağı kalkıp telbiye getirince, Mesruk, İbn Mes‘ûd’a: “*Ben (burada) telbiye yapmaktan men edildim*”

⁶¹⁵ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 301.

⁶¹⁶ Akyüz, **İbadetler İlmihali**, IV, 160.

⁶¹⁷ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, III, 344.

⁶¹⁸ el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, V, 30, no: 11908.

⁶¹⁹ İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, VII, 426; İbn ‘Abdiberr, **et-Temhîd**, XIII, 80

demişti. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd: “*Fakat ben sana emrediyorum, telbiye İbrahim aleyhisselamın yaptığı bir isticâbedir*” diye cevap vermiştir.⁶²⁰

Abdurrahman b. Yezid, naklettiği bir rivayette ise, İbn Mes‘ûd’un Cemre-i Akabe’de taş atıncaya kadar telbiyeye devam ettiğini belirtmiştir. Bununla beraber İbn Mes‘ûd’un telbiyesine, daha önce kendisinden hiç duymamış olduğunu belirttiği, “
” lafzını da eklediğini nakletmiştir.⁶²¹ Abdurrahman b. Yezid’den nakledilen diğer bir rivayette de İbn Mes‘ûd’un telbiye getirmesi ile ilgili bahsedilen olay şu şekildedir: İbn Mes‘ûd kurban bayramı sabahı Hayf Mescidi’nden telbiye getirerek Cemre-i Akabe’ye taş atmak için çıkmıştı. İnsanlar onu görüp “*bir adam ‘yevmu’n-nahr’da telbiye getiriyor*” diye konuşmaya başladılar. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd; “*Ne oluyor bu insanlara!! Unuttular mı yoksa çok zaman mı geçti*” demiş ve sesini yükselterek telbiyeye “
” diyerek devam etmişti. İnsanlar eleştirdikleri kişinin İbn Mes‘ûd olduğunu öğrendiklerinde kendi işlerine dağıldılar. Zira onlar onun bu konuları onlardan daha iyi bildiğini öğrenmişlerdi.⁶²² Nitekim İbn Mes‘ûd; “*Kendisine Bakara Sûresi inenin bu mekanda, “
” dediğini duyduğum*”⁶²³ diyerek Hz. Peygamber’den gördüğü şeyi uyguladığını ifade etmiş ve Safâ’da, arefe günü akşamı, Mina’da, Cemre-i Akabe’ye giderken ve orada taş atıncaya kadar telbiyeye ara vermeden devam etmiştir.

(iv) İhramdayken Yapılması Yasak Olan Şeyler:

İhramlı iken yapılmasının yasak olduğunda icma olan konuların çoğunda Abdullah b. Mes‘ûd’dan nakledilmiş özel bir rivayeti tesbit etmemiş olmakla beraber bu konulardan bazıları ile ilgili olarak kendisinden nakledilen rivayetler şunlardır:

1- Abdullah b. Mes‘ûd da ihramlı iken karşı cinse şehvetle yaklaşmak ve cinsel ilişkide bulunmanın yasak olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber o, gerdeğe girmeksizin ve şehvetle yaklaşma olmaksızın nikâh akti yapmaya ruhsat vermiş ve

⁶²⁰ Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, V, 44.

⁶²¹ et-Tahâvî, **Şerhu Meâni’l-Asâr**, II, 227; İbnü’l-Hümmam, **Fethü’l-kadir**, V, 73; Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, V, 121.

⁶²² Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-âsâr**, s. 97.

⁶²³ el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-‘ummâl**, V, 150, no: 12421; Müslim, **İ’tikaf**, 45; Nesâî, **Muhârebe**, 212, 214; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 374; Beyhakî, **a.g.e.**, V, 113.

“İhramlının evlenmesinde bir beis yoktur” demiştir. Bu konu, İbn Mes‘ûd ile Ömer b. Hattâb’ın farklı görüşlere sahip oldukları konulardan biridir. Zira Ömer b. Hattâb, ihramlıya nikâh akdinin yasak olduğu şeklinde bir kanaate sahiptir.⁶²⁴

2- İhramlı iken yapılması yasak olan eylemlerden birisi de “kara hayvanı” avlamaktır. Böyle bir fiil işleyen kişi ceza olarak ya öldürdüğü hayvanın dengi bir evcil hayvanı kurban eder ve etini fakirlere dağıtır; ya da eğer avladığı hayvanın dengi bir evcil hayvan yoksa o takdirde bunu değerlendirip yoksullara sadaka olarak verir. İbn Mes‘ûd, ihramlı iken arap tavşanını taş atarak öldüren bir kişiye erkek ya da dişi bir keçi yavrusu kesmesi gerektiği hükmünü vermiş,⁶²⁵ yine ihramlı iken yaban sığırı öldüren bir kişiye de sığır kesmesi hükmünü vermiştir.⁶²⁶ Bununla beraber muhrimin, evcil hayvanlardan dengi olmayan bir hayvan öldürdüğü takdirde İbn Mes‘ûd bu kişinin bir kap yemek sadaka vermesi gerektiğini söylemiştir.⁶²⁷

İbn Mes‘ûd’a göre eti yenen vahşi bir hayvanın yumurtasını telef etmenin cezası ise, bu fiili işleyen muhrimin onun değerini fakirlere tasadduk etmesidir.⁶²⁸ Aynı şekilde başka bir rivayette ise, İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili olarak “*Her yumurta için bir gün oruç yahut da bir yoksulu doyurma vardır.*”⁶²⁹ dediği nakledilmiştir. Buna göre kişinin gücü yetmediği takdirde yoksul birini doyurmak yerine ceza olarak her yumurta için bir gün oruç tutması da mümkündür.

(2) Arafat Vakfesi:

Hac ibadetini yerine getiren kişi Arafat’a geldiğinde öğle zamanı vakti, öğle ve ikindiye “cem-i takdim” yaparak peş peşe kılar. Nitekim namaz ile ilgili bölümde de naklettiğimiz üzere, İbn Mes‘ûd; “*İki namaz, öğle ve ikindi, sadece Arafat’ta cem*

⁶²⁴ Koçak, **H. Ömer ve Fıkhi**, s. 114; Kal‘acî, **Mevsû‘atu fıkhi ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 185

⁶²⁵ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IV, 401; Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, V, 180; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 228.

⁶²⁶ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 400.

⁶²⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, I, 203.

⁶²⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-âsâr**, rk. 502; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IV, 423; Beyhakî, **a.g.e.**, V, 208; en-Nevevî, **Mecmu‘**, VII, 339.

⁶²⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, VII, 234.

edilir”⁶³⁰ demiştir. Namazın kılınmasının ardından İbn Mes‘ûd, dua ederek, telbiye getirerek ve istiğfâr ederek, güneş batıncaya kadar burada dururdu.⁶³¹

(3) İfâda Tavafı:

Haccın rükunlerinden biri olan ve hacıların Arafat’tan indikten sonra yaptıkları tavafa, İfâda tavafı veya Ziyaret tavafı denilmiştir. Bu tavaf, kudüm tavafı gibidir ve yedi şavttan oluşur. Fakat burada kişi sert adımlarla, gösterişli bir şekilde yürümez.

İfâda tavafının terki caiz değildir. Öyle ki, hac ibadetini yerine getiren bir kadının hayız olması durumunda, ifâda tavafını yapmadan Mekke’den ayrılması söz konusu olmaz. O izin vermediği müddetçe de birlikte geldiği kişilerin onu beklemesi gerekir. İbn Mes‘ûd, kendisinden nakledilen bir rivayette şöyle demektedir: “Üç kişi vardır ki, idare (söz hakkı) onlardadır: Bir topluluğun içerisinde bulunan ve ifâda tavafını yerine getirmeden önce hayız gören kadın. Zira o kadın izin vermedikçe onunla beraber olanlar da orada kalırlar. İki, cenazede hazır bulunan topluluk cenaze sahibi onlara izin vermedikçe ve cenaze defnedilmedikçe oradan ayrılamaz; üçüncü olarak da misafir olunan evden ancak ev sahibinin izniyle çıkılır. Evinde kalındığı müddetçe ev sahibi o kişinin emiridir.”⁶³²

d- Sa‘y Etmek:

(1) Tanımı ve Vakti:

Sa‘y, kişinin Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip-gelmesidir. Hac için sa‘y kudüm tavafından; umre için yapılan sa‘y ise umre tavafından sonra yapılır. Hac için gelen kişi, kudüm tavafını tamamlayıp, iki rek‘at namaz kıldıktan sonra sa‘y için Safâ’ya yönelerek, Safâ tepesi üzerinde durur. Alkame ve Esved’den nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd’un Safâ tepesine doğru durduğu sırada bir adamın gelerek; “Burada mı (duracağız) Ey Eba Abdirrahman?” diye sorduğu, İbn Mes‘ûd’un ise bunun üzerine “Kendisinden başka tanrı olmayan Allah’a yemin ederim ki burası, kendisine Bakara Sûresi inen kişinin (Peygamber’in) durduğu yerdir.” diyerek adama cevap verdiği nakledilmiştir. Abdullah b. Mes‘ûd, önce kibleye dönerek dua

⁶³⁰ İbn ‘Abdilberr, *el-İstizkâr*, II, 207.

⁶³¹ Kal‘acı, *Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd*, s. 188.

⁶³² Ebû Yusuf, *Kitâbü’l-âsâr*, s. 82.

eder, daha sonra Safâ ve Merve arasında sa'y ederdi. Sa'y esnasında da "

" dediği nakledilmiştir.⁶³³

(2) Hükümü:

İbn Mes'ûd'a göre sa'y, haccın sünnetlerinden birisidir. Haccın vâciblerinden ya da rükunlarından değildir. Bu sebeple de hac ibadetini yerine getiren kişinin say'ı terk etmesi durumunda herhangi bir ceza gerekmez ve haccı sahih olur.⁶³⁴ İbn Mes'ûd bu hükme varırken Kur'an'da yer alan: "*Safâ ile Merve tepeleri Allah'ın hac ibadeti ile ilgili işâretlerindedir. Kim hac ya da umre yaparsa, o iki tepe arasında gidip gelmesinde bir sakınca yoktur. Her kim kendiliğinden, samimiyetle bir ibadet ve iyilik yaparsa, bilsin ki, Allah yapılan her iyiliğin karşılığını veren ve her şeyi bilendir.*"⁶³⁵ âyetini tevil etmiş ve âyette geçen, "*Her kim kendiliğinden, samimiyetle bir ibadet ve iyilik yaparsa, bilsin ki, Allah yapılan her iyiliğin karşılığını veren ve her şeyi bilendir.*" ifadesini delil getirerek, burada Safâ ve Merve arasında sa'y yapmamada bir günah olmadığını, kişi sa'y yaptığı takdirde ise nâfile bir hayır işlemiş olacağını, Allah'ın da onun yaptığı bu amelin karşılığını mutlaka vereceğini belirtmiştir.⁶³⁶

(3) Kırân Haccında Sa'y:

İbn Mes'ûd "kırân haccı" yapan kişinin iki kere sa'y yapması gerektiğini söylemiştir.⁶³⁷ Buna göre, bu kişinin yaptığı ilk sa'y, umre için kabul edilir. Bu say'ı bitirdikten sonra Kâbe'nin etrafını tekrar tavaf edip, onun ardından da hac için Safâ ve Merve arasında hac sa'yi yapması gerekir.

e-Müzdelif:

İbn Mes'ûd'un Müzdelif'deki fiileri ile ilgili olarak Abdurrahman b. Yezid'den nakledilen rivayet şu şekildedir: "*İbn Mes'ûd hac ibadetini yerine getiriyordu. Ezan vakti ya da ezan okunmak üzereyken Müzedilife'ye geldik. İbn*

⁶³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 95.

⁶³⁴ en-Nevevî, *Mecmu'*, VIII, 104.

⁶³⁵ Bakara 2/158.

⁶³⁶ en-Nevevî, *a.g.e.*, VIII, 104.

⁶³⁷ en-Nevevî, *a.g.e.*, VIII, 84; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, III, 291.

Mes'ûd, bir kişiye ezan okumasını söyledi, ardından kamet getirdi ve akşam namazını kıldı. Ardından iki rek'at namaz daha kıldı sonra akşam yemeğini istedi. Yemekten sonra yine ezan okunmasını emretti ve kamet getirip yatsı namazını kıldı ve ardından şöyle dedi: 'Ben Peygamber'in bu şekilde yaptığını gördüm.'⁶³⁸

f- Mina'daki Vâcipler:

(1) Akabe Cemresinde⁶³⁹ Taş Atma:

Hacının Mina'da yaptığı ilk iş Akabe Cemresi'nde taş atmasıdır. İbn Mes'ûd'a göre, Akabe Cemresi'nde taş atarken vadinin ortasında, Mina sağda, Mekke de solda kalacak şekilde durmak daha faziletlidir. Nitekim İbn Mes'ûd, kendisine "İnsanlar onun üstünden taş atıyorlar" diye söylendiğinde: "Kendisinden başka tanrı olmayan Allah'a yemin ederim ki bu makam, kendisine Bakara Sûresi'nin indiği Peygamber'in durduğu yerdir"⁶⁴⁰ diyerek, Hz. Peygamber'den gördüğü için bu şekilde durduğunu ifade etmiştir.

Kişinin Akabe Cemresi'nde atacağı yedi taşı Muzdelife'den getirebileceği gibi, Mina'da toplaması da caizdir. Abdurrahman b. Yezid, İbn Mes'ûd'la beraber Mina'ya gidip, cemreye vardıklarında İbn Mes'ûd'un ondan taş toplamasını istediğini, kendisinin de ona yedi taş verdiğini rivayet etmiştir.⁶⁴¹

İbn Mes'ûd, attığı her taşla beraber tekbir getirmiş⁶⁴² ve önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi, Akabe Cemresi'ne ilk taş attıktan sonra telbiyeyi kesmiştir.

(2) Kurban Kesme:

Kişi Akabe Cemresi'nde taş atma görevini yerine getirdikten sonra, temmettû veya kırân haccı yapmaya niyet etmişse, kurban kesim yerine yönelerek kurbanını keser. Kişinin "temettû" ya da "kırân haccı" sebebiyle kestiği kurbanın etinden yemesi caizdir. Onun için haccı için kestiği kurban etinden yemesi de caizdir.

⁶³⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 121.

⁶³⁹ **Cemre:** Kurban bayramı günlerinde Mina'da bulunan taş kümelerine Müzdelife'den toplanan yedi küçük taşın atıldığı yere verilen isimdir. Mina'da üç cemre bulunmaktadır. Bunlar: Akabe Cemresi (Cemretü'l-Akabe), Orta Cemre (el-Cemretü'l-Vusta) ve Küçük Cemre (el-Cemretü's-Suğra)'dır. (Akyüz, *İbadetler İlmihali*, IV, 192)

⁶⁴⁰ Buhârî, *Hac*, 37; en-Nevevî, *Mecmu'*, VIII, 169.

⁶⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, III, 203.

⁶⁴² ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, III, 74; el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, X, 89.

Kaynaklarda nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd’un Alkame ile beraber kurbanını gönderdiği ve ona kendisi adına kurbanı keserek, üçte birini sadaka olarak vermesini, üçte birini yemesini, kalan üçte birini de kardeşi Utbe’nin ailesine göndermesini söylediği, nakledilmiştir.⁶⁴³

Kırân veya temettû haccı için kesilecek kurban, bir koyundur. Bununla beraber yedi kişi ortak olarak sığır veya deve de kesebilir.⁶⁴⁴

g- Kudüm Tavafı:

Kudüm tavafı, Mekke dışından gelen kişinin Mekke’ye geldiğinde yaptığı tavafa verilen isimdir. Mesruk b. Ecdâ’dan nakledilen rivayete göre, İbn Mes‘ûd, sünnete uygun bir şekilde “haceru’l evsed”i selamlayarak tavafa başlar, sonra ilk üç tavafta sert, kısa ve kendinden emin adımlarla (remel tarzında) yürüyerek ardından dört tavafı da normal yürüyüş ile tamamlayıp “Makâm-ı İbrahim’e gelerek arkasında iki rek‘at namaz kıları.⁶⁴⁵

Eğer kişi kıran haccına niyet etmişse, bu durumda Mekke’ye girince yaptığı kudüm tavafı, umre tavafı olarak kabul edilir. “*Haccı kıran yapan, iki tavaf yapar.*” diyen İbn Mes‘ûd, böyle bir kişinin umre ile ilgili yapılması gereken vazifeleri yerine getirip, umresini tamamladıktan sonra kudüm için ikinci tavaf yapması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴⁶

h- Haccın çeşitleri:

Hac, umre ile birlikte yapıp yapılmaması bakımından üçe ayrılır:

(1) İfrad Haccı:

Umre niyeti olmaksızın sadece hac için niyet etmek ve sadece haccın fiillerini yerine getirmektir. İbn Mes‘ûd; Ebû Bekir, Ömer ve Aişe gibi “ifrad haccı” yapmış ve “*Haccı her hangi bir şeyle karıştırmayın, sade yapın*” diyerek ashabını da teşvik etmiştir.⁶⁴⁷ İbn Mes‘ûd’a göre ifrad haccı, yolculuğun tekrar edecek olması ve hac

⁶⁴³ es-Suyûtî, **ed-Dürrü’l-mensûr**, VII, 144; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu’l-kebîr**, III, 582.

⁶⁴⁴ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VII, 149, 171, 152.

⁶⁴⁵ Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, V, 83, 95; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, I, 192, 194; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 374

⁶⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, III, 291; en-Nevevî, **Mecmu‘**, VIII, 84.

⁶⁴⁷ Beyhakî, **a.g.e.**, V, 5.

için ayrı, umre için ayrı meşakkat çekilmesi sebebiyle üç hac çeşidi içinde en faziletlisidir.⁶⁴⁸ Nitekim İbn Mes‘ûd’dan şöyle dediği nakledilmiştir: “*Haccın iki menasiki vardır ki, onlardan her biri için yeni bir telaşın ve yolculuğun olması hoşuma gider.*”⁶⁴⁹

(2) Temettu‘ Haccı:

Hacı adayının, hac mevsiminde öncelikle umre için ihrama girip, umre yaptıktan sonra memleketine dönmeden, tekrar hac için ihrama girip haccını yapması, “temettu‘ haccı” olarak isimlendirilmiştir.⁶⁵⁰ Temettu‘ haccı yapan kişinin hedy (kurban) kesmesi gerekir.⁶⁵¹

(3) Kıran Haccı:

Niyet edilerek aynı ihram ile hem umre hem de haccın yapılmasıdır. İbn Mes‘ûd kıran haccı yapan kişinin, iki tavaf yapacağını belirtmiştir.⁶⁵² Bunun yanı sıra bu kişinin “kurban kesmesi” de gerekir, kesilecek olan kurban ile ilgili farklı görüşler olmakla beraber, İbn Mes‘ûd kişinin bir koyun kesmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵³

---

⁶⁴⁸ en-Nevevî, **Mecmu‘**, VII, 143.

⁶⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, III, 291; Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 5, 22.

⁶⁵⁰ Akyüz, **İbadetler İlmihali**, IV, 208; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 128.

⁶⁵¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IV, 634.

⁶⁵² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, III, 291.

⁶⁵³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, III, 134; İbn Hazm, **a.g.e.**, IV, 689.

B- MUÂMELÂT

1- NİKÂH

Nikâh, evlenme aktidir. Bu akitle eşler arasında bir takım hak ve görevler meydana gelir ve birbirlerinden meşru surette yararlanmaları câiz olur.⁶⁵⁴

Abdullah b. Mes'ûd, nikâhı fitneden korunmanın en önemli yollarından birisi olarak görmüş ve insanları evlenmeye teşvik etmiştir. Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette: *“Dünyada ecelimden on gün kaldığımı ve on gün sonra öleceğimi bilsem, bu kalan günlerim içinde evlenmeye gücüm olsa, fitneye düşme endişesinden dolayı kesinlikle evlenirdim.”*⁶⁵⁵ dediği nakledilmiştir.

Aynı şekilde Abdullah b. Mes'ûd'a göre, erkeğin mehri ödemeye gücü yettiği müddetçe yoksulluk sebebiyle evlenmemesi özür olarak kabul edilemez. Zira bütün rızıklar Allah'ın kudretindedir. Bir rivayette konu ile ilgili olarak şöyle söylediği ifade edilmiştir: *“Zenginliği nikâhta arayın. Çünkü Allah Teâla “Eğer onlar fakirseler, Allah onları kendi lütfundan zenginleştirecektir.”*⁶⁵⁶ buyurmuştur.⁶⁵⁷

a- Nikâhta Velâyet:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre bir kadının ne kendini, ne de bir başkasını evlendirme yetkisi yoktur. Bununla beraber kadının, velisinden başka birini kendisini evlendirmek için vekil bırakma yetkisi de yoktur. İbn Mes'ûd kadının velisi olmaması durumunda ise kadı ya da idarecinin onun velisi olduğunu belirtmiş ve bir adam vasıtasıyla Müslüman olan bir kadının evlenmesi ile ilgili olarak, adamın idareciye ya da yetkili kişiye gelmedikçe (ondan izin almadıkça) kadını evlendirme yetkisi olmadığını söylemiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, II, 5.

⁶⁵⁵ Sa'îd b. Mansûr, Ebû 'Osman el-Horasanî, **Sünenu Sa'îd b. Mansûr**, thk. Habiburrahman A'zami, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I, 139; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XVI, 493, hadis no:45610; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 446; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, VII, 335.

⁶⁵⁶ Nur 24/ 32.

⁶⁵⁷ et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, XIX, 166; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XII, 241; el-Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, I, 304.

⁶⁵⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 197; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, XVI, 528, hadis no:45743; Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 478.

b- Gayri Müslim İle Evlenme:

İbn Mes'ûd'a göre, Müslüman bir kadın Müslüman olmayan bir erkekle evlenemez. Böyle bir nikâh sahih değildir. Nitekim kendi ailesine mensup bir kadına “Allah aşkına müslüman birisiyle evlen!?” dediği nakledilmiştir.⁶⁵⁹

Abdullah b. Mes'ûd'a göre Müslüman olmayan iki kişinin evlilikleri esnasında kadın Müslüman olur ve erkek de kadının iddeti bitinceye kadar (Müslüman olmayı) erteleyip Müslüman olmazsa bu takdirde ayrılmaları gerekir.⁶⁶⁰

c- Nikâhta Denklik:

Abdullah b. Mes'ûd eşler arasında denkliğin sadece din yönünden aranacağı kanaatindeydi. Ona göre, erkek müslüman olduğu müddetçe bunun dışında herhangi bir konuda denklik şart değildi. Nitekim kız kardeşine “Kırmızı (kızıl) tenli bir Rum ya da siyah tenli bir zenci de olsa yine de bir müslümanla evlen” dediği nakledilmiştir.⁶⁶¹

d- Mehir:

Mehir, kadının nikâh akti ile hak ettiği ve erkeğin kadına verdiği meblağ ve maldır.⁶⁶²

Abdullah b. Mes'ûd, mehrin belirlenmesinde aşırıya gidilmesine şiddetle karşı çıkmış, mihrin azlığı ve evlilik işlerinde kolaylığın sağlanmasını ümmetin kurtuluşunun alâmeti; aşırılığa giderek, şartların daha da zorlaştırılmasını da ümmetin bozulmasının bir işareti, hatta kıyamet alâmetlerinden birisi olduğunu söylemiştir. Zira mehirde abartılı miktarların istenmesi erkeklerin evlilikten vazgeçmelerine ve buna bağlı olarak da fuhşun yayılmasına sebep olabilir.⁶⁶³

Belirlenen mehrin tamamının veyahut bir kısmının verilmesi bazı sebeplere bağlıdır. Birleşmenin (duhûl) meydana gelmesi durumunda mehrin tamamının

⁶⁵⁹ Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 161; bu kadının İbn Mes'ûd'un kızkardeşi olduğunu belirten rivayet için bk.: İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 480; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebir**, VII, 463.

⁶⁶⁰ Kal'acî, **Mevsû'atu fıkhi 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 372.

⁶⁶¹ İbn Kudâme, **a.g.e.**, VI, 480; İbn Kudâme el-Makdisi, **a.g.e.**, VII, 463.

⁶⁶² Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İstanbul 1986, s. 282; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 284.

⁶⁶³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, III, 155; Kal'acî, **a.g.e.**, s. 477.

verilmesi gerektiği konusunda icmâ vardır. Bununla beraber sadece halvet neticesinde mehrin vâcip olup olmayacağı ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan farklı rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlerden ilkinde göre, halvetin olup olmaması verilecek mehrin miktarını etkilemez. Buna göre bir kişi nikâh akdi yaptığı bir kadınla sahîh halvet olsa, münasebet olmasa dahi karısından boşandığında mehrin yarısını ödemesi gerekir ki, halvet olmadan önce boşanmış olsaydı da aynı şekilde mehrin yarısını vermesi gerekirdi. Nitekim İbn Mes'ûd'un, karısıyla baş başa kalan (halvet gerçekleşen) ve ona hiç dokunmadan boşayan bir adam ile ilgili olarak mehrin yarısının kadının olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁶⁶⁴

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen ikinci rivayete göre ise; İbn Mes'ûd; *“Perdeler çekilip, kapılar kapatıldığı zaman, iddet de tam olarak vâcip olur, mehr de!”* diyerek halvetin, mehrin tam olarak ödenmesini ve iddeti gerektirdiğini belirtmiştir. Bu rivayet İbn Mes'ûd'un, Ömer b. Hattâb'ın münasebet olmasa dahi halvet olduğunda kadına mehrin tamamının verilmesi gerektiği şeklindeki hükmü⁶⁶⁵ ile paralel bir hüküm ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu durum da ikinci rivayetin daha sahîh olabileceği kanaatini oluşturmaktadır; zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi kamu düzenini de ilgilendiren bu gibi konularda İbn Mes'ûd, yöneticilerin hükümlerini uygulamayı ve bu yönde hüküm vermeyi tercih etmiştir. Nitekim Kal'aci 'de ikinci rivayetin İbn Mes'ûd'dan gelen sahîh bir rivayet olduğunu işaret etmiştir.⁶⁶⁶

Nikâh akti esnasında mehri belirlemeyen bir kişi eşini boşadığında eğer eşi ile aralarında ilişki olmuşsa kadına mehri misil gerekir. Bununla beraber adamın ölmesi durumunda ise mehrin ne olacağı konusunda İbn Mes'ûd'un vermiş olduğu hükümle ilgili olarak nakledilen rivayete göre, bir adam İbn Mes'ûd'a gelerek şöyle demiştir: *“Bizden birisi bir hanımla evlendi, onun için herhangi bir mihr belirlememişti. Zıfâf da gerçekleşmeden bu adam öldü. (Mirası konusunda ne diyorsunuz?)”*. Adamın bu sorusu üzerine İbn Mes'ûd: *“Hz. Peygamberden ayrıldığımdan beri bana bundan daha zor bir soru sorulmadı.”* diyerek meselenin hemen cevaplanması zor bir konu

⁶⁶⁴ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 255; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, 62; Şevkânî, **Fethül-kadir**, I, 343; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 292.

⁶⁶⁵ Koçak, **Hz. Ömer ve Fıkhı**, s. 123.

⁶⁶⁶ Kal'aci, **Mevsû'atu fıkhı 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 212;

olduğunu ifade etmiş ve yaklaşık bir aylık bir süreçten sonra adama: “Sana kendi görüşümü açıklayacağım. Eğer bu görüş isabetli ise Allah’tandır. Eğer ortaya koyduğum görüşte hata olursa bu benden ve şeytandandır. O kadının mehr-i misil hakkı olduğunu düşünüyorum. Ne eksik ne de fazla. Ayrıca onun miras hakkı da vardır ve bunun yanı sıra ölen eşinden dolayı da iddet beklemesi gerekir.” diyerek sorulan konuyla ilgili görüşünü açıklamıştır. İbn Mes’ûd’un bu sözlerinin ardından Eşcâ kabilesinden bir grup insanın kalkıp; “Şehadet ederiz ki, Hz. Peygamber de bizden, aynı bu durumdaki gibi, eşi vefat eden Burda’ binti Vâşık adlı kadın hakkında bu şekilde hüküm vermişti. ” dediğini nakledince, İbn Mes’ûd’un verdiği hükmün, Peygamber’in vermiş olduğu hükme uygun olması sebebiyle büyük sevinç duyduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁷

e- Evlenilmesi Haram Olan Kişiler:

İslâm fıkında kişinin kimler ile evlenebileceği nass ile belirlenmiş ve bazı kişiler ile evlenmesi yasaklanmıştır. Nikâh aktinin gerçekleşebilmesi için evlenilecek olan kişinin İslâm dininde evlenilmesi yasaklanan kişilerden birisi olmaması gerekir. Biz burada evlenilmesi yasak olan kişileri, öncelikle Kur’an’da yer alan âyetteki ifade şekli olmak üzere günümüze kadar gelen geleneğe de uygun olarak erkeğin evlenmesi haram olan kadınlardan yola çıkarak İbn Mes’ûd’un konuyla ilgili görüşlerini tesbit etmeye çalışacağız.

(1) Kendileri İle Evlenilmesi Ebedi Haram Olan Kadınlar:

(i) Neseb Yoluyla Nikâhı Haram Olanlar:

Neseb yoluyla evlenilmesi haram olan kişiler Nisâ sûresi 23 ve 24. âyetlerde açıkça ifade edilmiştir.

(ii) Musâhare Yoluyla Nikâhı Haram Olanlar:

Musâhare, evlilik yoluyla meydana gelen akrabalıktır. Buna göre eşin usulü, evlenilmesi haram olan kişilerdendir. Abdullah b. Mes’ûd ilk zamanlarda, eşin usulünün (annesi.. gibi) haram olması için eşle cinsel ilişkinin olması gerektiğini, aksi takdirde sadece nikâh aktiyle annenin haram olmayacağını düşünüyor ve buna

⁶⁶⁷ Ebû Davud, **Nikâh**, 30; en-Nesaî, **Nikâh**, 72 (III, 317); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 42; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XX, 232; ayrıca bk.: el-Begâvî, **Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-Begâvî)**, I, 285; el-Leknevi, **et-Ta'likü'l-mümecced**, II, 461.

göre hüküm veriyordu. Fakat daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve duhûl gerçekleşmiş olsa da olmasa da kayınvalidenin ebedi olarak evlenilmesi haram olacağını ifade etmiştir. İbn Mes‘ûd’un bu konudaki ilk fikrini değiştirmesi ile ilgili olarak kaynaklarda nakledilen olay şu şekildedir:

Şemh b. Fezâre oğullarından bir adam bir kadınla evlenmiş, fakat daha sonra onun annesini görüp beğenmiş ve onunla evlenmek istemişti. Bu konuda fetvâ vermesini istemek için de İbn Mes‘ûd’a gelerek: “*Ben bir kadınla evlendim ama zifafa girmedim. Sonradan onun annesini beğendim. Bu kadını boşayıp annesiyle evlenebilir miyim?*” diye sordu. İbn Mes‘ûd bunun mümkün olduğunu söyleyince adam, karısını boşayarak boşadığı karısının annesiyle evlendi. Abdullah b. Mes‘ûd daha sonra Medine’ye geldiğinde, karşılaştığı bu durumu ashaba anlatıp onların görüşlerini sormuş, onlar da böyle bir evliliğin câiz olmayacağını söylemişlerdi. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd, Kûfe’ye döner dönmez, Şemhoğullarına gelerek kendisine soru soran adamı bulup evlendiği kadından (kayınvalidesinden) hemen ayrılmasını söyledi. Adamın “*Nasıl olur bu! Biz onunla karı-koca olduk*” demesi üzerine İbn Mes‘ûd: “*Böyle olsa dahi ondan ayrıl. Bu, Allah tarafından belirlenmiş bir haramdır*” diyerek her durumda kişinin eşinin annesi ile evlenmesinin haram olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁸

Eşinin usulünde olduğu gibi fûru’u (üvey kızlar... gibi) ile evlenmek de âyette⁶⁶⁹ de belirtildiği üzere haramdır.

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre hurmeti musâhare de şehvetle öpme ve dokunma da duhûl hükmündedir. Nitekim bir rivayette İbn Mes‘ûd’un; “*Kendisiyle nikâh akti yapılan anneyi öpme, kızını haram kılar.*” dediği nakledilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 159; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 111; Sa‘îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 233; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 273, 274; İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, V, 457; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 528; en-Nevevî, **Mecmu‘**, X, 37.

⁶⁶⁹ Nisa, 4 /23.

⁶⁷⁰ İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 530.

(iii) Radâ' (Süt emme) Yoluyla Haram Olanlar:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, iki yaşına kadar süt emen biri süt akrabası kabul edilir, çocuğun süttten kesildiği iki yaşından sonra süt emmesi durumunda bu, süt akrabalığı için kabul edilmez.⁶⁷¹ İbn Mes'ûd'a göre akrabalığın meydana gelmesinde ne kadar süt emildiğinin de önemi yoktur. Nitekim konuyla ilgili olarak kendisinden nakledilen bir rivayette de “Sütün azı da çoğu da haram kılar”⁶⁷² dediği ifade edilmiştir.

(2) Evlenilmesi Geçici Olarak Haram Olanlar:

Bunlar belirli bir sebebe bağlı olarak kendileriyle evlenilmesi haram olan kişilerdir. Sebebin ortadan kalkmasıyla söz konusu haramlık da ortadan kalkar.

a- *Birisi erkek olarak farz edildiğinde biri diğerine haram olan iki kadının aynı nikahta birleştirilmesi:* Abdullah b. Mes'ûd; “Allah, on iki kadını haram kıldı ve ben de on iki şeyi mekruh görürüm, sevmem” demiş ve bir nikah altında birleştirilen iki kız kardeşi de bunlar arasında saymıştır.⁶⁷³ Bununla beraber Abdullah b. Mes'ûd'a göre, amca kızları gibi, aralarında evlilik haramlığı olmayan iki akrabayı da bir nikâhta birleştirmek haram olmamakla beraber hoş bir davranış değildir. Zira kuma olmaları durumunda aralarında çıkabilecek anlaşmazlık akrabalık bağlarının da zedelenmesine, aile içi huzursuzluğa sebep olabilir.⁶⁷⁴

Abdullah b. Mes'ud'a göre cariyenin hür bir kadın üzerine nikahlanması da yasaktır.⁶⁷⁵

f- Doğmamış Birinin Nikâhı:

İbn Mes'ûd'a göre nikâhın gerçekleşmesi için kadın veya erkeğin fiilen doğmuş olması şart değildir. Nikâhlanacak kişinin annesinin karnında var olması

⁶⁷¹ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, V, 39; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 633, 634; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 462; Sa'îd b. Mansûr, *Sünen*, I, 244; İbn Hacer el-Askalani, *Telhisü'l-habir*, IV, 4; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, III, 210; Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-âsâr*, s. 134.

⁶⁷² el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, VI, 277, hadis no: 15696; el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 96; İbn 'Abdîberr, *el-İstizkâr*, VI, 249; İbn Kudâme el-Makdisi, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IX, 199; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 342

⁶⁷³ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 273.

⁶⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 574; Kal'acî, *Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 474.

⁶⁷⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 442.

dahi yeterlidir. Babanın velisi olduğu kızını daha doğmadan evlendirmesi câizdir. Kaynaklarda nakledilen ve bu duruma örnek olabilecek rivayete göre, seferde olan bir adam arkadaşlarına “*Hanginiz bizim için koyun keserse, doğacak ilk kızımı onunla evlendireceğim*” dedi bunun üzerine de gruptaki adamlardan birisi bir koyun kesti. Bir müddet sonra adamın bir kızı oldu ve koyunu kesen adam ona gelip; “*bu, benim eşimdir*” deyince konuyu İbn Mes‘ûd’a getirdiler. İbn Mes‘ûd, anlatılanları dinleyip “*Ne eksik ne fazla. Nikâh bu koyunla vâcib oldu. Ona mehri misil gerekir*”, diğer bir rivayette göre ise, “*Kadına mehirsiz sahip oldun*” diyerek nikâhın geçerli olduğunu ifade etmiştir.

Henüz doğmamış bir çocuğun evlendirilmesi ve bu evliliğin geçerli kabul edilmiş olması ile ilgili nakledilen bu rivayet dönemin düşünce yapısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Câriyesi olan bir kişinin, câriyesini azâd edip daha sonra onunla evlenmesi konusunda ise İbn Mes‘ûd’dan iki farklı rivayet nakledilmiştir. Rivayetlerden birincisine göre İbn Mes‘ûd; “*Cariyesini azâd edip, sonra onunla evlenen kişi, devesini hediye edip sonra ona binen kişi gibidir.*” diyerek böyle bir evliliğin mekruh olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁶ Nakledilen ikinci rivayete göre ise, İbn Mes‘ûd; “*Kim cariyesini hürriyetine kavuşturup sonra onunla evlenirse, azat etmesini de onun mehri kabul ederse onun için iki ecir vardır*” demiş ve böyle bir evliliğin müstehab olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁷

g- Mut’a Nikâhı:

Abdullah b. Mes‘ûd’un ifadesiyle mut’a nikâhı, belli bir süreye kadar (geçici olarak) kıyılan nikâhtır.⁶⁷⁸ Mut’a nikâhının meşrûiyeti ile ilgili nakledilen rivayetlerin bir kısmında İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamber’in vefatından sonra mut’a nikâhının helal olduğu görüşünü devam ettiren sahabilerden biri olduğu nakledilmiştir.⁶⁷⁹ Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd, mut’a

⁶⁷⁶ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VII, 272; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 505, 506.

⁶⁷⁷ İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 506.

⁶⁷⁸ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur’ân**, II, 219.

⁶⁷⁹ İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 519; İbn Hacer el-Askalani, **Telhisü'l-habir**, III, 159; Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah el-Keşmiri, **el-Arfü’s-şezi şerhu Süneni’t-Tirmizi [Arfü’s-şezi ala Câmiit-Tirmizi]**, thk.: Mahmûd Şakir, yy ty., II, 378.

nikâhının Peygamber dönemindeki uygulaması ile ilgili şöyle demektedir: “Hz. Peygamberle birlikte, beraberimizde kadınlar olmadan gazveye çıkardık. Peygamber’e, “kendimizi hadım edelim mi?” diye sorduğumuzda bunu yapmamızı yasakladı ve bize bir kadını elbise karşılığında belli bir süre için nikâhlamamıza (mut’a nikâhına) izin verdi.”⁶⁸⁰.

İbn Mes’ûd’dan nakledilen bu rivayetin mut’a nikâhı haram kılınmadan önce ve o zamanki durumu anlatan bir rivayet olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim birçok kaynakta onun “Mut’a’ya bazı gazvelerde ruhsat verilmişti, daha sonra talâk, mirâs ve iddet âyetleri ile nesh edildi”⁶⁸¹ dediği nakledilmiştir. Netice itibariyle de İbn Mes’ûd’a göre; ilk dönemlerde meşrû kabul edilen “mut’a nikâhı” daha sonra gelen âyetlerle nesh edilmiş ve yasaklanmıştır.

---

⁶⁸⁰ el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-‘ummâl**, XVI, 527, hadis no: 45748; el-Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 215, 216.

⁶⁸¹ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-âsâr**, s. 151; es-Semerkandî, **Bahru’l ulûm**, I, 375; el-Kurtubî, **el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, V, 130; el-Beğâvî, **Mealimü’t-tenzil (Tefsirü’l-Beğavî)**, II, 194; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VII, 207; İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, V, 507; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, X, 118; es-Suyûtî, **ed-Dürrü’l-mensûr**, II, 140.

2- TALÂK

İslâm hukuk terminolojisinde talâk; nikâh aktini belirli lafızlarla hemen veya gelecekte ortadan kaldırmak ve izâle etmek dektir.⁶⁸²

Talâk konusu birçok açıdan ele alınması gereken bir konu olmakla beraber, konumuz itibariyle biz burada Abdullah b. Mes'ûd'un hakkında görüş açıklamış olduğu konuları ele alacağız.

a- Talâkın Şartları:

(1)- Boşayanın Şartları:

İslâm hukukunda bazı durumlar dışında boşama yetkisi kocaya verilmiş bir yetkidir. Bu sebeple herhangi bir açıklama yapılmaması durumunda boşayandan (mutallık) kasıt, kocadır.

1- Boşayanda aranan şartların ilki bu kişinin, kadının eşi ya da eşinin bu yetkiyi kendisine verdiği kişi olması, bazı durumlarda da veli olmasıdır.

Kocanın boşama yetkisini başka bir kişiye vermesi mümkündür. Bu kişi bizzat hanımı olabileceği gibi, onun dışında başka biri de olabilir. Adamın karısına boşama yetkisini vermesi ise "temlik" ya da "tahyir" şeklinde olabilir.

(i) Temlik:

Temlik, kocanın eşine: "Senin işini (talâkı) senin eline verdim." diyerek boşama hakkını eşinin tasarrufuna bırakmasıdır. Abdullah b. Mes'ûd'a göre, bu yetki aynı mecliste kullanılmalıdır. Buna göre, bir adam eşine; "işini senin eline verdim" derse ve kadın da herhangi bir hüküm veya karar vermeden buldukları yerden ayrılırsa bu durumda artık kadının boşama konusunda tasarrufta bulunma hakkı yoktur.⁶⁸³ Aynı şekilde adamın boşama yetkisini başka bir kişiye vermesi durumunda da eğer bu kişi boşama ile ilgili herhangi bir hüküm vermeden o meclisten kalkıp ayrılırsa onun da hiçbir yetkisi kalmaz.⁶⁸⁴

Kocanın boşama yetkisini verdiği karısı ya da başka bir kişi karısını bir, iki ya da üç talâkla boşamış olsa dahi bu talâk, ric'i talâk kabul edilir ve adamın tekrar

⁶⁸² Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kâmusu**, II, 175.

⁶⁸³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 524; Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 374.

⁶⁸⁴ Sa'îd b. Mansûr, **a.g.e.**, I, 376.

karısına dönüp nikâh akti yapması câizdir. Habib b. Ebî Sâbit'den nakledilen bir rivayete göre bir adam karısına: “Eğer bu adamı eve sokarsan kumanın yetkisi senin elindedir.” demişti. Kadın o kişinin eve girmesine izin verdi ve ardından (kuması için) “o boş olsun” dedi. Bunun üzerine nasıl bir hükmün uygulanması gerektiği Hz. Ömer’e soruldu ve Ömer, bunun bâin talâk olduğu hükmünü verdi. Hz. Ömer’in bu hükmünün ardından adamların İbn Mes’ûd’a gidip durumu ona anlatmaları üzerine İbn Mes’ûd onlarla beraber Ömer’in yanına giderek ona; “Ey müminlerin emîri, Allah erkekleri kadınların üzerinde yetkili (kavvam) kılmıştır, kadınları erkekler üzerinde yetkili kılmamıştır” dedi. Ömer: “Peki sen ne düşünüyorsun?” diye İbn Mes’ûd’a sordu. İbn Mes’ûd’un “Ben onu, onun hanımı olarak görüyorum” demesi üzerine Ömer, “Ben de böyle düşünüyorum” dedi ve bu talâkı, ric’i talâk olarak kabul etti.⁶⁸⁵ Rivayette de görüldüğü üzere bu konu, Ömer b. Hattâb’ın kendi görüşünden vazgeçerek İbn Mes’ûd’un konu ile ilgili verdiği hükmü uyguladığı hususlardan birisi olmuştur.

İbn Mes’ûd’un, eşi tarafından kendisine verilen boşama yetkisini kullanan kadının kendisi için “üç talâkla boşsun” ifadesini kullanması durumunda bu boşamayı ric’î talâk olarak kabul etmesi ile ilgili olarak yukarıda nakledilen rivayetin dışında çok sayıda benzer rivayet de kaynaklarda nakledilmiştir.⁶⁸⁶

(ii) Tahyîr:

Kocanın boşama yetkisini, karısını kendisi ile kalmak ya da ayrılmak konusunda serbest bırakarak eşine vermesidir. Bu durumda eşine, “beni ya da kendini tercih et” der.⁶⁸⁷

İbn Mes’ûd’a göre, bir adam eşini muhayyer bıraktığında kadın herhangi bir tercihte bulunmadan önce o mekândan ayrılrsa seçim hakkını kaybetmiş olur. Eğer adam, karısı herhangi bir tercih yapmadan önce eşine dönerse bu durumda da kadının muhayyerlik hakkı ortadan kalkar.⁶⁸⁸

⁶⁸⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 119.

⁶⁸⁶ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 520; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, IX, 332, 333; el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, IX, 667, hadis no: 27900; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, VI, 23; İbn ‘Abdilberr, *el-İstizkâr*, VI, 26; Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, II, 283.

⁶⁸⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 431.

⁶⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, IV, 90.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, bir adam karısını muhayyer bıraktığında kadın susup herhangi bir şey demezse, hiçbir talâk gerçekleşmez, bilakis bu durumu onun evlilikten razı olduğunu gösterir.⁶⁸⁹ Bununla beraber, kocanın hanımını kendisiyle kalmak ya da ayrılmak arasında serbest bıraktığında kadın eşini seçtiğini söylese herhangi bir talâk gerçekleşmez, eğer "kendisini" yani "ayrılmayı" seçerse bu durumda bir talâk (ric'î) gerçekleşir ve adamın eşine dönme hakkı vardır.⁶⁹⁰

Kaynaklarda yer alan şâz bir rivayete göre ise İbn Mes'ûd, bir adam eşini muhayyer bırakır, karısı da "kendisini" (serbest kalmayı) seçerse bâin talak olacağı, eşini seçmesi durumunda ise herhangi bir talak olmayacağı kanaatindedir.⁶⁹¹

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, kadın kendisini üç talâk ile boşamak veya evliliği devam ettirmek arasında muhayyer bırakılması durumunda kendisini boşamayı seçerse üç talâk gerçekleşir. Aynı şekilde adam eşini üç defa muhayyer bırakır, kadın da bir defa da kendisini seçerse üç talâk gerçekleşir.⁶⁹² Nitekim kaynaklarda nakledilen bir rivayete göre bir adam hanımına "*kendi seçimini yap*" demiş, kadın ise susmuş ve herhangi bir tercihte bulunmamıştı. Bunun üzerine adam, sözünü üç defa daha tekrar etmiş ve üçüncüsünde kadın, "*kendimi seçtim*" diyerek cevap vermişti. Bu durum İbn Mes'ûd'a sorulduğunda İbn Mes'ûd, "*bu üçtür*" demiş ve kadının üç talâk ile boşanmış kabul edileceğini belirtmiştir.⁶⁹³

2- Boşamak isteyen kişide bulunması gereken şartlardan bir diğeri, boşayan erkeğin âkil olması ve herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan kendi tercihini yapabilen bir kişi olup, "mükreh" yani baskı altında hanımını boşayan biri olmamasıdır. Konuyla ilgili olarak kaynaklarda İbn Mes'ûd'dan nakledilen herhangi bir rivayete rastlamamakla birlikte, konuyla ilgili muhalif bir görüşün de tesbit edilememesini, İbn Mes'ûd'un da bu konuda aynı kanaatte olduğu şeklinde yorumlamak kanaatimizce mümkündür.

⁶⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, IV, 91.

⁶⁹⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-âsâr*, s. 138; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 391; Said b. Mansûr, *Sünen*, I, 378, 379; ayrıca bk.: el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 171; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 345; Seyyid Sabık, *Fikhü's-sünne*, II, 282

⁶⁹¹ Timizi, *Talak*, 4; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 88

⁶⁹² İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 91.

⁶⁹³ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 12. İbn Hazm, râvileri arasında çokça yalan söylemesi ile bilinen Câbir'in bulunması nedeniyle Abdurrezzak'ın naklettiği bu rivayetin sahih olmayan yolla nakledildiğini ifade etmiştir. (*el-Muhallâ*, X, 121)

(2) Boşanan Kadının Şartları:

İbn Mes'ûd'a göre, kişi nikâh akti yapılmadan önce boşama ifadeleri kullanmış olsa, talâk gerçekleşir, boşanan kadının talâk sözünü söylediğinde adamın eşi olup olmamasının, boşanmanın gerçekleşmesinde bir etkisi yoktur. Nitekim konu ile ilgili olarak kendisinden nakledilen bir rivayette: *“Bir adam nikâhlanmadan önce “şu işi yaparsam nikâhladığımda karım boş olsun” ...gibi hanımını boşayacağına dair yemin etse ve daha sonra bu yeminini bozsa, kadınla nikâhladığında talâk geçerli olur.”* dediği ifade edilmiştir. Bununla beraber İbn Mes'ûd'a göre bir kişi *“evlendiğim bütün kadınlar boş olsun”* der fakat herhangi bir kabile adı ya da kadının adını bizzat belirtmezse bu durumda boşama geçerli olmaz.⁶⁹⁴

İbn Abbas, Abdullah b. Mes'ûd'un “nikâhlanmadan da boşamanın câiz olduğu” konusundaki bu görüşü ile ilgili olarak onun bu konuda hatalı bir hüküm ortaya koyduğunu söyleyerek: *“Allah, Kur'an'da “mümin kadınları nikâhladığınız, sonra boşadığınızda...” diyor, “kadınları boşadığınız sonra nikâhladığınızda...” demiyor.”*⁶⁹⁵ demiş ve “boşamanın gerçekleşebilmesi” için “nikâhın” gerçekleşmiş olması gerektiğini ifade etmiştir.

Evlilik, talâk sonrasındaki iddet müddetinin sonuna kadar devam eder. Buna binaen İbn Mes'ûd'a göre erkeğin (kocanın) karısını iddet içerisinde iken boşanması gerekir.⁶⁹⁶ Kocanın hul'⁶⁹⁷ yapması durumunda da koca, karısını hul' iddeti içerisinde boşarsa İbn Mes'ûd'a göre aynı şekilde talâk gerçekleşir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ el-Muvatta', **Talâk**, 1215; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, VI, 185; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, IX, 677, hadis no: 27948.

⁶⁹⁵ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 420; el-Beğâvi, **Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-Beğâvî)**, VI, 362.

⁶⁹⁶ Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 344.

⁶⁹⁷ **Hul'**: Bir bedel karşılığında boşanmadır. Mülk-i nikâhı karının kabulüne talik ederek husûsi lafızlardan biri ile ortadan kaldırmaktır. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 162.)

⁶⁹⁸ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VI, 489.

b- Talâk Sigaları:

Kocanın eşini sözle boşaması durumunda kullandığı talâk ifadeleri ya sarıh/açık ya da kinâyeli/kapalı lafızlarla olur.

(1) Sarîh Lafızla Talâk:

Kocanın, eşini “sen boşsun” ya da “seni boşadım” gibi açık ifadeler kullanarak boşamasıdır. Bu durumda ric’i talâk olur. Koca, talâk ifadesinde herhangi bir sayı belirtirse talâk bu ifadeye göre gerçekleşir, üç veya daha fazla bir sayı belirtmesi durumunda bâin talâk olur. Rivayete göre bir adam İbn Mes’ûd’a gelerek; “*Ben hanımı doksan dokuz kez boşadım*” demiş ve hükmün ne olacağını sormuştu. İbn Mes’ûd adama: “*Sana bu konuda ne dediler?*” diye sormuş, o adam da; “*artık eşin sana haram oldu, dediler*” demiş. Bunun üzerine İbn Mes’ûd; “*Üçüyle zaten bain talâk oldu. Diğerleri de düşmanlık ifadesi (udvan)dir.*”⁶⁹⁹ diyerek adamın ne derse desin üçten fazla lafız kullandığı takdirde bunun, üç talâk sayılacağını ifade etmiştir.

(2) Kinâyeli Talâk:

Boşamaya da başka bir şeye de yorumlanması mümkün olan, dilde esas olarak boşanma ifade etmeyen lafızlar kullanılarak yapılan talâk, kinâyeli talâktır. Burada, halk arasında belli bir sözün, talâkla ilgili açık bir ifade olacak derecede, talâk ifade etmek için kullanılmasının âdet edinilmesi söz konusudur. Böyle bir lafızla talak vâki olur.

(i) Bazı Kinâye Örnekleri:

Eşine, “*Sen bana haramsın*” - ‘

’ diyen bir kişinin talâkı konusunda İbn Mes’ûd, burada adamın bu sözü söylediği zamanki niyetinin dikkate alınması gerektiği kanaatindedir. Buna göre, adam eğer bu sözüyle eşini boşamayı kastetmişse kadın boşanır ve ric’i talâk gerçekleşir. Eğer böyle bir niyeti yoksa bu durumda adama yemin kefareti gerekir. Zira bu söz yemin yerine geçer. Konuyla ilgili olarak

---

⁶⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 172; İbnü’l-Hümmâm, *Şerhu Fethi’l Kadîr*, III, 25; İbn Mes’ûd’dan nakledilen benzer rivayetler için bk.: el-Heysemî, *Mecma’ü’z-zevâid*, IV, 622, 623; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 335; es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 278, 286; ed-Dârimî, *Sünen*, I, 60; ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 394; İbn ‘Abdilberr, *el-İstizkâr*, VI, 7.

İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayet şu şekildedir: “Kişi ‘sen bana haramsın’ sözüyle bir talâk niyet ederse bu bir talâktır ve adamın eşine geri dönme hakkı vardır. Şayet adam bu sözüyle talâk niyet etmemişse bu durumda söylediği bu söz yemindir ve kefarecini öder.”⁷⁰⁰ Ondan bu sözle üç talâk vaki olacağı da rivayet edilmiştir.

- Bir kişi karısına “*seni ailene hibe ettim*” – ‘ ’ derse ailesi kadını kabul ederse bir talâk olur, eğer kabul etmezse herhangi bir talâk gerçekleşmez. Bu durumda gerçekleşecek olan talâkın bâin talâk mı yoksa ric'î talâk mı olacağı konusunda İbn Mes'ûd'dan farklı rivayetler nakledilmiştir. Rivayetlerden birine göre, İbn Mes'ûd bu durumdaki boşamanın bâin talâk olarak kabul edileceğini söyleyerek: “*Bir adam “seni ailene hibe ettim” der ve ailesi de kadını kabul ederse bâin talâk olur. Eğer kabul etmezlerse bir şey olmaz.*”⁷⁰¹ demiştir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen diğer bir rivayete göre ise o, eşini ailesine hibe eden bir adama şöyle demiştir: “*Eğer ailesi onu kabul ederse, onun talâkı ric'î talâktır ve senin geri dönme hakkın vardır. Ailesi kabul etmezse de hiçbir talâk olmaz.*”⁷⁰²

Kal'aci, İbn Mes'ûd'dan gelen bu iki rivayetten hangisinin doğru kabul edileceği konusunda, İbn Mes'ûd'un metodunu ve görüşlerini en iyi bilen öğrencisi İbrahim en-Nehaî'nin onun bâin talâk ile ilgili görüşlerini naklettiği rivayetin dikkate alınması gerektiğini söyler. İbrahim en-Nehaî, İbn Mes'ûd'un “ hul' ” ya da açıkça belirtilen üç talâk ifadesi olan boşamalar dışındaki hiçbir boşamayı bâin talâk kabul etmediğini nakletmiştir.⁷⁰³ Bu durumda, İbn Mes'ûd'a göre, yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi, erkeğin kadına “seni ailene hibe ettim” sözünde gerçekleşecek talâkın ric'î talâk olduğunu söylemek mümkündür.

⁷⁰⁰ el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XVIII, 180, 181; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 401; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IV, 97; Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 389; el-Beğâvî, **Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-Beğâvî)**, VIII, 163; el-Beyhakî, **Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar**, XI, 59; İbn Kudâme, **el-Muğni**, X, 397, 398; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 125.

⁷⁰¹ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 371; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, III, 134; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 128; İbn Türkmânî, **el-Cevherü'n-nakî**, VII, 347; ayrıca bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 346; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 325.

⁷⁰² el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 348; Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 368.

⁷⁰³ Kal'aci, **Mevsû'atu fihî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 375.

Bir adam karısına “sen bâin talâkla boşsun” – ‘ ’ derse İbn Mes‘ûd’a göre bu boşama da ric’î talâk gerçekleşir ve erkek karısına dönme hakkına sahiptir.⁷⁰⁴

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, bir adam karısını el-bette ( ) tabirini kullanarak boşar ve “sen kesinlikle boşsun” – ‘ ’ derse, bu durumda bir talakı kastediyorsa bir talâk olur ve adamın eşine geri dönme hakkı vardır. Eğer bu ifadeyi kullanırken üç talakı kastediyorsa bu durumda üç talak gerçekleşir.⁷⁰⁵

İbn Mes‘ûd’a göre bir adam eşini boşamayı belli bir işin yapılmasına ya da belli bir zamana bağlarsa ve boşamayı kendisine bağladığı şey de gerçekleşirse, bu sözü söylemekteki niyeti ister karısını boşamak, ister onu bir işi yapmaktan men etmek olsun, bu durumda ric’î talâk gerçekleşir ve koca eşine geri dönme hakkına sahip olur.⁷⁰⁶

Bir adam karısını boşarken hul’ ile boşar ve “seni şu kadar miktara hul’ yaptım”... gibi hul’ lafzı kullanması durumunda İbn Mes‘ûd’a göre bâin talâk olur. Zira kendisinden nakledilen bir rivayette İbn Mes‘ûd, bâin talâkın ancak “ hul’ ” veya “ ilâ’ ” ile gerçekleşeceğini söylemiştir.⁷⁰⁷

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, bir kişi, sahip olduğu evli cariyesini satarsa, bu cariye ister onun kölelerinden birisiyle evli olsun, isterse başka biriyle evli olsun, satışı talâk anlamına gelir. Nitekim bir rivayette: “*Cariyenin satılması, onun talâkıdır*” dediği nakledilmiştir.⁷⁰⁸ Bu konu, İbn Mes‘ûd ile Hz. Ömer’in birbirlerine muhalif hükümler verdikleri konulardan birisidir. Hz. Ömer, İbn Mes‘ûd’un aksine cariyenin satılmasını onun talâkı olarak kabul etmemiştir.⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Kal‘acî, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 375.

⁷⁰⁵ İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, VI, 13.

⁷⁰⁶ el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VII, 356; Kal‘acî, **a.g.e.**, s. 376.

⁷⁰⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 481; el-Kurtubî, **el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur‘ân**, III, 135.

⁷⁰⁸ el-Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur‘ân**, II, 194; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VII, 280; İbn Kesir, **Tefsirü’l-Kur‘âni’l-Azim**, II, 257; Sa‘îd b. Mansûr, **Sünen**, II, 37; İbn ‘Abdilberr, **et-Temhîd**, XXII, 184.

⁷⁰⁹ el-Aynî, **Umdetü’l-kârî**, XX, 265; el-Cessâs, **a.g.e.**, II, 193; Ebü’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzi, **Zadü’l-mesir fi ilmi’t-tefsir**, thk.: Muhammed Abdurrahman Abdullah, Beyrut 1987, III, 107.

c- Talâk Çeşitleri:

(1) Ric'î ve Bâin Talâk:

İbn Mes'ûd'a göre hul', üç talâkla boşama ve ilâ' ve liandaki ayrılıklar dışında, ister açık bir ifade isterse kinâyeli ifade kullanılmış olsun bütün boşamalarda esas olan bu boşamaların ric'i talâk olmasıdır.⁷¹⁰

(2) Sünnî Talâk:

Abdullah b. Mes'ûd, "...hanımlarınızı boşadığınızda onları iddetleri içinde boşayın."⁷¹¹ âyetine dayanarak eşini sünnete uygun olarak boşamak isteyen bir kişinin, onunla cinsel ilişkiye girmeden ve eşi temiz iken boşaması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹² Nitekim İbn Mes'ûd, söz konusu âyeti de "eşlerinizi cimâ olmadan, temiz olarak boşayın" şeklinde açıklamıştır.⁷¹³

(3) Bid'î Talâk:

İbn Mes'ûd'a göre âyette belirtilen tarzın dışında bir boşama bid'î talâktır. Kaynaklarda yer alan bir rivayette İbn Mes'ûd'un âyette belirtilene zıt boşama tarzı ile ilgili olarak: "Kim hanımını boşarsa, Allah ona nasıl boşayacağını belirtmiştir. Buna aykırı hareket eden kişi bilsin ki biz, O'nun sözüne muhalif hareket edemeyiz."⁷¹⁴ dediği nakledilmiştir.

d- Talâk Sayısı:

Talak sayısının kadının mı yoksa erkeğin mi durumuna göre belirleneceği konusunda İbn Mes'ûd'dan iki farklı rivayet nakledilmiştir.

Rivayetlerin ilki dikkate alınacak olursa Abdullah b. Mes'ûd'a göre, talâk sayısında esas olan kadındır.⁷¹⁵ Buna göre, hür kadının talâkı üç, cariye'nin talâkı ise

⁷¹⁰ Sa'îd b. Mansûr, *Sünen*, I, 339.

⁷¹¹ Talâk 65/1

⁷¹² İbnü'l-Esîr, *Câmiü'l-usul*, VIII, 389; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 172; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 332; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 306;

⁷¹³ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 230; el-Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 325; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VI, 303

⁷¹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 163; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-mead*, V, 205, 206.

⁷¹⁵ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VII, 237; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Mizanü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*, tahkik Ali Muhammed Bicavi, Beyrut ty., I, 264; el-Leknevi,

ikidir. Buna binaen İbn Mes'ûd, eşini iki talâkla boşayan daha sonra da eşi azâd olan köle ile ilgili olarak, boşadığı eşi başka bir erkekle evlenmedikçe adamın onunla tekrar evlenemeyeceğini söylemiştir. Zira eşinin hürriyetine kavuşturulması (azâd edilmesi) adamın boşamasından sonradır ve cariyenin talâkı da ikidir.⁷¹⁶

İbn Mes'ûd'dan nakledilen ikinci rivayete göre ise talakta esas olan erkeğin durumudur. Talak sayısının belirlenmesinde erkeğin durumu itibara alınır.⁷¹⁷

İbn Mes'ûd'a göre, bir kadın eşi tarafından bir ya da iki talâk ile boşansa ve iddeti tamamlandıktan sonra başka bir adamla evlense, daha sonra yeni evlendiği eşi vefat etse ya da onu boşasa ve kadın bu boşamadan sonra ilk eşiyle tekrar evlenecek olsa artık bundan sonra yeni bir nikâh ve talâk başlamış olur. Ancak burada dikkate alınması gereken husus, evlendiği ikinci eşiyle cinsel ilişkinin olup olmamasıdır. Eğer yeni evlendiği eşiyle cinsel ilişkide bulunmamışsa bu durumda ilk eşiyle tekrar evlendiğinde gerçekleşen bu yeni nikâh, önceki talâkları ortadan kaldırmaz ve kadın, kalan bir ya da iki talâk ile eski eşine dönmüş olur.⁷¹⁸

İbn Mes'ûd, eşini gizli boşayan bir kişinin eşine tekrar gizli olarak dönebileceğini, bunun ric'î talâk olduğunu, eşini alenî boşayan bir kişinin ise yine alenî olarak, döndüğüne şahit olacak kişilerin bilgisi dâhilinde eşine dönmesi gerektiğini söylemiştir.⁷¹⁹

e- Hamile kadının boşanması:

Abdullah b. Mes'ûd, kocanın eşini hamile iken boşanmasını mekruh kabul etmiş ve şöyle demiştir: *“Kişi, eşi hamile iken onu boşamasın, aksi takdirde Allah o kişiyi pişman eder. Koca eşinin hamile olması ve çocuğunu emzirecek olması*

---

et-Ta'likü'l-mümecced, II, 481; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcanî, **el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl**, Beyrut 1998, I, 372; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, VI, 124.

⁷¹⁶ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 371; Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 377.

⁷¹⁷ el-Beğâvî, **Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-Beğavî)**, I, 270; el-Leknevi, **et-Ta'likü'l-mümecced**, II, 480; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 275; Muhammed Ahmed Isevî, **Tefsîru İbni Mes'ûd**, Riyad 1985, II, 649.

⁷¹⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 354; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 250.

⁷¹⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IV, 191.

*sebebiyle çocuğunu süttten kesinceye kadar eşinin nafakasını vermekle mükelleftir.”*⁷²⁰

f- Tek Lafızda Üç Boşama:

İbn Mes‘ûd’a göre bir adam eşini “*sen üç talâkla boşsun*” diyerek boşarsa, bunu ister eşiyile cinsel ilişkide bulunmadan önce isterse sonra söylemiş olsun, üç talâk olur.⁷²¹

g- Birden Fazla Lafızla Üç Talâk Boşama:

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre bir kişi eşini “sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun” şeklindeki gibi birden fazla lafız kullanarak boşadığında iki durum söz konusu olur. Buna göre, eğer koca henüz eşi ile cinsel ilişkide bulunmamışsa bu ifadesi ile ancak bir talâk gerçekleşir. Birden fazla talâk gerçekleşmez, ikinci veya üçüncü defa tekrar etmesinin bir önemi yoktur. Zira ilk talâkta bair talâk gerçekleşmiştir ve ilk lafzın ardından söylenenler, kadın boşandıktan sonra söylenmiş lafızlar olur. Eğer eşler cinsel ilişkide bulunmuşlarsa bu durumda kocanın bu sözüyle üç talâk olur.⁷²²

h- Unutanın ve Hâzilin Talakı:

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre bir adam unutarak eşini boşadığı takdirde, bu boşama geçerli kabul edilir. Çünkü bu konu unutulacak bir konu değildir.⁷²³

İbn Mes‘ûd, bir kişinin oyun yaparak veya şakadan eşine karşı boşanma ifade eden sözler söylemesi durumunda da, talâkın gerçekleşeceğini belirterek “*Kim şaka yoluyla karısını boşarsa ya da nikâh yaparsa bunlar geçerli olur.*”⁷²⁴ demiştir.

i- Mahkeme Kararıyla Ayrılma:

Eşlerden birinin zarar görmesi durumunda mahkeme evliliği sonlandırma hakkına sahiptir.

⁷²⁰ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 322; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IV, 138.

⁷²¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 175; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 278; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 331, 332; et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 324; Sa‘îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 266, 267.

⁷²² el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 355; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VI, 336.

⁷²³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, IV, 172.

⁷²⁴ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 343; el-Heysemî, **Mecma‘ü’z-zevâid**, IV, 528; İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, V, 542; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VI, 132.

İbn Mes'ûd'a göre eşlerden birisinin evliliğin devamını engelleyecek bir özür sahibi olması durumunda kendisine tedavi için bir müddet tayin edilir. Bu müddetin sonunda herhangi bir iyileşme olmaması ve taraflardan birinin talepte bulunması durumunda mahkeme eşlerin ayrılmasına karar verebilir. Nitekim konuyla ilgili olarak kendisinden nakledilen bir rivayette İbn Mes'ûd şöyle demektedir: “İktidarsız olan kişinin durumu bir sene tehir edilir. Eğer koca, bu bir sene içerisinde iyileşirse evlilik devam eder. Yoksa araları ayrılır.”⁷²⁵

j- Ric'at:

Ric'at, ric'î talâktan sonra, kadın iddeti içerisinde olduğu müddetçe henüz sona ermeyen nikâh aktini devam etmesi ve yeni bir akit yapmadan kadının eşine dönmesidir.⁷²⁶

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, bir adam karısını bir ya da iki talâkla boşarsa, kadın iddeti içerisindeyken yeni bir nikâh akti yapmadan, eşine dönmesi mümkündür. Nitekim bir rivayette İbn Mes'ûd'un; “Kadın üçüncü hayzından temizlenmeden önce erkeğin karısına dönme hakkı vardır.” dediği nakledilmiş ve Hz. Ömer'in de İbn Mes'ûd'un bu görüşünü onayladığı ifade edilmiştir.⁷²⁷

k- Zevâc-ı Tahlil:

Kocanın eşini üç talâk ile boşaması sonucunda meydana gelen hurmet-i galîzayı (evlenme haramlığını) ortadan kaldırarak, boşadığı eşiyile tekrar evlenmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen evliliğdir.⁷²⁸

Tahlilin gerçekleşebilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır:

a- Abdullah b. Mes'ûd, “Resûlullah helâl kılana da kılınana da lanet etti” diyerek nikâh akti esnasında bu nikâhın kadını ilk eşine helal kılmak (tahlil) için

⁷²⁵ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 342; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, IV, 553; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 253; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, III, 255; Merğînâni, **el-Hidâye**, I, 273.

⁷²⁶ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 386.

⁷²⁷ es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 275; et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, IV, 501; ayrıca bk.: İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IV, 158; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I, 496.

⁷²⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 429; Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 133; Kal'acî, **el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müyessera**, I, 440.

yapıldığına dair herhangi bir ifadenin kullanılmaması gerektiğini söylemiştir.⁷²⁹ Buna göre, eşlerden her birinin bu nikâh akdiyle yeni bir hayata niyet etmeleri gerekir ki, aksi takdirde yapılan bu nikâh akti batıl olur ve tahlîl de gerçekleşmez.

b- Kadının ilk eşinden başka bir erkekle yaptığı bu evliliğin tam anlamıyla gerçek bir evlilik olması gerekir. Sadece nikâh akti, tahlîl için yeterli değildir. Abdullah b. Mes'ûd, "*kadın kocasına sadece haram olduğu yoldan helal olur*"⁷³⁰ demiş ve kadının bâin talâk ile boşandığı ilk eşine ancak ikinci eşiyile cinsel ilişkide bulunması durumunda helal olabileceğini ve onunla tekrar evlenebileceğini ifade etmiştir.⁷³¹

I- İddet:

Bir erkek ya da kadının evliliğin sona ermesinin ardından başka biri ile evlenmeksizin beklemekle yükümlü oldukları süredir. İddet-i ricâl (erkeğin iddeti); dört kadınla evli olup, onlardan birisini boşayan ve başka bir kadınla evlenmek isteyen erkeğin boşadığı kadının iddeti bitinceye kadar beklemesidir. İddet-i nisâ (kadınların iddeti) ise, kocası vefat eden ya da boşanan kadının biten evliliğinden geride kalan etkilerin sona ermesi için beklemekle yükümlü olduğu, süresi şer'an belirlenmiş süredir.⁷³² Burada esas olarak evliliğin sona ermesinden sonra beklenen iddetin, kadının iddeti olduğunu söylemek, kanaatimizce mümkündür zira erkeğin iddetinde de süreyi belirleyen kadının iddetidir. Koca, ayrıldığı karısının iddetinin bitmesini bekler. Biz de bu bölümde boşanma, ölüm vb. sebeplerle evliliği sona eren kadının iddeti ile ilgili İbn Mes'ûd'un görüşlerini inceleyeceğiz.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, iddet süresinde esas olan, kadının durumudur. Buna göre, cariye'nin iddeti, hür kadının iddetinin yarısıdır.⁷³³ Nitekim İbrahim en-

⁷²⁹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 626; İbn Kudâme el-Makdisi, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 532; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 180; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 284.

⁷³⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 179.

⁷³¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 284, 285.

⁷³² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 179, 180.

⁷³³ el-Beğâvî, *Mealimü't-tenzil (Tefsirü'l-Beğavî)*, I, 270; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, III, 219; İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, VI, 124; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 237; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 78

Nehî'den gelen bir rivayette de İbn Mes'ûd'un; "*Cariyeye ruhsatın yarısı olmadan azabın yarısı olur mu?*" dediği nakledilmiştir.⁷³⁴

Ümmü'l-veledin iddeti ise İbn Mes'ûd'a göre, hamile ise doğum yapıncaya kadar, hamile değil ise üç hayız müddetidir ki, bir rivayette İbn Mes'ûd'un; "*Efendisi öldüğünde ümmü'l-veledin iddeti, üç hayızdır*" dediği nakledilmiştir.⁷³⁵

(1) Hamile Kadının İddeti:

İddet süresi, iddet bekleyen kadının hamile olup olmamasına göre farklılık arzeder. İbn Mes'ûd, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "*Hamile kadınların iddeti (bekleme süreleri), doğum yapmalarıdır.*"⁷³⁶ şeklindeki âyete dayanarak "*Her hamilenin iddeti, (kocasının vefatından bir saat sonra bile olsa) çocuğunu dünyaya getirmesidir*"⁷³⁷ demiştir.

Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd, hamile kadının iddeti konusunda farklı görüş ortaya koyanlarla münakaşa etmiş ve onlara kadının dört ay on günden önce doğum yapması durumunda iddetin ne kadar süre olacağını sormuş, bu kişiler de; "*süre geçinceye kadar*" diyerek dört ay on günü tamamlaması gerektiğini belirtmişlerdi. İbn Mes'ûd aynı kişilere "*eğer dört ay on gün içinde doğum yapmazsa?*" diye sorduğunda ise onlar, "*doğum yapıncaya kadar (bekler)*" diyerek yanıt vermişlerdir. Kendisine verilen bu cevap üzerine ise İbn Mes'ûd; "*O zaman siz kadına zor olanı yüklüyor, ama ruhsat olanı vermiyorsunuz. Bu kısa Nisâ Sûresi (Talâk sûresi), uzun sûreden sonra inmişti.*" diyerek onların görüşlerini eleştirmiştir.⁷³⁸

Abdullah b. Mes'ûd'a Hz. Ali'nin "*İddet bekleyen hamile kadının iddeti iki sürenin en uzununu ile sona erer, bu ya doğumdur ya da dört ay on günün geçmesidir*"

⁷³⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 337; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 222; Sa'îd b. Mansûr, *Sünen*, I, 302.

⁷³⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 184; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, I, 637; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 263.

⁷³⁶ Talâk 65/4

⁷³⁷ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XXIII, 454; el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asar*, XI, 195; Sa'îd b. Mansûr, *a.g.e.*, I, 352; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 422; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 566; ayrıca bk.: Muhammed Enîs 'Ubâde, *Târîhü'l-fıkhü'l-İslâmî*, I, 179.

⁷³⁸ Buhârî, *Tefsîr*, 43; et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 453, 454; et-Taberânî, *a.g.e.*, IX, 330; el-Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 430; es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 236.

dediği nakledildiğinde şöyle demiştir: “İsteyen kişiyle kısa Nisâ sûresi (Talâk sûresi)ndeki “hamile kadınların iddetleri doğum yapmalarıdır” âyeti, Bakara sûresindeki “Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, dört ay on gün beklerler.”⁷³⁹ âyetinden sonra nâzil olduğuna dair lanetleşirim.”⁷⁴⁰ Buna göre de daha sonra nâzil olan Talâk sûresindeki âyet, kendisinden önce indirilen ve iddet ile ilgili genel hükmü bildiren âyetin hükmünü tahsis etmiştir.

Bir rivayette de İbn Mes‘ûd’un eşin vefat etmesi durumunda hamile kadının iddetinin iki sürenin en kısa olanı olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁷⁴¹

(2) Boşanmış kadının iddeti:

Erkek, evlendiği eşiyile cinsel ilişkide bulunmadan önce karısını boşarsa bu durumda kendisine iddet gerekmediği âyetle⁷⁴² sabittir ve bu konu da herhangi bir ihtilaf yoktur.

Abdullah b. Mes‘ûd, önceki bölümde de belirttiğimiz üzere, kadının nikâh akti yaptığı erkekle kimsenin bulunmadığı bir mekanda bulunmasını (halvet) dühûlun gerçekleşmiş olması şeklinde kabul etmiş ve bu durumdaki kadının iddet beklemesi gerektiğini belirterek şöyle demiştir: “Perdeler çekilip kapılar kapatıldığı zaman, mehir de iddet de tam olarak vâcip olur.”⁷⁴³

İddet bekleyen kadın, hamile değilse ve ayhâli de görebiliyorsa bu durumda onun iddeti İbn Mes‘ûd’a göre üç hayızdır. İbn Mes‘ûd Bakara sûresi 228. âyette geçen “qurû” ( ) kelimesini “hayız” olarak açıklamış⁷⁴⁴ ve “Boşanan kadın eğer hayız gören bir kadın ise hayızla iddet bekler” demiştir.⁷⁴⁵

⁷³⁹ Bakara 2/ 234.

⁷⁴⁰ Buharî, **Meğâzi**, 384; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, VIII, 151; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an**, XXIII, 454; İbn Aşur, **Tefsirü't-tahrir ve't-tenvir**, II, 444; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, VI, 235, 236; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 471; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 430; ayrıca bk.: Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 142; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, I, 566; III, 685, 686.

⁷⁴¹ İbn 'Aşûr, **a.g.e.**, II, 444.

⁷⁴² Ahzab 33/49

⁷⁴³ el-Kurtubî, **a.g.e.**, III, 205; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 289.

⁷⁴⁴ er-Râzî, **et-Tefsirü'l-kebîr: Mefatihü'l-gayb**, VI, 88; el-Cessâs, **a.g.e.**, I, 496; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, VI, 149; İbnü'l-Cevzi, **Zadü'l-mesir**, II, 232.

⁷⁴⁵ Said b. Mansûr, **Sünen**, I, 309.

İbn Mes'ûd'a göre, üç hayız müddeti iddet bekleyecek bir kadın bir veya iki hayızdan sonra, adetten kesilirse tekrar hayız görmesinden ümit kesilinceye kadar o iddeti içerisinde kalır.⁷⁴⁶ Nitekim onun, hayız süresi uzasa da boşanan kadının iddetinin kadının hayız olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁷⁴⁷

Konuyla ilgili olarak kaynaklarda nakledilen bir rivayete göre Alkame b. Kays hanımı bir veya iki talâk boşamıştı. Kadın iddetini beklerken bir veya iki hayız dönemi geçirmiş daha sonra on yedi ay (bir rivayete göre on altı ya da on sekiz ay) adetten kesilmiş ve daha sonra da vefat etmişti. Bu durum üzerine Alkâme, İbn Mes'ûd'a gelerek, iddet süresi uzayan ve bu süre zarfında vefat eden karısının mirasının durumunu sormuş, İbn Mes'ûd da "*Allah onun mirasını senin için tutmuştur*" diyerek, karısının mirasından ona hisse vermiştir.⁷⁴⁸ Rivayetten de anlaşılacağı üzere İbn Mes'ûd, iki hayız müddeti içerisindeki süre ne kadar uzarsa uzasın üç hayız müddetini tamamlamadan iddeti bitmiş olarak kabul etmemiştir

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, beklemesi gereken iddet döneminde bir ya da iki hayız gördükten sonra adetten kesilirse kadının bir sene beklemesi gerekir. Eğer bu bir sene içerisinde de adet görmezse bu durumda üç ay daha bekler ve üç ayın sonunda iddeti sona erer.⁷⁴⁹

İbn Mes'ûd'a göre, eşini sünnete uygun olarak üç talakla boşayan bir kişinin, her temizlik döneminde eşini bir kez boşaması gerekir ve kadının iddeti birinci talaktan itibaren başlar.⁷⁵⁰

(3) Mürtedin Eşinin İddeti:

Mürtedin öldürülmesi (vefatı) durumunda karısının iddeti, İbn Mes'ûd'a göre eğer kadın hamile değilse dört ay on günlük vefat iddetidir.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 269.

⁷⁴⁷ el-Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-asar*, XI, 191; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, IV, 167.

⁷⁴⁸ İbn 'Abdîberr, *el-İstizkâr*, VI, 176; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 342; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 419; el-Leknevi, *et-Ta'likü'l-mümecced*, II, 562.

⁷⁴⁹ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VI, 339.

⁷⁵⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 321, 322; es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 4.

⁷⁵¹ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VI, 105.

(4) İddet Bekleyen Kadının Geçimi:

İbn Mes'ûd'un, kadın ister ric'î talâk, ister bâin talaktan dolayı iddet bekliyor olsun boşanmadan dolayı iddet bekleyen kadının, hamile olsun ya da olmasın, nafakasının ve kalacak yerinin tayin edilip sağlamlasının kadının hakkı olduğu görüşünde olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁵²

(5) İddetin Bekleneceği Yer:

Kadının iddetini evinde (boşandığı eşininin) evinde beklemesi gerekir. İbn Mes'ûd'a göre kadının buna aykırı bir tutum sergilemesi durumunda kocasının ona engel olma ve evden çıkmasını yasaklama hakkı vardır. Kaynaklarda nakledilen bir rivayete göre, bir adam İbn Mes'ûd'a gelerek, eşini üç talakla boşadığını fakat karısının, evinde iddet beklemek istemediğini anlatmış, İbn Mes'ûd da onun evden çıkmasına izin vermemesini söylemişti. İbn Mes'ûd'un bu sözü üzerine adam, karısının dışarı çıkmada ısrarcı olduğundan bahsedince İbn Mes'ûd “*o halde onu bağla*” demiş, adam ise “*onun iri-yarı kardeşleri var*” diyerek bunun mümkün olmayacağını ifade etmiştir. İbn Mes'ûd, hiçbir şekilde eşinin dışarıda kalmasını engelleyemeyeceğini söyleyen bu adama “*o zaman sen de ona karşı yöneticinin yardımını iste*” diyerek gerekirse mahkemeye başvurmasını ama eşinin iddetini evinin dışarısında geçirmesine izin vermemesini söylemiştir.⁷⁵³

(6) İlâdan Sonra İddet Bekleme:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre kendisine ilâ' yapılmış bir kadının iddeti, dört ay geçtikten sonra boşama iddeti bekleyen kadının iddetiyle aynıdır ki, bu da üç hayız süresidir. Dört ayın geçmesinin beklenmesindeki sebep ise kadının dört ay sonra bain talak ile boşanmış kabul edilecek olmasıdır.⁷⁵⁴

⁷⁵² İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 288; et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, XXIII, 459; er-Râzî, **et-Tefsirü'l-kebîr: Mefatihü'l-gayb**, VI, 158; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, III, 687; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, 597; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 342

⁷⁵³ Said b. Mansûr, **Sünen**, I, 323; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 286; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VII, 26; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 431

⁷⁵⁴ et-Taberî, **a.g.e.**, IV, 480; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VI, 454; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VII, 379.

(7) İddet İçerisinde Boşama:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre boşanan kadın iddet süresince, kendisini boşayan adamın eşi olarak kabul edilir. Bu sebeple de koca, iddet içerisinde kadını boşarsa talâk gerçekleşir. Aynı şekilde hul' veya ilâ sebebiyle iddet bekleyen kadının boşanması durumunda da talak gerçekleşir.⁷⁵⁵

(8) İddetin Başlangıcı:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, kadın bilsin ya da bilmesin kocasının boşama sözünü telaffuz ettiği saatten itibaren iddeti başlar ve üçüncü hayızdan sonra yıkanıp abdest alıncaya kadar devam eder. Bu süre zarfında koca, karısına dönme hakkına sahiptir.⁷⁵⁶

Kadının, kocasının vefat etmesi sebebiyle iddet beklenmesi durumunda ise iddetin başlangıcı vefatın gerçekleştiği andır. Konuyla ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayet şu şekildedir: *“Bir adam kayıp iken ölse yahut kayıpken (karısının yanında bulunmadığı bir sırada) karısını boşarsa kadının iddeti, ölümün ya da boşanmanın gerçekleştiği günden itibaren başlar.”*⁷⁵⁷

Abdullah b. Mes'ûd, ister boşama isterse vefat iddeti olsun, iddet bekleyen kadının gündüz dışarı çıkmasında bir sakınca olmamakla beraber, evinin dışında bir yerde gecelemesinin uygun olmadığını söylemiştir.⁷⁵⁸ Bir rivayette de İbn Mes'ûd'un, iddetleri içerisinde iken hacc veya umreye gitmek isteyen hanımları geri çevirip, gitmelerine izin vermediği nakledilmiştir.⁷⁵⁹

İbn Mes'ûd'a göre vefat iddeti bekleyen bir kadın eğer hamile ise kocasından kalan malın tamamında nafaka hakkı vardır. Doğum yapıncaya kadar vefat eden eşinin bırakmış olduğu maldan kendisine harcama yapılır.⁷⁶⁰

⁷⁵⁵ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 489.

⁷⁵⁶ et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, IV, 501, 503; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I, 496; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VI, 316; Said b. Mansûr, **Sünen**, I, 292; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, IV, 158; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 417.

⁷⁵⁷ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 329; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VII, 425; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 311; ayrıca bk.: ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, V, 343; el-Cessâs, **a.g.e.**, I, 566.

⁷⁵⁸ el-Cessâs, **a.g.e.**, I, 570; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VII, 436; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VII, 32, 33.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, IV, 154; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 141.

⁷⁶⁰ Said b. Mansûr, **a.g.e.**, I, 326; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VII, 39.

3- MİRAS

Miras, fıkıh terminolojisinde, vefat eden bir kişinin terikesinden yakınlarına intikal eden mala verilen isimdir. *İrs* ve *tiras* da aynı anlamda kullanılan kavramlardır. Ölen bir kişinin vefatının ardından geride bıraktığı ve hayatta iken sahip olduğu, kendisine ait mal ve bazı haklara *terike* denilmiştir. Terikeden hisse almada hakkına sahibi olan kişiye *vâris*; vefat eden ve mirası vârisine intikal eden kişiye *mûris* veya *müverris*; vârise intikal eden mala *mevrûs* adı verilmektedir. Miras ilmi, bir diğer ifade ile ilm-i ferâiz ise terikedeki hak ve hissesi olan kişilerin her birinin sahip olduğu hisselerin bilinmesini sağlayan hesap ve fikhî kurallardan bahseden ilimdir.⁷⁶¹

Ferâiz ilminin önemi konusunda Abdulah b. Mes'ûd, bir rivayette şöyle demiştir: “*Kur'an'ı öğrenen kişi, ferâizi de öğrensin de şu adam gibi olmasın ki, bir adam bedevî ile karşılaşır ve bedevî ona: “Ey Allah'ın kulu, sen bedevi misin? Yoksa muhacir misin?” diye sorduğunda eğer “muhacirim” derse, bedevi ona şöyle bir soru yöneltir: “Ailemden birisi öldü, onun mirası nasıl taksim edilir?” Eğer o adam, bu sorunun cevabını bilirse, ondan (soru soran bedeviden) daha üstün olur ki bu üstünlüğü Allah ona vermiş olur. Ancak eğer; “Bilmiyorum” derse, bedevinin şu sözüne muhatap olur: “O halde sizin bize üstünlüğünüz nedir? Kur'an okuyorsunuz ama ferâizi bilmiyorsunuz.”*”⁷⁶²

Rivayette de görüldüğü üzere İbn Mes'ûd bu sözlerle, Müslüman olan bir kişinin Kur'an'ı öğrendiği gibi ferâiz konusunu da öğrenip, bu konuda bilgi sahibi olmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.

a- KİŞİNİN VÂRİS OLMASI:

Kişinin varis olabilmesi, üç duruma bağlıdır. Bunlar; mirasın sebeplerinin olması, şartlarının olması ve mirasa mani bir durumun olmamasıdır. İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetler ışığında bu üç durumu şu şekilde açıklamak mümkündür.

⁷⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul 1969, V, 209; ayrıca bk.: Ali Himmet Berki, **Miras ve Tatbikat**, Ankara 1951, s. 9; Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, I, 355; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, VIII, 243-248.

⁷⁶² el-Bûsîrî, **İthafü'l-hıyereti'l-mehera**, III, 133; ayrıca rivayetin farklı ifadeleri için bk.: el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 209; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî (İbn Hibban), **Kitâbü's-sikât**, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad 1973, IX, 120; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 331.

(1) Vâris Olmanın Sebepleri:

İbn Mes'ûd'un mirasla ilgili meselelerde verdiği hükümleri ve uygulamalarını incelediğimizde onun, kişinin ölenin malına mirasçı olabilmesi için gereken bir takım sebeplere değinip bunlarla ilgili açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu sebepler akrabalık (karâbe), evlilik bağı, velâdır. Mirasta hak sahibi olabilmekle sonuçlanan bu dört sebebin her birini şu şekilde açıklamak mümkündür:

(i) Akrabalık

Ölen kişiye vâris olabilmek için öncelikli sebeplerden birisi akrabalıktır. Her birini ileriki bölümlerde açıklayacağımız, 'asabe-i nesebiyye, ashâbu'l-ferâiz ve zevi'l erhâm bu grubun içerisine dâhil olmaktadır.

Bununla beraber, bir kişi, ölen kişiye iki yönden yakınlık sahibi ise, bu durumda her iki yakınlık sebebiyle de mirasçı olması mümkün ise iki yönden mirasçı olur. Eğer sadece bu akrabalıklardan birisi ile vâris olabiliyor ise bu durumda mirası hak kazandığı yakınlık ile mirasçı olur. İbn Mes'ûd, Müslüman olmuş bir Mecûsi ile ilgili olarak bu hükmü uygulamıştır. Zira Mecûsilerde kişinin yakınları ile evlenmesi câiz kabul ediliyordu ve bu sebeple de Müslüman olan Mecûsilerden birçoğu belli bir şahısla iki yönden yakınlığa sahiptiler ve İbn Mes'ûd da bu durumdaki birini iki yönden de vâris olarak kabul etmiştir.⁷⁶³

Örneğin vefat eden ve geride içlerinden birisi aynı zamanda amcasının oğlu olan ana bir iki kardeş bırakan bir kadın ile ilgili olarak İbn Mes'ûd, öncelikle ikisinin de ana bir kardeş olması sebebiyle üçte bir hisseyi aralarında yarıya bölmüş, diğer kalan kısmı da aynı zamanda amcasının oğlu olan kardeşe bırakmıştır. Böylece altıya bölünen terikenin beş hissesini amca oğluna, bir hissesini de ana bir kardeşe vermiştir.⁷⁶⁴

Abdullah b. Mes'ûd, vefat edip, geride biri ana bir kardeşi, diğeri de eşi (kocas) olan iki amca oğlu bırakan kadının terikesini taksiminde ise, eşe terikenin yarısını vermiş, kalanı da ana bir kardeşe bırakmıştır.⁷⁶⁵

⁷⁶³ İbn Türkmanî, *el-Cevherü'n-nakî*, VI, 261; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 299; Dârimi, *Ferâiz*, 42.

⁷⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 245; el-Aynî, *Umdetü'l-kâri*, XXIII, 245.

⁷⁶⁵ Sa'îd b. Mansûr, *Sünen*, I, 63.

Vâris ile mûris arasındaki yakınlık, ana bir kardeşlikte olduğu gibi, anne tarafından ise mirasta hak sahibi olmalarında bu kardeşlerin zina çocukları ya da meşru nikahla olmuş çocuklar olması arasında bir fark yoktur. Nitekim konuyla ilgili bir rivayete göre bir adam Ömer b. Hattâb'a gelerek: *“Benim zina eden bir kız kardeşim vardı. Vefat etti ve geriye bir çocuk bıraktı. Bu çocuk da vefat etti ve geride birkaç tane deve bıraktı.”* demiştir. Ömer, bunun üzerine adama; *“Seninle onun arasında bir neseb görmüyorum”* diyerek o develeri getirip sadaka develeri arasına katmasını söylemiştir. Ömer'in bu sözü üzerine adam, İbn Mes'ûd'un yanına gidip durumu ona anlatınca İbn Mes'ûd, Ömer'in yanına gelmiş ve bu durumla ilgili görüşünü bizzat kendisine sormuştur. Ömer'in *“Ben ikisi arasında bir neseb bağı göremiorum”* demesi üzerine ona; *“O onun dayısı ve veli nimeti değil mi?”* deyince, Ömer: *“Peki sen ne düşünüyorsun?”* diyerek İbn Mes'ûd'a görüşünü sorar. İbn Mes'ûd da *“Ben, bu kişinin ölenin malını almada daha çok hak sahibi olduğu düşünüyorum”* diyerek cevap vermiştir. İbn Mes'ûd'un bu şekilde bir görüş ortaya koyması üzerine de Ömer kendi görüşünü bırakıp, İbn Mes'ûd'un görüşüyle hüküm vermiş ve malı adama iade etmiştir.⁷⁶⁶

(ii)Evlilik:

Burada evlilikle kastedilen, sahih nikâh akdidir ve bu akdin sonucunda eşler birbirine vâris olurlar. Bununla beraber, eşlerin birbirlerine karşılıklı olarak vâris olabilmeleri için nikâhta itibar akdedir. Bu sebeple de Abdullah b. Mes'ûd'a göre, eşin varisi olabilme konusunda, akit için mehrin belirlenmiş olup olmamasına veya zıfafın gerçekleşmiş olup olmasına itibar edilmez. Aralarında nikâh akdi gerçekleşen çiftlerden birisi öldüğünde diğer kişi eşine vâris olur.

Önceki bölümde de nakletmiş olduğumuz şu rivayet, Abdullah b. Mes'ûd'un konuyla ilgili vermiş olduğu hükmü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Alkâme b. Kays'ın rivayetine göre bir adam İbn Mes'ûd'a gelerek şöyle demiştir: *“Bizden birisi bir hanımla evlendi, onun için herhangi bir mihr belirlememişti ve adam zıfaf gerçekleşmeden öldü. (mirası konusunda ne diyorsun?)”*. adamın bu sorusu üzerine İbn Mes'ûd: *“Hz. Peygamberden ayrıldığımdan beri bana bundan daha zor bir soru sorulmadı”* diyerek meselenin, hemen cevaplanması zor bir konu olduğunu ifade

⁷⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., VI, 233.

etmiştir. Nitekim Alkame de rivayetinde, İbn Mes'ûd'un bu konuda hüküm vermek için bir ay tereddüt ettiğini belirtmiştir. İbn Mes'ûd, yaklaşık bir aylık bir süreçten sonra, soruyu soran kişiye: *“Sana kendi görüşümü açıklayacağım. Eğer bu görüş isabetli olursa Allah'tan, hatalı olursa bu benden ve şeytandandır. O kadının mehr-i misil hakkı olduğunu düşünüyorum (ne eksik ne de fazla). Ayrıca onun miras hakkı da vardır ve bununla beraber ölen eşinden dolayı da iddet beklemesi de gerekir.”* diyerek konuyla ilgili görüşünü açıklamıştır. İbn Mes'ûd'un bu sözlerinin ardından Eşcâ kabilesinden bir grup insanın kalkıp; *“Şehadet ederiz ki Hz. Peygamber de bizden, aynı bu durumdaki gibi, eşi vefat eden Burda' binti Vâşık adlı kadın hakkında bu şekilde hüküm vermişti”* dediğini ifade eden Alkame; *“Ben İbn Mes'ûd'u, bunu duyduğu zaman sevindiği kadar başka bir zaman sevindiğini görmedim.”* sözleriyle de İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in verdiği hükme ulaşmaktan dolayı ne kadar büyük bir sevinç yaşadığını ifade etmiştir.⁷⁶⁷

Evlilik akdiyle sabit olan tevârus, boşanma durumunda da sürenin kısa ya da uzun olmasına bakılmaksızın kadın, iddet beklediği müddetçe devam eder. Nitekim önceki bölümde de belirttiğimiz gibi İbn Mes'ûd: *“Eşini bir veya iki talakla boşayan bir kişi, eşi üçüncü hayızdan temizlenmediği müddetçe ona dönmeye hak sahibidir ve iddet içerisinde olduğu müddetçe de birbirlerine vâris olurlar”* demiş ve iddet süresince de tevârusün devam ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁸

İbn Mes'ûd'un bu konuda vermiş olduğu hükümlere örnek olarak onun, Alkame'nin karısı ile ilgili verdiği hüküm zikredilebilir. İddet ile ilgili bölümde de ifade ettiğimiz gibi, İbn Mes'ûd, Alkame'nin bir ya da iki talakla boşadığı, iddet süresi uzayan ve bu süre içerisinde de vefat eden eşi ile ilgili olarak iddet süresinin

---

⁷⁶⁷ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 294; Ebû Davud, **Nikâh**, 30; en-Nesâî, **Nikâh**, 72; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 42; et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XX, 232; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, III, 556; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, V, 247; es-Serahsî, **el-Mebsût**, V, 63; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 22. Suyûtî, konuyla ilgili naklettiği benzer bir rivayette, İbn Mes'ûd'a soru soran kişilerin, onun konunun zorluğunu ifade etmesi üzerine; *“Sana sormazsak bu soruyu kime soracağız. Sen Peygamberimizin şehrimizde bulunan son sahabesinin”* dediklerini de ifade etmiştir. (es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, I, 293)

⁷⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, IV, 158; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, IX, 664.

uzunluğuna bakılmaksızın onun, vefat eden karısına mirasçı olabileceğini belirtmiştir.⁷⁶⁹

(iii) Velâ:

Velâ, köle azad etme veya iki kişi arasında yapılan akit neticesinde kişinin mirasçı olmasına sebep olan hükmi yakınlıktır. Velâ ile ilgili İbn Mes'ûd'dan nakledilen hükümler çalışmamızın ileriki bölümlerinde “Sebebî ‘Asabe (‘Asabe-i Sebebiyye)” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

(2) Mirasın Şartları:

Kaynaklarda tevârüsün gerçekteşip, mirasın verâset yoluyla vârise geçebilmesi için mevcut olması gereken bir takım şartlar ile ilgili Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen herhangi bir rivayet tespit edemedik. Bununla beraber tevârüsün gerçekleşebilmesi için gereken şartlar kısaca şunlardır: Mûrisin vâristen önce ölmesi, vârisin hayatta olup mirasta kendisinden önce hak sahibi olan bir kişi tarafından hacb edilerek⁷⁷⁰ mirastan mahrum bırakılmaması, mirasçılık sebebinin (cihet-i verâset) belli olması ve irse (mirasa) engel olacak herhangi bir mâniin bulunmamasıdır.⁷⁷¹

---

⁷⁶⁹ İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, VI, 176; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 342; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 419; el-Leknevi, **et-Ta'likü'l-mümecced**, II, 562.

⁷⁷⁰ **Hacb**: mirasta kendisinden daha çok hak sahibi olan başka bir kişinin bulunması sebebiyle bir şahsı tamamen veya kısmen mirastan men etmektir. (Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istlâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, V, 212; Kal'acî, **el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessera**, I, 717; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 127.)

⁷⁷¹ Berki, **Miras ve Tatbikat**, s. 18; Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 367, 368.

(3) Mirasa Engel Durumlar:

İbn Mes'ûd'a göre aşağıda açıklayacağımız durumlardan birisinin bulunması halinde kişi, mirastan mahrum olur. Bu durumlar şunlardır:

(i) Katl (öldürmek):

Hz. Peygamber'in "*Kâtile miras yoktur*"⁷⁷² hadisi gereğince kâtilin, öldürdüğü yakınına vâris olamayacağı belirtilmiş ve bu durum, üzerinde ittifak edilen bir konu olmuştur. Buna ek olarak İbn Mes'ûd, öldürmenin kasten ya da hatâen olması arasında herhangi bir ayırım yapmamış ve "*Amden veya hatâen (yakınıni) öldüren, hiçbir şekilde mirastan pay alamaz.*" diyerek öldüren kişinin her iki durumda da mirastan men edileceğini söylemiştir.⁷⁷³

(ii) Din Farkı:

Gayri Müslim birinin Müslüman'a vâris olamayacağı hükmünde görüş birliği vardır. Bununla beraber Müslüman'ın gayr-i Müslime vâris olup olamayacağına farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mes'ûd konuyla ilgili olarak, gayr-i Müslim'in Müslüman'a varis olamayacağı gibi, Müslüman'ın da ona vâris olamayacağını belirtmiştir.⁷⁷⁴

Bununla beraber gayr-i Müslim vâris, miras taksiminden önce Müslüman olduğu takdire o da terikeden hisse alma hakkı elde eder.⁷⁷⁵

Önceden Müslüman olup daha sonra din değiştiren bir mürted öldüğünde ise Müslüman varisleri ona mirasçı olurlar ve kendilerine terikeden meşrû kılınan ölçüde hisseleri verilir.⁷⁷⁶ Müslüman'ın mürted akrabasına vâris olmasındaki sebep, aralarındaki bağıdır. İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Mürtedin, tövbe etmesi istenir, eğer tövbe etmezse öldürülür ve malı da varislerinden müslüman*

⁷⁷² Tirmizi, **Ferâiz**, 17; İbn Mâce, **Ferâiz**, 8; **Diyât**, 14.

⁷⁷³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 151.

⁷⁷⁴ İbn Battal el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buharî**, VIII, 303, 304; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, V, 369.

⁷⁷⁵ İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 160; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu'l-kebîr**, VII, 160.

⁷⁷⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 287; eş-Şâfi'î, el-Ümm, VII, 383; es-Serahsî, **el-Mebsût**, X, 100; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri en-Nevevî, **Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevi**, Kahire 1924, XI, 52; el-Mâverdü, **el-Hâvî el-kebîr**, VIII, 145; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **Ahkâmu ehli'z-Zimme**, Beyrut 1994, II, 463; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 305; Ebû Muhammed Ali b. Zekeriyâ Menbeci, **el-Lübab fi'l-cem' beyne's-sünne ve'l-kitâb**, thk. Muhammed Fazl Abdülazîz Murad, Dimâşk 1994, II, 802.

olanlara verilir.”⁷⁷⁷ Bir başka rivayette ise İbn Mes‘ûd’un: “*Mürted irtidat ettiğinde oğlu ona varis olur*” dediği nakledilmiştir.⁷⁷⁸

(iii) Kölelik:

Bizatihi kendisi, efendisinin mülkünde mal olarak kabul edilmesi sebebiyle kölenin mal sahibi olamayacağı ifade edilerek, kölelik tevârüse mani durumlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple de kölenin mirasta pay sahibi olması söz konusu değildir. Bununla beraber kölenin mirasın taksiminden önce âzâd edilmiş olması durumunda vârisi olduğu kişinin terikesinden hissesini alması mümkündür.

Nitekim İbn Mes‘ûd’a, vefat ettiğinde geride köle olan babasını bırakan ve babası da miras taksiminden önce âzâd edilen kişinin mirası, sorulduğunda; “*onun mirası, ona (babasına) aittir*” demiş ve miras taksiminden önce âzâd edildiği takdirde kölenin mirasçı olabileceğini belirtmiştir.⁷⁷⁹ Bir başka rivayette ise İbn Mes‘ûd: “*Eğer bir adam ölüp, geride babasını, kardeşini ve köle oğlunu bırakmış ve herhangi bir kişiyi de varis bırakmamışsa, bu durumda adamın (terikesinden) oğlu satın alınır, sonra âzâd edilir ve (babasına) vâris olur.*” diyerek ölen kişinin geride köle bir mirasçısını bırakması durumunda mûrisin terikesinden köle olan vârisin satın alınarak, azat edilmesinin ardından mirasçı kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁷⁸⁰

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre sahibinin bir kısmını âzâd etmesiyle bir kısmı hür bir kısmı ise köle olarak kalan kölenin (muba’azın) veraseti ise, hür olduğu miktara göredir. Bu durumdaki bir kişi, hürriyeti miktarınca varis olur ve yine o miktarca ona varis olunur.⁷⁸¹

Mukâteb kölenin durumu ile ilgili olarak ise İbn Mes‘ûd, ölümü kitâbe akdinin bitmesine bir sebep olarak kabul etmez. Anlaşmanın hükümleri mukâteb ölmesine rağmen devam eder. Buna göre de eğer kitâbetinin bedelinin yarısını, diğer bir rivayete göre üçte ikisini, üçüncü bir rivayete göre ise dörtte üçünü ödediği

⁷⁷⁷ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 339, 340.

⁷⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 279; et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*, III, 266; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 255.

⁷⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 161; İbn Kudâme el-Makdisi, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 162;

⁷⁸⁰ ‘Abdürrezzâk, *a.g.e.*, IX, 23; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 123, 124; İbn Kudâme el-Makdisi, *a.g.e.*, VII, 222.

⁷⁸¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 127; “*Rikka*”, *el-Mevsûatu'l-fıkhiyye*, XXIII, 147.

zaman hür kabul edilir ve hem vâris hem de mûris olabilir.⁷⁸² Nitekim İbn Mes'ûd, ölüp arkasında bir miktar mal bırakan mukâteb hakkında şöyle demiştir: “Ölen mukâtebin malından anlaşmasının kalan kısmı ödenir. Terikeden kalan kısmı ise hür oğlu var ise ona verilir.”⁷⁸³ İbn Mes'ûd bu görüşü ile kalan malın tamamı, kölenin efendisine aittir diyen Hz. Ömer'e muhalif bir görüş ortaya koymuştur.⁷⁸⁴

İbn Mes'ûd'a göre din farkı, öldürme, kölelik sebepleriyle mirastan men edilen bu kişiler vâris olamamakla beraber, mûrisin akrabalık yönünden kendilerinden sonra gelen ve ona kendilerinden daha uzak olan varislerini hacb ederek, onları mirasın tamamından veya bir kısmından mahrum edebilir.⁷⁸⁵ İbn 'Abdilberr, sahabe içerisinde sadece İbn Mes'ûd'un bu görüşte olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁶ Buna göre İbn Mes'ûd, kâfir, katil ya da köle çocuğu sebebiyle ana ve eşlerin hissesinde hacb-ı noksan ile hüküm vermiş; aynı şekilde mirastan men edilme sebeplerini haiz kardeşler sebebiyle de ananın mirastaki hissesinde hacb-ı noksan ile hükmü vermiştir.⁷⁸⁷ Buna göre İbn Mes'ûd'un ölen ve geride eşini, ana bir hür kardeşlerini ve köle oğlunu bırakan müslüman bir kadın hakkında verdiği hüküm şu şekildedir: Kadının eşine dörtte bir hisse vermiş, oğul ile hacb olunmaları sebebiyle kardeşlere bir şey vermemiş, oğul ise köle olması sebebiyle mirastan hisse alamamıştır.⁷⁸⁸

İbn Mes'ûd, vefat eden kişinin geride Müslüman anne ve Hıristiyan kardeşleri bırakması ile ilgili olarak verdiği hükümde ise anneye altıda bir hisse vermiştir. Zira kardeşler onun hissesini üçte birden altıda bire düşürmüştür.

⁷⁸² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 126.

⁷⁸³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VIII, 391; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 238; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân**, XII, 254; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-âsâr**, s. 189.

⁷⁸⁴ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VIII, 393; Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi Ömer b. el-Hattab**, s. 51

⁷⁸⁵ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 121; İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I, 352; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 39; el-Cürcânî, Şerhu Feraizi Siraciyye'de mirastan hisse sahibi olabilmek için gereken şartları taşımayanların terikenin taksimindeki hacbı İbn Mes'ûd'a göre hacbı hirman değil, hacbı noksan olduğu belirtilmiştir. (Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif el-Cürcânî, **Şerhu Feraizi Siraciyye**, thk.: Ahmed Hulusi Efendi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1322, s. 50)

⁷⁸⁶ İbn Abdilberr en-Nemirî, **el-İstizkâr**, V, 375.

⁷⁸⁷ İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 39; Alaeddin Muhammed b. Muhammed Emin ed-Dımaşkî İbn Abidinzâde, **Hâşiyetu Kurretü uyuni'l-ahyar tekmeleti Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar**, Beyrut 1995, I, 374; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nuceym, **el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik**, thr. Zekeriyâ Umeyrat, Beyrut 1997/1418, IV, 386.

⁷⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 255, 256.

Kardeşlere de yine yukarıda yer verilen benzer durumlarda olduğu gibi, gayr-i Müslim olmaları sebebiyle mirastan hisse vermemiştir.⁷⁸⁹ İbn Mes'ûd'un, vermiş olduğu bu hükümlerle, sahabenin tamamına muhalefet etmiş olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹⁰

b- MİRASÇILAR ve HİSSELERİ

(1) Ashâb-ı Ferâiz:

Ashâb-ı ferâiz, mirastan kendilerine verilecek olan hisseler, nass ile belirlenmiş olan vârislerdir. Dördü erkek, sekizi kadın toplam on iki akrabadan oluşan bu vârisler şunlardır: Karı, koca, baba, dede, ana, ana bir erkek kardeş, ana-baba bir kız kardeş, ana bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, kız, oğlun kızları ve nine.⁷⁹¹

İbn Mes'ûd'un ashâb-ı ferâiz ile ilgili vermiş olduğu miras hükümleri şunlardır:

(i) Babanın Miras Taksimindeki Durumu:

Babanın mirastan alacağı hisselerin oranı ile ilgili âyette belirtilen ve üzerinde icmâ' edilen üç durumundan farklı olarak İbn Mes'ûd'dan nakledilmiş, ona ait bir hüküm kaynaklarda tespit edilememiştir.⁷⁹²

(ii) Dedenin⁷⁹³ Miras Taksimindeki Durumu:

Abdullah b. Mes'ûd'a, seleften bazı kişilere muhalif görüş ortaya koyarak, dedenin kardeşlerle beraber bulunması durumunda kardeşlerin dede ile beraber vâris olacağını ve dede ile hacb olunmayacaklarını söylemiştir. Zira kardeşlerin mirası nass ile sabittir ve ancak yine bir nass, icma ya da kıyas ile hacbolunabilir ve böyle bir delil ise yoktur.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 255.

⁷⁹⁰ Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd**, 46.

⁷⁹¹ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 22; Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, V, 207.

⁷⁹² Babanın mirasın taksimindeki durumları ile ilgili olarak bk.: Zuhaylî, **el-Fıkühü'l-İslâmî ve edilletuhu**, VIII, 295-297; Kal'acî, **a.g.e.**, s. 46, 47.

⁷⁹³ Burada "dede"den maksat, ölen kişi ile arasına kadın akraba girmeyen dede, yani babanın babasıdır. Bu kişiye cedd-i sahîh ya da cedd-i sabit de denilir. (Zuhaylî, **a.g.e.**, VIII, 297; Kal'acî, **a.g.e.**, 46; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 51.

⁷⁹⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 66.

Dedenin kardeşlerle beraber bulunduğu farklı durumlar ve bu durumlardaki miras taksimi ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan nakledilen hükümler şu şekildedir:

1) Kişi vefat edip, geride dede ile birlikte ana-baba bir kardeşlerini bırakır ve onlarla birlikte hisse sahiplerinden (ashâb-ı ferâiz) başka bir kimse de bulunmazsa Abdullah b. Mes'ûd, terikeyi taksim ederken, dedeyi kardeşlerden birisi olarak kabul etmiş ve erkeğe kadının hissesinin iki katı hisse verilmesi prensibiyle, mirası aralarında taksim etmiştir. Bununla beraber İbn Mes'ûd, dedeye mirastaki asli payı olan altıda birlik hisseden daha fazla menfaat sağlaması durumunda terikeyi bu şekilde taksim etmiş, altıda bir hisse verilmesi onun menfaatine olacaksa o zaman da mukâseme yapmak yerine dedeye altıda bir hisse verme yoluna gitmiştir.⁷⁹⁵

İbn Mes'ûd daha sonra, dedeye mirastan altıda bir hisse verme şeklindeki taksimi bırakarak onun yerine üçte bir hisse verilmesi yoluna gitmiş ve mukâseme ya da üçte bir hisseden hangisi dedenin menfaatine olacaksa, mirastan dedeye o miktarda hisse vermiştir.

İbn Mes'ûd'un önceleri uyguladığı hükmü değiştirerek, dedeye altıda bir yerine üçte birlik hisse verilmesi şeklinde hüküm belirtmesini siyasi bir durum olarak değerlendirmek kanaatimizce mümkündür. Zira dönemin halifesi Ömer b. Hattâb, dedenin mirastaki payı ile ilgili olarak bu şekilde hüküm verilmesini istemiştir. Önceki bölümde de belirttiğimiz gibi üzere İbn Mes'ûd'un idarecilikte temel prensibi devlet yöneticisine bağlılık ve onun verdiği hüküm ile hüküm vermektir. O, hiçbir zaman yöneticinin emretmiş olduğu düzenlemelere muhalif hareket etmeyi doğru bulmamıştır ve dedenin mirastaki hissesi konusunda da bu tavrının dışına çıkmayarak halifenin emrini uygulamıştır.

İbn Mes'ûd'un kardeşlerle beraber bulunduğu dedeye verilecek hisse konusunda kendi görüşünü bırakıp Hz. Ömer'in görüşünü uygulaması ile ilgili olarak kaynaklarda iki rivayet nakledilmektedir. Bu rivayetlerden ilkinde göre, İbn Mes'ûd, Halife Ömer'in yanına geldiğinde onun da kendisi gibi dedeyi kardeşlerle ortak kıldığını; fakat kardeşlerin sayısının çok olması durumunda dedeye mirasın üçte

⁷⁹⁵ Said b. Mansûr, **Sünen**, I, 49; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 284

birini verdiğini görmüş ve kendi görüşünü değiştirerek Hz. Ömer'in görüşünü uygulamıştır.⁷⁹⁶

Konuyla ilgili ikinci rivayete göre ise, bizzat halifenin kendisi İbn Mes'ûd'a yazı göndererek, dedenin mirastaki hissesi ile ilgili verdiği hükmü bırakıp, altıda bir hisse yerine üçte bir hisse verilmesi şeklinde hüküm vermesini emretmiştir. Rivayete göre Ömer b. Hattâb, yazdığı yazıda şu ifadeleri kullanmıştır: “(Altıda bir hükmüyle) dedeye zarar verdiğimizi düşünüyorum. Bu mektubum sana ulaştığında kardeşlerle onun arasında mukâseme yap, onun için, üçte birlik hissenin, diğerleri ile mukâseme yapılmasından daha iyi olduğunu açıkla.”⁷⁹⁷ İbn Mes'ûd, halifenin bu yazısı üzerine kendi görüşünü bırakarak, onun görüşünü uygulamaya başlamıştır.⁷⁹⁸

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer'in hükmü ve emri doğrultusunda verdiği bu hüküm Halife Osman döneminde de uygulamaya devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak Şu'be b. et-Te'vâm'dan nakledilen bir rivayet şu şekildedir: “Ömer zamanında kardeşimiz vefat etti. Kardeşlerini ve dedesini mirasçı olarak bıraktı. (miras taksimi konusunda) İbn Mes'ûd'a geldik. O, dedeye kardeşlerle beraber altıda bir hisse verdi. Daha sonra Osman zamanında bir kardeşimiz vefat etti. O da geride dede ve kardeşler bırakmıştı. İbn Mes'ûd bu kez dedeye kardeşlerle beraber üçte bir hisse verdi. Bunun üzerine ona: “sen dedemize önceki kardeşlerimizle beraber altıda bir hisse vermiştin, şimdi ise üçte bir verdin” dediğimizde İbn Mes'ûd, “Biz ancak yöneticilerimizin hükmüyle hüküm verdik” diyerek bize cevap verdi.”⁷⁹⁹

Vârisler arasında dedenin, kardeşler ile beraber bulunmaları durumunda İbn Mes'ûd'un verdiği hükümler ve terikenin taksimi ile ilgili olarak kaynaklarda birçok rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerden bir kısmında İbn Mes'ûd dedeyi kardeşlerden biri gibi kabul ederek, mukâseme yoluyla terikeyi aralarında eşit şekilde taksim

⁷⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 259, 260; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 285.

⁷⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 259; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 249; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 66, no: 30637

⁷⁹⁸ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 249; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 285; ayrıca bk.: 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 268.

⁷⁹⁹ Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 49; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 285, 286

etmiş, diğer bir kısmında ise dedeye üçte bir hisse vermiş, geriye kalan üçte iki hisseyi kardeşler arasında taksim etmiştir.⁸⁰⁰

Kaynaklarda nakledilen tüm bu rivayetler incelendiğinde İbn Mes‘ûd’un dede ve kardeşlerin terikedeki hisselerini belirlerken dikkate aldığı temel noktanın “dedenin menfaati” olduğu görülmektedir. Buna göre de dedeyi kardeşlerden birisiymiş gibi kabul edip, terikiye aralarında taksim etmek dedenin menfaatine uygunsa mukâseme yapmış, üçte bir hisse verilmesi durumunda alacağı miktar daha fazla ise dedeye terikeden üçte bir hisse vermiştir.

2) Dedeye ilgili ikinci bir durum ise, dedeye beraber varisler arasında sadece kız kardeşlerin olması ve onları ‘asabe yapacak erkek kardeşlerinin bulunmaması durumudur. İbn Mes‘ûd bu şekilde bir durumla karşılaştığında ölenin kız kardeş ya da kız kardeşlerine mirastaki hisselerini vermiş, kalanı da ‘asabe olması itibariyle dedeye vermiştir.⁸⁰¹ Burada dede ile kız kardeşler arasında terikeliyi eşit şekilde taksim etmemiştir. İbrahim en-Nehaî, İbn Mes‘ûd’un bu konudaki görüşünü şu sözlerle açıklamıştır: “Eğer mirasçılar kız kardeşler olursa onlara paylarını verir, kalanı da dedeye verir.”⁸⁰²

İbn Mes‘ûd, kız kardeşin ya da ana-baba bir kız kardeşlerin dedeye beraber bulunduğu mirasın mukâseme ile eşit taksim edilmemesine rağmen ölüp geride kız kardeşini ve dedesini bırakan bir adamın mirasının pay edilmesinde kız kardeşe mirasın yarısını vermiş, dedeye de ‘asabe olması itibariyle geri kalan yarım kısmı vermiştir.⁸⁰³

Vefat edip geride eşini, anasını, ana-baba bir dört kardeşini ve dedesini bırakan bir kişinin mirasının taksimi ile ilgili olarak İbn Mes‘ûd’un vermiş olduğu hüküm şu şekildedir: Eşe terikenin yarısını, anaya altıda bir hisse vermiş, ana-baba bir kız kardeşlere toplam üçte iki hisse, dedeye de altıda bir hisse vermiştir.⁸⁰⁴

---

⁸⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 261; eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, VI, 70.

⁸⁰¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 73; Zuhaylî, **el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, VIII, 302.

⁸⁰² ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 268; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-‘ummâl**, XI, 66, hadis no: 30641.

⁸⁰³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 261.

⁸⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 266.

Abdullah b. Mes'ûd, varisler arasında dede ile beraber ölenin kız kardeşi ve kızının birlikte 'asabe olmaları durumunda terikedeki hisseleri aralarında mukaseme yaparak belirlemiştir. Zira burada kız ve dededen her birisi 'asabedir ve her birisi tek başına olması durumunda terikenin tamamını alabilecek konumdadır. Bu sebeple de erkek kardeşte olduğu gibi kız kardeşin bulunması durumunda da onunla dede arasında mukaseme yapmıştır.⁸⁰⁵ Buna göre İbn Mes'ûd, diğer sahabilerden farklı olarak, tek bir kız kardeşin olması durumunda ölenin kızının hissesinin verilmesinin ardından kalan hisseyi dede ile kız kardeş arasında yarı yarıya taksim etmiş,⁸⁰⁶ kız kardeşin birden fazla olması durumunda ise erkeğe kadına verilen hissenin iki katı hisse verilmesi prensibi doğrultusunda terikenin kalanı dede ile kız kardeşler arasında taksim etmiştir.⁸⁰⁷

3) Dede ile ilgili üçüncü bir durum ise vefat eden kişinin geride dedeyle beraber ana-baba bir kardeşler ve baba bir kız kardeşler bırakmasıdır.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre varisler arasında, kız ya da erkek, ana-baba kardeş/kardeşler bulunduğu baba bir kardeşler, ister kız, ister erkek kardeş olsun veyahut kız ve erkek kardeş birlikte olsun, mirastan bir hisse alamazlar. Bununla beraber baba bir kardeşler, ana-baba bir kardeşler ve dedenin zararına sebep olacak şekilde terikenin taksiminde mukasemeye de dâhil olmazlar. Dede ve ana-baba bir kardeşlerin her birisi kendi hissesine göre pay sahibi olmak üzere terikenin tamamında hak sahibidirler.⁸⁰⁸

İbn Mes'ûd, ortaya koyduğu bu görüşe binaen vefat edip geride dede, ana-baba bir kardeş ve baba bir kardeş bırakan kişinin terikesinin taksiminde dedeye

---

⁸⁰⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 79.

⁸⁰⁶ es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 185; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 264; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 79; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 270; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 250; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 67, hadis no: 30642; en-Nevevî, **Mecmu'**, XVI, 119.

⁸⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 264; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 270; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 250; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 67, hadis no: 30642

⁸⁰⁸ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 250; ayrıca bk.: İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 285.

yarım hisse, ana-baba bir kardeşe kalan yarım hisseyi vermiş, baba bir kardeşe ise ana-baba bir kardeşle hacb olunması sebebiyle herhangi bir hisse vermemiştir.⁸⁰⁹

İbn Mes'ûd'a göre, varisler arasında dede ile beraber vefat edenin kardeşlerinden ana-baba bir kardeş tek bir kız kardeş olur, onunla beraber baba bir kardeşler olursa, baba bir kardeşin kız ya da erkek olmasına göre terikenin iki farklı şekilde taksimi söz konusu olur. Buna göre;

1) Ana-baba bir kız kardeşle beraber baba bir, bir veya daha fazla kız kardeş olursa bu durumda baba bir kız kardeş veya kardeşlerin mirastaki hisseleri, kız kardeşlerin mirastaki toplam hisseleri olan üçte ikiyi tamamlamak için altıda bir olur.

Buna göre İbn Mes'ûd, terikenin ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş ve dededen oluşan varisler arasında pay edilmesinde; ana-baba bir kız kardeşe mirasın yarısını vermiş, kız kardeşlerin mirastaki toplam hisselerinin oranını üçte ikiye tamamlamak için baba bir kız kardeşe altıda bir hisse vermiş, kalanı da dedeye vermiştir.⁸¹⁰

2) Baba bir kız kardeşle beraber onu 'asabe yapan baba bir erkek kardeşin de bulunması durumunda her ikisi de mirastan hiçbir şey alamaz.

Nitekim İbn Mes'ûd, vefat eden kişinin geride bıraktığı ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız ve erkek kardeş ve dedenin mirastaki payları hakkında verdiği hükümde ana-baba bir kız kardeşe mirasın yarısını, dedeye de kalanı vermiş, baba bir kardeşlerin her ikisine de hiçbir şey vermemiştir.⁸¹¹

İbn Mes'ûd'a göre, ana-baba bir kız kardeş ve dede ile beraber sadece baba bir erkek kardeşin bulunması halinde ilk durumda olduğu gibi, baba bir erkek kardeşe mirastan pay verilmez.⁸¹²

4) Mirasta dede ile ilgili dördüncü durum ise dede ve ana-baba bir kardeşlerle birlikte ana bir kardeşlerin de olmasıdır. Böyle bir durumda İbn Mes'ûd,

---

⁸⁰⁹ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 250; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 72; konuyla ilgili diğer örnekler için bkz.: İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 261, 266; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 251, 252.

⁸¹⁰ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 251.

⁸¹¹ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 251, 252.

⁸¹² 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 268; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 266; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 250, 251; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 67, hadis no: 30644.

dedeyle beraber olduğunda ana bir kardeşlerin vâris kabul edilmemelerinin daha uygun olması sebebiyle baba bir kardeşe de dede ile beraber olduğunda mirastan hisse vermemiştir.

Kaynaklarda nakledilen rivayetlerde de İbn Mes'ûd'un dede ile birlikte olduklarında ana bir kız kardeşe de erkek kardeşe de mirastan hisse vermediği ifade edilmiştir.⁸¹³

5) Dede ile ilgili diğer bir durum ise dede ile birlikte ashab-ı ferâizden bir kardeşin olmasıdır. Abdullah b. Mes'ûd'a göre, böyle bir durumda dede; mirastan altıda bir hisse alma, ashâb-ı ferâizin hislerini almalarının ardından kalanın üçte birinin verilmesi ya da vârisler arasında mukâseme yapılması şeklindeki üç durumdan hangisi onun için daha uygun ise o şekilde mirastan pay alır.

Buna göre İbn Mes'ûd, vefat edenin erkek ve kız kardeşleri, dedesi ve onlarla beraber ashâb-ı ferâizden bir akrabası beraber bulunursa, öncelikle ashab-ı ferâize sahip oldukları hisseyi vermiş; ardından, kalanın üçte biri dede için mukasmeden daha iyi ise dedeye üçte bir hisse vermiş, eğer mukâseme onun menfaatine olacaksa mukâseme yapmış, tüm bunlara nazaran bütün terikenin altıda birinin verilmesi diğer şekildeki taksimlerden daha çok dedenin menfaatine olacaksa terikenin altıda birini dedeye vermiştir. Bununla beraber eğer mukaseme yapmak, dede için bütün malın altıda birini vermektan daha fazla fayda sağlayacaksa bu durumda İbn Mes'ûd, ananın dededen fazla hisse almaması şartıyla mukaseme yapma yoluna gitmiştir.⁸¹⁴ Zira İbn Mes'ûd terikenin taksiminde anayı dededen üstün tutmamıştır.⁸¹⁵

Buna rağmen, terikenin taksiminde anaya verilen payın dedenin payından fazla olması söz konusu olduğunda İbn Mes'ûd mirası iki şekilde taksim etmiştir:

1) Ashab-ı ferâizden ana dışındakilerin mirastaki hisselerini almalarının ardından terikeden bir şey kalması durumunda ananın dededen daha az veya ona eşit hisse alması mümkün oluyorsa ona kalanın üçte birini vermiştir. Kalanı da dede ile kardeşler arasında erkek vârise kadının iki katı hisse verilmesi prensibine göre

⁸¹³ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 268; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 250; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 285; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 66.

⁸¹⁴ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 265; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 250; es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 185.

⁸¹⁵ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 269; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 268.

paylaştırmıştır. Nitekim İbn Mes'ûd, vefat eden kişinin geride bıraktığı bir kız kardeş, ana ve dedenin mirastaki hisselerini belirlerken kız kardeşe terikenin yarısını, anaya da kalanın üçte bini vermiş, kalanı da dedeye vermiştir.⁸¹⁶

2) Ashab-ı ferâizden ana dışındakilerin mirastaki hisselerini almalarının ardından terikeden bir şey kalmaması durumunda ise İbn Mes'ûd, anaya mirastaki payını vermiş, daha sonra meseleyi 'avl⁸¹⁷ yapmış ve anaya ait olan payı onunla dede arasında yarı yarıya taksim etmiştir.

Bu duruma örnek vermek gerekirse, İbn Mes'ûd, vefat eden kişinin geride bıraktığı kız kardeş, eş, ana ve dedenin mirastaki hisseleri ile ilgili şu şekilde hüküm vermiştir: öncelikle kız kardeşe terikedeki yarım hissesini vermiş, eşe de hakkı olan yarım hisseyi vermiş, anaya ise üçte bir hisse vermiş ve anaya vermiş olduğu bu hisseyi ana ile dede arasında yarı yarıya taksim etmiştir. İbn Mes'ûd bu taksimde avl yaparak terikeyi sekize taksim etmiş ve kız kardeşe ve eşe üçer hisse, ana ve dedeye de birer vermiştir.⁸¹⁸

Abdullah b. Mes'ûd, eş, ana, erkek kardeş ve dede arasında miras taksimi ile ilgili olarak ise şu şekilde bir hüküm vermiştir: Terikeyi altıya taksim ederek eşe bunun yarısını, üç hisse vermiş, anaya eşin hissesinden sonra kalanın üçte birini, bir hisse vermiş, kalan iki hisseyi de dede ve kardeş arasında mukaseme yaparak her ikisine de birer hisse vermiştir.⁸¹⁹

---

⁸¹⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 78; Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 55. Mirasın dede, anne ve kız kardeş arasında taksim edilmesi konusu sahâbeden İbn Mes'ûd, Ali, Osman, Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Sabit'in aralarında ihtilaf etmiş oldukları bir konu olduğu nakledilmiştir. Konu ile ilgili olarak bk.: Şeybe,; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 252; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 77, 78; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 289; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 68, hadis no: 30648; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 269

⁸¹⁷ 'Avl, hisseler toplamının meselenin aslından, diğer bir ifade ile ortak paydadan büyük olan miras meselesidir. Geniş bilgi ve İbn Mes'ûd'dan nakledilen örnek hükümler için bk.: s. 208, 209.

⁸¹⁸ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 271; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 262; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, XI, 69, hadis no: 30649; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 290; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 75.

⁸¹⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 264, 265; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 270; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, XI, 67, hadis no: 30643; Dârimi, **Ferâiz**, 15.

6) Dede ile ilgili son durum ise dedenin kardeş çocuğu ile birlikte bulunmasıdır ki, bu durumda vefat edenin kardeşinin çocukları mirastan bir şey alamazlar.⁸²⁰

(iii) Ana Bir Kardeşlerin Mirastaki Durumu:

Ana bir kardeşlerin mirastaki hisselerinin ne olacağı Kurân-ı Kerim’de Nisâ sûresindeki şu âyetle açıklanmıştır: “...*Mirasçılara zarar vermeden, ölen tarafından yapılan vasiyet yerine getirildikten veya borcu ödendikten sonra ölen erkek veya kadının geride babaları veya çocukları olmayıp bir erkek veya kız kardeşi olursa, onlardan her birine altıda bir pay vardır. Eğer bu kardeşlerin sayısı bundan çoksa, hepsi ölenin malının üçte birine ortak olurlar. Bu, Allah’ın bir buyruğudur. Allah her şeyi bilir ve herkese şefkatle davranır.*”⁸²¹ Buna göre ana bir kardeşlerden vâris olan kişi - erkek ya da kadın- tek kişi ise onun mirastaki payı altıda birdir. Eğer ana bir kardeşlerin sayısı birden fazla ise bu durumda hepsinin terikedeki toplam hisseleri üçte birdir.

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, dedenin bulunması durumunda ana bir kardeş mirastan mahrum edilir ve kendisine terikeden herhangi bir hisse verilmez.⁸²²

Ana bir kardeşler ile ilgili olarak kaynaklarda yer alan ve İbn Mes‘ûd’un da hakkında görüş bildirdiği durumlar şunlardır:

- *Ana bir kardeşlerin terikedeki hisselerini aldıktan sonra ana-baba bir kardeşler için mirastan bir şey kalmaması durumu:* Böyle bir durumda hepsi annede ortak olmaları sebebiyle, ana-baba bir kardeşler de ana bir kardeşlere hisselerinde ortak olurlar ve mevcut hisse aralarında eşit şekilde paylaşılır. Konu ile ilgili olarak İbrahim en-Nehâî (ö. 96/815)’den nakledilen bir rivayet şu şekildedir: “*Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Mes‘ûd ve Zeyd b. Sabit, ölen ve geride eşini, annesini, ana bir erkek kardeşlerini ve ana-baba bir erkek kardeşlerini bırakan bir kadın hakkında “Babaları sadece onların yakınlıklarını artırır” diyorlar ve terikenin yarısını eşine,*

⁸²⁰ el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 230.

⁸²¹ Nisa 4/12.

⁸²² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 285.

altıda birini annesine veriyorlar ve ana-baba bir kardeşler ile ana bir kardeşleri de kalana ortak ediyorlardı.”⁸²³

İbn Mes‘ûd’dan nakledilen başka bir rivayette ise onun, miras taksiminde vefat edenin eşine yarım, anasına altıda bir, ana bir kardeşlere de üçte bir hisse verdiğini, ana-baba bir kardeşlere ise ‘asabe olmaları ve ashâb-ı ferâizin hisselerini almalarının ardından terikeden de bir şey kalmaması sebebiyle mirastan hisse vermediği nakledilmiştir.⁸²⁴ Beyhâki, her iki rivayet değerlendirildiğinde İbn Mes‘ûd’un mezhebini en iyi bilen kişiler arasında bulunan Şa’bî ve Nehaî tarafından nakledilmiş olması sebebiyle, birinci rivayetin daha doğru olduğunu söylemektedir.⁸²⁵

Kal‘aci ise, kaynaklarda nakledilen bu rivayetleri değerlendirirken, İbn Mes‘ûd’un terikeyi taksim ederken öncelikle ana bir kardeşlere hisselerini verdiğini, bunun neticesinde mirastan bir şey artarsa bunu -‘asabe olmaları itibariyle- ana-baba bir kardeşe verdiğini, ana bir kardeşe verilen hisselerin ardından terikeden bir şey kalmazsa onlara hisse vermediğini söylemiştir. Zira ‘asabe, mirastan ashâb-ı ferâizden kalan miktarı alırdı. Nitekim Abdullah b. Mes‘ûd bu hükmü Hz. Ömer gibi uygulamıştır. Daha sonraki zamanda ise Ömer b. Hattâb bu konudaki içtihadını değiştirmiş ve ana-baba bir kardeşlere mirastan bir şey kalmadığında onları ana bir kardeşlerin hisselerine ortak yapmış ve “*Bu, geçmişte verdiğimiz hüküm üzeredir; bu da şimdi verdiğimiz hüküm üzerindedir*” şeklindeki meşhur sözünü söylemiştir. İbn Mes‘ûd, kamuyu ilgilendiren diğer konularda olduğu gibi bu konuda da idareci olması sebebiyle Hz. Ömer’e uyararak onun verdiği hüküm ile hüküm vermeye başlamış ve zamanla bu hüküm yerleşerek, genel kabul görmüştür.⁸²⁶

⁸²³ el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-‘ummâl**, XI, 30; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VI, 256; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 251; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, VI, 247.

⁸²⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 24.

⁸²⁵ el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VI, 256.

⁸²⁶ Kal‘aci, **Mevsûatu fikhi Abdullah b. Mes‘ûd**, s. 59.

(iv) Eşlerin ve Kızların Mirastaki Durumu:

Vefat eden kişinin eşinin⁸²⁷ ve kızlarının⁸²⁸ terikedeki hisseleri Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiş olup, kaynaklarda, İbn Mes'ûd'dan nakledilmiş istisnâî bir hükme rastlanmamıştır.

(v) Oğlunun Kızlarının Mirastaki Durumu:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, vefat eden kişinin oğlunun kızları, vefat edenin kızıyla birlikte bulunurlarsa ve onlarla beraber erkek kardeşleri de yoksa bu durumda oğlun kızı üçte ikiyi tamamlamak için altıda birlik hisse alır.

Kaynaklarda nakledilen şu rivayet İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili vermiş olduğu hükmü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Buna göre; bir adam, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Süleyman b. Rebia el-Bâhilî'ye gelerek onlara, ölüp geride; kızını, oğlunun kızını ve ana-baba bir kız kardeşini bırakan bir adamın mirasının nasıl taksim edileceğini sordu. Bunun üzerine onlar: *“kıza ve kız kardeşe yarımşar hisse verilir, oğlun kızına ise herhangi bir hisse verilmez”* şeklinde cevap verip, adama konuyu ayrıca gidip İbn Mes'ûd'a da sormasını söylediler. Bunun üzerine adam İbn Mes'ûd'un yanına geldi ve olaydan bahsederek Ebû Mûsa ve Süleyman'ın ona söylediklerini anlattı. Adamın sözleri üzerine İbn Mes'ûd şöyle demiştir: *“ ‘O durumda ben sapıtırım ve doğru yolda olanlardan olmam’.*⁸²⁹ *Fakat size Peygamber'in verdiği hükümle hüküm vereceğim: Terikenin yarısı kıza aittir, oğlun kızına üçte biri tamamlamak için altıda bir hisse verilir. Bu şekilde taksimden sonra terikeden geride kalan da kız kardeşe verilir. Çünkü varisler arasında kızın bulunmasıyla kız kardeş ‘asabe olmuştur.’* İbn Mes'ûd'un vermiş olduğu bu hüküm Ebû Musâ'ya haber verildiğinde ise o; *“içinizde böyle bir âlim bulunduğu müddetçe bana soru sormayın”* diyerek İbn Mes'ûd'un ilminin enliğine vurgu yapmıştır.⁸³⁰

Varisler arasında oğlunun kızları ile vefat edenin birden fazla kızı bir arada bulunursa İbn Mes'ûd'a göre böyle bir durumda oğlun kızlarına mirastan hisse verilmez. Onlarla (oğlun kızlarıyla) beraber onların derecesinde ya da daha alt

⁸²⁷ Nisâ 4/12.

⁸²⁸ Nisâ 4/11

⁸²⁹ En'am, 56

⁸³⁰ eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI, 66; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 257; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 15; Buharî, *Ferâiz*, 7; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 124.

derecede erkek vâris de bulunursa, bu kişi ister onların kardeşleri (ölenin oğlunun oğlu) ister amcalarının oğlu (ölenin diğer oğlunun oğlu) olsun, miras taksiminden sonra kalan, oğlun oğluna ait olur, oğlun kızlarına mirastan bir şey verilmez. Zira İbn Mes'ûd'a göre kız çocukları tek basına mirasçısı oldukları bir mal dahi olsa üçte ikiden fazla hisse alamazlar. Oğlun kızlarının burada mirasçı kılınması ise onların üçte ikiden daha fazla pay almalarına sebep olacaktır.⁸³¹

“Eğer kızlar üçte iki hisseyi tamamlarsa, vefat edenin oğlunun kızlarına mirastan bir şey düşmez, erkek kardeşleri oğlun kızlarını ‘asabe yapmaz” diyen İbn Mes'ûd, bu görüşü ile ahabın geneline muhalif görüş ortaya koymuştur. Bu konu onun mirasla ilgili olarak ahabın görüşlerine muhalif olduğu altı meseleden biridir.⁸³²

Abdullah b. Mes'ûd, ölüp geride iki kızını, oğlunun kızlarını ve oğlunun oğlunu bırakan kişinin mirası hakkında şu hükmü vermiştir: iki kızına toplam üçte iki hisse vermiş, kalan üçte biri oğlun oğluna vermiş, oğlun kızına bir şey vermemiştir.⁸³³ İbn Mes'ûd'un burada dikkate aldığı nokta, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz, kızların mirastan alacağı toplam hissenin miktarıdır. Vefat edenin kızları, mirastaki azami hisseleri olan üçte ikilik miktarı alırlarsa onların dışındaki oğlun kızlarına mirastan bir hisse vermemiştir.

İbn Mes'ûd'a göre, vefat edip, geride bir kızını, oğlunun kızlarını ve oğlunun oğlunu bırakan bir kişinin mirasının taksiminde, ya oğlun kızı oğlun oğlu ile mukâseme yapılır ya da oğlun kızına altıda bir hisse verilir. İki durumdan birini uygulamada dikkat edilecek nokta oğlun kızının durumudur. Mukâseme ya da altıda bir hisse vermeden hangisi kızın aleyhine ise kızın terikedeki hissesi ona göre hesaplanır. Buna göre oğlun kızları, oğlun oğluyla mukâseme yapıldığında kızın hissesi altıda bir ya da daha az kalırsa mukâseme yapılır. Fakat mukâseme sonunda

---

⁸³¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 12, 13; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 257; es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 142.

⁸³² Cessâs, **Ahkâmü'l Kur'ân**, II, 123; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 257; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 15, 32. Fakih sahabilerin çoğuna göre, oğlun kızları ile aynı derecedeki erkek, terikeden kalana asabe olarak ortak olurlar ve bu miktar da, erkeğe kadına verilen hissenin iki misli prensibine göre taksim edilir. (İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 15)

⁸³³ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 251; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 230; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 271.

kıza verilecek hisse altıda birden fazla olursa bu durumda ona, mukasemede payına düşen değil, altıda bir hisse verilir, fazlası verilmez.⁸³⁴

Abdullah b. Mes'ûd'un bu şekilde yaptığı miras taksimine örnek olabilecek durumlardan bir diğeri de onun, vefat edip geride bir kız, oğlun bir kızı ve oğlun iki oğlunu bırakan kişinin terikesi hakkında verdiği hükümdür. Buna göre, kıza payı olan yarım hisse vermiş. Geri kalan yarım hisseyi de oğlun kızı ve oğlun iki oğlu arasında 'erkeğe kadına verilen hissenin iki misli hisse verilmesi' prensibi doğrultusunda taksim etmiştir.⁸³⁵ İbn Mes'ûd'un burada oğlun kızına altıda bir hisse vermek yerine mukâseme yapmış olmasının sebebi, mukâseme sonucunda alacağı onda birlik hissenin, altıda bir hisseden daha az olacak olmasıdır.

(vi) Ana-Baba Bir Kız Kardeşlerin Mirastaki Durumları:

Ana baba bir kız kardeşlerin mirastaki durumları ile ilgili olarak İbn Mes'ûd da üzerinde ittifak edilen hüküm ve miras taksimlerini uygulamıştır.⁸³⁶

Bununla beraber İbn Mes'ûd, ölen kişinin geride bıraktığı kız, oğlun kızı ve kız kardeş ile ilgili olarak da kıza yarım hisse, oğlun kızına -üçte ikiyi tamamlamak için- altıda bir hisse vermiş, kalanı da 'asabe olması sebebiyle kız kardeşe vermiştir.⁸³⁷

(vii) Baba Bir Kız Kardeşlerin Mirastaki Durumu:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre baba bir kız kardeş, ana-baba bir kız kardeş ile beraber bulunursa ve onlarla beraber -kendilerini 'asabe yapacak- baba bir erkek kardeş de bulunmazsa bu durumda baba bir kız kardeşin mirastan alacağı, hisse üçte ikiyi tamamlamak için, altıda birdir. Eğer ana-baba bir kız kardeş ve baba bir kız kardeşe beraber baba bir erkek kardeş bulunursa bu durumda kız kardeşlere, aralarında mukaseme yapılması veya mirastan altıda bir hisse verilmesi arasında

⁸³⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 15; Cessâs, **Ahkâmü'l Kur'ân**, II, 125; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 271; ayrıca bk.: es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 142.

⁸³⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 258; ayrıca bk.: İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 271.

⁸³⁶ Ana baba bir kız kardeşlerin mirastaki durumları ile ilgili olarak bk.: Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, VIII, 320 vd.; Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd**, 62, 63.

⁸³⁷ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 257; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 256, 269, 270; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 232.

hangisi onların zararına olacaksa o şekilde mirastan hisse alırlar ve terikeden geride kalan da erkek kardeşe verilir.

Nitekim İbn Mes'ûd, vefat eden kişinin geride bıraktığı ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeşler ve baba bir erkek kardeş ile ilgili olarak verdiği hükümde; ana-baba bir kız kardeşe mirastaki payı olan yarım hisse, baba bir kız kardeşlere mukâseme olması durumunda alacağı hisseden daha az olması sebebiyle altıda bir hisse vermiştir. Kalanı da baba bir erkek kardeşe vermiştir. İbn Mes'ûd'un vermiş olduğu bu hüküm de, onun ashabdan farklı bir görüş ortaya koyduğu konulardan biri olmuştur.⁸³⁸

Abdullah b. Mes'ûd'a göre; baba bir kız kardeşler, beraberlerinde erkek kardeşleri dahi olsa, ana-baba bir iki kız kardeşle birlikte bulduklarında mirastan pay almazlar. Mirastan kalan pay, onların ana-baba bir kız kardeşlerinin değil erkek kardeşlerinin olur. Ana-baba bir kız kardeşlerin olmaz. İbn Mes'ûd'un vermiş olduğu bu hüküm de onun ashabdan farklı bir görüş ortaya koyduğu konulardan biridir.⁸³⁹

Nitekim İbn Mes'ûd ölen kişinin geride bıraktığı ana-baba bir iki kız kardeş, baba bir kız kardeş ve baba bir erkek kardeş hakkında şu hükmü vermiştir: Ana-baba bir kız kardeşlere üçte ikilik hisselerini vermiş, kalanı da baba bir erkek kardeşe vermiştir. Kız kardeşe bir şey vermemiştir. Zira İbn Mes'ûd, ana-baba bir kardeşler üçte ikilik hisseyi tamamladıklarında kalanın kız kardeşlere değil, erkek kardeşlere ait olduğunu düşünüyordu.⁸⁴⁰ İbn Mes'ûd'un bu şekildeki taksimiyle ilgili olarak Zeyd b. Sâbit; *"Bu, erkeği kabul edip de kızı kabul etmeyen cahiliye hükmüdür"* diyerek onu vermiş olduğu bu hüküm sebebiyle kınamıştır.⁸⁴¹

(viii) Ananın Mirastaki Durumu:

Ana ile beraber vefat eden kişinin çocuğu, oğlunun oğlu... vs. fer'i vârisleri varsa ya da öz ya da üvey (vâris olsun ya da olmasın) kardeşleri bulunuyorsa bu durumda annenin mirastaki hissesi altıda birdir. İbn Mes'ûd ana ile beraber bulunan

⁸³⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 232; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 270; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 32; İbn 'Abdilberr, *el-İstizkâr*, V, 339.

⁸³⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 33.

⁸⁴⁰ İbn 'Abdilberr, *a.g.e.*, V, 339; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 243.

⁸⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VI, 243; Kal'acî, *Mevsûatu fikhi Abdullah b. Mes'ûd*, s. 64.

kardeşler ile ilgili olarak: “*Köle ve Hristiyan kardeşler, ananın mirastaki hissesini üçte birden altıda bire hacb ederler. Fakat kendileri vâris olamazlar.*” demiştir.⁸⁴²

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre; ana, baba veya dede ile bir arada bulunursa annenin mirastan alacağı hisselerin babanın veya dedenin hissesinden üstün tutulması câiz değildir. İbn Mes‘ûd da ayn Hz. Ömer gibi miras taksiminde anayı dededen üstün kabul etmemiş ve “*Allah benim (miras konusunda) hiçbir anneyi dedeye tercih ettiğimi görmeyecektir*” demiştir.⁸⁴³ Buna göre de İbn Mes‘ûd, vefat edip, geride ana-baba bir kız kardeşini, anasını ve dedesini bırakan bir kadının terikesinin taksiminde anaya altıda bir, dedeye üçte bir, kız kardeşe de yarım hisse vermiştir.⁸⁴⁴

İbn Mes‘ûd vefat edip geride eşi ve ana-babasını bırakan bir adamın terikesinin taksiminde ise Hz. Ömer’in benzer durumda vermiş olduğu hükmü izleyerek, eşe mirastaki dörtte birlik hissesini; anaya, eşine ödedikten sonra kalanın üçte birini vermiş; babaya ise her ikisine hisselerinin verilmesinden sonra terikeden geriye kalanı vermiştir. Vefat edenin kadın olması durumunda ise, geride bıraktığı kocasına yarım hisse vermiş ve yukarıdaki taksimde olduğu gibi anaya, eşe verilen hisseden sonra artan malın üçte birini, babaya da yine terikeden geriye kalanı vermiştir.⁸⁴⁵

Abdullah b. Mes‘ûd’un ananın, dede ile beraber vâris olması durumunda terikenin taksimi ile ilgili vermiş olduğu hükümlerden bazıları şunlardır:

Vefat edip geride bir kız kardeş, ana ve dede bırakan kişinin durumu: İbn Mes‘ûd bu durumda kız kardeşe mirastaki yarım hissesini vermiş, anaya altıda bir vermiş, dedeye de üçte bir hisse vermiştir.⁸⁴⁶ Diğer bir rivayette de vefat edenin geride bıraktığı kız kardeş, ana ve dede ile ilgili olarak, İbn Mes‘ûd’un terikenin

⁸⁴² ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, I, 279.

⁸⁴³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 269; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 268; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 252; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 260, 261; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-ummâl**, XI, 61, hadis no: 30623; es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, .

⁸⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 263.

⁸⁴⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 23; Sa‘îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 37.

⁸⁴⁶ İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 289; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 267; Sa‘îd b. Mansûr, **a.g.e.**, I, 51; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 252; ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 270; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 289; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, XI, 68, hadis no: 30648.

yarısını kız kardeşe verdiği kalan yarım hisseyi de ana ve dede arasında taksim ettiği nakledilmiştir.⁸⁴⁷

Vefat edip geride eşini, anasını, erkek kardeşini ve dedesini bırakan kişinin mirası: İbn Mes'ûd, bu durumda mirasın yarısını eşe, kalanın üçte birini de anaya vermiş, kalan (üçte ikilik) hisseyi de dede ve kardeş arasında yarı yarıya paylaşmıştır.⁸⁴⁸

Abdullah b. Mes'ûd, terikeyi taksim ederken, ashâb-ı ferâize hisselerinin verilmesinin ardından, kalanın üçte biri hisse verilmesi durumunda, anaya dedeye ödenenden daha fazla hisse verilmiş olacağından böyle bir durumda ana ile dedeyi mukâseme yapma yoluna gitmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd, vefat edenin geride bıraktığı eşi, kız kardeşi, anası ve dedesi arasında mirası şu şekilde taksim etmiştir: Eşe ve kız kardeşe yarım hisse vermiştir. Ananın üçte birlik hissesini de dede ile ana arasında mukaseme ile yarı yarıya taksim etmiştir. Zira aksi takdirde dedeye 'asabe olduğu için mirastan bir hisse verilmeyecekti ve dolayısıyla da ana alacağı üçte birlik hisse ile dededen daha fazla hisse almış olacaktı.⁸⁴⁹

(ix) Ninenin Mirastaki Durumu:

Abdullah b. Mes'ûd, nineye ister tek başına olsun isterse vârisler içerisinde onunla beraber başka bir nine de olsun terikeden altıda bir hisse verir, ninenin annenin annesi ya da babanın annesi olması arasında bir fark gözetmezdi.⁸⁵⁰

İbn Mes'ûd, birden çok nine olduğunda, ninelerden birinin ikincisinin annesi olması şartıyla ninelerin ölene yakınlıkları eşit olsun ya da olmasın hisseyi aralarında eşit şekilde taksim etmiştir.⁸⁵¹ Bununla beraber ninelerden birisi ikincinin annesi

⁸⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 263.

⁸⁴⁸ Şeybe, 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 270. Başka bir rivayete göre ise, İbn Mes'ûd, terikeyi yirmi dört hisse üzerinden hesaplamış; altıda birinin anaya (dört hisse), dörtte birini eşe (altı hisse) vermiş. Terikenin kalan on dört hissesini de yarı yarıya dede ve kardeş arasında taksim etmiştir. Bk. el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XI, 67, hadis no: 30643.

⁸⁴⁹ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, X, 271; el-Müttakî el-Hindî, *a.g.e.*, hadis no: 30649.

⁸⁵⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 272.

⁸⁵¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, IX, 275, 277; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, X, 276; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 58; Darimi, *Sünen*, II, 360.

durumunda ise kız durumundaki nineye hisse verir, annesini mirastan mahrum ederdi.⁸⁵²

İbn Mes'ûd, ölüp geride babasının annesini, annesinin annesini ve annesinin annesinin annesi olmak üzere üç ninesini ve bir de babasını bırakan kişinin mirasının taksiminde babanın annesine ve annenin annesine beraberce altıda birlik hisse vermiş, üçüncü nineyi (annesinin annesinin annesi) ise kızı sebebiyle mahrum etmiş, terikeden kalanı ise babaya vermiştir.⁸⁵³

Bir başka rivayette ise İbn Mes'ûd'un, ikisi baba tarafından, bir tane de anne tarafından olmak üzere en fazla üç nineye mirastan hisse verdiği nakledilmiştir.⁸⁵⁴ Diğer bir rivayette ise bu ninelerin ikisinin anne tarafından birisinin baba tarafından olduğu nakledilmiştir.⁸⁵⁵

İbn Sîrîn'in rivayetine göre İbn Mes'ûd ninelerin sayısı on bile olsa toplam altıda bir hisse verir ve şöyle derdi: *"Bu Allah'ın onlara ikram ettiği bir paydır"*.⁸⁵⁶

Abdullah b. Mes'ûd, babanın nineyi hacb edip etmemesi konusunda: *"İslâm'da vâris olan ilk nine, oğlu sağ iken varis olmuştu."* diyerek babanın, nine ister anne tarafından olsun isters kendi annesi olması gibi baba tarafından olsun ninelerden hiçbirini hacbetmeyeceğini söylemiştir.⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef'inde İbn Mes'ûd dışında sahabeden hiç kimsenin nineyi oğlu ile beraber mirasçı saymadığını ifade eden bir rivayeti nakletmiş olsa da yine Musannef'te Ömer b. Hattâb'ın da İbn Mes'ûd gibi nineyi oğlu ile birlikte vâris kabul ettiğini belirten başka bir rivayet de nakledilmiştir.⁸⁵⁸

---

⁸⁵² el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 237; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 58; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 277.

⁸⁵³ Kal'acî, **Mevsûatu fikhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 68

⁸⁵⁴ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 236.

⁸⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 269;

⁸⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 270.

⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 271; Tirmizi, **Ferâiz**, 11; İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 279; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 60; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 55, hadis no: 30605;.

⁸⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 272.

Ninelerin kim tarafından hacb olunabileceği konusunda İbn Mes‘ûd: “*Nineleri anneden başkası hacb etmez*” diyerek nineyi ister anne tarafından olsun, isterse baba tarafından olsun sadece annenin hacb edebileceğini ifade etmiştir.⁸⁵⁹

(2) ‘Asabeler:

‘Asabe, mirasta belirli bir hisseleri olmayan, ashâb-ı ferâiz ile beraber buldukları zaman onların hisselerinin taksiminden sonra artan kısmı alan, onlar bulunmadığında ise mirasın tamamını alan yakınlardır.

‘Asabe, nesebî ‘asabe ve sebebî ‘asabe olmak üzere ikiye ayrılır:

(i) Nesebî ‘asabe:

Nesebî ‘asabe; ölen kişiye neseb yönünden akrabalığı bulunan ve onunla kendisi arasında kadın bulunmayan erkek akrabalarıdır. Nesebî ‘asabe de kendi içerisinde üçe ayrılır:

a- ‘Asabe bi nefsihî:

Bu kişiler, ölüye nisbetinde araya kadın girmeyen erkek akrabalarıdır. Bu akrabalar mirastaki üstünlükleri yönünden dört grupturlar. Bunlar: Oğulluk (bünüvvet) ciheti, babalık (übüvvet) ciheti, kardeşlik (uhuvvet) ciheti, amcalık (‘umûmet) ciheti.

Vârisler içerisinde bu akrabalardan birkaçı bir arada bulunduğu yukarıdaki sıraya uygun olarak biri diğerine tercih edilir. Bununla beraber babalık hariç her cihet, kendinden önce gelen tarafından hacb edilir, yani mirastan mahrum edilir. Babanın oğul tarafından hacb olunması söz konusu değildir. Böyle bir durumda asabelik oğla ait olur. Baba da hisse sahibi olur. Bu hükme binaen İbn Mes‘ûd, baba ve oğul arasındaki miras taksiminde babaya altıda bir hisse vermiş, kalanı da oğula vermiştir. Terikenin baba ve oğlun oğlu arasında pay edilmesinde ise babaya altıda bir hisse vermiş, kalanı da yine oğlun oğluna bırakmıştır.⁸⁶⁰

Bununla beraber asabenin ciheti aynı olursa bu durumda en yakın olan akraba diğerine takdim edilir ve uzaktaki akraba hacb edilir. Nitekim İbn Mes‘ûd, amca ve

⁸⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 271; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 277, 280; ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 277; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 237.

⁸⁶⁰ el-Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 238

amca oğlu arasında miras taksiminde verdiği hükümde terikenin tamamını amcaya vermiş, amca oğluna mirastan bir şey vermemiş, terike oğul ve oğlun oğlu arasında taksim edilmesi gerektiğinde de mirasın tamamını oğla verip, oğlun oğluna terikeden bir şey vermemiştir.⁸⁶¹

Akrabalık yn bir olduğunda ise, Abdullah b. Mes'ûd, derecenin yakınlığını, akrabalığın kuvvetine tercih edileceği görüşündedir. Buna göre, derece bakımından en yakın kişi, akrabalık bakımından en güçlü olan fakat derece bakımından ondan daha uzak olan kişiye nazaran mirasta daha çok hak sahibidir. Nitekim İbn Mes'ûd, vefat edip geride baba bir kardeş ve ana-baba bir kardeşin oğlunu bırakan kişinin mirasının taksiminde, terikenin tamamını baba bir kardeşe vermiş, derece bakımından uzak olması sebebiyle de ana-baba bir kardeşin oğluna mirastan bir şey vermemiştir.⁸⁶²

Asabe arasında akrabalık gücü farklı olmakla beraber, cihet bir olur ve akrabalık derecesi de eşit olursa bu durumda İbn Mes'ûd akrabalık gücü daha kuvvetli olanı diğerlerine tercih etmiştir. O, len kişinin geride bıraktığı ana-baba bir kardeşin oğlu ve baba bir kardeşin oğlu arasında terikenin taksim edilmesinde akrabalık bakımından daha güçlü olması sebebiyle malın tamamını ana-baba bir kardeşin oğluna vermiş, baba bir kardeşin oğluna terikeden bir şey vermemiştir.⁸⁶³

Abdullah b. Mes'ûd, ana-baba bir amcanın oğlu ile baba bir amca oğlunun vâris olmaları durumunda ise malın tamamının ana-baba bir amca oğluna verilmesi, baba bir amca oğluna ise hisse vermemesi şeklinde hüküm vermiştir.⁸⁶⁴

İçlerinden biri ana bir kardeş olan amca oğulları hakkında verdiği hükümde ise İbn Mes'ûd, malın tamamının ana bir kardeşe ait olduğunu söyleyerek diğerlerine mirastan hisse vermemiştir.⁸⁶⁵ Vefat eden kişinin aynı zamanda hem ana bir erkek kardeş hem de amcaoğlu olan kişi ile ana-baba bir amca oğlu beraber vâris olursa İbn

---

⁸⁶¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 299;el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 238

⁸⁶² İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 299.

⁸⁶³ Kal'ac, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 69.

⁸⁶⁴ İbn Hazm, **a.g.e.**, IX, 299.

⁸⁶⁵ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 287; İbn Eb şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 246; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 30.

Mes'ûd'a göre bu durumda malın tamamı, aynı zamanda ana bir kardeş de olan, amca oğluna aittir.⁸⁶⁶

Abdullah b. Mes'ûd birisi vefat edenin sadece amca çocuğu, diğeri hem amca oğlu hem de eşi, üçüncüsü de hem amca oğlu ve hem de ana bir kardeşi olmak üzere geride üç amca oğlu bırakan kadının mirasının taksiminde verdiği hükümde ise, eşe terikenin yarısını vermiş, kalanı da ana bir kardeşe vermiştir.⁸⁶⁷

Son iki örnekte İbn Mes'ûd'un bu şekilde bir hüküm vermesinin sebebini şu şekilde açıklamak mümkündür. Burada, mûrisin amca çocukları babaya yakınlıkları bakımından eşittirler. Bunlar içerisinde aynı zamanda ana bir kardeş de olan kişi, anne sebebiyle üstün tutulmuş ve bu iki kişi, birisi ana-baba bir kardeş diğeri de ana bir kardeş olan iki kardeş gibi olmuşlardır. Onlar içerisinde de yakınlık bakımından daha güçlü olması sebebiyle ana-baba bir kardeş olan terikede hak sahibi olmuştur.

Lian⁸⁶⁸ çocuğu ve zina çocuğunun durumlarına gelince İbn Mes'ûd'a göre, bu kişinin annesi eğer hayatta ise onun asabesidir. Eğer annesi ölmüşse bu durumda kadının (annenin) 'asabesi aynı zamanda çocuğun da 'asabesi kabul edilir, anneye vâris olan kişi çocuğa da vâris olur.⁸⁶⁹

b- 'Asabe bi gayrihi:

Kendi derecesinde bir erkek sebebiyle 'asabe olan kadın akrabalarıdır. Bunlar; kız, oğlun kızı, ana-baba bir kız kardeş ve baba bir kız kardeşidir. Bu kişiler, erkek kardeşleri ile beraber bulduklarında 'asabe olarak, terikenin ashâb-ı ferâize taksiminden sonra mirastan kalanı alır ve bu miktar, erkeğe kadının hissesinin iki misli hisse verilmesi prensibi doğrultusunda aralarında pay edilir. Bu husus üzerinde icmâ vardır. Bununla beraber İbn Mes'ûd, iki konuyu istisna olarak kabul etmiştir. Bu konular şunlardır:

⁸⁶⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 31

⁸⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 245.

⁸⁶⁸ **Lian**: Kocanın karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hakim huzurunda şer'î usulüne uygun olarak dörder defa şهادette bulduktan sonra kendilerine lanet ve gazab okumalarıdır. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 260)

⁸⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 272, 273, 276; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VII, 124; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 258; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 119; el-el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 81, no: 30697; Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 61; es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 198.

Berberlerinde, kendileri ile birlikte ana-baba bir kız kardeşin kızı olan bir erkek kardeşleri bulunan oğlun kızları ve kendileriyle beraber, ana-baba bir kız kardeşin kızı ile beraber erkek kardeşleri de bulunan baba bir kız kardeşler ile ilgili olarak İbn Mes'ûd, oğlun kızlarından her birine ve baba bir kız kardeşe altı da bir hisse verme veya erkek kardeşi ile mukâseme yapma arasında muhayyer kalmış ve hangisinde kız daha az hisse sahibi olacaksa ona göre taksim etmiştir.

Berberlerinde, iki veya daha fazla kızı ile birlikte bulunan bir erkek kardeşleri olan oğlun kızları ve beraberlerinde ana-baba bir iki yahut daha fazla kız kardeşleri olan baba bir kız kardeşleri erkek kardeşleri 'asabe yapamaz ve dolayısıyla da kardeşleri ile birlikte mirastan hisse alamazlar. Bu iki kız kardeşin ya da erkek kardeşin iki kızının hisselerinden artan yalnız erkek kardeşe aittir. Kız kardeşine bir şey verilmez. Veyahut da kız kardeşi olmadan sadece oğlunun oğluna verilir.

Önceki bölümde oğlun kızları ve ana-baba bir kardeşin mirastaki durumlarından söz ederken de değinmiş olduğumuz bu durum, İbn Mes'ûd'un diğer sahabilerden farklı görüşte olduğu konulardan biridir.⁸⁷⁰

c-'Asabe ma'a gayrihi:

Bunlar, 'asabeden olmayan başka bir kadın ile beraber bulunmaları sebebiyle 'asabe olan kadınlardır. Bu kişiler vefat edenin kızı ile beraber bulunan ana-baba bir kız kardeşler veya baba bir kız kardeşlerdir. Bunlar erkek kardeşleri bulunmayan kızlarla bir araya gelseler ya da oğlun kızlarıyla bir araya gelseler yine aynı şekilde 'asabe olurlar.

Önceki bölümde de temas ettiğimiz şu rivayette İbn Mes'ûd'un konuyla ilgili olarak vermiş olduğu hüküm nakledilmiştir. Buna göre; Ebû Musâ el-Eşârî'ye, vefat edenin bir kızı, oğlun kızı ve kız kardeşi bulunması durumunda her birinin mirastaki hisseleri sorulmuş, o da: Kıza terikenin yarısı verilir, kalan yarım da kız kardeşindir, ama sen yine de İbn Mes'ûd'a da sor." diyerek cevap vermiştir. Adam daha sonra İbn Mes'ûd'a gelmiş ve ona Ebû Musa'nın kendisine verdiği cevabı söyleyip, İbn Mes'ûd'dan bu durumda mirasın taksimi ile ilgili görüşü sormuştur. İbn Mes'ûd adama cevap olarak; kıza yarım, oğlun kızına da üçte ikiyi tamamlamak için altıda

⁸⁷⁰ Kal'acî, **Mevsûatu fikhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 71.

bir verilmesini, kalanı da kız kardeşin alacağını söylemiştir. İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili olarak söylemiş olduğu bu söz Ebû Musa’ya haber verildiğinde o: “Bu büyük âlim aranızda bulunduğu sürece bana bir şey sormayın” diyerek İbn Mes‘ûd’un ilmi bilgisinin yanında bu konuda vermiş olduğu hükmün ne kadar isabetli olduğunu belirtmiştir.⁸⁷¹

‘Asabe, ashâb-ı ferâizden birisiyle aynı seviyede olur ve ölüye yakınlıkta da ondan üstün olursa, üstün olan ‘asabe mirastan bir şey kalmaz. Zira o kendisine eşit olduğu hisse sahibine paydada ortak olur. Bu hüküm doğrultusunda İbn Mes‘ûd, vefat edip geride eşini, annesini, ana-baba bir kardeşlerini ve ana bir erkek kardeşlerini bırakan bir kişinin mirasının taksiminde şu şekilde hüküm vermiştir: Eşe, mirastan payı olan yarım hisse vermiş anneye altıda bir, ana bir erkek kardeşlere üçte bir hisselerini vermiştir. Ashabı ferâize terikenin taksiminin ardından asabe bir şey kalmaması sebebiyle de ana-baba bir kardeşleri bu taksime dâhil etmemiştir.⁸⁷² İbn Mes‘ûd, burada babanın yalnızca onların mûrise olan yakınlıklarını artırdığını belirtmiştir.⁸⁷³

(ii) Sebebî ‘Asabe (‘Asabe-i Sebebiyye):

Velâ sebebi ile olan ‘asabedir. Bu durumda olan bir kişinin mirasta hak sahibi olması ancak ashabı ferâizden kimsenin bulunmaması, ‘asabelerden hiç kimsenin bulunmaması ve zevi’l-erhâmdan hiç kimsenin bulunmaması durumunda olabilir. Nitekim Abdullah b. Mes‘ûd’un, varisler içerisinde mevlâ, zevi’l-erhâmdan birisiyle beraber bulunduğu takdirde ona mirastan hisse vermediği nakledilmiştir.⁸⁷⁴

Sebebi ‘asabe iki kısma ayrılır:

a- İtk sebebiyle olan ‘asabe:

Bir köle ya da câriye âzâd eden kişi (mevla’l-atâke) ve onun ‘asabesi, âzâd edilen köleye, geride başka bir vâris bırakmadığı takdirde vâris olurlar. Burada kişinin kölesini kendisinin âzâd etmesi ya da mukâtebe yoluyla azat etmesi arasında

⁸⁷¹ el-Cürçânî, **Şerhu Feraizi Siraciyye**, s. 25; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 256; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 257; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VI, 232; ayrıca bk.: İbn Mâce, **Ferâiz**, 2.

⁸⁷² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 24.

⁸⁷³ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 251.

⁸⁷⁴ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 241, 242; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IX, 91; el-Cürçânî, **a.g.e.**, s. 40.

bir fark yoktur. İbn Mes‘ûd konuyla ilgili olarak: “*Âzâd edilen kölenin mirası, onu azat edene aittir.*” demiştir.⁸⁷⁵

Abdullah b. Mes‘ûd, bir başka rivayette de kadınların velâdaki durumları ile ilgili olarak; “*Kadınlar velâ sebebiyle varis olamazlar. Ancak mukatebe yoluyla ya da bizzat kendileri köleyi âzâd ettiklerinde mirastan pay alabilirler.*” demiş ve velâda miras hakkının erkeğe ait olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁶

b- Akit sebebiyle olan ‘asabe:

Kendisine vâris olabilecek bir akrabası (ashâb-ı ferâiz, ‘asabe ya da zevi’l-erhâm) olmayan bir kişinin başka bir kişiyle, kendisinin velisi ve vârisi olacağı, bununla beraber işlediği bir suç sonucunda alacağı cezada da diyetini ödeyeceği hususunda anlaşma yapması üzerine aralarında meydana gelen ‘asabeliktir. İbn Mes‘ûd, başka hiçbir mirasçısı olmaması durumunda akid ile mevlâyı vâris kabul etmiştir.

Mesrûk b. Ecdâ’dan nakledilen bir rivayet, İbn Mes‘ûd’un konu ile ilgili görüşünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir: “*Aramızda Deylem kabilesinden gelmiş, kölesinde hiçbir hakkı olmadığını söyleyen birisi vardı. Bu adam öldü ve geride üç yüz dirhem mal bıraktı. İbn Mes‘ûd’a gelip, vefat eden bu adamın mirasının ne olacağını sordum. İbn Mes‘ûd: “Onun bir yakını yahut da sizden birisinin ona velâlığı var mı?” diye bize sordu. Biz de “hayır” cevabını verdik. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd, beytûlmalı kastederek, “o zaman bu durumda onun birçok mirasçısı vardır” dedi.*”⁸⁷⁷

Kaynaklarda yer alan başka bir rivayette göre ise; Ürdün halkından bir adam, amcasının oğluyla muvâlât akdi yapmış daha sonrada onun sayesinde (yardımıyla) Müslüman olmuştu. Bu kişi daha sonra geride bir miktar mal bırakarak vefat etmişti. İnsanlar Abdullah b. Mes‘ûd’a gelip bu adamın mirasının ne olacağını sormuşlar ve

⁸⁷⁵ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 25; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 222; Sa‘îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 83.

⁸⁷⁶ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 37; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, X, 306.

⁸⁷⁷ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 10.

İbn Mes‘ûd onlara: “*Onun malı onun (amcasının oğlunun)dur*” diye cevap vermiştir⁸⁷⁸.

Bir rivayette de İbn Mes‘ûd’un mevlâ’l-muvâlât⁸⁷⁹ ile ilgili olarak: “*Bir kişi başka birinin yardımı aracılığıyla Müslüman olur ve onunla muvâlât akdi yapar sonra da ölürse, mirasçısı olmadığı takdirde, onun malı diğer kişiye aittir.*” dediği nakledilmiştir.⁸⁸⁰

(3) Zevi’l-Erhâm:

Zevi’l-erhâm, terikede belli oranda hisse sahibi olmayan ve terikeyi ‘asabe olma sıfatıyla da elde edemeyen, bununla beraber vefat edenin aralarında kan bağı olan akrabalarıdır.⁸⁸¹

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, zevi’l-erham, vârisler arasında ashâb-ı ferâiz ve ‘asabe bulunmadığı zaman vâris olarak kabul edilebilirler.⁸⁸² Bununla beraber İbn Mes‘ûd, zevi’l-erhâmın verasetini ‘asabe-i sebebiyyenin (mevlânın) vâris olmasına tercih etmiştir.⁸⁸³ Bir rivayette İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili olarak: “*Bir kişi vefat edip geride onu âzâd eden mevâlisi ve zevi’l-erhâmdan anne ya da teyzesi dışında kimseyi bırakmamışsa, onun mirası anne ya da teyzesine verilir, mevâlisi onlarla beraber mirasçı kılınmazlar. Zira mevâli, zevi’l-erhâm ile beraber mirasçı olmaz.*”⁸⁸⁴ dediği nakledilmiştir.

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre ölen bir kişinin arkasında kalan tek vâris zevi’l-erhâmdan bir kişi ise ve onunla beraber ne ashâb-ı ferâizden ne de ‘asabeden kimse bulunmazsa bu durumda bu kişi, terikenin tamamına sahip olur.⁸⁸⁵ Nitekim İbn

⁸⁷⁸ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-âsâr**, s. 169.

⁸⁷⁹ **Mevlâ’l-Muvâlât**: Nesebi meçhul olan kimselerce önerilen velâ akdini kabul eden kişiye verilen isimdir. (Sa’dî Ebû Ceyb, **el-Kâmûsu’l-Fıkhîyye**, Dâru’l-fıkr, Dimaşk 2003, s. 289; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 298.

⁸⁸⁰ eş-Şâfi‘î, **el-Ümm**, IV, 90.

⁸⁸¹ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 493; Berki, **Miras ve Tatbikat**, s. 12.

⁸⁸² İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 82.

⁸⁸³ İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, VI, 252; el-el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-‘ummâl**, XI, 26, hadis no: 30483; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 18; en-Nevevî, **Mecmu’**, XVI, 56; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VI, 241, 242; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 91; İbn Kudâme el-Makdisi, **eş-Şerhu’l-kebîr**, VII, 103.

⁸⁸⁴ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 20; İbn Türkmanî, **el-Cevherü’n-nakî**, VI, 217.

⁸⁸⁵ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 127.

Mes'ûd kendisinden nakledilen bir rivayette; "*Dayı, varisi olmayanın varisidir*"⁸⁸⁶ diyerek, zevi'l-erhâmdan olan "dayı"nın, kendisinden başka bir varis olmaması halinde mirasta hak sahibi olacağını ifade etmiştir.

Bununla beraber zevi'l-erhâmın sayısı birden fazla ve anneleri ve babaları bir olursa, dayı ve teyzenin bir arada bulunması gibi, bu durumda İbn Mes'ûd, erkeğe; kadına verilen hissenin iki misli hisse verilmesi prensibiyle mirası aralarında taksim etmiştir. Buna göre, teyzeye mirastan üçte bir, dayıya ise üçte iki hisse vermiştir.⁸⁸⁷

Varisler arasında bulunan zevi'l-erhâmda babalar farklı veya anneler farklı olsa veyahut da hem anne ve hem baba farklı olursa, İbn Mes'ûd'a göre her fer' kendisiyle bağlı olduğu aslın yerine konur ve bu durumdaki kişiler, vefat edene bağlandıkları asılların mirastan alacakları miktarda terikeden hisse alırlar.⁸⁸⁸ Nitekim bir rivayette Abdullah b. Mes'ûd'un konuyla ilgili olarak şöyle söylediği nakledilmiştir: "*Eğer akraba (zû karâbe) birisi bulunmadığı zaman, teyze anne derecesindedir, hala da baba derecesindedir, kardeşin kızı kardeş derecesindedir ve zevi'l-erhâmdan her birisi, sebebiyle varis olduğu yakınlığı derecesindedir.*"⁸⁸⁹

Nitekim Abdullah b. Mes'ûd, hala ve teyze hakkında verdiği bir hükümde; halayı baba yerine koyarak üçte iki hisse vermiş, teyzeyi de anne yerine koyarak geriye kalan üçte bir hisseyi vermiş ve "*Teyze anne derecesinde, hala da baba derecesindedir.*"⁸⁹⁰ demiştir.

Vefat eden kişinin geride bıraktığı kızın kızı ve kız kardeşinin kızı arasında terikenin taksiminde ise İbn Mes'ûd, varisler kız ile kız kardeş olsaydı terikenin nasıl taksim edileceğini dikkate alarak, kızın kızına terikenin yarısını vermiş, kız kardeşin kızına da kalan yarım hisseyi vermiştir.⁸⁹¹

⁸⁸⁶ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 20; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XI, 26, hadis no: 30485; Benzer lafız ile Peygamber'den nakledilen hadis için bkz.: Timizi, **Ferâiz**, 12.

⁸⁸⁷ Kal'acî, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 77.

⁸⁸⁸ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 217.

⁸⁸⁹ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 23; el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI, 217.

⁸⁹⁰ el-Beyhakî, **a.g.e.**, VI,217; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, X, 283; Sa'id b. Mansûr, **Sünen**, I, 69; ayrıca bk.: İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 248.

⁸⁹¹ Kal'acî, **a.g.e.**, s. 77, 78

İbn Mes'ûd dayı kızı ile teyze kızı arasında mirasın taksiminde ise; yine vârisler asıl, dayı ve teyze olmuş olmaları durumunda ne kadar hisse alacaklarını göz önünde bulundurarak, dayının kızına üçte iki, teyzenin kızına da üçte bir hisse vermiştir.⁸⁹²

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi İbn Mes'ûd, zevilerhamda her fer'e kendisi ile vefat edene bağlandığı aslın hissesini vermiştir. Buna göre, kızın kızını kız yerine, erkek kardeşin kızını erkek kardeş yerine, kız kardeşin kızını kız kardeş yerine, halayı babanın yerine, teyzeyi annenin yerine... vb. koymuş ve terikenin taksimini asılların alacakları hisseleri göz önünde bulundurarak yapmıştır.⁸⁹³

c-RED:

Red; terikenin fazla, hisse sahiplerinin ise az olması ve 'asabeden kimsenin de bulunmamasıdır.⁸⁹⁴ Bu durumda hisse sahipleri hisselerini aldıktan sonra artan miktar, vârisler arasında tekrar taksim edilerek onlara ödenir. İbn Mes'ûd, böyle bir durumda terikenin artan kısmını ashâb-ı ferâize her birinin mirastaki payı oranında taksim etmiştir.⁸⁹⁵

Abdullah b. Mes'ûd, beraberlerinde asabeden kimse bulunmadığı takdirde kız kardeş, anne ve kıza red miras taksiminde yapmıştır.⁸⁹⁶ Rivayete göre, bir grup insan Şâ'bi'ye gelip: "*Ebû Ubeyde kız kardeşe terikenin tamamını verdi*" demiş ve hayretlerini belirtmişlerdi. Bunun üzerine Şa'bî onlara: "*Ebû Ubeyde'den daha iyi (hayırlı) olan kişi bunu yaptı, İbn Mes'ûd bunu yapıyordu.*" diye cevap vermiş⁸⁹⁷ ve İbn Mes'ûd'un da kız kardeşe önce mirastaki yarım hissesini verdiği ve daha sonra terikenin artması ve kız kardeşten başka kimsenin de bulunmaması durumunda kalanı da yine ona verdiğini belirtmiştir.

Bununla beraber Abdullah b. Mes'ûd'un, ashab-ı ferâizden altı kişiyi istisna edip, bunlara red yapmadığı ifade edilmiştir. İbrahim en-Neha'î bu altı kişinin; ölenin

⁸⁹² el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 217.

⁸⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 85.

⁸⁹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, VIII, 358; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 381.

⁸⁹⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 48.

⁸⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, VI, 253.

⁸⁹⁷ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 287.

eşi (karısı / kocası), ninesi, ana-baba bir kız kardeşlerle bulunduğu, baba bir kız kardeşleri; kendi kızlarıyla beraber bulunduğu zaman oğlun kızları; anne ile beraber buldukları zaman ana bir kız kardeşler olduğunu nakletmiştir.⁸⁹⁸ Beyhaki bunlara ek olarak nineden başka varis olmadığı takdirde, nineye hisse verileceğini nakletmiştir.⁸⁹⁹

Abdullah b. Mes'ûd, mirasın taksimi esnasında kendilerine red yapılmayan bu kişiler dışında kimse bulunmaz ve sadece nine bulunursa bu durumda nineye kendi hissesini verir, kalanı da yine ona verirdi. İbn Mes'ûd'a göre, kalan beş kişiden başka bir kişi daha olursa bu durumda ona da hissesi verilir ve terikeden kalan miktar, beytülmale bırakılır.⁹⁰⁰

Abdullah b. Mes'ûd'un hakkında red ile hüküm verdiği meselelere diğer bir örnek ise onun, ölen ve arkasında ana-baba bir kız kardeşini, baba bir kız kardeşini bırakan ve bunların dışında herhangi bir 'asabesi de bulunmayan bir kadının terikesinin pay edilmesinde verdiği hükümdür. Buna göre; ana-baba bir kız kardeşe terikenin yarısını, baba bir kız kardeşe de, üçte ikiyi tamamlamak için, altıda bir hisse vermiştir. Terikeden artan miktarı da sadece ana-baba bir kız kardeşin aldığı hisseye eklemiştir. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, İbn Mes'ûd, ana-baba bir kız kardeş bulunduğu zaman baba bir kız kardeşe red yapmamıştır.⁹⁰¹

Bu örneklerin yanı sıra İbn Mes'ûd, vefat edip geride anne ve ana bir kardeşler bırakan bir kişinin mirası ile ilgili olarak şu hükmü vermiştir: Öncelikle ana bir kardeşlere üçte birlik hisselerini, anneye de mirastaki altıda birlik hissesini vermiş ve terikeden kalan miktarı da yine annenin hissesine eklemiştir. Ana bir kardeş, anne ile beraber bulunduğu kendisine red yapmamış ve annenin artan hisseyi hak edeceğini ifade etmek amacıyla da; "*Anne 'asabesi olmayanın 'asabesidir*"⁹⁰² demiştir.

⁸⁹⁸ Sa'îd b. Mansûr, **Sünen**, I, 59; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, VI, 53; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 49.

⁸⁹⁹ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 36; ayrıca bk.: 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 286; Serahsî de nine ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'un nine ashâbı feraizle beraber bulunduğu red yapmadığını ifade etmiştir. (es-Serahsî, **el-Mebsût**, XXI, 193)

⁹⁰⁰ Kal'acî, **Mevsûatu fikhi Abdullah b. Mes'ûd**, s. 74

⁹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 301.

⁹⁰² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 253; Sa'îd b. Mansûr, **a.g.e.**, I, 61; Dârimi, **Ferâiz**, 23.

d- ‘AVL:

‘Avl, hisseler toplamının meselenin aslından, diğer bir ifade ile ortak paydadadan büyük olan miras meselesidir.⁹⁰³

Taksimde payın paydadadan büyük olması sonucunda da vârislerin hisselerinin eksiltmesine gidilir. ‘Avl konusunda ilk defa hüküm verenin Ömer b. Hattâb olduğu ve sahabeden Abdullah b. Abbas dışında herkesin de Hz. Ömer’in bu hükmünü uygulamış oldukları belirtilmektedir.⁹⁰⁴

Abdullah b. Mes‘ûd da sahabenin çoğunluğu gibi, karşılaştığı bazı meselelerde ‘avl ile hüküm vermiştir.⁹⁰⁵ Buna göre, İbn Mes‘ûd’un vefat edip geride eş, anne, ana bir kardeşler, ana-baba bir kız kardeş ve baba bir kız kardeşler bırakan bir kişinin terikesinin pay edilmesinde verdiği hüküm şu şekildedir: Eşe yarım hisse, anneye altıda bir hisse, ana-baba bir kız kardeşlere altıda bir hisse vermiş, ana bir kız ve erkek kardeşlere ise toplam üçte bir hisse verip bunu kız ve erkek kardeşler arasında eşit bir şekilde paylaşmıştır. Bu meselede asıl “altı”dır ama “on”a ‘avledilmiştir.⁹⁰⁶

e- MİRASIN BEYTÜLMALE KALMASI:

Eğer vefat edenin hiçbir akrabası olmadığı gibi, mevlâsı ya da kendisiyle muvâlât akdi yapmış olduğu birisi de yoksa, bu durumda vefat edenin mirası beytülmale konur. Konuyla ilgili olarak, Mesruk b. Ecdâ şu rivayette bulunmuştur: *“İbn Mes‘ûd’a içinde üç yüz dirhem bulunan bir kese getirildi. Ben: “Aramızda bir adam vardı, Deylem’de yaralanıp öldü, bu kese onun” dedim. İbn Mes‘ûd onun zevi’l-erhâmı olup olmadığını sordu. “Hayır, yok” dedim. “Akdi muvâlât yaptığı birisi var mı?” diye sordu, yine “hayır, yok” dedim. Bunun üzerine İbn Mes‘ûd, (beytul malı kastederek) “ona varis olan çoktur” dedi ve malı beytülmale koydu.”*⁹⁰⁷

⁹⁰³ Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, V, 211; Kal‘acî, **el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyyetü’l-müyessera**, I, 140; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 26.

⁹⁰⁴ Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmî ve edilletuhu**, VIII, 354; Kal‘acî, **Mevsûatu fıkhi Abdullah b. Mes‘ûd**, s. 79.

⁹⁰⁵ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 263.

⁹⁰⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 27, 28.

⁹⁰⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 10; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-musannef**, VI, 296; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VI, 243.

Benzer şekilde vefat edip herhangi bir vârisi olmayan ve geride yedi yüz dirhem bırakmış olan bir kişi hakkında da İbn Mes'ûd, “*Onun malını beytülmale koy, çünkü o da Müslümanlardan birisidir.*” demiştir.⁹⁰⁸

---

⁹⁰⁸ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 11.

C- UKÛBÂT

1- CİNAYETLER

Cinayet, genel anlam itibariyle, ister mala, ister cana, ister başka bir şeye karşı yapılsın, şer'an haram olan her fiile verilen isimdir. İslâm hukuk terminolojinde ise cinayet, insanın canına veya organlarına karşı işlenen öldürme, yaralama, vurma gibi dünyevî cezalar gerektiren fiillerdir.⁹⁰⁹

Cinayette verilen cezalar, mecnıyyun aleyhin⁹¹⁰ durumuna göre farklılık göstermektedir. Buna göre; köleye, zimmîye ve kadına karşı işlenen cinayetlerdeki uygulamalarla ilgili İbn Mes'ûd'un ortaya koymuş olduğu görüşler şu şekildedir:

a- Köleye Karşı İşlenen Cinayet:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, “*Ey inananlar! Size öldürmelerde kısas farz kılındı*”⁹¹¹ âyeti gereğince bir köle başka bir köleyi kasten öldürürse kısas uygulanır. Aynı şekilde hür bir kişi, bir köleyi öldürdüğünde de kısas uygulanır. Zira âyette geçen, “*Biz onlara, nefis karşılığında nefsi yazdık*”⁹¹² âyeti köleyi de efendiyi de kapsamaktadır.⁹¹³

Eğer köle, hatâen öldürülürse bu durumda ne kadar olursa olsun kölenin değeri sahibine (efendisine) ödenir. Nitekim İbn Mes'ûd, konuyla ilgili olarak, “*Hürün diyetinden fazla dahi olsa, kölenin diyeti onun kıymetidir.*” demiştir.⁹¹⁴

b- Zimmîye Karşı İşlenen Cinayet:

Abdullah b. Mes'ûd'a göre bir Müslümanın hataen bir zimmiyi öldürmesi durumunda diyet gerekir ve ödenecek olan miktar da Müslümanın diyeti gibidir, zimmînin, Mecûsî, Hıristiyan ya da Yahudi olması arasında bir fark yoktur.⁹¹⁵

⁹⁰⁹ Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhiyye*, s. 70; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 59.

⁹¹⁰ **Mecniyyun aleyh:** Mağdur; kendisi üzerinde cinayet işlenen kimse, “men aleyhi'l-cinâye” de denir. (Erdoğan, *a.g.e.*, s. 280.

⁹¹¹ Bakara 2/178.

⁹¹² Maide 5/45.

⁹¹³ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 35;

⁹¹⁴ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 10; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 154;

⁹¹⁵ ‘Abdürrezzâk, *a.g.e.*, X, 97; ed-Dârekutni, *Sünen*, III, 149; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, V, 406, 407; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 338; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 350; el-Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 103.

Bir başka rivayette ise, İbn Mes'ûd'un Mecûsinin diyetinin miktarı ile ilgili olarak; Mecûsinin diyetinin sekiz yüz dirhem, Mecûsi kadınların diyetinin ise de bunun yarısı olduğunu söylediği nakledilmiştir.⁹¹⁶

c- Kadına Karşı Cinayet:

Kadına karşı hataen saldırıda bulunulması durumunda, bu ister canına kasten isterse de vücudunun bir azasına karşı olsun, diyet ödenmesi vâciptir. Kadının diyetinin miktarı konusunda İbn Mes'ûd, beş deveye kadar kadının diyetinin erkeğin diyetiyle eşit olduğunu söylemiştir. Nitekim kendisinden nakledilen bir rivayette şöyle söylemektedir: “*Kadın ve erkeğin diyeti, her birinin diyeti beş deve olan, dış ve mûdiha*⁹¹⁷ *türü yaralanmalarda eşittir. Bunun dışındakilerde kadının diyeti, erkeğin diyetinin yarısıdır.*”⁹¹⁸ Buna göre diyeti, öldürme diyetinin yirmi de birine ulaşınca kadarki yaralamalarda kadın ve erkeğin diyetleri eşit, bunun dışındaki yaralamalarda ise kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır.

Bir rivayette de İbn Mes'ûd'un; “*mûdiha dışındaki yaralanmalarda kadının yaralanma diyeti, erkeğin diyeti gibidir*” dediği nakledilmiştir.⁹¹⁹ Bu konu da, İbn Mes'ûd'un, Hz. Ömer'e muhalif görüş ortaya koyduğu hususlardan birisidir. Zira Hz. Ömer, diyetin üçte birine kadar eşit olacağı görüşündeydi.

2- ÖLDÜRMEİN ÇEŞİTLERİ:

İbn Mes'ûd'un, görüş ortaya koymuş olduğu ölüm çeşitleri şunlardır:

a- Amden Öldürme:

Silah kullanarak kâtilin bir insanı haksız yere öldürmesidir. İbn Mes'ûd, “*Silah kullanma kasıt ifade eder*”⁹²⁰ diyerek, silah kullanarak bir kişiyi öldüren

⁹¹⁶ el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VIII, 101; el-Müttakî el-Hindî, **Kenzü'l-'ummâl**, XV, 141, hadis no: 40432; İbn Hacer el-Askalani, **Telhisü'l-habîr**, IV, 35; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XII, 55.

⁹¹⁷ **Mûdiha** ( ): Et ile baş kemiği arasında zar gibi olan derinin yırtılıp kemiğin ortaya çıkması şeklinde baş ve yüz yaralanmasıdır. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 358)

⁹¹⁸ 'Abdürrezzâk, **el-Musanef**, IX, 397; İbn Kudâme, **a.g.e.**, XII, 57; es-Semerkandî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, III, 170; ayrıca bk.: et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 349; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, VI, 468.

⁹¹⁹ Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, VII, 77.

⁹²⁰ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 271; el-Heysemî, **a.g.e.**, VI, 447; el-Müttakî el-Hindî, **a.g.e.**, XV, 122, hadis no: 40369.

şahsın kasten adam öldürme suçuyla yargılanacağını ve buna göre cezalandırılacağını belirtmiştir.

b- Şibh-i Amd Öldürme:

Öldürülmesi meşrû olmayan bir kimseye, odun, taş vb. bir şey ile vurarak kasten öldürmektir. İbn Mes'ûd, şibh-i amdın cinayetini taş, sopa, kılıç gibi, silah dışındaki aletlerle gerçekleşmesi durumunda olacağını söylemiş ve cezasının da ağırlaştırılmış diyet olduğunu ifade etmiştir.⁹²¹ Buna göre hata ve benzeri yolla öldürmede diyet İbn Mes'ûd'dan rivayette dörde bölünmüş yüz devedir ki bunlar, yirmi beş tane bir yaşını tamamlamış, iki yaşından gün almış dişi deve yavrusu (binti mehad), yirmi beş tane üç yaşına girmiş dişi deve yavrusu (binti lebûn), yirmi beş tane beş yaşına girmiş dişi deve (ceza'), yirmi beş tane dört yaşına girmiş dişi deve (hıkka)dır.⁹²²

c-Hataen Öldürme:

Bir kişiyi öldürme kastı olmaksızın yanlışlıkla öldürmedir. İbn Mes'ûd, hataen öldürmeyi: "*Hata, kişinin belirli bir hedefe atıp, ona isabet etmemesidir*"⁹²³ şeklinde açıklamıştır. Buna göre belirli bir hedefe ya da ava atılan silahın bir insana denk gelerek bu kişinin ölümüne sebep olması hataen öldürme kabul edilir.

İbn Mes'ûd'dan hataen öldürmenin diyeti ile ilgili olarak kaynaklarda nakledilmiş iki rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerden ilkinde göre hataen öldürmede diyet, beşe bölünerek yirmişerli gruplara ayrılmış yüz devedir bunlar, yirmi tane dört yaşına girmiş dişi deve (hıkka) ve yirmi tane beş yaşına girmiş dişi deve (ceza'), yirmi tane üç yaşına girmiş dişi deve yavrusu (binti lebûn), yirmi tane iki yaşından gün almış erkek deve yavrusu (ibn mehad), yirmi tane iki yaşından gün almış dişi deve yavrusu (binti mehad) dir.⁹²⁴ İbn Mes'ûd'dan nakledilen ikinci rivayette ise hataen öldürmede gereken diyetin miktarı ilk rivayetle aynı olmakla beraber burada

⁹²¹ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, IX, 277; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, VI, 447.

⁹²² İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-musannef**, V, 347; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 385; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 330; Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-harac**, s. 156; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XII, 14; es-es-Semerkindî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, III, 107; İbn 'Abdilberr, **el-İstizkâr**, VIII, 46.

⁹²³ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 277

⁹²⁴ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, V, 346; İbn Kudâme, **a.g.e.**, XII, 18, 19; İbnü'l-Hümmâm, **Şerhu Fethi'l Kadîr**, VIII, 303, 304.

ilk rivayette yer alan yirmi tane iki yaşından gün almış erkek deve yavrusu (ibn mehad) yerine yirmi tane üç yaşına girmiş erkek deve yavrusu (ibn lebûn)'un diyet olarak verilmesi gerektiği söylenmektedir.⁹²⁵

Bu iki rivayetten hangisinin daha sahih olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Kal'aci, Hz. Ömer'in görüşüne uygun olması sebebiyle ikinci yani yüz deve içerisinde yirmi tane ibn lebûnun olması gerektiğini belirten rivayetin daha sahih olabileceğini söylemektedir.⁹²⁶ Aynı şekilde kaynaklarda İbn Mes'ûd'dan naklen yer alan mevkuf bir hadisin ilk rivayetle aynı lafızda olduğu da görülmektedir⁹²⁷ ki kanaatimizce İbn Mes'ûd'un görüşünün Hz. Ömer'in görüşüne uygunluktan ziyade naklettiği mevkuf hadise uygun olması daha makul görünüyor. Nitekim Cessas da İbn Mes'ûd'dan nakledilen hataen adam öldürme diyetiyle ilgili bu rivayetlerde, diyetle "yirmi ibn mehad"ın gerektiğinin belirtildiği rivayetin tercihen daha doğru olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁸

3- CEZALAR:

a- Kısas:

Kısas, câniye işlediği suçun misli ile ceza vermektir. Bir kişiyi öldüren bir câniye karşı kısas uygulanmasından kasıt onun da öldürülmesidir. İbn Mes'ûd'a göre, bu ölüm cezasının nasıl uygulanacağı kısas da amaçlanan bir durum değildir. Şöyle ki, bir adam başka bir adama işkence eder, bedenine ve organlarına zarar verir ve bu adam da ölürse, İbn Mes'ûd'a göre bu câniyi tek bir kılıç darbesi ile öldürmek yeterlidir. Böylece bir cana karşı suçu işleyenin canını ortadan kaldırmakla misilleme gerçekleşir, adama nasıl bir ölüm cezası verildiği önemli değildir. Nitekim İbn Mes'ûd'a bir adamın burnunu kesip, müsl⁹²⁹ yaparak onu öldüren bir adamın durumu sorulduğunda "*İnsanların öldürmede en bağışlayıcı olanı, iman ehlidir*"

⁹²⁵ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-harac*, s. 155; Nevevi, *el-Mecmû*, XX, 453

⁹²⁶ Kal'aci, *Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd*, s. 173.

⁹²⁷ Tirmizî, *Diyât*, 1; Ebû Davud, *Diyet*, 16; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII, 20; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, V, 318; IX, 47.

⁹²⁸ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 329, 330.

⁹²⁹ **Müsl:** İnsanın kulak, burun, parmak... gibi organlarını kesmektir. (Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhîyye*, s. 336, 337)

diyerek, cânîye öldürdüğü adama yaptığı gibi müfle yapılıp, eziyet edilmeyeceği ifade etmiştir.⁹³⁰

Abdullah b. Mes'ûd'a göre öldürme dışındaki bir suçtan dolayı bir cânîye kısas yapıldığında bu kısas onun ölümüne yada herhangi bir uzvunu kaybetmesine sebep olursa bu durumda mecniyyuhaleyhin kendi diyeti ödendikten sonra kısas yapılan canîye kendi suçunun diyetini tazmin eder. Buna göre hakkında kısas hükmü bilfiil icra edilmiş bir şahsa el kesme cezası uygulandığında bu kişi bu ceza neticesinde ölürse onun diyeti, kendisi için kısas uygulanan kişinin akîlesinedir.⁹³¹ Nitekim konuyla ilgili olarak nakledilen diğere bir rivayette de İbn Mes'ûd; *“bir cânîye kısas uygulandığı zaman, bu cezanın onun canına ya da herhangi bir uzvuna bir zarar vermesi durumunda kendisi adına kısas yapılan kişinin onun diyetini ödemesi gerekir, ancak onun yaralama diyeti bundan düşürülür”* demiştir.⁹³²

İbn Mes'ûd'un Hz. Ömer'e muhalif görüş ortaya koyduğu hususlardan bir diğere de bu konudur. Zira Hz. Ömer böyle bir durumda diyetin gerekmeyeceği görüşündedir.⁹³³

Kısası Affetme:

Kısas, şahsi bir haktır ve mecniyyun aleyhin ya da nefse karşı işlenmiş bir suçta ölenin velilerinin kısastan vazgeçip kısas uygulanacak kişiyi affetmeleri mümkündür.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, ölenin velilerinden biri ya da birkaçının cânîyi affetmesi durumunda kısas düşer. Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer'e maktulun velilerinden birisinin katili affettiği bir cinayet davası gelmişti. Hz. Ömer, bu dava karşısında o sırada yanında bulunan İbn Mes'ûd'a konu ile ilgili görüşünü sordu. İbn Mes'ûd kâtilin, velilerden birisi tarafından affedildiği ve bu durum karşısında *“böylece öldürülmekten kurtarıldı”* diyerek kısasın düştüğünü ve câninin malından

⁹³⁰ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 350; 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 22; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, VI, 456. Hz. Peygamberden benzer lafızla bir hadis de İbn Mes'ûd'dan rivayetle hadis kaynaklarında nakledilmiştir. Bk.: Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 393; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, **Sahihu İbn Hibban bi Tertîbi İbn Balabân**, thk.: Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1993, XIII, 335.

⁹³¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, XI, 21.

⁹³² 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 485.

⁹³³ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 456; İbn Hazm, **a.g.e.**, XI, 22.

diyetin ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. İbn Mes‘ûd’un bu sözü üzerine Hz. Ömer, elini İbn Mes‘ûd’un omzuna koyarak, onun görüşünü beğendiğini ifade etmiş ve onun için “*İlimle dolu bir dağarcık*” demiştir.⁹³⁴

b- Diyet:

Abdullah b. Mes‘ûd’dan diyetin ne zaman vâcip olacağı ile ilgili nakledilen rivayet yukarıda naklettiğimiz rivayettir ki buna göre, ölenin velilerinden biri yada birkaçının kâtili affetmesi durumunda kısas düşerek, diyet vâcip olur.

(1) Diyetin Miktarı:

Diyet, ağırlaştırılmış ve hafifletilmiş olmak üzere ikiye ayrılır. Ağırlaştırılmış diyet, kasten öldürmede velilerin affetmesi.. gibi sebeplerle kısasın düşmesi durumunda ve şibh-i amden, yani kasta benzer şekilde birinin öldürülmesi durumunda ödenmesi gereken bir cezadır.⁹³⁵ Hafifletilmiş diyet ise, hataen adam öldürme neticesinde ödenmesi gereken diyettir. Her iki durumda da ödenmesi gereken diyetin miktarı yüz deve olmakla beraber ağırlaştırılmış diyetle bu develer yirmi beşerli gruplar halinde ayrılmışken hafifletilmiş diyetle develer yirmişerli gruplar halinde bölünerek farklı yaş ve cinsler halinde belirlenmiştir. Bu develerin özellikleri ile ilgili İbn Mes‘ûd’dan nakledilen rivayetlere yukarıda yer verdiğimiz için burada tekrar etmek istemiyoruz.⁹³⁶

(2) Organların Diyeti:

Abdullah b. Mes‘ûd, mecniyyun aleyhin diyetinin tamamını yaralanan uzva göre taksim ederek ve ona uygun miktarı uygulamıştır. Eğer cinayet, vucutta iki tane bulunan organlardan birisine karşı işlenmişse bu durumda her birisi için yarım diyet vardır. Dolayısıyla cinayet her iki organa karşı işlenmişse bu durumda diyetin tamamının ödenmesi gerekir. Nitekim İbn Mes‘ûd uzuvların diyeti ile ilgili olarak;

⁹³⁴ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 13; el-Heysemî, **Mecma‘ü’z-zevâid**, VI, 475; el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VIII, 57; et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, IX, 349; ayrıca bk.: el-Humeydân, “*Fukahâü’s-sahâbeti’l-müksirûne mine’l-fetevâ*”, s. 36.

⁹³⁵ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 389, 390.

⁹³⁶ bk. s. 212.

“Dişler denktir, parmaklar denktir, gözler denktir, eller denktir, ayaklar denktir, testisler de denktir.”⁹³⁷ demiştir.

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre bedende sadece bir tane olması sebebiyle konuşan dil için de tam diyet vardır.⁹³⁸

İbn Mes‘ûd, yaralamaların diyetiyle ilgili olarak ise, muzıha türü yaralanmaların diyetinin beş deve olduğunu, âmme⁹³⁹ ve câife⁹⁴⁰ türü yaralanmalarda ise diyetin, deve diyetinin üçte biri olduğunu söylemiştir.⁹⁴¹

(3) Diyeti Bağışlama:

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, ister kasten ister hatâen işlenmiş olsun, bir cinayet sebebiyle ödenilmesi gereken diyetin “mecniyyun aleyh” veya öldürülmüş olması durumunda onun varisleri tarafından affedilmesi câizdir. Bununla beraber öldürülenin varislerinin tamamının diyeti bağışlamış olması da şart değildir. Eğer içlerinden bir kısmı ödenecek olan diyeti bağışlar, diğerleri bağışlamazsa bağışlayanların hissesi diyetten düşürülür ve câni, bağışlamayanların hissesini öder.

İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili ortaya koyduğu görüşü naklediyor olması sebebiyle, kısasın affedilmesi ile ilgili naklettiğimiz rivayete benzer bir rivayeti burada tekrarlayanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. İbrahim en-Nehai’den nakledilen rivayete göre; Ömer b. Hattâb’a kasten bir kişiyi öldürmüş ve öldürdüğü kişinin velilerinden birisinin de kendisini affettiği bir adamın davası getirilmişti. Hz. Ömer, o sırada yanında bulunan İbn Mes‘ûd’a konuyla ilgili ne söyleyebileceğini sorunca İbn Mes‘ûd; “*Öldürülen nefis hepsine aitti. İçlerinden birisi affedince ona (katile) yaşama hakkı verildi. Dolayısıyla, velilerden herhangi birisinin, diğer velilerin birisi kısastaki hakkından vazgeçerse, kısas (öldürme) hakkını alması mümkün değildir.*” dedi. Hz. Ömer, İbn Mes‘ûd’un bu sözleri üzerine, onun bu konuda nasıl bir hüküm vereceğini sorduğunda ise İbn Mes‘ûd; “*Katilin malından*

⁹³⁷ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 327, 374, 384; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, X, 448, 450.

⁹³⁸ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XII, 124.

⁹³⁹ Âmme ( ), etin kesilip beyin ile kemik arasındaki zarı ortaya çıkaran yaradır. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 15, 16)

⁹⁴⁰ Câife ( ), göğüste, sırta, karında açılan yaralar gibi iç boşluğa kadar işleyen yaradır. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 48)

⁹⁴¹ ‘Abdürrezzâk, **a.g.e.**, IX, 397; Kal‘acı, **Mevsû‘atu fıkıhı ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 174

diyete hükmedersin ve bağışlayanın hissesi de bunun içerisinde çıkarılır” demiş ve Hz. Ömer de; “Ben de senin gibi düşünüyorum” diyerek İbn Mes‘ûd’un konuyla ilgili ortaya koyduğu görüşü tasdik ettiğini ifade etmiştir.⁹⁴²

c- Had:

Had, belli suçlardan dolayı bizzat Şâri‘ tarafından miktarı belirlenmiş belli cezalardır.⁹⁴³

Bu cezaların, Allah’ın hakkı olarak, diğer bir ifadeyle toplumun menfaati için belirlenmiş cezalar olması sebebiyle İbn Mes‘ûd’a göre mağdurun veya kadının bu suçları işleyenleri affetmesi câiz değildir, dolayısıyla kendisine hadd davası getirilen bir idarecinin işlenen suç ile ilgili davayı açıp suçluyu yargılaması gerekir. Bununla beraber şer’an belirlemiş hadd cezalarında azaltma ya da eksiltmeye gidilmesi de söz konusu olamaz.⁹⁴⁴

(1) Hadd Cezasının Uygulanması:

Abdullah b. Mes‘ûd’a göre, hadd cezası gerektiren bir suçun işlenmesi durumunda yargılama ve verilecek cezanın uygulanmasını devlet başkanı ya da yardımcısı üstlenir. Bununla beraber devlet başkanı bu ve benzeri konulardaki davalara bakmaları için kadılar da görevlendirebilir. Nitekim İbn Mes‘ûd da Halife Ömer tarafından Kûfe’de kadı olarak görevlendirilmiş ve ilgili davalardaki haddleri uygulamıştır.⁹⁴⁵

İbn Mes‘ûd, efendinin köleye olan velâyetini, devlet başkanının halk üzerindeki velayetine benzeterek, kölesi olan bir kişinin kölesine ya da cariyesine karşı hadd uygulayabileceğini belirtmiştir. Nitekim İbn Mes‘ûd, kendisine gelerek cariyesinin zina ettiğini söyleyen bir kişiye “*ona elli kırbaç vur*” diyerek cariyesi üzerine haddi uygulayabileceğini söylemiştir.⁹⁴⁶

⁹⁴² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X, 478

⁹⁴³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 129; Zuhaylî, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, VII, 319, 320.

⁹⁴⁴ ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 371; el-el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl*, V, 402.

⁹⁴⁵ en-Nevevî, *Mecmu‘*, XXI, 313.

⁹⁴⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, XI, 164; ‘Abdürrezzâk, *a.g.e.*, X, 211; et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, IX, 340.

Kal‘aci, efendisinin köleye uygulamasının câiz olduğu hadlerin, hadd uygulanacak olan kişinin ölmesine ya da bir uzvunu kaybetmesine sebep olmayacak, terbiye edip, yola getirmeye yönelik hadler olduğunu söylemektedir. Zira efendisinin kölesini terbiye etme hakkı vardır ve buradaki hedef de budur. Bu sebeple de İbn Mes‘ûd, efendinin kölesine karşı uyguladığı bu tür hadlerde onu ilanı şart koşmamış, evinde yapmasını câiz görmüştür.⁹⁴⁷

İbn Mes‘ûd’a göre hadd uygulanabilmesi için öncelikle kişinin akıllı ve buluğa ermiş olması gerekir. Nitekim kendisine henüz buluğa ermemiş bir cariye hırsızlık suçuyla getirildiğinde ona hırsızlık haddi uygulamamıştır.⁹⁴⁸

Kişi haddi gerektiren bir fiili, bu fiilin haram olduğunu bilmeyerek işlerse Abdullah b. Mes‘ûd’a göre haram olduğunu bilmemesi sebebiyle ona had gerekmez. Kaynaklarda nakledildiğine göre, Abdullah b. Enis karısına ilâ yapmış daha sonra da ortadan kaybolmuş, dört ay geçtikten sonra çıkıp gelmiş ve yeminini hatırlamayıp hanımıyla birlikte olmuştu. Abdullah, daha sonra Alkame’ye gelerek durumun ne olacağını sormuş ve Alkame ile beraber İbn Mes‘ûd’a gidip durumu anlatmışlardı. İbn Mes‘ûd, Abdullah’a: “*Eşine, senden bâin talakla ayrıldığını, onunla tekrar evlenmek istediğini söyle*” demiş ve o da İbn Mes‘ûd’un dediğini yapmış ve kadına mehir olarak birkaç miskal gümüş para vermişti.⁹⁴⁹

Görüldüğü üzere İbn Mes‘ûd, adam önceki eşiyle cinsel ilişkiye girdiğini kabul etmesine rağmen, karısının kendisinden bain talakla boşanmış olduğunu bilmemesi sebebiyle ona zina haddi uygulamamıştır. Zira adam, kadının hala kendisinin eşi olduğunu zannediyordu ve haram olduğunu bilmediği bir davranıştan dolayı da cezalandırılması söz konusu değildi.

Abdullah b. Mes‘ûd, had cezalarının savaşta düşmanın karşısındayken uygulanmaması gerektiği görüşündedir. Zira ceza uygulanan kişinin düşman tarafına

⁹⁴⁷ Kal‘aci, **Mevsû‘atu fikhî ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, s. 196.

⁹⁴⁸ et-Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, IX, 244; el-Heysemî, **Mecma‘ü’z-zevâid**, VI, 424; en-Nevevî, **Mecmu‘**, XXI, 154. Benzer lafızlarla İbn Mes‘ûd’dan naklen Hz. Peygamber’e hırsızlık yapmış ve henüz buluğa ermemiş bir cariyenin getirildiği ve Hz. Peygamberin ona hadd uygulamadığını ifade eden merfû hadis de nakledilmiştir. (İbn Hacer el-Askalani, **Telhisü’l-habir**, IV, 66; en-Nevevî, **a.g.e.**, XXI, 144, 147.)

⁹⁴⁹ et-Taberânî, **a.g.e.**, IX, 328; el-Heysemî, **a.g.e.**, V, 644; ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VI, 459; Ayrıca bk.: et-Taberî, **Câmiü’l-beyân**, IV, 480

geçmesi ya da durumun düşman tarafından yanlış anlaşılacak, Müslimanların, askerlerini savaşa zorlamak için cezalandırdıklarının zannedilmesi gibi olumsuz bir durum ortaya çıkabilir.

Alkame b Kays'dan nakledildiğine göre, Velid b. Ukbe ordu komutanı iken içki içip sarhoş olmuş, insanlar da İbn Mes'ûd ve Huzeyfe b. el-Yeman'a gelerek ona had uygulamalarını istemişlerdi. Onlarsa insanların bu isteklerini: *"Hayır yapmayız, biz şuan düşman karşısındayız ve düşmanların bunu öğrenip bize karşı cesaretlenmelerini ve bizde bir güçsüzlük olduğunu sanmalarını istemeyiz (hoşlanmayız)"* diyerek geri çevirmişler ve Velid b. Ukbe'ye içki içme haddi uygulamamışlardır.⁹⁵⁰

(2) Haddin Düşmesi:

Abdullah b. Mes'ûd suç kesin olarak sabit olmadan şüpheye dayanarak had uygulanmaması gerektiğini söylemiş ve *"hadleri ve katli mümkün olduğu kadar Allah'ın kullarından uzaklaştırın"* demiştir.⁹⁵¹ Burada kastedilen had uygulama hükmünün hemen verilmemesi mümkün mertebe suç kesin delillerle sabit olduğunda had uygulamasına gidilmesi gerektiğidir. Nitekim İbn Mes'ûd başka bir rivayette de şüphe ile ilgili olarak; *"Had uygulama konusunda şüpheye düşersen onu uygulama"* demiştir.⁹⁵²

İbn Mes'ûd, affetmede hata etmenin, cezalandırmada hata etmekten daha iyi bir durum olduğunu belirterek şöyle demiştir: *"Hadleri uygulamaktan gücünüz ölçüsünde uzak durunuz; çünkü sizin affetmede hata etmeniz, ceza vermede hata etmenizden daha hayırlıdır. Bir Müslüman için bir çıkış yolu bulduğunuzda haddi ondan uzaklaştırın."*⁹⁵³

Görüldüğü üzere İbn Mes'ûd, hadlerin uygulanmasını en son verilecek karar olarak değerlendirmekte ve fâilin suçu işlediği ile ilgili bir şüphe olması durumunda haddin de düşeceğini ifade etmektedir.

⁹⁵⁰ İbn Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî*, IX, 105; 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 198.

⁹⁵¹ en-Nevevî, *Mecmu'*, XXI, 135, 273; İbn 'Abdiberr, *el-İstizkâr*, VIII, 13; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VII, 402.

⁹⁵² ed-Dârekutni, *Sünen*, III, 120; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef*, V, 511; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, III, 343.

⁹⁵³ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 238.

(3) Haddin Yarıya Düşürülmesi:

Had yarıya indirilmesi mümkün bir ceza olduğundan kölenin haddinin, hür bir kişiye uygulanacak olan haddin yarısı olduğu şer'an belirlenmiştir. Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi İbn Mes'ûd, cariyesinin zina ettiğini söyleyen bir adama, zina haddi olarak cariyesine elli kırbaç vurmasını söylemiştir ki, muhsan (evli) olmayan, hür bekâr bir kişide bu ceza yüz değnektir.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, bir kişi had gerektiren bir suçta bir defadan fazla işlemiş olsa her suç için ayrı ayrı had uygulanmaz. Sadece bir haddin uygulanması yeterlidir.⁹⁵⁴ İki farklı had gerektiren suçların işlenmiş olması durumunda ise eğer bu hadlerden birisi ölüm cezası ise bu durumda sadece öldürme cezası uygulanır, ölüm cezası diğer cezaları ortadan kaldırır.⁹⁵⁵

(4) Hadlerin Çeşitleri:

(i) Zina Haddi:

İbn Mes'ûd zina haddi ile ilgili olarak: "*Bekâr erkek ve kadın zina ederse yüz kırbaç vurulur ve sürgün edilirler.*" demiştir.⁹⁵⁶ Buna göre, zina eden hür erkek ve hür kadının bekar olmaları durumunda her birine yüz değnek/kırbaç cezası verilir ve bir yıl süreyle sürgüne gönderilir. İbrahim en-Nehaî, ortaya çıkabilecek fitneyi engellemek üzere, her ikisinin aynı yere değil, ayrı ayrı yerlere sürgün edileceğini söylemiştir.⁹⁵⁷

İbn Mes'ûd kölenin zina etmesi durumunda ona, hüre uygulanan cezanın yarısı kadar had uygulanması gerektiği görüşündedir. Nitekim daha önce de naklettiğimiz gibi kendisine gelerek cariyesinin zina ettiğini söyleyen bir kişiye, İbn Mes'ûd, zina haddi olarak cariyesine elli kırbaç cezası uygulamasını söylemiştir.

⁹⁵⁴ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 434;

⁹⁵⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 350; 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, X, 19; eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII, 60.

⁹⁵⁶ et-Taberânî, *a.g.e.*, IX, 339; el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, V, 421, hadis no: 13490; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, VI, 18; İbnü'l-Hümmâm, *Şerhu Fethi'l Kadîr*, IV, 135; el-Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâid*, VI, 406.

⁹⁵⁷ 'Abdürrezzâk, *a.g.e.*, VII, 312.

Abdullah b. Mes'ûd, cariyeye uyguladığı zina haddini ümmü'l-velede⁹⁵⁸ de uygulamıştır. Zira İbn Mes'ûd'a göre ümmü'l-veled de cariyedir ve cariyeye uygulanan hükümler ona da uygulanır.⁹⁵⁹

Ümmü'l-veledin zina suçuyla sürgün edilmesi konusunda ise İbn Mes'ûd ile Hz. Ali arasında görüş farkı vardır. Buna göre, Hz. Ali, zina etmesi durumunda ümmü'l-veledin sadece kırbaç/değnek cezası ile cezalandırılacağını, sürgün edilmeyeceğini söylemiş, İbn Mes'ûd ise *"hem sürgün edilir hem kırbaçlanır"* demiştir.⁹⁶⁰

(ii) Şarap ve Diğer Sarhoş Eden Maddeleri İçme / Kullanma Haddi:

Abdullah b. Mes'ûd, şarap veya başka bir içki içerek sarhoş olan kişiye seksen kırbaç, had cezası vermiştir.⁹⁶¹

(iii) Kazf Haddi:

Had gerektiren diğer suçlarda olduğu gibi namuslu kadınlara iftira atılıp (kazf) zina isnadında bulunulması durumunda cezasının ne olacağı Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir.⁹⁶² Abdullah b. Mes'ûd iftira atan kişiye uygulanacak olan bu cezada suçlunun hür ya da köle olması arasında bir ayırım yapmamış, *"İftira ettiğinde köleye de seksen kırbaç vurulur"* diyerek bu suçu işlemeleri halinde her ikisine de seksen sopa cezası uygulamıştır.⁹⁶³ Bu uygulama, İbn Mes'ûd'un Hz. Ömer'den farklı bir görüş ortaya koyduğu hususlardan birisidir. Zira Hz. Ömer'e göre, bu cezalar hürler hakkında konulmuş cezalardır ve köle olan bir kişinin hür olan bir kişiye zina iftirasında bulunması durumunda uygulanacak olan had hürlere uygulanacak olan cezanın yarısı, yani kırk kırbaç cezasıdır.⁹⁶⁴

⁹⁵⁸ **Ümmü'l- veled** ( ): Mevlasının (efendisinin) yatağında onun ikrarı ile birlikte çocuk dünyaya getirmiş olan cariyedir. (Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 270)

⁹⁵⁹ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, VII, 312.

⁹⁶⁰ 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VII, 312.

⁹⁶¹ Kal'acî, **Mevsû'atu fikhî 'Abdullâh b. Mes'ûd**, s. 93.

⁹⁶² Nur 24/ 4, 5.

⁹⁶³ el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, III, 396; el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, XII, 174; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 363.

⁹⁶⁴ el-Muvatta', **Hudûd**, 1304; 'Abdürrezzâk, **a.g.e.**, VII, 438; Koçak, **Hz. Ömer ve Fıkıhı**, s. 176

(iv) Sirkat Haddi:

Hırsıza uygulanacak cezanın ne olduğunu Kur'ân-ı Kerîm'de “

” *“Hırsızlık yapan erkek ve*

kadının, yaptıklarının bir karşılığı ve Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin, Allah'ın her şeye gücü yeter ve her işinde bir hikmet vardır.” ⁹⁶⁵ âyetiyle belirtilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un bu âyeti, “... ”

şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.⁹⁶⁶ İbn Mes'ûd'un âyeti bu şekilde okuyuşunu âyeti tefsir etmek amacıyla ortaya konulmuş bir tutum olarak değerlendirmek mümkündür. Zira bu şekilde okuyuş, şâz olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶⁷ Nitekim Nevevî de İbn Mes'ûd'un bu kıraatini aktardıktan sonra şaz olan bu kıraatın, âhad haberin yerine geçtiğini ifade etmiştir.⁹⁶⁸

Abdullah b. Mes'ûd'a göre, hırsızlık yapan kişinin çaldığı şeyin değeri “bir dinar” ya da “on dirhem” olursa eli kesilebilir.⁹⁶⁹

Bununla beraber, hırsızlık cezasının (haddinin) bütün hırsızlık davalarında uygulanmadığı görülmektedir. Rivayete göre, Kûfe'de bir adamın beytûlmalde hırsızlık yapması üzerine İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'e durumu bildirip, bu kişi hakkında nasıl bir ceza uygulanacağını sormuş, Hz. Ömer de o kişinin de beytûlmalde hak sahibi olduğunu söyleyerek had uygulanmamasını söylemiştir.⁹⁷⁰

Bir başka rivayette de kölelerinden birinin, diğer kölesinin malını çaldığını ve hırsızlık yapan kölesine had uygulayıp uygulamayacağını soran bir kişiye İbn

⁹⁶⁵ Maide 5/38.

⁹⁶⁶ el-Begavî, **Meâlimu't-Tenzîl**, III, 51; es-Suyûtî, **ed-Dürrü'l-mensûr**, II, 380; İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim**, III, 107; el-Askalani, **Telhisü'l-habir**, IV, 71; el-Aynî, **Umdetü'l-kârî**, XXIII, 276; bazı kaynaklarda da İbn Mes'ûd'un kıraatının “... ”

şeklinde olduğu rivayet edilmiştir. Bk.: et-Et-Taberî, **Câmiü'l-beyân**, X, 294; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VIII, 270

⁹⁶⁷ İbn Kesir, **a.g.e.**, III, 107.

⁹⁶⁸ en-Nevevî, **Mecmu'**, XXI, 220.

⁹⁶⁹ et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, IX, 351; en-Nevevî, **a.g.e.**, XXI, 156; Tahavî, **Şerhu meâni'l asar**, III, 167; el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 584, 585; ez-Zeyla'î, **Nasbü'r-râye**, III, 360.

⁹⁷⁰ 'Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 212; en-Nevevî, **a.g.e.**, XXI, 199; el-Heysemî, **Mecma'ü'z-zevâid**, VI, 424.

Mes‘ûd, “*Senin hizmetçin senin malını almıştır.*” diyerek ona had uygulanmayacağı cevabını vermiştir.⁹⁷¹

İslâm hukukuna göre had gerektiren suçlar sadece yukarıda naklettiğimiz dört suç değildir. Bunlara ek olarak, yol kesmek ve haydutluk ile irtidat (dinden dönme) de had gerektiren suçlardandır. Fakat kaynaklarda bu suçlarla ilgili İbn Mes‘ûd’un görüşünü ortaya koyan herhangi bir rivayet tesbit edemediğimiz için burada zikretmedik.

---

⁹⁷¹ ‘Abdürrezzâk, **el-Musannef**, X, 211; en-Nevevî, **Mecmu‘** , XXI, 203; ayrıca bk.: İbn ‘Abdilberr, **el-İstizkâr**, VII, 558

SONUÇ

İslâmi ilimlerle ilgilenen herkesin kabul ettiği gibi, Hz. Peygamber'in ashabının İslâm'ı nasıl anladıkları ve karşılaştıkları problemlerle ilgili yorumları, bu dinin gelecek nesiller tarafından doğru anlaşılması ve hükümlerinin doğru yorumlanması konusunda Hz. Peygamber'den sonra en önemli rehberdirler. Çünkü onlar, bizzat Peygamberle birlikte vahiy sürecini yaşamış, Hz. Peygamber'in Kur'an ve hükümleri ile ilgili açıklama ve yorumlarını ondan dinleme ve uygulama bahtiyarlığına ermişlerdir.

Bizzat Peygamber tarafından bütün asırların en değerlileri olduğu ifade edilen bu seçkin insanlar,⁹⁷² daha sonraki nesiller için İslâm'ı anlamada ve yaşamada örnek bir nesil olarak gösterilmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde, Peygamber'in vahyin tek açıklayıcısı, öğreticisi ve uygulayıcısı; onların ise öğrendiği konumunda olmaları dolayısıyla, bu dönemde sahabenin zaman zaman Peygamber'in kendileriyle istişareleri dışında İslâmi meselelerle ilgili herhangi bir görüş ortaya koyup yorum yapmadıklarını söylemek mümkündür. Sahabenin İslâm'ın doğru anlatılıp gelecek nesillere aktarılması yolundaki çabaları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra insanlara İslâm'ı anlatma ve Kur'an hükümlerini açıklama, başka bir ifade ile öğreticilik görevini üstlenmeleriyle ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatıyla büyük bir sarsıntı geçiren İslâm toplumu, onun seçkin ashabının dirayet ve ferasetiyle, karşılaştıkları tehlikeleri atlattı, zorlukların üstesinden gelmiştir. Özellikle Peygamber zamanında mevcut olmayan sorunlarla karşılaşıldığında, bizzat Hz. Peygamber'in rahle-i tadrîsinde yetişmiş olan bu insanlar, onun yanında bulunma, ona yakın olma gibi özelliklerin kendilerine yüklemiş olduğu sorumluluklar sebebiyle, karşılaştıkları sorunlara kabiliyetleri ve ilmî yetenekleri ölçüsünde çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. Bu da doğal olarak

---

⁹⁷² Müslim, **Fedâilü's-Sahâbe**, 52.

ashab içerisinde ilmi kişilikleriyle temâyüz etmiş seçkin kişiler tarafından yerine getirilmiştir. İslâm'ı doğru anlayabilmek için, İslâm bilginleri tari boyunca yazdıkları değişik konulardaki eserlerinde ashabin görüşlerine yer vermişlerdir. Ancak, ashabtan bir kişinin belli bir alandaki görüşlerini özel bir araştırma ile bir araya toplama ve bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunmaya yönelik çalışmalar son dönemlerde yapılmaya başlanmıştır. Ashabdan kaynaklarda görüşlerinin yer almasıyla dikkat çekenlerden - bize göre en önemlilerden - birisi de Abdullah b. Mes'ûd'dur. Onun fikirlerinin ve hukuki kişiliğinin iyi anlaşılmasının İslâm'ı da iyi anlamaya katkı sağlayacağında şüphe yoktur.

Biz de “*Abdullah b. Mes'ûd ve Hukukî Kişiliği*” adlı bu çalışmamızda, yukarıdaki düşünceden hareketle, Abdullah b. Mes'ûd'un hukukî kişiliğini ortaya koymayı hedefledik. Böyle bir çalışmanın, İslâm'ı daha doğru anlama ve İslâm hukuku alanındaki araştırmalara katkıda bulunma yönünde cüzî de olsa bir boşluğu dolduracağını düşündük. Çalışmamızda, konumuz olması itibariyle Abdullah b. Mes'ûd'un özellikle hukuki kişiliği üzerinde durduk.

Yapmış olduğumuz bu çalışma sonunda ulaştığımız sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1- Abdullah b. Mes'ûd, Müslüman olduktan sonra hayatını Hz. Peygamber'e hizmete adanmış, gece-gündüz onunla birlikte olmaya çalışmıştır. Bu sebeple o, ashab içinde Hz. Peygamber'e, onun ehl-i beytinden birisi zannedilecek kadar yakın; Peygamber'in, “*Eğer istişare etmeden birini arkamda yönetici olarak bırakacak olsaydım, İbn Mes'ûd'u bırakırdım*”⁹⁷³ diyecek kadar kendisine güvendiği ve Kur'an-ı Kerim'i kendilerinden öğrenmelerini söylediği “dört kura”dan birincisidir.

2- Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e olan bu yakınlığı öncelikle onun Kur'an'ın vahiy sürecine bizzat tanıklık etmesini ve dolayısıyla da Kur'an'ı en iyi şekilde öğrenmesini sağlamıştır ki, kendisi de yetmiş küsur sureyi bizzat Peygamber'den öğrendiğini ifade etmiştir. Bunun yanında İbn Mes'ûd, Kur'an'da nüzul sebebini, ne zaman ve ne konuda indiğini bilmediği hiçbir âyetin bulunmadığını da ifade ederek kendisinin Kur'an'a olan vukufiyetini sık sık dile getirmiştir.

⁹⁷³ Tirmizi, *Kitabu'l-menâkıb*, 38; Ahmed b. Hanbel, *Fedailü's-sahâbe*, II, 18, hadis no: 1489.

Abdullah b. Mes'ûd, Kur'an'ın anlaşılacak, okunan âyetler üzerinde düşünülerek okunmasına büyük önem vermiş, Kur'an'ın, insanların kendisiyle amel etmeleri için indirildiğini, oysa insanların onu sadece okumayı (tilavetini) amel kabul ettiklerini söyleyerek, inananlara Kur'an okurken, amaçlarının sadece sûrenin sonuna ulaşmak olmamasını, okudukları âyetlerin anlamlarını da düşünmelerini ve onların gereğini hayatlarında uygulamalarını söylemiştir. Bu bağlamda İbn Mes'ûd, Kur'an'da imandan sonra en çok zikredilen ve insanları her türlü çirkinlik ve kötülükten men ettiği vurgulanan "namaz ibadeti" üzerinde önemle durmuştur. Bunun bir sonucu olarak da namaz konusunda kendisinden çok sayıda rivayet nakledilmiştir.

3- Hz. Peygamber'e bu derece yakın olmuş, ömrünü hizmete adanmış İbn Mes'ûd gibi bir kişinin Peygamber'in sünnetini en iyi bilenlerden birisi olmasında şüphe yoktur. Onun hadis rivayeti esnasında gösterdiği titizlik, kendisinden sonrakilere örnek olacak niteliktedir. Zira İbn Mes'ûd, hadis rivayetinde hata yapabileceği endişesini devamlı taşımış, bu nedenle hadis rivayetinde çok hassas davranmıştır. Bu hassasiyetinden ve Peygamber'e olan sevgi ve saygısından, muhtemelen ona onun söylemediği bir şeyi isnat etme endişesinden dolayı, hadis rivayet ederken "*Hz. Peygamber şöyle/böyle dedi..*" diye kesin ifadeler kullanmak yerine, rivayetlerin sonunda " " veya " " gibi ifadeler kullanmıştır.

4- İbn Mes'ûd, hayatı boyunca İslâm'a hizmet etmiş ve bu alanda sorumluluk almaktan kaçınmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra müminleri yönetme mevkiine gelen Râşid halifeler döneminde onların en önde gelen danışmanlarından ve bu dönemlerde devrin en önde gelen hukukçularından biri olmuştur. Dört halife döneminde kendisine verilen görev ve vazifeleri de hakkıyla yerine getirmiştir. Kuşkusuz bu görevlerin en önemlisi Hz. Ömer tarafından kendisine verilen yöneticilik görevidir. Hz. Ömer, Irak'ın fethinden sonra burada kurulan ve farklı milletlerden oluşan insanların bir arada bulunup yaşadığı Kûfe şehri için, burada ortaya çıkacak sorunlara çözüm bulacak zeka ve ilmi birikime sahip birini aradığında İbn Mes'ûd'u seçmiş ve onu, buradaki insanlar için eğitim ve öğretimi idare edecek bir yetkili, ortaya çıkacak sorunlara çözüm bulacak kâdı ve beytûlmalden sorumlu bir

maliyeci olarak çok önemli üç görevi yürütmek için onu tayin etmiştir. Muhtemelen bu görevleri dolayısıyla da miras konusu onun en çok karşılaştığı ve üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur.

Hz. Peygamber'den sonra Râşid halifeler içerisinde özellikle Hz. Ömer'in Abdullah b. Mes'ûd yanında önemli bir yeri vardır. Öyle ki, Ömer'e karşı olan bu bağlılığı, daha sonraki dönemlerde, onun hüküm verirken, taklit eder derecesinde, Hz. Ömer'in yolunu izlemiş olduğu iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur.

5- Abdullah b. Mes'ûd'un hukukî kişiliği üstlendiği resmi görevlerde bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. O, Kûfe'deki görevi esnasında burada bulunan insanlara İslâm'ı ve onun hükümlerini anlatmış, ortaya çıkan sorunlara öncelikle Kur'an'da yer alan hükümleri uygulamış, eğer Kur'an'da konu ile ilgili açık bir hüküm bulunmuyorsa Peygamber'in söz ve fiillerinden, karşılaşılan soruna çözüm olacak olan hükmü uygulamıştır. Böylece İslâm Hukuk Metodolijisi'ne göre hüküm ortaya koyarken izlenecek olan yolun da temelini atmıştır.

Bilindiği gibi, gerek zamanın değişmesi, gerekse farklı toplumlardan insanların Müslüman oluşları ile toplum içinde yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış, insanlar Hz. Peygamber döneminde vukû bulmamış bir takım problemlerle karşılaşmışlardır. İbn Mes'ûd, Kur'an ve sünnette, hakkında bir hükmün bulunmadığı yeni bir olay ile karşılaştığında öncelikle bu konuda sahabenin verdiği ortak hükmün olup olmadığını dikkate almıştır. Eğer sahabe konuyla ilgili ortak bir kanaate varmış ve bir hüküm üzerinde icmâ etmişse bu durumda icmâ ile hüküm vermiştir. Ancak Kur'an ve sünnette hükmü belirtilmemiş, hakkında icmân da bulunmadığı bir mesele ile karşılaştığında ise Kur'an ve sünnete olan vukûfiyeti ile içtihad edip, meseleyi çözüme kavuşturmuştur. İctihad ederken, hükmü sorulan mesele ile Kur'an'da hükmü bulunan bir mesele arasında ortak bir illet bulunması durumunda kıyas yaparak hüküm vermiştir. Bunun yanında günümüz fıkıh terminolojisine göre "istihsân, mesâlih-i mürsele ve sedd-i zerâi" gibi delilleri/kaynakları da o günkü içtihatlarında kullanmıştır. İctihad ederken, âyetlerin nüzul sebepleri, indirildiği şartlar, nâsih-mensûh oluşları gibi hususları da göz önünde bulundurmıştır.

6- İbn Mes'ûd, hüküm verirken doğru hükme ulaşıp onu uygulamayı temel amaç edinmiştir. Bu bakımdan kendisine soru soran bir kişiye kendi içtihadıyla

hüküm verdiği/vereceği zaman bu hükmü diğer fakih sahabilerle de paylaşmış, onların da onayını almak istemiştir. Diğer sahabilerin, şer'î bir delille onun vermiş olduğu hükmün isabetsiz olduğunu belirtmeleri durumunda, o, kendi verdiği hükümde ısrar etmemiş, önceki verdiği hükmü bırakıp şer'i delile dayanan diğer hükmü uygulamıştır. Bu durum onun tevâzuunun ve asıl amacının İslâm'ın doğru uygulanması olduğunun bir göstergesidir.

7- İbn Mes'ûd'un içtihadında dikkat çeken diğer bir nokta da özellikle kamu hukukunu ilgilendiren konularda farklı bir görüşe sahip olsa dahi, devlet başkanının verdiği hükmü uygulamış olmasıdır. Zira İbn Mes'ûd, devletin birlik ve düzeni için, devlet görevlilerinin her zaman devlet başkanına bağlı olması gerektiği düşüncesindedir. Kamu düzeni ile ilgili konularda devlet başkanının verdiği veya onun onayladığı hükümleri uygulamıştır. İbn Mes'ûd'un devlet düzeninin bozulmaması ve kişilerin devlete bağlı olmaları konusundaki titizliğini, idareciliği sırasında uyguladığı hükümler yanında kendisini görevden alan Halife Osman ile arasında geçen olayda da görmek mümkündür.

Ancak İbn Mes'ûd'un, Kûfe Valisi Velid b. Ukbe ile arasında geçen olayda da görüldüğü gibi, toplum düzenini sağlama konusunda kendi görüşlerini uygulamadaki esneklik ve idarecilere gösterdiği anlayışı, kamu malını koruma ile ilgili hususlarda asla göstermediğini ve her şeyi göze alarak görevinin gereğini yaptığını da görmekteyiz.

8- İbn Mes'ûd, Kûfe'de bulunduğu sırada kendisine verilen resmi görevin dışında, buradaki Müslümanların eğitim-öğretim görevini de üstlenmiş, verdiği dersler ile tâbiûnun büyüklerinden yeni bir nesli Kur'an, sünnet ve kendi uyguladığı teşrî yöntemi üzerinde yetiştirmiş, bizzat Peygamber'den gördüğü ve öğrendiği şeyleri onlara öğretmiştir. Çalışmamız esnasında rivayetlerinden büyük ölçüde yararlandığımız bu öğrencileri, daha sonraki zamanlarda, dönemlerinin önde gelen ilim otoriteleri olmuşlar ve İbn Mes'ûd'un uyguladığı metodları sonraki nesillere naklederek fikhî bir ekolün oluşmasını sağlamışlardır.

İbn Mes'ûd'un fikhî görüşlerini ve bu hükümleri ortaya koyarken uyguladığı yöntemin bilinerek, onun hüküm verirken dikkat ettiği hususların tesbit edilmesi İslâm Hukuku açısından büyük önemi haizdir. Zira İbn Mes'ûd'un uyguladığı ve

öğrencilerini de yönlendirdiği istinbat metodu bir ekolün başlangıcı olmuş ve İslâm fihhının/hukukunun ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkacak mezheplerin temel görüşlerinin oluşmasında öncülük etmiştir. Bu bakımdan İbn Mes'ûd'un, sahabe arasında, İslâm hukukunun temel esaslarının kurucusu olarak kabul edilmeyi en çok hak edenlerden birisi olduğunu söylemek, kanaatimizce, yanlış olmaz.

BİBLİYOGRAFYA

- el-‘ABDELÎ, eş-Şerîf Mansur b. Avn,
__ **Merviyâtü İbn Mes‘ûd fi’l-kütübis’s-sitte ve Muvattâ Mâlik ve mûsnedi Ahmed**, I-II, Cidde 1986.
- ‘ABDULĞANÎ ed-DAKR,
__ “ ‘Abdullâh b. Mes‘ûd”, **Min ‘A’lâmi’t-terbiyyeti’l-‘Arabiyyeti’l-İslâmiyye**, I-IV, Riyad 1988, ss. 71-89.
- ‘ABDULHAKÎM ABDULGANÎ, Muhammed Kasım,
__ **Fıkhü’l-İmâm ‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, yy., 1986.
- ‘ABDÜLKERÎM el-HATÎB,
__ ‘**Ali b. Ebî Tâlib**, Beyrut 1975
- ‘ABDULLÂH B. ABDÜLAZÎZ ed-DER’ÂN,
__ **et-Teşri’ ve’l-ictihad fi’l-İslâm**, Riyad ty.
- ‘ABDULLÂH ez-ZÂYİD,
__ “*Etvâru’l-İctihâdi’l-fıkhî*”, **Mecelletü’l-bahsi’l-İslâmî**, Yıl: 1406, S. 15, Riyâd.
- ‘ABDURRAHMÂN RE’FET el-BÂŞÂ,
__ **Suveru min hayâti’s-sahâbe**, Beyrut 1992.
- ‘ABDURREZZAK el-İSKENDER,
__ ‘**Abdullâh b. Mes‘ûd –İmâmu’l-Fıkhî’l-İrakî**, Câmîatü’l-Kâhire, Küliyetü’l-Ulûm, Kahire 1976, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ‘ABDÜRREZZÂK es-SAN‘ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Humâm (ö. 211/827),
__ **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A‘zamî, I-XI, Beyrut 1403.

‘ABDÜSSELÂM es-SÜLEYMÂNÎ,

___ **el-İctihad fı’l-fıkhı’l-İslâmî -davâbituhû ve müstakbeluhû**,
Magrib 1996/1417.

‘ABDÜSSETTÂR eş-ŞEYH,

___ **A’lâmu’l-Huffâzi ve’l-Muhaddisîn**, I-IV, Dımaşk, 1997.

‘ABDÜSSETTAR eş-ŞEYH,

___ **‘Abdullâh b. Mes‘ûd**, Dâru’l-Kalem, 1982

‘ABDÜLVEDÛD MUHAMMED es-SERÎTÎ,

___ **Târîhü’l-fıkhı’l-İslâmî ve nazariyyâtü’l-‘amme**, Beyrut 1993.

eI-‘ACLÛNÎ, Ebu’l-Fidâ İsmâ‘îl b. Muhammed (ö. 1162/1749),

___ **Keşfü’l-hafâ ve müzîlü’l-ilbâs ‘ammâ iştehere mine’l-ehâdis alâ
sünneti’n-nâs**, I-II, Beyrut 1988.

AHMED b. HANBEL (ö. 241/855),

___ **Fedâilü’s-sahâbe**, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, I-II,
Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1983.

AHMED EMÎN (ö. 1954),

___ **Fecrü’l İslâm**, Lübnan 2006.

AHMED FERRÂC HÜSEYİN,

___ **Târîhü’l-fıkhı’l-İslâmî**, Beyrut 1989.

AKAY, Hasan,

___ **İslâmi Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.

AKSU, Zahid,

___ **İslâm’ın Doğuşunda Toplumsal Realite: Hukuki Ayetler ve
İçtihadî Kaynaklar**, Ankara İlahiyat, 2005.

AKYÜZ, Vecdi,

___ **İbadetler İlmihali**, I-IV, İstanbul 1995.

el-ÂMİDÎ, ‘Ali b. Muhammed (ö. 631/1233),

___ **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm**, I-IV, Riyad 1402.

el-‘ÂMİRÎ, Yahyâ b. Ebî Bekr,

___ **Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil**, I-II, Medine ty.

AYDINLI, Abdullah,

___ **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul 2006.

el- ‘AYNÎ, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî (ö. 855/1451),

___ **‘Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XXV, Kahire ty.

AZİMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emîr ‘Alî (ö. 1329/1911),

___ **Sünenü Ebî Dâvud me‘a hâşiyeti avni'l-ma‘bûd**, I- IV, Beyrut ty.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes‘ûd (ö. 516 / 1122),

___ **Me‘âlimu’t-Tenzîl (Tefsirü'l-begavi)**, thk.: Muhammed ‘Abdullâh en-Nemr ve diğeri, I-VIII, Dârü't-Tayyibe li'n-neşr ve't-tevzî‘, yy. 1997.

el- BELÂZURÎ, Ebü'l-‘Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (ö. 279/892),

___ **Ensâbü'l-eşrâf**, thk.: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959.

___ **Fütûhu'l-Büldân**, I-II, Mısır 1932.

BERKÎ, Ali Himmet,

___ **Miras ve Tatbikat**, Ankara 1951.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (ö. 458/1066),

___ **Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr**, nşr.: ‘Abdülmü‘tî Emîn Kal‘aci, I- XV, Câmi‘atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Kahire 1991.

___ **es-Sünenü'l-kübra**, thk.: Muhammed Abdulkadîr 'Atâ, I-X, Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke 1994.

___ **Şu'abu'l-îmân**, thk.: Ebu Hacer Muhammed Zağlul, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999/ 1410.

BİLMEN, Ömer Nasuhi,

___ **Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu**, I-VIII, İstanbul 1969.

BUHÂRÎ, Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870),

___ **Sahîhu'l-Buhârî**, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

el-BÛSÎRÎ, Ebü'l- 'Abbâs Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'îl (ö. 840/1436),

___ **İthâfü'l-hıyarati'l-mahare bi-zeva'idi'l-mesânidi'l-aşere**, I-VIII, Dâru'l-Vatan, yy. 1999.

CERRAHOĞLU, İsmail,

___ *"Abdullah İbn-i Mes'ûd ve Tefsirdeki Yeri"*, **Diyanet Dergisi**, C. 9, S. 98-99.

___ *"Abdullah b. Mes'ûd"*, **DİA**, I, İstanbul 1988, ss. 114-117.

el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî (ö. 370/981),

___ **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.

el-CEVHERÎ, Ebü'l-Hasan 'Ali b. Ca'd b. 'Ubeyd (ö. 230/845),

___ **Müsnedu İbn Ca'd**, thk.: 'Âmir Ahmed Haydar, Beyrut 1990.

el-CEZÂİRÎ, Ebû Bekir Câbir,

___ **el-İlmu ve'l-ulemâ**, Kahire ty.

el-CURCÂNÎ, Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adî (ö. 365/976),

___ **el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl**, I-VII, Beyrut 1998.

el-CÛRCÂNÎ, Ebü'l-Hasan Seyyîd Şerîf (ö. 816/1413),

___ **Şerhu Ferâ'izi Sirâciyye**, thk.: Ahmed Hulusi Efendi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1322.

ed-DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasan 'Alî b. 'Ömer b. Ahmed (ö. 385/995),

___ **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk. 'Abdullâh Hâşim el-Yemânî el-Medenî, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1966.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Abdirrahman (ö. 255/869),

___ **Sünenü'd-Dârimî**, I-II, Beyrut 1407.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889),

___ **Kitâbü's-Sünen (Sünenu Ebî Davud)**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

EBÛ FELLÂH, 'Abdulhayy b. el-'Imâd el-Hanbelî (ö. 1089/1679),

___ **Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb**, I-VIII, Darü'l-Mesîre, Beyrut 1979.

EBÛ HAYYÂN el-ENDÛLÛSÎ, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf (ö. 745/1344),

___ **Tefsîrû'l-bahri'l-muhît**, I-VIII, Riyâd 1329.

EBÛ UBEYD KÂSİM B. SELLAM, (ö. 224/838)

___ **el-Emvâl**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrâhim (ö. 182/798),

___ **Kitâbü'l-âsâr**, Beyrut ty.

___ **Kitâbü'l-harâc**, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1397.

el-ELBÂNÎ, Muhammed Nâsîrüddîn,

___ **Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha**, I-VI, Riyad 1996.

el-EMÎNÎ, 'Abdülhüseyin Ahmed,

___ **el-Gadîr fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb**, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran 1987.

ERDOĞAN, Mehmet,

___ **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998.

ERUL, Bünyamin,

___ **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yayınları, Ankara 2008.

el-ESBAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed (ö. 535/1140),

___ **Siyeru's-selefi's-sâlihîn**, Beyrut 2004.

el-ESBAHÂNÎ, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. İshâk (ö. 430/1038),

___ **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ**, I-X, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1980.

___ **Ma'rifetü's-sahâbe**, thk.: Muhammed Hasan İsmail, Mes'ûd Abdulhamid, I-V, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

EŞREF 'ABDÜRREZZÂK VEYH,

___ **el-Medhâl li'dirâseti'l-fikhi'l-İslâmî**, Kahire 2003.

EYÜP SABRÎ PAŞA (ö. 1308/1890),

___ **Mir'âtü'l-haremeyn**, Bahriye Matbaası, Kostantiniyye 1888.

FADLULLÂH, Mehdî,

___ **el-İctihâd ve'l-mantıku'l-fikhî**, Beyrut 1987

el-FÂSÎ, Muhamed b. el-Hasan,

___ **el-Fikrû's-Sâmî fî Târîhi'l-fikhî'l-İslâmî**, nşr.: Eymen Salih Şa'bân, I-IV, Beyrut 1995.

FUÂD ABDÜLBÂKÎ, Muhammed,

___ **el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim -bi-hâşiyeti'l-Mushafü's-Şerîf-**, Dârü'l-Hadis, Kahire 1996.

GÂLİB b. 'ABDULKÂFÎ el-KURÂŞÎ,

___ **Evveliyyâtü'l-Fârûk fi'l-idâreti ve'l-kadâ'**, I-II, Beyrut 1990.

GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed (ö. 505/1111),

___ **el-Müstesfâ min ilmi'l-usûl**, I-II, Beyrut 1324/1906

GÛRKAN, Menderes,

___ **İslam Hukuk Metodolojisinin Oluşumu ve Şafii'nin Yeri**,
(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Kayseri 1997.

HALLAF, Abdülvahhab,

___ **İlk Dönem İslm Hukuku**, çev.: Abdühadi Timurtaş, İstanbul 2006

HÂKİM en-NİSÂBÛRÎ, Ebû 'Abdullâh Muhammed (ö. 405/1014),

___ **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, thk.: Mustafa 'Abdülkadîr 'Atâ, I-
IV, Beyrut ty.

el-HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim (ö. 956/1549),

___ **Halebî Sağîr**, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1303

HALİFE b. HAYYÂT, Ebu 'Amr eş-Şeybani, (ö. 240/854),

___ **Târîhu Halîfe b. Hayyât**, thk. Süheyl Zekkâr, I-II, yy. 1967.

HAMİDULLAH, Muhammed,

___ "*el-İctihâd fi asri's-Sahâbe*", **ed-Dirâsâtu'l-İslamiyye**, C.19, S.4,
ss. 23-40.

el-HÂN, Muhammed Muaz b. Mustafa,

___ **İctihâdâtu's-Sahâbe**, Amman 2002

HASAN AHMED MER'Î,

___ "*el-İctihâd fi's-şeriatil-İslâmiyye*", **İslam Fıkhı Konferansı
Tebliğleri**, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye,
Riyad 1984.

el-HAZRECÎ, Ahmed b. ‘Abdullâh (ö. 963/1556)

___ **Hulâsatü tehzîbi tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl**, thk.: Mecdî Mansûr eş-Şûrâ, I-III, Beyrut 2001.

el-HEREVÎ, Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),

___ **el-Emvâl**, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut 1406.

el-HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nuruddin ‘Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1405),

___ **Mecma‘ü'z-zevâid ve menba‘ü'l-fevâid**, thk.: ‘Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-X, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1992.

el-MÜTTAKÎ el-HİNDÎ, ‘Alî b. Hüsâmuddin (ö. 975/1567);

___ **Kenzü'l-‘ummâl fî süneni'l-akval ve'l-ef‘âl**, Müessesetü'r-Risâle, I-XVI, Beyrut 1989.

HİZMETLİ, Sabri,

___ **İslam Tarihi**, Ankara 1999.

el-HORASÂNÎ, Ebû ‘Osmân Sa‘îd b. Mansûr b. Şu‘be (ö. 227/842),

___ **Sünenu Sa‘îd b. Mansûr**, thk.: Habîburrahmân el-A‘zamî, I-II, Beyrut 1985.

el-HUDARÎ, Muhammed (ö. 1345/1925),

___ **Tarihü't-teşrî‘i'l-İslâmî**, Beyrut 1980.

HUMEYDÂN B. ‘ABDULLÂH

___ *“Fukahâü's-sahâbeti'l-müksirûne mine'l-fetevâ ve menâhicuhumu'l-ictihâdiyye”*, **Mecelletü Câmîati Ummü'l-kurâ**, yıl: 3, sayı: 5, Mekke 1311, ss.11-44.

İBN ‘ABİDİNZÂDE, Muhammed b. Muhammed Emin ed-Dımaşkî (ö. 1306/1889),

___ **Hâşiyetu Kurretü uyuni'l-ahyar tekmeleti Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar**, Beyrut 1995.

İBN ‘ABDİLBERR, Ebû ‘Ömer Yûsuf b. ‘Abdullâh, (ö. 463/1071),

___ **el-İsti‘âb fî ma‘rifeti'l-ashâb**, thk. ‘Alî Muhammed Becâvî, I-IV, Mısır ty.,

___ **el-İstizkâr el-Câmi‘ li-mezâhibi fukahâi'l-emsâr**, thk.: Sâlim Muhammed ‘Atâ, Muhammed ‘Alî Mu‘avved, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l- ‘İlmiyye, Beyrut 2000

___ **et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-me ‘ânî ve'l-esânid**, thk.: Mustafa b. Ahmed el- ‘Alevî, Muhammed ‘Abdülkebîr el-Bekrî, I-XXIV, Vezâretü ‘Umûmi'l-Evkâf ve’ş-Şu‘ûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1387.

İBN ‘ABDÜLHÂDÎ, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed,

___ **Tenkîhü't-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta‘lik**, thk.: Emîn Sâlih Şa‘bân, I-III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İBN ‘ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. ‘Abdullâh (ö. 543/1148),

___ **Ahkâmü'l-Kur‘ân**, thk. ‘Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Kahire 1974.

İBN ‘ASAKİR, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan (ö. 571/1176);

___ **Târîhu Medîneti Dımaşk**, thk. ‘Ali Şîrî, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İBN ‘ÂŞÛR, Muhammed Tâhir (ö. 1394/1973),

___ **Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr**, I-XXX, Tunus ty.

İBN BATTÂL el-KURTUBÎ, Ebû'l-Hasan ‘Ali Halef b. ‘Abdülmelik (ö. 449/1057),

___ **Şerhu Sahîhi'l Buhârî**, thk.: Mustafa Abdulkadir ‘Atâ, I-X, Dâru'l-Kütübü'l- ‘İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849),

___ **el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr**, thk.: Kemâl Yûsuf Hût, I-VII, Riyad 1409.

İBN HACER el- 'ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şehâbuddîn Ahmed b. 'Alî (ö. 852/1449),
___ **ed-Dirâye fî tahrîci'l-ehâdîsi'l-Hidâye**, thk.: es-Seyyid 'Abdullâh
el-Hâşim el-Yemânî el-Medenî, I-II, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ty.

___ **Fethü'l-Bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk.: Abdül 'azîz b.
Abdullâh b. Bâz, I-XV, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990

___ **el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII
Beyrut ty.

___ **Telhîsü'l- habîr fî tahrîc-i ehâdîsi'r-Râfi'îyyi'l-kebîr**, thk.: es-
Seyyid 'Abdullâh b. Hâşim el-Yemânî, I-II, Medine 1964/1384.

___ **Tehzîbü't-tehzîb**, thk. 'Ömer es-Sellâmi, 'Ali b. Mes'ûd, I-VI,
Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1996.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406),

___ **Mukaddimetü İbn Haldûn**, thk. Abdulvahid el-Vâfi, I-III, Mısır
1979.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. 'Alî b. Ahmed (ö. 456/1064),

___ **Cevâmi'ü's-sîreti'n-nebeviyye**, thk.: İhsân 'Abbâs, Darü'l-
Ma'ârif, Mısır 1900.

___ **el-Muhallâ**, thk.: Muhammed Munîr ed-Dımaşkî, Mısır 1347-
1352.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî (ö. 354/965),

___ **Kitâbü's-sikât**, I-IX, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd
1973.

___ **Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr ve a'lâmu fukahâ-i'l-aktâr**, Mısır
1991.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed 'Abdülmelik (ö. 213/828),

___ **es-Siretü'n-nebeviyye**, thk.: Mustafa es-Sekâ ve arkadaşları, I-IV,
Mısır 1936 /1355.

- İBN İSHÂK, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İshak (ö. 150/767),
___ **es-Sîretü'n-Nebeviyye (Sîretü İbn İshâk)**, thk.: Muhammed Hamidullah, Mağrib 1976
- İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, Ebû ‘Abdullâh Şemsuddin Muhammed (ö. 751/1350),
___ **Ahkâmu ehli'z-Zimme**, I-II, Beyrut 1994.
___ **İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l- 'âlemîn**, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd, I-IV, Matbaatü's-Sa'âde, Mısır 1955.
___ **Zâdü'l-me'âd fî hedyi Hayri'l-'ibâd**, thk. Şu'ayb Arnaut, ‘Abdülkadir Arnaut, I-VI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. ‘Ömer (ö. 774/1373),
___ **el-Bidâye ve'n-nihâye**, thk. Ahmed Ebû Hâkim ve arkadaşları, I-XV, Beyrut 1989.
___ **es-Sîretü'n-nebeviyye**, thk. Mustafa Abdülvâhid.
___ **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Samî b. Muhammed es-Seleme, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1999.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Ahmed (ö. 620/1223),
___ **el-Muğnî**, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdulmuhsin et-Türkî - ‘Abdulfettâh Muhammed el-Halu‘, I-XV, Riyad ty.
- İBN MÂCE, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887),
___ **Sünen-ü İbn Mâce**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed (ö. 970/ 1563),
___ **el-Bahrü'r-raik şerhu kenzi'd-dekâik**, thk. Zekeriyâ Umeyrat, I-VII, Beyrut 1997/1418
- İBN RECEB, Ebu'l-Ferec ‘Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî (ö. 795/1393),
___ **Şerhu 'ileli't-Tirmîzî**, thk. Nureddîn ‘Itr, I-II, Dımaşk 1978.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsi (ö. 595/1198),
___ **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd**, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İBN SA‘D, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa‘d ez-Zührî (ö. 230/845),
___ **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, Dâru Sadr, I-VIII, Beyrut 1968.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd ‘Ömer b. Şebbe (ö. 262/876),
___ **Târîhu'l-Medîneti'l-munevvere: Ahbâru'l-Medineti'l-Munevvere**,
thk. Fehîm Muhammed Şeltût, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.

İBN TÜRKMÂNÎ el-MARDÎNÎ, Ebû'l-Hasan ‘Alâuddîn b. ‘Alî b. ‘Osman (ö. 745/ 1344),
___ **el-Cevherü'n-nakî fi'r-red ‘ale'l-Beyhâkî** (el-Beyhâkî'nin Sünenü'l-
kübrâ'sı ile birlikte), I-X, Dairetü'l-Ma ‘ârif en-Nizâmiyye, Haydarabad
1344.

İBN MÂZE el-BUHÂRÎ, Mahmud b. Ahmed b. Abdilaziz (ö. 616/1219),
___ **el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhî'n-Nu‘mânî**, thk.: Ahmed ‘Izz
İnâye ed-Dımaşkî, I-XI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, Beyrut 2003

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâluddin ‘Abdurrahmân b. ‘Alî (ö. 597/1201),
___ **Sıfatü's-safve**, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
___ **Zâdü'l-mesîr fi ‘ilmi't-tefsîr**, thk.: Muhammed Abdurrahmân
‘Abdullâh, I-VIII, Beyrut 1987.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed, (ö. 833/1429),
___ **Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ**, neşr. Gotthelf Bergstraesser,
Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut 1982.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Sa‘âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1210),
___ **Câmi‘u'l-usûl min ehâdîsi'r-Resûl**, thk.: Muhammed Hamid
Faki, I-XII, Beyrut 1980.
___ **en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, thk.: Tâhir Ahmed ez-Zâvî,
Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, I-V, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-‘Arabiyye,
Kahire 1963.

- İBNÜ'L-ESİR, Ebü'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. 'Abdülkerîm (ö. 630/1233),
___ **Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**, thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ' ve arkadaşları, I-VII, Dârü's-Şa'b, Kahire, ty.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdülvâhid (ö. 861/1457),
___ **Şerhu Fethi'l-kadîr**, I-VIII, Mısır 1316.
- İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995),
___ **el-Fihrist**, thk. Rızâ Teceddüd, Dâru'l Mesîre, y.y, 1988.
- İBNÜ'S-SALÂH, Ebû 'Amr 'Osman b. 'Abdurrahman (ö. 643/1245),
___ **Ulûmu'l-Hadis**, Haleb 1966.
- 'İSEVÎ, Muhammed Ahmed,
___ **Tefsîru İbni Mes'ûd**, I-II, Riyad 1985.
- el-KÂDIRÎ, Ahmed b. Yusuf,
___ **Ricâlu me'a Rasûlillâh fî tarîkı'd-da've**, yy. 2000.
- KAHVECÎ, Nuri,
___ *"Sosyal Değişim Dinamiğinin İslam Hukukuna Etkisi"*,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Yıl: 3, Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2005.
- KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs,
___ **Mevsû'atu fikhî 'Abdullah b. Mes'ûd**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1992.
___ **Mevsû'atu fikhî 'Ömer b. el-Hattâb**, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1981.
___ **el-Mevsû'atü'l-fikhiyyeti'l-müeyyessa**,
- el-KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf,
___ **Hayâtü's-sahâbe**, I-IV, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut t.y.

KARAMAN, Fikret ve Arkadaşları,

___ **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

KARAMAN, Hayrettin,

___ **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, I-III, İstanbul ty.

___ **İslam Hukukunda İçtihat**, Ankara 1975.

___ **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul 2001.

___ **Mukayeseli İslam Hukuku**, I-III, İstanbul 1986.

___ “*Fıkah*”, **DİA**, XIII, İstanbul 1996, ss. 1-14.

el-KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Mes‘ûd b. Ahmed (ö. 587/1191),

___ **Bedâiü’s-sanâi‘ fî tertibi’ş-şerâi‘**, thk., I-VII, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1974.

KAVAKLIOĞLU, Mahmut

___ “*Sahâbe-i Kirâmın İstek, Öneri ve İtirazları Karşısında Hz. Peygamber*”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 7, S: 15, Bahar 2003, ss. 43-67.

el-KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver Şâh b. Mu‘azzam Şâh (ö. 1352/1933),

___ **el-Arfü’ş-şezi şerhu Süneni’t-Tirmizi [Arfü’ş-şezi ala Câmii’t-Tirmizi]**, thk.: Mahmûd Şakir, I-V, yy ty.

el-KETTÂNÎ, Muhammed el-Muntasır,

___ **Mu‘cemu fıkhi’s-selef**, I-IX, Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1984.

KOÇAK, Muhsin,

___ **Hazreti Ömer ve Fıkhi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

KOÇYİĞİT, Tahsin,

___ **İslam Tarihinin İlk Yıllarında (h. 1-41 / m. 622-661) İskân**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

- el-KUDA'Î, Ebû Abdullâh Muhammed b. Seleme b. Ca'fer (ö. 454/1062),
___ **Müsnedü's-şihâb**, thk. Hamdî b. Abdülmecî d es-Selefî, I-II,
Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.
- el-KURTUBÎ, Ebû ' Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273),
___ **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XX, Daru İhyâi't-Türasi'l- 'Arabi,
Beyrut 1985/1405.
- KÜÇÜK, Raşit
___ "*Abâdile*", **DİA**, I, İstanbul 1988, s. 7
- KÜÇÜKKALAY,
___ **Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri**, Konya 1971.
- el-LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed ' Abdülhayy b. Muhammed (ö. 1304/1886),
___ **et-Ta'likü'l-mümecced şerhu Muvattâi Muhammed**, thk.:
Takiyyuddîn en-Nedvî, I-III, Dımeşk 1991/1413.
- MAHMÛD SUBHÎ,
___ "*el-İctihâd fi 'asri's-sahabe*", **ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye**, Cilt: 20,
Sayı: 3, Temmuz-Eylül 1985, ss. 5-22.
- el-MAKDİSÎ, Ebû ' Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudâme (ö. 682/1283),
___ **eş-Şerhu'l-kebir**, (İbn Kudâme (ö. 620/1223), **el-Muğnî** ile
birlikte), I-XII, Dârü'l-Kitâbi'l- 'Arabî, Beyrut 1972.
- el- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basri, (ö. 450/1058),
___ **el-Hâvî el-kebir fi fikhı mezhebi'l-İmam eş-Şafii: Şerhu
Muhtasari'l-Müzeni**, thk: Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed
Abdülmevcud, I-XVIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- el- MENBECÎ, Ebû Muhammed ' Alî b. Zekeriyâ (ö. 686/1287),
___ **el-Lübâb fi'l-cem' beyne's-sünne ve'l-kitâb**, thk. Muhammed
Fazl ' Abdülazîz Murâd, I-II, Dımaşk 1994.

MENNÂ' el-KATTÂN,

___ **et-Teşri' ve'l-fıkh fi'l-İslâm: tarihen ve menhecen**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

___ **Tarihü't-teşrii'l-İslâmî**, Mektebetu Vehbe, Kahire 1989

el-MEVSİLÎ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. 'Alî b. Müsennâ (ö. 307/919),

___ **Müsnedu Ebî Ya'lâ**, thk. Hüseyin Selîm Esed, I-XIII, Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, Dımaşk 1984.

el-Mevsû'âtü'l-fıkhiyye, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, I-XLV, Kuveyt 1993.

el-MEYDÂNÎ, Abdulganî el- Ğanemî (ö. 1298/1881),

___ **el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb**, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire 1961.

el-MUHÂMÎ, Bâkır Emini'l-verd,

___ **Ashabu'l-Hicreti fi'l-İslâm**, Beyrut 1986.

MUHAMMED ENÎS 'UBÂDE,

___ **Târîhü'l-fıkhî'l-İslâmî**, I-II, Kahire ty.

MUHAMMED FUAD 'ABDÜLBÂKÎ,

___ **el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerif**, Dârü'l-Hadis, Kahire 1996.

MUHAMMED SA'ÎD MERSÎ,

___ **Uzamâü'l-İslâm**, yy. 2003.

MUHAMMED YUSUF MÛSÂ,

___ **el-Medhal li dirâseti'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Kahire ty.

MUHAMMED RÂCÎ HASAN KENNÂS,

___ **Nefehâtün 'Atire fi sîreti sahâbeti Rasûlillâh**, Dârü'l Ma'rife, Beyrut 2005.

MUSTAFA SA'ÎD el-HANN,

___ **Dirâse Târihiyye li'l-fıkh ve usûlihi**, Beyrut 2001.

MÜBÂREKFÛRÎ, Ebû'l-'Ulâ Muhammed b. 'Abdurrahmân (ö. 1353/1934),

___ **Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmîzî**, I-X, Dârü'l-Kütübü'l-'Arabî, Beyrut 2001.

MÜNİR el-GADBÂN,

___ **et-Terbiyetü'l-kıyâdiyye: es-sâbikûne'l-evvelûn mine'l-muhâcirîn**, I-IV, Dârü'l-Vefa, Mansure 1998.

el-MÛNZİRÎ, Ebû Muhammed Abdüla'zîm b. 'Abdülkavî (ö. 656/1258),

___ **et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadîsi's-şerîf**, I-IV, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417.

MÛSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874)

___ **Sahîhu Müslim**, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

NÂDİYE ŞERÎF el-'ÖMERÎ,

___ **İctihadü'r-Resûl**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

___ **el-İctihâd ve't-taklîd fi'l-İslâm**, Beyrut 2004

en-NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915),

___ **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. 'Abdülgaflâr Süleymân el-Bündârî, Ebû 'Abdullâh Seyyîd b. Kesrevî I-VI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

en-NEŞŞÂR, 'Ali Sâmi (ö. 1400/1980),

___ **Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm**, Dârü'l-Maârif, Kahire 1977.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277),

___ **Kitâbu'l Mecmu' fi şerhi'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî**, I-XXIII, Mektebetü'l İrşâd, Cidde ty.

___ **Sahîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevi**, I-XVIII, Kahire 1924.

- İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk en-Nisâbûrî (ö. 311/924),
___ **Sahîhu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafâ A'zamî, I-IV,
Beyrut 1390/1970.
- ‘ÖMER SÜLEYMÂN EŞKÂR,
___ **Tarihü'l-fıkhi'l-İslâmî**, Amman 1991
- ÖZKUYUMCU, Nadir,
___ “*Hilf*”, **DİA**, XVIII, İstanbul 1998, ss. 29-30.
- er-RÂZÎ, Ebû ‘Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. ‘Ömer (ö. 606/1209),
___ **Mefâtihü'l-gayb (et-Tefsirü'l-kebir)**, I- XXX, Tahran ty.
- er-RÂZÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Bekr, (ö. 666/1267),
___ **Muhtârü's-Sihâh**, nşr.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid,
Muhammed Abdüllatif es-Subkî, Tahran 1363.
- SADIK İBRAHİM ‘URCÛN,
___ “*Abdullah b. Mes‘ûd*”, **Mecelletu'l-Ezher**, C. 11, S. 1, Kahire
1940, ss.: 219-222.
- SA‘DÎ EBÛ CEYB,
___ **el-Kâmûsu'l-Fıkhiyye -luğaten ve ıstılâhen-**, Dâru'l-fikr, Dımaşk
2003.
- SA‘İD B. MANSÛR, Ebû ‘Osman el-Horasanî (ö. 227/842),
___ **Sünenu Sa‘id b. Mansûr**, thk. Habiburrahman A'zami, I-II,
Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985
- es-SA‘ÎDÎ, ‘Abdülmüte‘âl,
___ **Edebi mesaj Kur’an**, çev. Hüseyin Elmalı, Akademi Yayınları,
İzmir 2006.

- es-SAHNÛN, ‘Abdüsselâm b. Sa‘îd et- Tenûhî (ö. 240/854),
___ **el-Müdevvenetü'l-kübra**, (Dış kapakta yazar adı: Malik b. Enes),
I-VI, Dâru Sâdır, Beyrut 1905.
- es-SEMERKANDÎ, Ebû Bekr ‘Alaeddin Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144),
___ **Tuhfetü'l-fukahâ**, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut 1994.
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090),
___ **Usulü's-Serahsî**, thk. Ebü'l-Vefâ Efgânî, I-II, Beyrut 1993.
___ **el-Mebsut**, I-XXXI, Beyrut ty.
- SEYYİD SÂBIK,
___ **Fikhü's-sünne**, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l- ‘Arabî, Beyrut ty.
- SEYYİD el-CÜMEYLÎ,
___ **Sahâbetü'n-nebî**, Kahire 1987.
- es-SİCİSTÂNÎ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Ebî Dâvud Süleyman b. el-Eş'as (ö. 316/929),
___ **Kitâbü'l-Mesâhif**, nşr.: Arthur Jeffery, Mısır 1936/1355
- STRZYZEWSKA, Bozena Gajane,
___ **Tarihü't-teşrii'l-İslâmî**, Beyrut 1983.
- es-SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505),
___ **ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr**, I-VI, Beyrut 1314.
___ **Hâvî li'l-fetâvâ (fi'l-fikh ve ‘ulûm'it-tefsîr ve'l-hadîs**, I-II, Mısır
1352.
- ŞA‘BÂN MUHAMMED İSMAİL,
___ **et-Teşriü'l-İslâmî**, Kahire 1985.
- eş- ŞÂFİ‘Î, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820),
___ **el-Ümm**, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983.

ŞÂHİD ZÎB EBÛ ŞUREYH,

___ **Mevsûatü's-sahâbe**, Amman 1423/2003.

ŞAKÎK MÛSÂ KÂSİM,

___ **'Abdullâh b. Mes'ûd ve eseruhû fi'l-fikh**, Câmiatu'l-Ezher, Külliyyetü'ş-şerîa ve'l-kânûn, Mısır 1978, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

eş-ŞEHHÂT, es-Seyyîd Zağlûl,

___ **'Abdullah b. Mes'ûd - el-murebbî ve'l-edîb -**, Dâru'l-ma'rifeti'l-câmi'iyye, yy. 2002.

___ **Abdullah b. Mes'ûd (eş-şahsiyye ve's-sire)**, Dâru'l-Maârif, Kahire 2002.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ (ö. 1322/1904),

___ **Kamusu'l-a'lâm**, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1311.

ŞENER, Abdülkadir,

___ **Kıyas, İstihsan, İstıslah**, Ankara 1974.

___ **Makaleler, Tebliğler ve Diğer Yazılar**, derleyen: İsmail Acar, İzmir 2001.

eş-ŞEVKÂNÎ, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834),

___ **Derrü's-sahâbe fî menâkıbi'l-karâbe ve's-sahâbe**, thk. Hüseyin b. 'Abdullâh el-'Umerî, Dimaşk 1984.

___ **Fethü'l-Kadîr: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr**, Beyrut ty

___ **Neylü'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr**, I-VIII, Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır ty.

eş-ŞEYBÂNÎ, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),

___ **el-Müsned**, I-IV, Kahire ty.

___ **Fedâilü's-sahâbe**, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed 'Abbâs, I-II, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1983.

eş-ŞİRÂZÎ, Ebû İshâk (ö. 476/1083),

___ **Tabakâtü'l-fukahâ'**, tsh. Halil el-Meys, Beyrut ty.

et-TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (ö. 360/971),

___ **el-Mu'cemü'l-evsat**, thk. Tarık b. 'Avdullah b. Muhammed, 'Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415.

___ **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk.: Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-XX, Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923),

___ **Câmiü'l-beyân 'an te'vîli ayi'l-Kur'ân (Tefsirü't-Taberi)**, thk.: Ahmet Muhammed Şakir, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000.

___ **Târîhü't-taberî - târîhü'l-ümem ve'l-müluk**, thk.: Ebû'l Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut ty.

et-TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî (ö. 321/933),

___ **Şerhu Me'âni'l-âsâr**, thk.: Muhammed Zührî en-Neccâr, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1399.

et-TANTÂVÎ, Muhammed,

___ **el-İctihâd fi'l-ahkâmi's-şer'iyye**, Kahire 1999.

et-TARÎFÎ, Nâsir b. 'Akîl b. Câsir,

___ **Târîhu'l-fıkhi'l-İslâmî**, yy. 1997.

et-TEMÎMÎ, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (ö. 354/965),

___ **Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân**, thk.: Şu'ayb el-'Arnaut, I-XVIII, Beyrut 1993.

et-TİRMİZÎ, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ es-Sülemî (ö. 279/892),

___ **el-Câmi'ü's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğeri, I-V, Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ty.

et-TÜRKÎ, ‘Abdullâh ‘Abdulmuhsin,

___ **Esbâbu İhtilâfî'l-fukahâ**, Riyad 1977.

UKÂŞE ABDULMENNÂN et-TÎBÎ,

___ **‘Abdullah b. Mes‘ûd**, Beyrut ty.

el-‘UKAYLÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. ‘Amr b. Mûsâ b. Hammâd (ö. 322/934),

___ **ed-Du‘afâ‘ü'l-kebîr**, thk.: Abdülmu‘ti Emîn Kal’acî, I-IV, Beyrut 1998.

ULUDAĞ, Süleyman,

___ *“Abâdile”*, **DİA**, I, İstanbul 1988, ss. 7-8.

‘USÂME AMMÛRE,

___ **es-Sahâbe alâ lisâni Resulillâh**, Mektebetü Dâri’l-Mehabbe, ty.

el-YA‘KÛBÎ, İbn Vâzıh Ahmed b. İshak (ö. 292/905),

___ **Târîh-i Ya‘kûbî**, I-II, Dâru Sadır, Beyrut t.y.,

VEHBE ZUHAYLÎ,

___ **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, I-VIII, Dımaşk 1985.

VEKÎ‘, Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Hayyan ed-Dabbi (ö. 306/918),

___ **Ahbârü'l-kudât**, I-III, Beyrut ty.

WENSİNCK, A. J.,

___ *“Ibn Mas‘ûd”*, **İslam Ansiklopedisi (İA)**, I-XIII, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

ez-ZEHEBÎ, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman (ö. 748/1348),

___ **Mizânü'l-i‘tidâl fî nakdi'r-ricâl**, tah., ‘Ali Muhammed Becâvî, I-IV, Beyrut ty.

___ **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şu‘ayb ‘Arnaut, Hüseyin el-Esed, I-XIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405.

___ **Tezkiretü'l-huffâz**, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, Beyrut ty.

ez-ZENKÎ, Necmuddîn Kadir Kerîm,

___ **el-İctihâd fî mevridi'n-nâs: Dirâse usûliyye mukârene**, Beyrut 2006.

ez-ZEYLA'Î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yusuf el-Hanefî (ö. 762/1360),

___ **Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye**, thk.: Muhammed Yusuf el-Bennûrî, I-IV, Dârü'l-Hadis, Mısır 1357.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin (1396/1976),

___ **el-A'lâm: Kamûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-Müste'ribîn ve'l-Müsteşrikîn**, I-XI, Beyrut 1969.

ez-ZÜRKÂNÎ, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdülbâkî b. Yusuf (ö. 1122/1710),

___ **Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvattâ el-İmâm Mâlik**, I-IV, Beyrut ty.